

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна

ГЕОГРАФІЯ

ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ГЕОГРАФІЇ

9

УДК [911.3:37.016](075.3)
МЗ1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 20.03.2017 №417)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Т. П. Кундис, учитель географії Херсонського загальноосвітнього навчально-виховного комплексу №48 Херсонської міської ради, учитель-методист;

І. І. Булда, методист РМК при відділі освіти Ріпкинської районної державної адміністрації Чернігівської області;

Л. Ю. Шабашова, старший науковий співробітник сектору територіальної організації суспільства Інституту географії НАН України, кандидат географічних наук

Масляк П. О.

МЗ1 Географія для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням географії : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — 240 с. : іл.

ISBN 978-617-09-3372-0.

УДК [911.3:37.016](075.3)

Інтернет-підтримка

Електронні матеріали
до підручника розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-3372-0

© Масляк П. О., Капіруліна С. Л., 2017
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2017

Земля допомагає нам зрозуміти самих себе так, як не допоможуть жодні книги. Бо Земля чинить нам опір. Людина пізнає себе в боротьбі з перешкодами.

*Антуан де Сент-Екзюпері
«Планета людей»*

Шановні дев'ятикласниці та дев'ятикласники!

Наші уявлення про навколишній світ формують кожна наукова дисципліна. Цілісні уявлення про природу нашої планети, людське суспільство, образ певної території дає географія. Її роль у системі наук унікальна. Наукові дослідження переконливо довели, що географія — єдина наука, яка об'єднує багатогранні знання про природу Землі та життєдіяльність людей.

Якщо зараз ви тримаєте в руках цей підручник, отже, ви зробили свідомий вибір щодо поглибленого вивчення географії. Цей вибір, імовірно, пов'язаний із подальшою професійною діяльністю, що матиме географічну складову.

Минулого навчального року ви вивчали географію України, досліджували багатства, якими наділила її природа, знайомилися із закономірностями формування, розвитку та розміщення населення й господарства.

Із плином часу ви дорослішаєте, розширюється та поглиблюється коло ваших інтересів. Дорослішим і глибшим стає світ, який вас оточує, і світ географії також. Ви, мабуть, помітили, що на зміну красномовним описам природи на уроках географії минулого навчального року прийшли аналітичні огляди, подорожі, робота зі статистичними довідковими матеріалами, враження від мальовничих пейзажів довкілля змінилися на визначення способів їх збереження та примноження.

У 9 класі ви розпочинаєте вивчення шкільного географічного курсу «Економічна і соціальна географія світу». Знання, здобуті під час вивчення попередніх курсів географії, стануть вам у пригоді цього навчального року. Ви отримаєте уявлення про політичну карту, дізнає-

теся про динаміку кількості населення світу, актуальні проблеми людства, основи соціально-економічних відносин між країнами, шляхи розвитку світового господарства тощо.

Цей підручник відрізняється від його попередників, так само як доросле життя відрізняється від дитинства. І йдеться не лише про появу іншої назви курсу — «Економічна і соціальна географія світу». Річ у тім, що саме ця навчальна книга допоможе вам бути обізнаними щодо найважливіших викликів сучасного життя — глобальних проблем економіки, науки, суспільства.

Навіть тим, хто добре підготовлений завдяки попереднім курсам географії, спочатку нелегко буде зрозуміти та проникнути в суть питань, які вивчає новий шкільний курс географії. Щоб допомогти вам у цьому, і був створений цей підручник. Тож ознайомимось, як із ним працювати.

Весь матеріал підручника представлений трьома розділами. У першому подається загальна економіко-географічна характеристика сучасного світу — проблеми народонаселення, різноманіття природних ресурсів, загальні закономірності світового господарства, що віддзеркалює політичну ситуацію в різних куточках політичної карти світу. На сторінках другого розділу підручника ви познайомитеся з окремими регіонами та країнами світу. Третій розділ відображає особливості міжнародних відносин сучасного світу, у тому числі України.

Кожен параграф підручника починається запитаннями, які пропонують вам пригадати матеріал із попередніх географічних курсів.

Основна частина підручника — це текст, який треба уважно прочитати та проаналізу-

вати, адже він — основне, хоча й не єдине джерело географічних знань. Створюючи цей підручник, ми намагалися залучити вас до активної співпраці, адже ви набули достатньо географічних знань, умінь і навичок у попередніх класах. Тож запитання та завдання, наведені в тексті параграфа, допоможуть вам їх продемонструвати. Відповіді на ці запитання покажуть, що ви вже знаєте і над чим треба замислитися, що пошукати в додаткових джерелах географічних знань, що запитати у вчителя географії.

Разом із вами будуть помічники — атласи, карти, довідники, енциклопедії, газети й журнали, Інтернет, тож не забувайте про додаткові джерела інформації під час роботи над завданнями.

Найголовніші терміни та поняття винесено в окрему рубрику «Словник».

В основному тексті кожного параграфа ви знайдете такі позначки:

— скористайтесь атласом

— дайте відповідь на запитання

— виконайте практичне завдання

Кожен параграф закінчується висновками та підсумковими запитаннями і завданнями. Ці матеріали допоможуть вам визначити головні думки, які закладено в тексті параграфа, виявлять, чи все було для вас зрозумілим. Якщо ви не зможете знайти відповіді на підсумкові завдання самостійно, то перечитайте відповідний текст підручника ще раз або зверніться до вчителя географії.

Крім того, на полях деяких параграфів ви побачите значок . Він запрошує до роботи з електронними додатками до підручника. Так, ви можете поглибити свої знання за допомогою актуальних додаткових матеріалів. Вони містять цікаву інформацію, що стосується відповідного параграфа підручника, а також різні вправи, завдання та запитання, які допоможуть вам визначити рівень власних досягнень. Їх можна виконати вдома або в класі, самостійно, у парі із сусідом по парті або в групі, об'єднавши зусилля так, як це роблять справжні науковці-дослідники. Сподіваємося, що під час роботи ви запропонуєте однокласникам щось своє, те, що ви дізналися в процесі самостійного пошуку. Додаткові матеріали ви знайдете на спеціально розробленому сайті **interactive.ranok.com.ua**.

Вивчаючи економічну і соціальну географію світу, варто пам'ятати про те, що життя не зупиняється і світ не залишається сталим. Мільйони людей переміщуються планетою, змінюються політичні кордони держав, їхній суспільний устрій, злети в розвитку економіки держав чергуються з падіннями, триває боротьба проти голоду й тероризму, за «місце під сонцем» та обмежені природні ресурси. Світ змінюється швидше, ніж ми встигаємо це усвідомлювати. Тож спробуйте слідкувати за цими перетвореннями за допомогою довідника «Джерела Інтернету» .

Отже, все необхідне для нової географічної подорожі готове. Нехай вона підкаже вам власний шлях до розвитку особистих здібностей і талантів для подальшого дорослого життя. Вирушаймо в дорогу! І успіхів вам!

Автори

Вступ

§1

Об'єкти вивчення економічної і соціальної географії світу. Простір як об'єкт вивчення географії. Методи географічних досліджень

1. Пригадайте, що вивчають фізична, суспільна та економічна географія. 2. Назвіть відомі вам географічні науки.

1 ОБ'ЄКТИ ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ СВІТУ. Ви вже знаєте, що всі об'єкти, явища та процеси на нашій планеті існують і відбуваються у двох вимірах — просторі й часі. І коли ви вивчаєте будь-який предмет, теж перебуваєте в цих двох вимірах. Простір — це Сонячна система, планета Земля, Європа, Україна, ваша область, село або місто, вулиця, поверх вашої школи, певна класна кімната та місце, на якому ви в ній перебуваєте. Час — певне століття, рік, місяць, день, година, хвилина, секунда. Таким чином, простір — це географія, час — історія. Їх неможливо відокремити один від одного. Недаремно відомий французький географ Елізе Реклю писав, що історія — це географія в часі, а географія — це історія в просторі.

Поясніть, як ви зрозуміли вислів Е. Реклю.

Економічна і соціальна географія світу вивчає господарство й населення планети. Вони є об'єктом дослідження цієї науки. Однак на-

селення планети та його господарську діяльність вивчають економіка, соціологія, юридичні та інші науки.

Предметом вивчення соціально-економічної географії світу є територіальна організація суспільства та господарства. Основні форми територіальної організації суспільства — *держава* або *міждержавні об'єднання*. Основною формою господарсько-економічної організації є **національне господарство** країни, а наднаціонально-господарською — **економічний союз кількох країн** (наприклад Європейський Союз). Найбільша форма — це **світове господарство** в цілому.

2 ПРОСТІР ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ.

Що ж найбільше цікавить економічну і соціальну географію в економіці й населенні світу? Це взаємопов'язане розміщення об'єктів, явищ і процесів територією нашої планети, закономірності й принципи такого розташування. Територіальну організацію суспільства ми можемо визначити як розміщення суспіль-

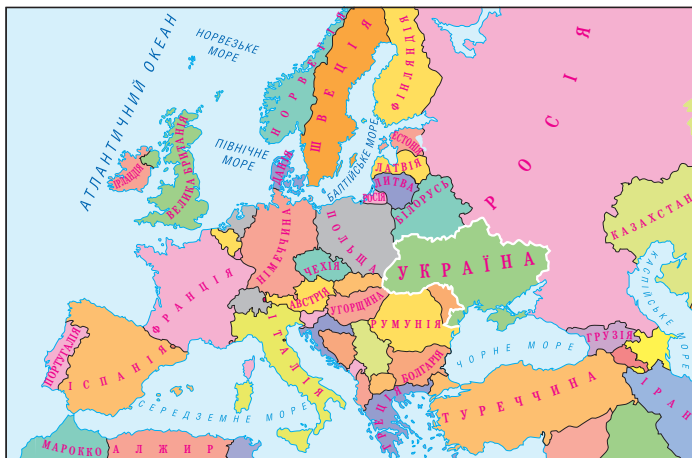
i

Мал. 1. Лісове господарство: лісозаготівля.

Мал. 2. Болгарські дівчата в національних костюмах.

Мал. 3. Україна на карті Європи.

них об'єктів на території в певному порядку. Таким чином, предметом дослідження економічної і соціальної географії світу є територіальна організація суспільства, тобто тієї його частини, яка представлена господарством (мал. 1) і населенням (мал. 2).

Предмет дослідження цієї науки також змінюється в просторі. Наприклад, ми можемо вивчати територіальну організацію транспорту світу або населення Південно-Східної Азії. Економічна і соціальна географія комплексно досліджує географічне положення, природні умови й ресурси, населення та господарство певної країни, наприклад Франції. При цьому основна увага приділяється територіальній організації об'єктів і явищ, тобто особливостям їх розміщення та зв'язкам між собою і з територією, на якій вони розташовані. Досліджуються також геополітичні аспекти взаємодії різних країн і регіонів, значення яких і зараз залишається надзвичайно важливим.

Наполеон I Бонапарт, великий французький полководець і реформатор, колись сказав: «Географія — це доля». І дійсно, ми розуміємо, що якби ви народилися в іншій країні, на іншому материку, ваше життя напевно було б іншим. І якби Україна не розташовувалася в цій частині Європи, де вона нині є, а була там, де зараз, наприклад, розміщена Португалія, доля нашої держави склалася б інакше.

За допомогою карти світу визначте, чим відрізняється географічне положення України та Португалії.

Оскільки ми вивчаємо економічну і соціальну географію світу, живучи в Україні, нас насамперед цікавлять економічні й соціальні зв'язки країн світу з нашою державою. Які їхні обсяги, динаміка, перспективи? Для чого Україні необхідно розвивати соціально-економічне співробітництво з окремими державами й регіонами світу? Яким країнам і регіонам та чому слід віддавати перевагу? У підручнику й цим питанням приділено певну увагу.

Ми з вами живемо в час швидкоплинних змін, однак, незважаючи на це, у географічному та історичному сенсах Україна завжди належала до Європи, а українці — до європейської спільноти народів. Ми — діти Атлантики: кожна краплина води з території України виноситься її річками лише в Атлантичний океан; над нашою країною проносяться атлантичні циклони. Тому до якого б історико-географічного регіону не відносили нашу державу — до Центральної чи Східної Європи, це завжди буде не Азіатський та Євроазіатський, а саме Європейський регіон.

За допомогою мал. 3 назвіть країни — сусіди України, пригадайте назви їхніх столиць.

Нині швидко розвиваються й поглиблюються джерела географічних знань про країни та регіони світу. Незалежна Україна встановила дипломатичні відносини з усіма провідними державами світу. Звідти до нас ринув потік інформації, у тому числі й географічної. Українці стали набагато мобіль-

нішими. Зараз вони працюють майже в усіх країнах світу, а українська діаспора стала однією з найчисленніших. Постійно розширюються соціально-економічні зв'язки нашої держави з іншими країнами та регіонами, що дає новий імпульс для розвитку економічної і соціальної географії світу в нашій країні.

Особливо актуальним це стає з наданням Україні безвізового режиму. Ця історична подія, схвалена Європарламентом під головуванням представника Мальти 17 травня 2017 р., відкриває перед Україною та її населенням нові перспективи й можливості.

За даними проекту «Музей народної творчості» (режим доступу: ridna-ukraina.com.ua/) знайдіть інформацію про українську діаспору однієї з країн. Підготуйте повідомлення із цієї теми на наступний урок.

3 МЕТОДИ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. Економічна і соціальна географія світу використовує методи, характерні як для всієї системи географічних, так і для ряду гуманітарних наук. Основними методами дослід-

СЛОВНИК

Методи дослідження науки — система прийомів і способів пізнання загальних закономірностей і вивчення конкретних об'єктів.

Мал. 4. Методи географічних досліджень.

дження економічної і соціальної географії світу є *статистичні*, зокрема територіальна матриця (спеціально розроблена таблиця) для збору даних, необхідних у процесі підготовки стратегії територіальної організації суспільства; *математичні*; *просторово-територіальної систематизації та районування*; *картографічний* (створення економічних і соціальних карт регіонів світу, окремих країн і їхніх частин); *історичний*; *порівняльний*; *експедиційний* (польових досліджень і спостережень) (мал. 4).

ВИСНОВКИ

- Усі об'єкти, явища та процеси на нашій планеті існують і відбуваються у двох вимірах — просторі й часі. Простір — це географія, час — історія. Вони неподільні в нашому житті.
- Об'єктом вивчення економічної і соціальної географії світу є господарство й населення нашої планети, які одночасно є об'єктом дослідження багатьох інших наук: економіки, соціології, міжнародних відносин, юридичних наук тощо.
- Оскільки ми вивчаємо економічну і соціальну географію світу, живучи в Україні, нас насамперед цікавлять економічні й соціальні зв'язки країн світу з нашою державою. Цим питанням ми приділятимемо більшу увагу.
- Основними методами дослідження економічної і соціальної географії світу є статистичні, математичні, просторово-територіальної систематизації та районування, картографічний, історичний, порівняльний, експедиційний (польових досліджень і спостережень).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть об'єкти вивчення соціальної географії світу.
2. Які методи досліджень використовує сучасна географічна наука?
3. За допомогою мал. 3 (с. 6) назвіть країни, із якими Україна має спільні кордони. Поясніть, чи завжди це сусідство є взаємовигідним та корисним.
4. За допомогою мал. 4 поясніть, чому в географії виділяють традиційні та сучасні методи досліджень.
5. Поясніть сутність порівняльного, описового, картографічного, історичного, математичного методів, які застосовуються в соціальній географії світу.

§2

Тенденції розвитку сучасного світу. Роль географії в територіальній організації суспільства

1. Назвіть материки та частини світу. Знайдіть їх на карті. 2. Пригадайте, як людина відкривала й досліджувала нові території на планеті.

1 ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ. Сучасний світ сповнений динаміки й гострих суперечностей. Стратегічні напрямки глобальних змін на політичній карті світу ніколи не бувають зрозумілими до кінця. Однак деякі тенденції розвитку сучасного світу стають більш очевидними, коли ми звертаємося до основних закономірностей розвитку людства.

Міжнародна інтеграція (економічна, політична, культурна) — об'єктивний процес зближення країн світу та їхніх суб'єктів у всіх сферах людського життя на основі спільності загальнолюдських інтересів.

У цілому початок ХХІ ст. ознаменувався перетвореннями, пов'язаними із загостренням боротьби між протилежними тенденціями розвитку суспільства. З одного боку, поширюються глобалізаційні процеси, які охоплюють усі сфери людської діяльності, розвиваються процеси міжнародної інтеграції. З іншого — наростають локальні (місцеві) дезінтеграційні процеси, що, як це не парадоксально, відбуваються паралельно з глобалізацією та інтеграцією. Саме в єдності й боротьбі цих проти-

лежностей і триває розвиток народів і країн у наш час.

Фактично саме в основі цих процесів і перебувають просторово-часові закономірності розвитку світу. На наших очах простір усе сильніше глобалізується й інтегрується, а територія, навпаки, усе сильніше розпадається на окремі фрагменти. Прикладом може бути Європейський Союз. Навіть не беручи до уваги вихід із нього Великої Британії, ми бачимо, що просторово це регіональне інтеграційне утворення все тісніше об'єднується, а всередині територіально все більше розпадається. Варто пригадати хоча б намагання створити незалежні держави в Шотландії (Велика Британія), Каталонії та Країні Басків (Іспанія), поділити на дві незалежні держави Бельгію тощо.

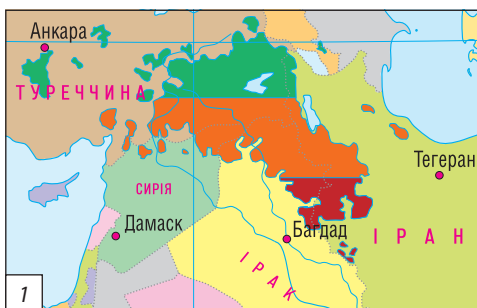

За даними мал. 1 визначте, у межах яких країн проживають «народи без держави» — курди, баски та каталонці. За допомогою додаткових джерел поясніть, чого вимагають ці народи від урядів держав, у яких вони проживають.

Очевидною є й тенденція до зростання кількості держав на політичній карті світу. Наприклад, у ХІХ ст. у світі існувало близько 50 країн. Із часом їхня кількість зросла до 100, потім — до 150, а нині ця цифра сягає понад 200. У світі й зараз існують великі багатонаціональні держави (імперії), які в майбутньому можуть утворити у своїх межах значну кількість нових держав.

СЛОВНИК

Глобалізація (англ. *globalization*) — процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. У ширшому розумінні — перетворення певного явища на планетарне, таке, що стосується всієї Землі.

Мал. 1. Територія проживання курдів (1) в Азії, басків (2) і каталонців (3) у Європі.

2 РОЛЬ ГЕОГРАФІЇ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА.

Якщо ми з вами будемо намагатися віднайти сутність усіх цих, а також багатьох інших суспільних процесів, які нині відбуваються на політичній карті світу, то нам стане зрозумілим, що справа тут у глибинних процесах змін саме в територіальній організації суспільства, тобто в географії. На початку ХХІ ст. все актуальнішим стає географічний закон неминучого розпаду імперій. Історія повністю підтвердила цю закономірність.

Зі шкільного курсу всесвітньої історії пригадайте та назвіть імперії, які свого часу розпалися на окремі держави.

У зв'язку з постійним ускладненням територіальної організації суспільства (на будь-яких освоєних людством територіях з'являється все більше нових об'єктів, створених руками людини) виникають нові проблеми. Тому у ХХІ ст. очевидну перевагу в соціально-економічному розвитку мають не великі за площею та кількістю населення країни, а малі й середні. Це пов'язано з тим, що ефективно управляти великими країнами в умовах безперервного ускладнення територіальної організації суспільства стає все важче. Звідси й той беззаперечний факт, що нині за показниками ВВП на одну особу лідерство тримають малі й навіть карликові країни.

Вам уже відомо, що **валовий внутрішній продукт (ВВП)** є одним із найважливіших показників розвитку економіки будь-якої країни. Він характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць, із яких складається сфера матеріального і нематеріального виробництва країни. ВВП вимірюється як вартість товарів та послуг, виготовлених цими одиницями для кінцевого використання.

Таким чином, одним із фундаментальних принципів ХХІ ст. у галузі економічної і соціальної географії світу є гасло: «Управлятися локально, діяти глобально».

СЛОВНИК

ВВП на одну особу (за паритетом купівельної спроможності (ПКС), тобто реальний ВВП) — міра випуску продукції на одного жителя, що оцінена в доларах США постійної купівельної спроможності. Вплив інфляційних процесів за цих розрахунків нівелюється (знижає). Вищий реальний ВВП на одну особу є показником вищого рівня життя.

Таблиця

ВВП НА ОДНУ ОСОБУ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ
(за даними Міжнародного валютного фонду)

Місце	Країна	ВВП на одну особу, дол.		
		2014 р.	2015 р.	2016 р.
1	Люксембург	118 204	101 994	103 199
2	Швейцарія	86 145	80 675	79 242
3	Норвегія	97 066	74 822	70 392
4	Ірландія	54 411	51 350	62 562
5	Катар	93 990	76 576	60 787
6	Ісландія	52 688	50 854	59 629
7	США	54 360	55 805	57 436
8	Данія	61 507	52 114	53 744
9	Сингапур	56 099	52 887	52 961
10	Австралія	61 062	50 961	51 850
67	Росія	13 872	9054	8929
70	Китай	7625	7989	8113
131	Україна	2924	2004	2194
441	Індія	1600	1617	1723

За даними таблиці та політичної карти світу в атласі визначте розміри території та кількість населення країн-лідерів за показниками ВВП на одну особу. Зробіть висновки.

Очевидною є важлива роль географії в новітніх суспільних процесах, які відбуваються нині у світі. Так, перетворення України на «кухню геополітичної погоди» в Європі та світі має у своїй основі багато географічних складових. Серед них не останню роль відіграють особливості політико- та економіко-географічного положення нашої держави.

Визначальне значення має географія і у створенні раціонального адміністративно-територіального поділу країн. Усі країни, навіть невеликі, поділяються всередині на менші адміністративні одиниці (штати, області, департаменти, провінції тощо). Створення їх ефективної мережі без географічних досліджень майже неможливе. Актуальною ця проблема є і для України. Вчені-географи пропонують у декілька разів скоротити неефективні витрати на утримання адміністративного бюрократичного апарату, який нічого не вирішує, а лише поширює корупцію. Така сама проблема існує в більшості країн світу, і рано чи пізно її доведеться розв'язувати й Україні.

За допомогою додаткових джерел дізнайтеся про питання, пов'язані з децентралізацією влади в Україні (електронний режим доступу: decentralization.gov.ua/). Обговоріть знайдену інформацію на одному з уроків географії.

Перегляньте актуальні відеоматеріали «Таємниці самоврядування Баварії: голови українських громад вивчали досвід Німеччини» (електронний режим доступу: decentralization.gov.ua/news/item/id/3848). Зробіть відповідні висновки.

ВИСНОВКИ

■ У сучасному світі відбувається загострення боротьби між протилежними тенденціями розвитку суспільства. З одного боку, поширюються глобалізаційні процеси та розвиваються процеси міжнародної інтеграції. Паралельно з ними наростають місцеві дезінтеграційні процеси.

■ Постійне ускладнення територіальної організації суспільства призводить до більших труднощів. Переваги в соціально-економічному розвитку, показники ВВП на одну особу мають не великі за площею та кількістю населення країни, а малі й середні. Адже ефективно управляти великими країнами в умовах безперервного ускладнення територіальної організації суспільства стає дедалі важче.

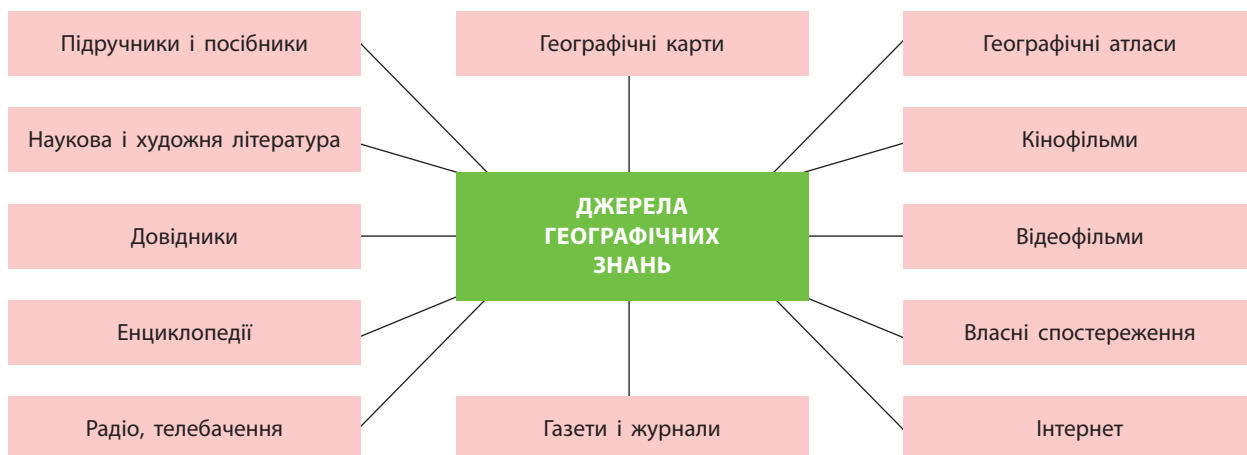
■ Географія має визначальне значення у створенні раціонального адміністративно-територіального поділу країн. Цей поділ без географічних досліджень майже неможливий. Проблема адміністративно-територіального поділу є актуальною і для України.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Визначте роль географії в територіальній організації життя й діяльності людства.
2. Оцініть роль географії у вивченні політичних та соціально-економічних аспектів суспільства.
3. Охарактеризуйте основні тенденції розвитку сучасного світу.
4. Проаналізуйте статистичні дані таблиці на с. 9 та назвіть країни, у яких ВВП на одну особу за останні роки (кризові для світової економіки) не зменшився, а зріс. Зробіть відповідні висновки.

Дослідження. Джерела географічної інформації

1. Розгляньте схему на мал. 2.
2. Самостійно ознайомтеся з двома-трьома джерелами географічних знань та поясніть, яку саме додаткову інформацію (крім тієї, що міститься в підручнику) вони мають. Як можна її використати під час вивчення географії?
3. Скористайтесь матеріалами офіційного сайту Інституту передових технологій (електронний режим доступу: iat.kiev.ua) та ДНВП «Картографія» (електронний режим доступу: kartographia.com.ua) і вкажіть, чи можна вважати їх джерелами географічних знань.
4. Презентуйте результати своєї роботи.

Мал. 2. Джерела географічних знань.

Тема 1. Природа і людина в сучасному світі

Тема 2. Населення світу

Загальну характеристику такого різнобарвного сучасного світу ми почнемо зі знайомства із взаємодією природи і людини в сучасному світі, дамо загальну характеристику населення світу.

Люди створили величезний світ парадоксів, де бідність і багатство, щастя й лихо, голод і розкіш живуть поруч. Одні люди набирають воду з каламутної водойми, не вміють читати й писати, інші користуються гарячою водою, подорожують, спілкуються за допомогою всесвітньої мережі Інтернет. Людство досягло технічного прогресу, але так і не прийшло до загального щастя.

Упродовж багатьох тисячоліть природа Землі втамовувала нам спрагу, давала їжу й відпочинок у затінку дерев, милувала око квітами тощо. Розвиваючись, людство навчилося використовувати багатства природи, але все більше віддалялося від неї. На жаль, людина змінює природу не завжди раціонально та на краще. Ми будуємо підприємства, які щохвилини забруднюють повітря, воду, ґрунти, знищуючи саму природу.

Тож спробуємо скласти загальну характеристику населення світу, визначити роль і місце людини в сучасному світі, аби краще зрозуміти, що ж таке сучасне географічне середовище, як ним користується людство і яким є значення населення в економічному розвитку суспільства.

Вивчаючи теми, ви:

- *дізнаєтеся* про основні басейни видобутку корисних копалин, різні види ресурсів, кількість населення світу та окремих країн
- *навчитеся аналізувати* статеві-вікові піраміди населення окремих країн, ареали поширення народів, мов, окремих релігій
- *познайомитеся* з поняттями «географічне середовище», «природно-ресурсний потенціал», «природокористування», «демографічна політика», «демографічний вибух», «субурбанізація»
- *оціните* наслідки взаємодії суспільства й природи, ресурсозабезпеченість регіонів і країн світу, роль населення в економічному розвитку суспільства, наслідки безробіття, соціально-економічні умови, тривалість, рівень і якість життя населення в регіонах і країнах світу
- *зрозумієте* особливості територіального поєднання природних ресурсів для потреб розвитку господарства

Тема 1. Природа і людина в сучасному світі

§3

Географічне середовище. Взаємодія суспільства й природи в географічному середовищі в минулому та сьогодні

Поясніть, що таке жива та нежива природа. Як людина використовує їхні об'єкти в процесі своєї життєдіяльності?

1 ГЕОГРАФІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ. Географічне середовище — частина географічної оболонки Землі. Вона є місцем життєдіяльності суспіль-

ства, забезпечує його природними ресурсами для існування, відтворення та розвитку. Із розвитком суспільства поняття географічного середовища постійно розширюється.

Ви вже знаєте, що різні країни світу мають різне географічне середовище для свого функціонування. Ви можете самі порівняти особливості географічного середовища для існування та розвитку Японії і Росії, США і Чад, України і Монголії. Наприклад, у Японії катастрофічно не вистачає самої території для розміщення нових господарських та соціальних об'єктів. Тому японці створюють нове географічне середовище в океані (мал. 1) або шукають можливість освоєння нового середовища на інших планетах. Водночас у сусідній Росії величезні площі майже не заселені й економічно не освоєні. США мають надзвичайно різноманітне та здебільшого сприятливе для суспільного розвитку географічне середовище, а в Чаді панує пустельний клімат і посушливість географічного середовища постійно зростає. Україна взагалі має найкращі природні умови у світі (на думку американського геополітика С. Гантінгтона), а в Монголії пустельність клімату поєднується з його континентальністю й суворими зимами.

За допомогою додаткових джерел знань знайдіть інформацію, яка підтверджує думку С. Гантінгтона про найкращі природні умови в нашій країні.

Однак, як ви вже знаєте, результати господарювання в тій чи іншій країні не залежать безпосередньо від особливостей її гео-

Мал. 1. Штучні острови: 1) острів Уміхотару (Японія); 2) острів в Об'єднаних Арабських Еміратах; 3) острів Флеволанд (Нідерланди).

СЛОВНИК

Географічне середовище — сукупність живої і неживої природи, залученої на певному етапі розвитку суспільства до процесу суспільного життя; є необхідною умовою існування та розвитку суспільства.

графічного середовища. У Фінляндії воно менш сприятливе, ніж, наприклад, на більшій частині території Росії, але рівень життя її населення є значно вищим.

Порівняйте площу й кількість населення Японії та Росії. Зробіть висновки.

2 ВЗАЄМОДІЯ СУСПІЛЬСТВА Й ПРИРОДИ В ГЕОГРАФІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ В МИНУЛОМУ ТА СЬОГОДНІ.

Як ви пам'ятаєте з уроків історії, первісні люди займалися збиранням дикорослих плодів і полюванням. Вони майже ніяк не впливали на довкілля. Першою великою подією в їхньому житті стало оволодіння вогнем. Наступний визначальний крок у розвитку людства — перехід до вирощування культурних рослин і розведення тварин. Це дало змогу контролювати виробництво їжі. Тепер її збільшення, урізноманітнення, покращення залежали вже лише від розуму й працездатності людей.

Від цього часу людство вже не просто користувалося дарами природи. Воно почало все активніше змінювати довкілля, пристосовуючи його до своїх потреб. Виникали перші землеробські поселення. За 4 тис. років до н. е. землеробство з'явилося на територіях Північного Китаю, Мексики, Перу, України (між річками Дніпро та Дністер).

За допомогою додаткових джерел знань знайдіть інформацію про трипільську цивілізацію. Розкажіть про результати своєї роботи.

Нові форми господарювання розвивалися в найсприятливіших для цього природних умовах. Природа й людина ніби об'єднували свої зусилля заради прогресу. Звідси ці форми господарювання поширювалися на інші регіони з менш сприятливими природними умовами.

Здобуваючи все нові «перемоги» над природою, людство поступово збіднювало довкілля. Почали загострюватися екологічні проблеми. Деякі вчені вважають, що в основі загибелі більшості давніх цивілізацій лежать саме екологічні чинники.

У Середньовіччі експлуатація природи посилася. Швидко зростала кількість населення, близько 500 років тому почалася індустріальна ера та стрімко збільшився вплив людини на довкілля.

Однак до XIX ст. значні території США, Канади, Аргентини, Бразилії, Австралії, Росії все ще залишалися малозаселеними та слабко

Мал. 2. Острови сміття в Тихому океані.

СЛОВНИК

Антропосфера — частина біосфери, яку утворює сукупність усіх людей нашої планети.

освоєними. Люди селилися переважно на узбережжях океанів і морів.

Із розвитком цивілізації у XX ст., особливо на межі другого і третього тисячоліть, вплив природних умов на життя та господарську діяльність людини істотно зменшився. Науково-технічний прогрес, новітні технологічні досягнення дали змогу людині успішно освоювати території з екстремальними природними умовами. Почалося інтенсивне господарське вивчення та освоєння Півночі, пустельних і напівпустельних районів Африки, Америки, Азії та Австралії. З'явилися нові наукові станції в Антарктиді. Швидкими темпами освоювалися багатства Світового океану, гірських територій, екваторіальних лісів Амазонії тощо. У деяких регіонах світу вироблена людиною енергія стала суттєво перевищувати кількість сонячної енергії. На жаль, майже скрізь цей процес супроводжувався виникненням екологічних проблем (мал. 2).

Вчені стверджують, що екологія є наймолодшою з усіх наук. За допомогою додаткових джерел інформації знайдіть підтвердження цього факту.

Минуле століття стало важливим часовим відрізком у розробці й практичному відпрацюванні низки моделей раціонального і нераціонального освоєння планети. Переважно шляхом спроб і помилок людство прийшло до розуміння необхідності збереження природного довкілля. Упродовж усієї історії воно постійно перебувало у взаємодії з природою.

3 ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ОСВОЄННЯ ЛЮДСТВОМ СВОЄЇ ПЛАНЕТИ. Багато рис майбутнього вже зріє в сьогоденні. Напевно, людина й надалі залишиться одночасно як творцем, так і руйнівником довкілля, але все-таки переважатиме розумний підхід.

На думку вчених, у першій чверті XXI ст. посилиться вплив людської діяльності на клімат Землі, особливо в окремих її регіонах. Триватиме глобальне потепління, викликане парниковим ефектом, що змусить людство шукати шляхи більш екологічно безпечного господарювання. Можливо, у середині XXI ст. розпочнеться новий етап розвитку цивілізації. Людство, озброєне небаченими досі технічними засобами, більш рівномірно розподілятиме по планеті водні, лісові, земельні та інші ре-

сурси. На новій науковій основі освоюватимуться території, нині непридатні для життя й господарської діяльності.

Можливості подальшого стихійного розвитку цивілізації вичерпуються. Освоєння нашої планети не може відбуватися за рахунок невпинного нарощування обсягів споживання природних ресурсів, забруднення довкілля, під постійною загрозою ядерної війни.

Людству необхідно виробити новий світовий порядок, який дасть змогу вирішувати різноманітні питання мирним шляхом. Крім того, жодна країна вже не здатна самотужки подолати екологічну кризу та багато інших проблем. Можна передбачити, що у XXI ст. розпочнеться нова ера облаштування людиною свого дому — планети Земля.

ВИСНОВКИ

- Географічне середовище — частина географічної оболонки Землі, яка є місцем життєдіяльності суспільства, забезпечує його природними ресурсами для існування, відтворення та розвитку.
- Різні країни світу мають різне географічне середовище для свого існування. Для одних характерний пустельний клімат, для інших — суворі зими; якимось країнам катастрофічно не вистачає території для розміщення нових об'єктів, а комусь бракує природних ресурсів тощо. Однак результати господарювання в тій чи іншій країні не залежать безпосередньо від особливостей її географічного середовища.
- Науково-технічний прогрес, новітні технологічні досягнення дали змогу людині успішно освоювати території з екстремальними природними умовами, але цей процес супроводжується забрудненням довкілля.
- Можливості подальшого стихійного розвитку цивілізації вичерпуються, тому кожна нація, кожна держава мають робити свій внесок у раціональне освоєння планети.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть ознаки поняття «географічне середовище».
2. Оцініть наслідки взаємодії суспільства й природи.
3. Поясніть проблеми та перспективи використання природних ресурсів на сучасному етапі розвитку суспільства.
4. Оцініть наслідки та перспективи природокористування.
5. Назвіть та покажіть на карті атласу країни світу, у яких результати господарювання не залежать від особливостей їхнього географічного середовища.

§4

Поняття про природно-ресурсний потенціал, його оцінка у світі та в окремих регіонах. Світові природні ресурси, їх класифікація

Пригадайте, які підприємства розташовані у вашій місцевості. Яку продукцію вони виробляють? Які ресурси використовують?

1 ПОНЯТТЯ ПРО ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ЙОГО ОЦІНКА У СВІТІ ТА В ОКРЕМИХ РЕГІОНАХ. Природні умови — це особливості природного довкілля, у якому живе людство, багатства природи, які людина використовує для власних потреб. Природно-ресурсний по-

тенціал — це можливості природи й надр певної території забезпечити потреби як господарства, так і людей для існування та розвитку.

Природно-ресурсний потенціал як важливий чинник розміщення продуктивних сил включає в себе природні ресурси та природні

СЛОВНИК

Природні умови — елементи природи, які не використовуються безпосередньо в процесі виробництва, але мають вплив на життєдіяльність людей. Найбільше від природних умов залежать сільське господарство, добувна промисловість, рекреаційне господарство тощо.

Природні ресурси — компоненти природного середовища, сукупність об'єктів і систем живої та неживої природи, які оточують людину й використовуються в процесі виробництва благ для задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства. Їх класифікують за різними критеріями.

Природно-ресурсний потенціал — сукупність потенціалів окремих видів ресурсів, тобто природних умов і ресурсів, що використовуються або можуть використовуватися в господарстві.

умови. Відповідно до найбільш поширеного трактування під *природними ресурсами* розуміють тіла й сили природи, які за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення потреб суспільства.

Природні умови мають значний вплив на спеціалізацію господарства та є різними в різних куточках нашої планети. У регіонах із сильними морозами, суховіями, торнадо й тайфунами, проявом інших негативних природних явищ суспільство змушене витратити значні додаткові кошти на забезпечення нормального життя людей і функціонування економіки.

Спрогнозуйте наслідки урагану «Метью» (мал. 1).

На півночі Росії, Канади, Алясці (США) взимку температура знижується до -60 — -70°C . Від повеней страждають Китай, Бангладеш, Індія, деякі європейські країни. Велика кількість опадів спричиняє руйнівні селі та снігові лавини. Країни Південно-Східної Азії, Карибського басейну відчувають на собі руйнівну силу тайфунів. Катастрофічні землетруси відбуваються в районах, де розташовані молоді гірські системи. У деяких із них є й діючі вулкани. У ряді країн Аравійського півострова, Північної Африки та Австралії багато років лютує жорстока посуха. Країни Північної Африки страждають від постійної спеки.

Разом із тим на планеті є території з оптимальними природними умовами, які створюють обстановку комфорту для людини, не вимагають значних додаткових витрат при будівни-

Мал. 1. Ураган «Метью», який пройшов над територію Карибського басейну в жовтні 2016 р. зі швидкістю вітру близько 300 км/год: 1) вигляд із космосу; 2) наслідки на Землі.

цтві, роботі промислових підприємств, транспорту, веденні сільського господарства. Усі вони густо заселені й добре освоєні. Особливо багато їх на узбережжях морів та океанів.

Знайдіть на карті світу в атласі території з несприятливими та оптимальними природними умовами.

Безумовний вплив на розвиток суспільства справляють і природні ресурси. Раніше вважали, що їх відсутність прирікає країну на бідне існування. Проте це не так. Існує чимало країн, що досягли високого рівня соціально-економічного розвитку за майже повної відсутності природних ресурсів (Японія, Сингапур, Тайвань тощо). Водночас є багато країн, які мають величезну їх кількість і різноманітність, однак використовують нераціонально.

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ЗАПАСАМИ ПЕВНИХ ВИДІВ РЕСУРСІВ

Рілля (2014 р.)	Нафта (2016 р.)	Природний газ (2014 р.)	Кам'яне вугілля (2014 р.)	Уранова руда (2016 р.)	Залізна руда (2016 р.)	Лісові ресурси (2015 р.)	Людські ресурси (лідери за кількістю населення) (жовтень 2016 р.)
США	Венесуела	Росія	США	Австралія	Росія	Росія	Китай
Індія	Саудівська Аравія	Іран	Росія	Казахстан	США	Бразилія	Індія
Росія	Канада	Катар	Китай	Росія	Бразилія	США	США
Китай	Іран	Туркменистан	Австралія	Канада	Австралія	Канада	Індонезія
Канада	Ірак	США	Індія	Нігер	Україна	Китай	Бразилія

 Проаналізуйте дані таблиці. Зробіть висновки.

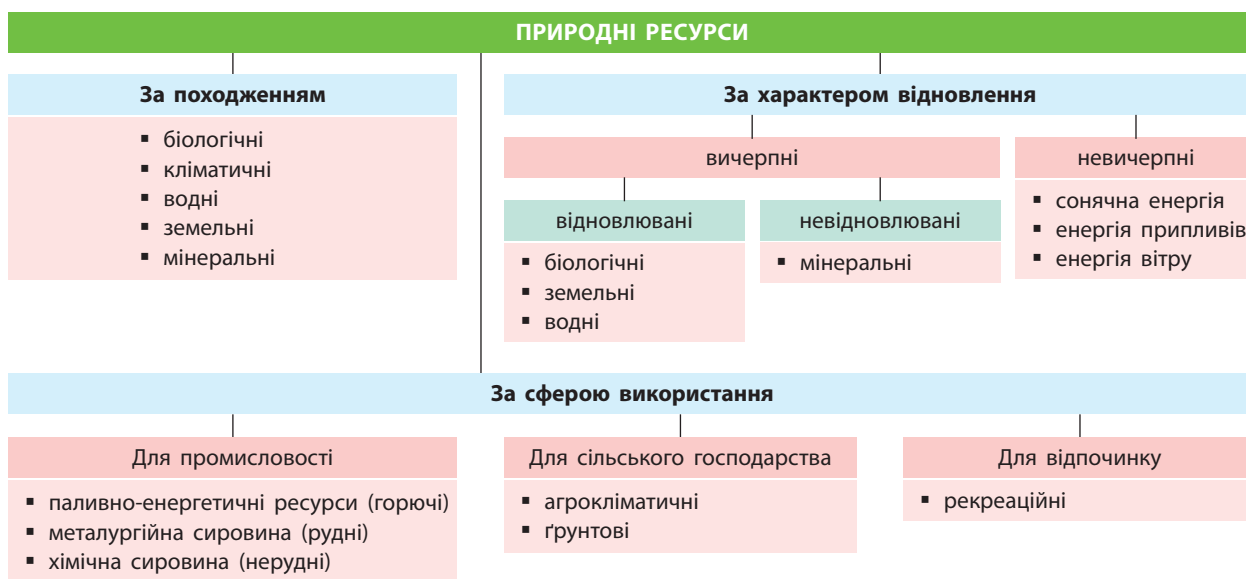
2 СВІТОВІ ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ. Ресурсозабезпеченість країн різна, оскільки природні ресурси розміщені на планеті дуже нерівномірно. Вона залежить не лише від наявності ресурсів, але й від їх споживання. Крім того, одні країни, наприклад, мають багато нафти й природного газу, але в них обмежені водні, лісові та інші ресурси. Однак існують країни, де є всі ресурси в різній кількості: США, Росія, Казахстан, Китай, Канада, Бразилія, Австралія та ін.

Природні ресурси класифікують переважно за походженням, характером їх відновлення та способом використання в господарстві.

 За схемою (мал. 2) наведіть приклади кожного виду ресурсів. За допомогою карт та діаграм атласу назвіть країни — світові лідери за їх запасами та видобутком. Складіть відповідну таблицю в зошиті.

Нерівномірність розподілу природних ресурсів викликає переміщення їх на великі відстані до центрів використання або ж пересування людей до, наприклад, рекреаційних ресурсів. Є випадки конфліктів, навіть збройних, за право володіння природними ресурсами.

 За допомогою додаткових джерел знань складіть у зошиті перелік конфліктів на ґрунті розподілу прав володіння природними ресурсами.

Мал. 2. Класифікація природних ресурсів.

Переважає кількість країн світу сьогодні мають ресурсозатратну (екстенсивну) економіку. Це означає, що для збільшення виробництва товарів, енергії тощо використовується дедалі більше корисних копалин. Щороку з надр добувається понад 200 їх видів загальним об-

сягом більше ніж 120 млрд т. Їх переробляють, руйнуючи та засмічуючи відходами поверхневі й підземні води, ґрунти, повітря. Усе те, що створювалося природою впродовж сотень мільйонів і мільярдів років, людство нині використовує за лічені десятиліття.

ВИСНОВКИ

- Природно-ресурсний потенціал — сукупність особливостей природного довкілля, у якому живе людство, багатства й можливості природи, що людина використовує для власних потреб на певній території для забезпечення існування та розвитку; він є важливим чинником розміщення продуктивних сил.
- Природні умови мають значний вплив на спеціалізацію господарства й різняться в різних куточках планети. Через це всі території з оптимальними природними умовами та ресурсами густо заселені й добре освоєні. Особливо багато їх на узбережжях морів та океанів.
- Думка про те, що відсутність природних ресурсів прирікає країну на бідне існування, є помилковою. Так само наявність великої кількості ресурсів не завжди свідчить про високий рівень розвитку країни.
- Природні ресурси класифікують переважно за походженням, характером їх відновлення та способом використання в господарстві. Нерівномірність розподілу природних ресурсів спричиняє переміщення їх до центрів використання або пересування людей до регіонів, де вони наявні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть ознаки понять «природні умови», «природні ресурси», «природно-ресурсний потенціал».
2. Наведіть приклади різних видів природних ресурсів за способом утворення та сферою використання.
3. Поясніть, чому наявність або відсутність природних ресурсів не завжди визначає рівень розвитку країни.
4. Назвіть країни світу, які мають високий природно-ресурсний потенціал.
5. Які саме ресурси створювалися природою впродовж сотень мільйонів і мільярдів років? Як їх використовує людина у своїй господарській діяльності?

§5

Світові природні ресурси. Карти світових природних ресурсів

Пригадайте, що вивчає фізична географія.

1 СВІТОВІ ПРИРОДНІ РЕСУРСИ. Корисні копалини залежно від особливостей складу й характеру використання в господарстві поділяються на такі види:

- **енергетичні** (нафта, природний газ, вугілля, горючі сланці);
- **металеві** (руди чорних, кольорових, рідкісних, благородних металів);
- **неметалеві (будівельні матеріали:** будівельне каміння, цементна сировина, будівельні глини; **індустріальна мінеральна сировина:** слюда, азбест, графіт, скляні піски тощо; **хімічна сировина:** солі, сірка, селітра; **сировина для виробництва мінеральних добрив:**

калійні солі, фосфорити, апатити; *коштовне і напівкоштовне каміння:* алмаз, сапфір, рубін, смарагд, топаз тощо).

Велике значення мають паливно-енергетичні ресурси. Забезпечення ними своїх потреб є одним із найважливіших завдань будь-якої держави. Це так звана енергетична безпека країни. Так, найбільші запаси нафти зосереджені в країнах Середнього Сходу та Північної Африки (69,3%). Серед цих країн виділяється Саудівська Аравія — понад 22% світових запасів. На другому місці стоять країни Латинської Америки — 11,3%, у Росії — 4,7%, у США і Канаді — по 3,5%. Основні запаси

природного газу зосереджено в країнах Близького та Середнього Сходу (Іран, Катар, Кувейт, Саудівська Аравія та ін.). Значні запаси є в Росії, США, Канаді, Венесуелі, Індонезії, Азербайджані, на шельфі Північного моря тощо. Основні родовища вугілля розташовані в США, Китаї, Росії, Австралії, ПАР та Україні. Найбільші родовища урану — в Австралії, Казахстані, Росії та Канаді. Пам'ятайте, що треба порівнювати запаси будь-якої мінеральної сировини в тій чи іншій країні або регіоні світу з темпами їх видобутку. Крім того, постійні пошуки нових родовищ змінюють баланс країн у загальносвітовому масштабі.

Швидкими темпами людство освоює альтернативні види енергетичних ресурсів: енергію земних надр (Ісландія, Нова Зеландія, США, Росія, Італія), вітру (США, Нідерланди, Бельгія, Данія), Сонця (Німеччина, Китай, Японія, США, Італія, Франція) (мал. 1).

Серед мінерально-сировинних ресурсів виділяються запаси руд металів як головних конструкційних матеріалів. На залізні руди багаті такі країни, як Канада, США, Україна (45 % розвіданих запасів світу), Китай (43 % світового видобутку), Бразилія, Австралія. Найбільші у світі родовища марганцевих руд (75 % від світових) розташовані в Україні. Вони добуваються як шахтним, так і кар'єрним способами (мал. 2).

Основні запаси алюмінієвої сировини (боксити, алуніти, нефеліни) зосереджені у Гвінеї (27 % світових запасів), Австралії (33 % світового видобутку) і Камеруні. Великі поклади бокситів знайдено у В'єтнамі. Ресурси мідних руд розміщено переважно в країнах Африки, Казахстані, США, Польщі, Канаді, Чилі.

Ресурсів прісних вод найбільше на території Росії, Канади, США, Бразилії, деяких екваторіальних африканських країн.

Назвіть та покажіть на карті атласу найбільш повноводні річки кожного материка. У межах яких країн вони протікають?

На лісові ресурси найбагатші Росія, Канада, США (розташовані в північному лісовому поясі переважно хвойних лісів), Бразилія, Конго, країни Південно-Східної Азії (розташовані в південному лісовому поясі переважно листяних лісів із більш цінною деревиною) (мал. 3).

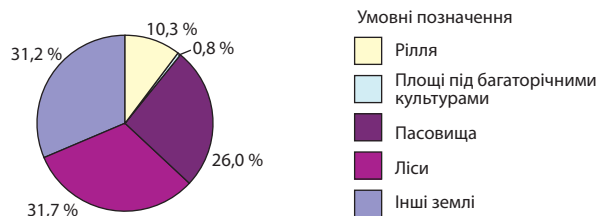
До найродючіших ґрунтів належать чорноземи, сірі лісові, каштанові, алювіальні річкових долин. Великі площі чорноземів та близьких до них за родючістю ґрунтів зосереджені в Україні, США, Росії, Канаді та Китаї. Алювіальні ґрунти найпоширеніші в Китаї, Індії, Єгипті, США.

Розглянемо структуру світового земельного фонду (див. таблицю; мал. 4).

Таблиця

ПЛОЩА СВІТОВОГО ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ
ЗА КАТЕГОРІЯМИ ЗЕМЕЛЬ

Основні категорії земель	Площа, млн га
Землі сільськогосподарського призначення	4846,1
У тому числі:	
рілля	1345,3
площі під багаторічними культурами	105,5
пасовища	3395,3
Ліси	4138,0
Інші землі	4061,3
Усього	13045,4

Мал. 4. Структура світового земельного фонду.

Мал. 1. Виробництво сонячної енергії на півдні Франції.

Мал. 2. Один із покинутих кар'єрів у долині річки Ріо Тінто в Іспанії.

Мал. 3. Вирубання лісу в Індонезії.

У XXI ст. почали інтенсивніше освоюватися й ресурси Світового океану. Особливо великий внесок у це роблять Японія, Китай, США, Німеччина, Бразилія, Індонезія, Австралія.

Швидкі темпи освоєння природних ресурсів у світі загострюють проблему вичерпних мінеральних ресурсів. Саме вони становлять основу міжнародної торгівлі. Зі зростанням видобутку зменшується час вичерпання цих корисних копалин. Через це неминуче зростатиме ціна на них.

різні за змістом карти світу та регіонів, на яких відображено розміщення мінеральних ресурсів суходолу й шельфу, корисних копалин, земельних ресурсів і ресурсів Світового океану. Найпоширенішими є географічні карти, на яких окремо подаються мінерально-сировинні ресурси, кліматичні умови та ресурси, природні водойми й водні ресурси, у тому числі підземні води. Зазвичай на одній карті відображені ґрунти й земельні ресурси.

i

2 КАРТИ СВІТОВИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ. Одним із головних джерел географічної інформації є карти. Географічні атласи містять

Перегляньте атлас та знайдіть карти, які присвячені характеристиці природних ресурсів. Яку інформацію вони містять?

ВИСНОВКИ

- Корисні копалини залежно від характеру використання в господарстві та особливостей складу поділяються на енергетичні, металеві, неметалеві (індустріальна мінеральна, хімічна сировина, сировина для виробництва мінеральних добрив, коштовне і напівкоштовне каміння). Крім енергетичних мінеральних ресурсів, людство швидкими темпами освоює альтернативні види енергії: земних надр, вітру, Сонця тощо.
- Ресурсів прісних вод найбільше на території Росії, Канади, США, Бразилії. Великі площі чорноземів та близьких до них за родючістю ґрунтів зосереджені в Україні, США, Росії, Канаді та Китаї.
- На лісові ресурси багаті країни, розташовані в північному та південному лісових поясах. У XXI ст. велика увага приділятиметься освоєнню ресурсів Світового океану.
- Карті є одним із головних джерел географічної інформації про мінерально-сировинні ресурси, кліматичні умови та ресурси, природні води й водні ресурси, у тому числі підземні води, ґрунти і земельні ресурси тощо.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте наслідки взаємодії суспільства й природи на прикладі використання природних ресурсів.
2. Знайдіть та покажіть на карті атласу основні басейни видобутку нафти, природного газу, кам'яного вугілля, залізних руд, руд кольорових металів.
3. Наведіть приклади різних видів природних ресурсів. Назвіть країни, які ними краще забезпечені.
4. За допомогою таблиці та мал. 4 (с. 18) охарактеризуйте складові світового земельного фонду.
5. Оцініть значення територіального поєднання природних ресурсів для потреб розвитку господарства.
6. Поясніть вплив людини на природу в процесі використання природних умов та ресурсів на прикладі мал. 2, 3 (с. 18).

§6

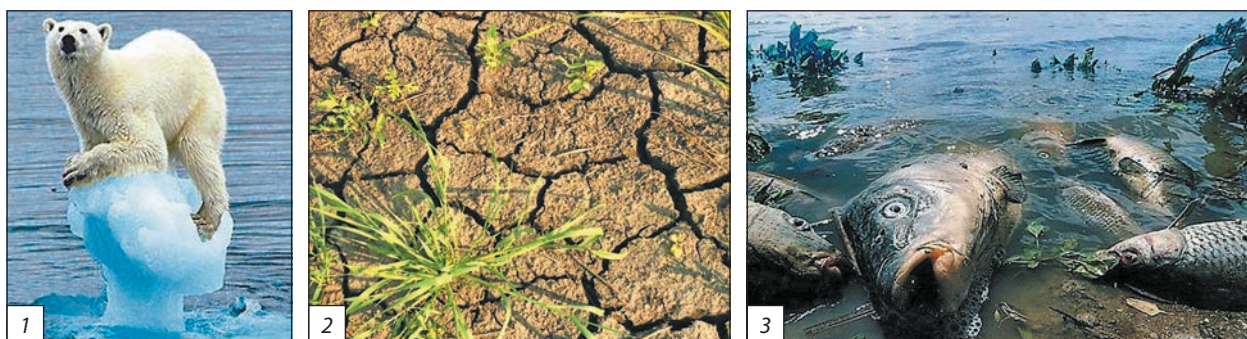
Природокористування на сучасному етапі, його наслідки. Шляхи збереження навколишнього середовища

Поясніть, чому і як господарська діяльність людини впливає на довкілля, на прикладі вашого населеного пункту.

1 ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ, ЙОГО НАСЛІДКИ. Як бачимо, наша планета має різноманітні природні ресурси. Їх вистачить для всіх, треба лише навчитися

розумно використовувати ці багатства. Тому дедалі більшої актуальності набуває **раціональне природокористування** — сфера господарської і наукової діяльності людства, спрямо-

Мал. 1. Наслідки нераціонального природокористування: 1) танення покривних льодовиків; 2) опустелювання; 3) замор риби у водоймах.

вана на вивчення, освоєння, використання, відновлення, поліпшення й охорону географічного середовища та природних ресурсів. Воно передбачає оптимальність зв'язків суспільства й природи, екологізацію виробничої діяльності, збереження просторової цілісності природи в процесі її господарського використання.

СЛОВНИК

Природокористування — використання властивостей навколишнього природного середовища для задоволення економічних, екологічних, оздоровчих, лікувальних, культурних, естетичних та інших потреб людини.

Нераціональне природокористування полягає в негативному впливі людини на природу. Він підриває відтворювальні можливості природи та призводить до промислового забруднення навколишнього середовища, зниження або знищення оздоровчих і естетичних цінностей природи, тобто вичерпання природних ресурсів. Нераціональне природокористування може бути результатом як навмисних, так і ненавмисних дій, а також стихійних явищ.

Наведіть приклади навмисних і ненавмисних дій та стихійних явищ, які негативно вплинули на довкілля.

Природокористування як діяльність відбувається в умовах наявного у світі або в окремих країнах природно-ресурсного потенціалу з використанням можливостей природи певної території, її природних ресурсів. Воно покликане задовольнити матеріальні й не-

матеріальні потреби суспільства з урахуванням тенденцій науково-технічного прогресу.

Наслідками нераціонального природокористування суспільства є погіршення якості навколишнього середовища в глобальних масштабах: глобальне потепління, поширення пустель, збільшення в повітрі вмісту шкідливих речовин промислового походження, забруднення землі й води (мал. 1). І хоча в багатьох розвинених країнах якість природного середовища покращується, загалом у світі й зараз переважають негативні процеси та явища.

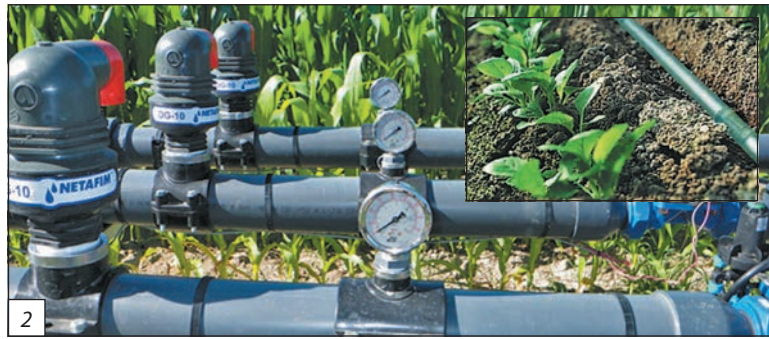
2 ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНІВ РІЗНИХ ТИПІВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.

За особливостями й масштабами взаємодії людини з довкіллям розрізняють чотири типи природокористування: доаграрний, аграрний, індустріальний і постіндустріальний. Деякі вчені називають п'ятий тип, який, на їхню думку, має набути поширення в майбутньому, — ноосферний. Цей тип ґрунтуватиметься на принципах раціонального глобального використання суспільством природних ресурсів. Певні його риси ми вже зараз спостерігаємо в деяких високорозвинених країнах світу (мал. 2).

Знайдіть у додаткових джерелах інформацію про поняття «екологічний слід».

У наш час у різних частинах планети ще можна зустріти всі чотири типи природокористування. Хоча зберігається стійка тенденція до повного витіснення аграрного й особливо доаграрного типів природокористування індустріальним і постіндустріальним.

Мал. 2. Приклади раціонального природокористування: 1) роздільний збір сміття поруч із зупинкою громадського транспорту в Дубаї (ОАЕ); 2) система крапельного зрошення на півдні Франції.

Доаграрний тип природокористування зникає на наших очах. Він зберігся лише в найменш доступних куточках Землі: екваторіальних лісах Амазонки, Африки, Південно-Східної Азії та Нової Гвінеї. Племена, які проживають у цих віддалених місцевостях, продовжують жити в гармонії з природою, беручи від неї тільки найнеобхідніше, полюючи на тварин і збираючи дикорослі фрукти й овочі, мед тощо. Вони не завдають шкоди природі, не змінюють її. Так жили наші предки тисячі років тому. На території, де мешкають ці племена, з усіх боків насувається цивілізація в сучасному її розумінні, і зникнення цього типу природокористування є тільки питанням часу.

Значно більш поширеним усе ще залишається *аграрний тип природокористування*, характерний для окремих африканських, азійських і латиноамериканських країн. Великі міста з їхніми індустрією та сферою обслуговування в цих країнах нерідко співіснують з аграрним суспільством із його вирощуванням сільськогосподарських рослин і розведенням тварин. При цьому в багатьох країнах цих регіонів селяни, як і сотні років тому, вирощують урожай і годують тварин переважно для особистого споживання. У той самий час зростають площі монокультурного плантаційного сільського господарства, де сільськогосподарські культури вирощують лише на продаж (переважно для експорту). Застосовуючи все більше механізмів, гербіцидів і пестицидів, що впливає на якість довкілля, селяни Амазонії просто випалюють ліс, щоб виростити якісь тропічні культури. Після виснаження землі вони залишають цю ділянку

й випалюють нову, винищуючи природне довілля у великих масштабах.

СЛОВНИК

Монокультура (від латин. *monos* — єдиний і *cultura* — обробіток) — спосіб рослинництва, коли на одній ділянці вирощується лише одна й та сама культура (наприклад арахіс у Сенегалі, бавовник у Судані тощо) без дотримання сівозміни; це створює навантаження на ґрунти та призводить до їх виснаження.

У країнах, що розвиваються, формується *індустріальний тип природокористування* із характерним для нього видобутком різноманітних корисних копалин і докорінною зміною ландшафту. Ліберальне екологічне законодавство цих країн сприяло винесенню сюди екологічно брудних і небезпечних виробництв із розвинених країн. Тут вирубуються ліси, будуються великі підприємства, виснажуються родовища мінеральних ресурсів, які переробляються на дешеві напівфабрикати, що продають у розвинені країни.

Постіндустріальний тип природокористування характерний для розвинених країн світу, у першу чергу ЄС, США, Канади, Японії тощо. Тут існує суворе екологічне законодавство, яке блокує розміщення шкідливих виробництв, забороняє вирубувати ліси, створювати великі кар'єри тощо. Разом із високою вартістю робочої сили воно «витискає» екологічно небезпечні виробництва до країн, що розвиваються. На своїй території розвинені країни зосереджують, як правило, завершальні стадії виробництва дорогої готової продук-

Мал. 3. Французьке містечко Кольмар — один із наймальовничіших куточків світу.

ції. Нині це є одним із головних чинників їхнього економічного процвітання. Звичайно, екологічна ситуація в цих країнах поступово покращується.

3 ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА. Можливо, мають рацію ті вчені, які вважають, що від екологічної катастрофи світ може врятувати лише перехід людства від четвертого типу природокористування до п'ятого, тобто *ноосферного*.

Поняття «ноосфера» було запропоновано французами, математиком Е. Леруа (1927 р.) і католицьким філософом П. Тайяром де Шарденом (1930 р.). Обґрунтував його український вчений В. Вернадський (1944 р.). У ноосфері розумна людська діяльність стає визначальним чинником розвитку біосфери. Планетарний простір (природне середовище) перетворюється людським розумом на основі екологічно грамотного використання його ресурсів. Ноосфера як нова, вища стадія еволюції біосфери пов'язана з виникненням і розвитком у ній людства, яке, пізнаючи закони природи й удосконалюючи техніку, починає здійснювати визначальний раціональний вплив на природні процеси.

СЛОВНИК

Ноосфера — новий стан біосфери, за якого розумова діяльність людини стає визначальним чинником її розвитку.

Серед заходів, спрямованих на охорону довкілля, можуть бути: обмеження несанкціонованого викидання сміття, вилову риби, полювання, обмеження викидів в атмосферу та гідросферу, вторинне використання ресурсів і води, упровадження замкнених циклів промислового виробництва, створення та розширення природоохоронних територій. І це має зробити кожен із нас. Ми можемо сприяти порятунку природи, виконуючи прості правила її збереження.

Здійсніть проект щодо прикрашання свого довкілля. Придбайте саджанці й насіння дерев, кущів або квітів, які ви хочете посадити. Навесні створіть маленький сад або квітник вашого класу на шкільному подвір'ї або одній із вулиць міста. Запросіть приєднатися до цього проекту учнів сусідніх шкіл. Не забувайте доглядати своїх зелених друзів, як це роблять жителі французького містечка Кольмар (мал. 3).

Прості та звичайні речі дозволять кожному з вас наблизити час ноосферного природокористування. Активне використання велосипеда, як, наприклад, в Амстердамі, сприятиме зменшенню забруднення повітря вихлопними газами. Вимкнені зайве світло, телевізор, комп'ютер й інші електроприлади, закритий вчасно кран не тільки заощадять електроенергію та сімейний бюджет, а й збережуть природу. Це буде ваш особистий внесок в охорону довкілля. І хоча здається, що це лише маленька крапля, але ж океан теж складається із крапель.

ВИСНОВКИ

- Рациональне природокористування як сфера господарської та наукової діяльності людства спрямоване на вивчення, освоєння, використання, відновлення, покращення й охорону географічного середовища та природних ресурсів і набуває все більшої актуальності.
- Нераціональне природокористування може бути результатом навмисних і ненавмисних дій та стихійних явищ. Воно підриває відтворювальні можливості природи та призводить до вичерпання природних ресурсів.
- До заходів, спрямованих на охорону довкілля, належать: вторинне використання ресурсів і води, упровадження замкнених циклів промислового виробництва; створення та розширення природоохоронних територій; обмеження несанкціонованого викидання сміття, викидів в атмосферу та гідросферу, обмеження вилову риби, полювання тощо.
- Наблизити час ноосферного природокористування допоможе особистий внесок кожного в охорону довкілля: раціональне та бережливе ставлення до всіх ресурсів, які використовуються.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «природокористування», «ноосфера».
2. Поясніть проблеми та перспективи використання природних ресурсів на сучасному етапі.
3. Оцініть наслідки та перспективи природокористування на прикладі вашого регіону.
4. Охарактеризуйте геоекологічні проблеми регіонів світу з різними типами природокористування.
5. Запропонуйте шляхи збереження навколишнього середовища на прикладі вашого регіону.

Практична робота 1. Оцінка ресурсозабезпеченості окремих країн світу

За допомогою статистичних даних географічного атласу розрахуйте ресурсозабезпеченість країн світу. Заповніть таблицю в зошиті та зробіть висновки.

Корисна копалина, країна	Боксити, т, Гвінея	Боксити, т, Китай	Золото, кг, Росія	Золото, кг, Китай	Природ- ний газ, млн м³, США	Природ- ний газ, млн м³, Росія
Обсяг видо- бутку (2014 р.)	18 742 730	65 000 000	249 065	451 799	798 253	639 000
Кількість населення						
Ресурсоза- безпеченість						

СЛОВНИК

Ресурсозабезпеченість — співвідношення між запасами природних ресурсів та їх видобутком і використанням. Вона виражається кількістю років, на яку має вистачити певних ресурсів, або запасами в розрахунку на одну людину.

Ресурсозабезпеченість:

$$\frac{\text{Запаси}}{\text{Річний обсяг видобутку}} = \text{Кількість років.}$$

Ресурсозабезпеченість:

$$\frac{\text{Запаси}}{\text{Кількість населення країни}} = \text{Кількість на одну особу.}$$

Практична робота 2. Позначення на контурній карті найбільших у світі басейнів видобутку нафти, природного газу, кам'яного вугілля, залізних руд, руд кольорових металів

Позначте та підпишіть на контурній карті світу:

- 1) найбільші басейни нафти й природного газу: басейн Перської затоки, Західносибірський, Зондський, Сахарський, басейн Гвінейської затоки, Техаський, Мексиканської затоки, Західноканадський, Північноморський;
- 2) найбільші басейни та райони видобутку вугілля: Верхньосилезький (Польща), Кузнецький (Росія), Карагандинський (Казах-

стан), Північно-Східний (Китай), Східний (Індія), Аппалацький (США), Південно-Східний (Австралія);

- 3) країни з найбільшими обсягами видобутку залізних руд: Бразилія, Австралія, Канада, Китай, Індія, Україна;
- 4) найбільші райони видобутку руд кольорових металів: Кордильєри-Анди, «вольфрам-ово-олов'яний пояс» Азії, «мідний пояс» Африки та Південної Америки.

Тема 2. Населення світу

§7

Динаміка кількості населення світу, його відтворення. Механічний рух населення

1. Які статистичні дані потрібні для характеристики кількості населення України? 2. Який природний приріст населення характерний для України?

1 ДИНАМІКА КІЛЬКОСТІ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ. Протягом багатьох тисячоліть кількість населення світу зростала дуже повільно. Цей процес визначався повною залежністю людства від природи. Саме природне середовище в усіх своїх проявах створювало межі зростання кількості первісних людей. Зміна кількості населення планети, за оцінками вчених, відбувалася таким чином: 15 тис. років тому на Землі проживало 3 млн осіб. За 2 тис. років до н. е. ця цифра вже становила 50 млн. На початку нашої ери кількість жителів планети зросла до 250 млн осіб. Через тисячу років ця цифра досягла 275 млн осіб. У 1800 р. людей стало вже 905 млн (мал. 1). Через 100 років їхня кількість сягнула 1,6 млрд. Далі відбувалося лише прискорення цього процесу: 2 млрд осіб у 1931 р., 3 млрд осіб — у 1961 р. У 2004 р. жителів Землі стало 6,2 млрд. І нарешті, на кінець 2016 р. ця цифра досягла 7,36 млрд осіб. Так, за рік населення світу зростає майже на 78 млн осіб, або на 1,08%.

Поясніть, чому кількість населення на Землі почала стрімко зростати, а потім цей процес уповільнився.

Вчені прогнозують, що до 2070 р. населення планети зросте до 9,4 млрд осіб, приріст припиниться та почнеться зменшення. До кінця століття очікується, що кількість населення складе близько 9 млрд жителів.

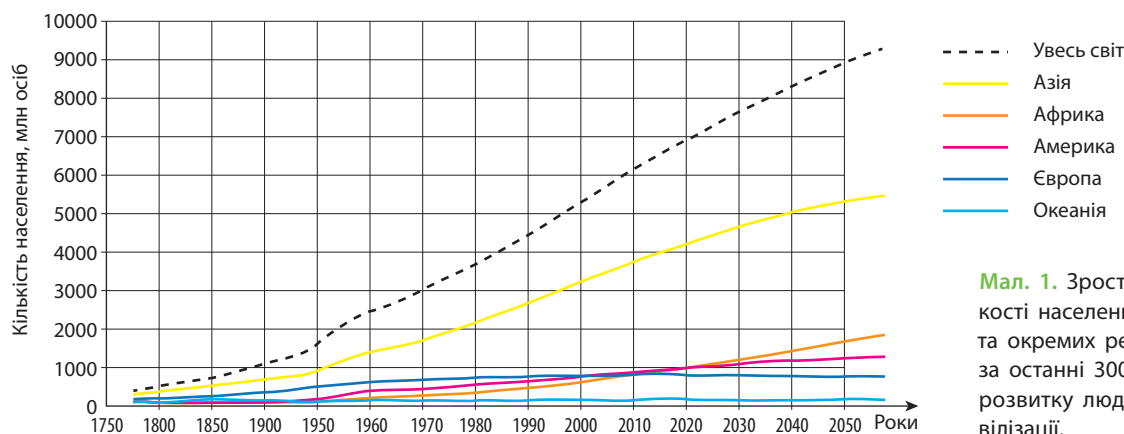
2 ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ. Для характеристики процесу відтворення населення використовують різні демографічні показники, головними з яких є коефіцієнти народжуваності, смертності (кількість народжених або померлих за рік на 1000 жителів) і природного приросту населення (різниця між двома попередніми показниками).

У світі переважають два типи відтворення населення. Для одного з них характерні неви-

СЛОВНИК

Природний рух населення — співвідношення між кількістю народжених і кількістю померлих у країні, регіоні, світі.

Відтворення населення — процес зміни поколінь у результаті природного руху (приросту чи зменшення) населення.

Мал. 1. Зростання кількості населення світу та окремих регіонів за останні 300 років розвитку людської цивілізації.

сокі показники народжуваності, а також низькі показники смертності. У деяких країнах із цим типом смертність перевищує народжуваність, і кількість населення зменшується. Такий тип характерний для економічно розвинених країн, а також країн Східної Європи. Другий тип відтворення властивий країнам Азії, Африки та Латинської Америки. Для нього характерні високі показники народжуваності, зниження смертності й високі темпи приросту населення.

Найвищий природний приріст населення спостерігається в Африці (Нігер, Уганда, Малаві) — понад 33 особи на 1000 осіб населення. Найнижчий (від'ємний) характерний для країн Східної Європи та Балканського півострова (Україна, Болгарія, Сербія). Тут смертність перевищує народжуваність на 4—6 осіб на 1000 осіб. Цей процес має назву *депопуляція*, або вимирання нації.

Спробуйте назвати причини депопуляції населення в окремих країнах світу.

3 МЕХАНІЧНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ. *Механічний рух населення*, або *міграції*, — це переселення людей або з однієї країни до іншої (зовнішні), або з однієї частини країни в іншу (внутрішні).

Поняття «еміграція» та «імміграція» вам уже знайомі з попереднього курсу географії, а з історії ви знаєте про Велике переселення народів і про те, що люди постійно переміщувалися планетою. Повсюдне розселення людей на Землі — це також наслідок міграцій (мал. 2).

Масового характеру міграція набула за часів капіталізму. Її осередком стала Європа. За 100 років — із 1815 до 1915 р. — із Європи

СЛОВНИК

Еміграція (від латин. *emigratio* — виселення) — вимушена або добровільна зміна місця проживання людей, переселення з країни їхнього народження в інші країни з економічних, політичних або релігійних причин.

Імміграція (від латин. *immigro* — вселяюся) — в'їзд громадян інших держав у країну на довгострокове перебування або постійне проживання, зумовлений економічними, політичними, релігійними або особистими причинами.

в інші частини світу переселилося до 40 млн осіб; більшість із них — до Північної Америки (США, Канада). Значні міграційні потоки спрямовувалися також до країн Південної Америки, Австралії, Нової Зеландії, деяких країн Африки. З Африки насильно вивозили мільйони рабів до Америки.

Пригадайте, із якою метою в XIX ст. відбувалося насильницьке вивезення рабів до Америки.

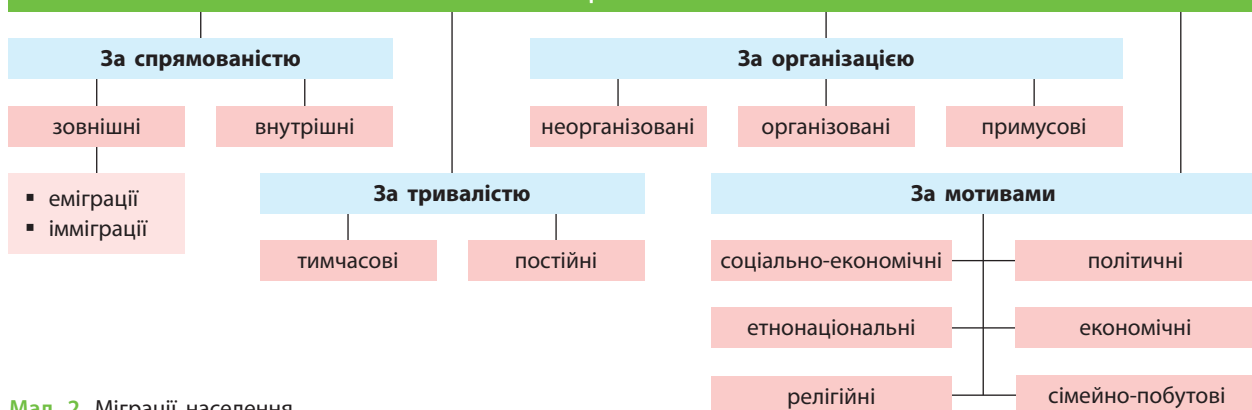
Наприкінці XX ст. міжнародна міграція робочої сили набула значних масштабів. На початку 1990-х рр. у країнах Заходу вже налічувалося понад 25 млн мігрантів. Більше половини з них опинилися в багатих країнах ЄС. У Швейцарії мігранти становлять понад 25 % економічно активного населення, у Німеччині — понад 10 %. Досить привабливими для мігрантів є США, нафтодобувні країни Перської затоки, ПАР. Значна кількість людей виїхала за кордон і з України.

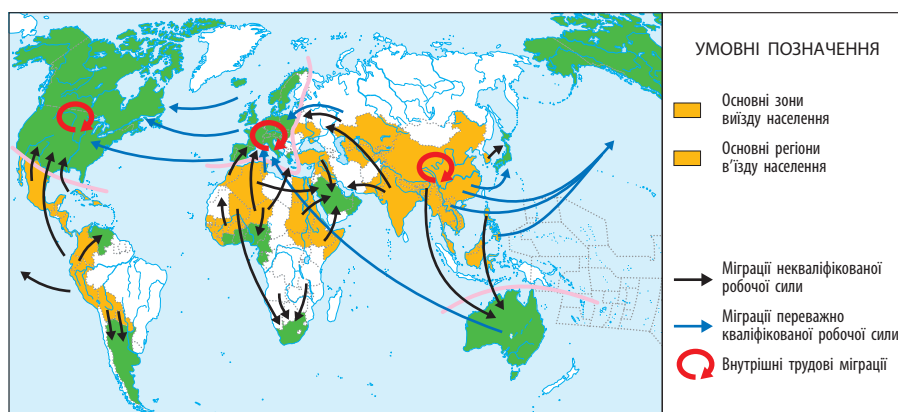
На карті світу знайдіть країни, де існує численна українська діаспора. Що ви про неї знаєте? Як вона утворилася?

i

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Мал. 2. Міграції населення.

Мал. 3. Основні потоки та причини міграції у світі.

Поряд з економічними причинами міграції населення все помітнішими стають і політичні чинники. Упродовж десятиліть люди намагалися залишити такі країни, як СРСР, Куба, Камбоджа, НДР тощо. Крах комуністичної системи в цих країнах та зникнення «залізної завіси», тобто закритих кордонів, спричинили нову хвилю міграцій (мал. 3).

? Поясніть, як міграції впливають на кількість населення окремих країн.

У наш час найбільш поширеними стають вимушені міграції. Таких мігрантів називають біженцями. Розрізняють різні типи біженців, зокрема, екологічні (у випадку техногенних або природних катастроф; наприклад, Чорнобильська катастрофа викликала переселення сотень тисяч людей), військові (військово-політичні події на сході України спричинили переселення до інших регіонів понад 2 млн осіб). Велику хвилю міграцій до країн ЄС ви-

кликали воєнні дії в Сирії, Іраку, Афганістані та деяких країнах Африки. Нині у світі кількість біженців уже сягнула декількох десятків мільйонів людей.

Причини внутрішніх міграцій переважно такі самі, як і зовнішніх: економічні, політичні, релігійні, екологічні. До внутрішніх міграцій належать здебільшого переселення із села до міста, переїзд із депресивних (за-недбаних) територій на ті, що швидко освоюються. Вони характерні для всіх держав. Особливого розмаху внутрішні міграції набули в країнах, що розвиваються.

Міграції значно впливають на структуру населення, соціальну й господарську сфери, майже на всі сторони життя.

? За допомогою мал. 3 та політичної карти світу назвіть країни, із яких і до яких спрямовані основні потоки мігрантів. Назвіть причини утворення цих потоків.

ВИСНОВКИ

- У минулому відбувалося стрімке зростання кількості населення Землі; сьогодні цей процес сповільнився. На кінець 2016 р. на планеті проживає близько 7,36 млрд осіб.
- Процес відтворення населення характеризують за демографічними показниками: це коефіцієнт народжуваності, смертності та природного приросту населення. У світі переважають два типи відтворення населення — перший із невисокими показниками народжуваності, а також низькими показниками смертності; другий із високими показниками народжуваності, зниженими — смертності та високими темпами приросту населення.
- Найвищий природний приріст населення спостерігається в Африці, а найнижчий (від'ємний) — у країнах Східної Європи та Балканського півострова.
- Міграції впливають на структуру й майже всі сторони життя населення. Зовнішні та внутрішні міграції здебільшого відбуваються з однакових причин: економічних, політичних, релігійних, екологічних.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За допомогою статистичних даних атласу назвіть кількість населення окремих країн світу. Визначте країни з найбільшою кількістю населення.
2. Охарактеризуйте основні причини зовнішніх міграцій. Покажіть на карті атласу найбільш густозаселені регіони та країни світу.
3. Назвіть типи відтворення населення. Наведіть приклади країн, для яких вони характерні.
4. Поясніть, хто такі біженці. Охарактеризуйте причини, які змушують людей залишати свої домівки.

§8

Вікова і статеві структура населення

1. Пригадайте, що таке «старіння нації». 2. Які особливості характерні для статеві структури населення України?

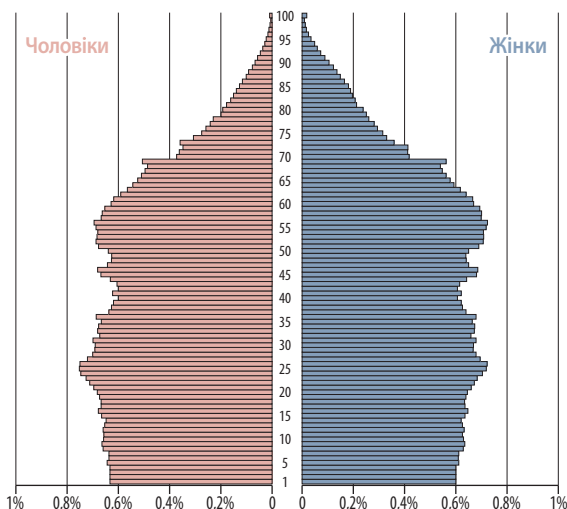
1 ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ СВІТУ. Населення у віковій структурі, як правило, розподіляється за однорічними або п'ятирічними віковими групами. Проте для оцінки загальних структурних зрушень застосовують зручний для суспільства й особливо його економіки розподіл людей на три вікові групи: *молодшу* (0—14 років), *середню* (15—59 років) і *старшу* (60 років і більше).

СЛОВНИК

Вікова структура населення — розподіл населення за віковими групами.

Графічно вікова структура населення зображується віковою пірамідою: по горизонталі відкладається кількість (частка) окремих вікових груп, а по вертикалі — вік (мал. 1).

Вікова структура населення планети залежить від кількох чинників. Головними серед них є рівень народжуваності та смертності населення. На неї можуть впливати війни, масові міграції населення тощо. Для будь-якої держави особливо цінними є люди в працездатному віці. Важливо також мати достатню кількість молодих. Річ у тому, що літні люди

Мал. 1. Статеві-вікова структура населення США.

переважно консервативні та не сприймають прогресивних змін у суспільстві. Це небезпечно для будь-якої країни світу.

Що ви знаєте про консервативність людей літнього віку в Україні?

Найбільша частка дітей — у населенні Африки, Азії та Латинської Америки. Вона досягає тут 40 % і більше. А ось людей похилого віку мало (2—9 %). Інша ситуація спостерігається в розвинених країнах. Тут частка дітей становить менше ніж 20 %, а частка літніх людей перевищує 15 %.

Таблиця

КРАЇНИ ЗА ОЧІКУВАНОЮ НАЙБІЛЬШОЮ
ТА НАЙМЕНШОЮ ТРИВАЛІСТЮ ЖИТТЯ
(за даними Всесвітньої організації здоров'я, 2016 р.)

Місце в загальному списку країн	Країна	Загальна тривалість життя, років	Чоловіки	Жінки
1	Японія	83,7	80,5	86,8
2	Швейцарія	83,1	80	86,1
3	Сингапур	83	80	85
4	Австралія	82,8	80,9	84,8
5	Іспанія	82,8	80,1	85,5
6	Ісландія	82,7	81,2	84,1
7	Італія	82,7	80,5	84,8
8	Ізраїль	82,5	80,6	84,3
9	Франція	82,4	79,4	85,4
10	Швеція	82,4	80,7	84
104	Суринам	71,6	68,6	74,7
105	Україна	71,3	66,3	76,1
106	Тринідад і Тобаго	71,2	67,9	74,8
180	Чад	53,1	51,7	54,5
181	ЦАР	52,5	50,9	54,1
182	Ангола	52,4	50,9	54
183	Сьєрра-Леоне	50,1	49,3	50,8

Поясніть, про які перспективи в майбутньому для розвитку господарства зазначених країн свідчить статистика, наведена в таблиці.

Така ситуація визначається існуванням двох основних типів вікової структури населення. *Перший тип* — це більшість країн, що розвиваються, які мають високу народжуваність, порівняно високу смертність і низьку очікувану тривалість життя. Звичайно, тут висока частка населення дитячого віку (0—14 років) і невеликий відсоток людей похилого віку (65 років і старше). *Другий тип* — це країни з невисокою народжуваністю, низькою смертністю та великою очікуваною тривалістю життя. Наприклад, на острові Окінава в Японії сотні людей мають вік понад 100 років. Відбувається так званий процес «старіння нації», який можна вважати негативним для розвитку країни. Із кожним роком усе менша частка працездатного населення має «годувати» все більшу кількість непрацездатних людей похилого віку.

Проаналізуйте дані таблиці (с. 27). Запишіть висновки в робочий зошит.

2 СТАТЕВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ СВІТУ. Важливе практичне значення для будь-якої країни має і статевий склад населення, тобто співвідношення між чоловіками й жінками. Відомо, що є умовно «чоловічі» й «жіночі» професії та навіть цілі галузі господарства. Статева структура населення будь-якої країни і світу в цілому формується під впливом процесів народжуваності, смертності, рівня медицини, міграцій і війн тощо. Зрозуміло, що втрати у війнах та через зайнятість у важких та брудних виробництвах особливо значні серед чоловіків.

Як ви вважаєте, у яких галузях господарства України переважають «чоловічі» та «жіночі» професії?

Загалом у світі чоловіків більше, ніж жінок. Найбільше вони переважають у структурі населення країн Південної Азії та Китаю, а також деяких ісламських країн. У більшості економічно розвинених країн (країни Європи, США, Канада, Японія тощо) жінок, навпаки, більше.

Тривалість життя жінок у цілому у світі більша, ніж чоловіків. Узагалі це співвідношення визначається рівнями смертності чоловіків і жінок у різних країнах світу. Проте, наприклад, за даними Всесвітньої книги фактів (на 2013 р.), у країнах Африки (Намібія, Малаві, ПАР, Зімбабве, Лесото) тривалість життя жінок менша за тривалість життя чоловіків. Цей чинник залежить від рівня життя жінок, національних і релігійних традицій, місця жінки в родині й суспільстві тощо.

За даними таблиці (с. 27) визначте, на скільки років більша очікувана тривалість життя жінок порівняно із чоловіками.

Істотно відрізняється статева структура населення в сільській і міській місцевостях. В економічно розвинених країнах чоловіків у сільській місцевості більше, ніж жінок, оскільки в умовах високоомеханізованого сільського господарства основні роботи виконують чоловіки. Частина ж жінок переселяється до міст для роботи у сфері послуг. Протилежна ситуація спостерігається в країнах, що розвиваються. Тут міста притягують із сільської місцевості значну кількість мігрантів-чоловіків, а жінки залишаються виконувати важку низькооплачувану (переважно ручну) роботу в селі.

ВИСНОВКИ

- Графічно вікова структура населення ілюструється пірамідою: по горизонталі відкладаються пропорційні частки окремих вікових груп, а по вертикалі — вік. Для оцінки структури населення застосовують зручний для суспільства та економіки розподіл його на три вікові категорії: 0—14 років, 15—59 років, 60 років і старше.
- Вікова та статева структура населення залежить від рівня народжуваності й смертності, а також рівня медицини, війн, міграцій, епідемії тощо. Тривалість життя жінок у світі вища, ніж чоловіків, але в цілому чоловіків на Землі більше. Вони переважають у структурі населення країн Південної Азії, Китаю, деяких ісламських країн. У більшості економічно розвинених країн, навпаки, більше жінок.
- У структурі населення найбільша частка дітей в Африці, Азії та Латинській Америці — 40% і більше. У розвинених країнах велика частка літніх людей. В економічно розвинених країнах, на відміну від тих, що розвиваються, у сільській місцевості переважає чоловіче населення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте особливості вікового та статевого складу населення світу.
2. Проаналізуйте статево-вікову піраміду на мал. 1 і таблицю (с. 27). Зробіть висновки щодо структури населення та тривалості його життя.
3. Поясніть значення понять «вікова структура населення», «старіння нації».
4. Оцініть роль різних вікових груп населення для економічного розвитку суспільства.
5. Поясніть, як соціально-економічні умови впливають на тривалість, рівень і якість життя населення в регіонах і країнах світу.

§9

Мовний та етнічний склад населення

1. Пригадайте, якими мовами розмовляє населення України. 2. Чому етнічний склад населення України дуже різноманітний?

1 РАСОВИЙ, МОВНИЙ ТА ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СВІТУ. Населення світу поділяється на окремі групи за його расовим, етнічним і мовним складом. Усе людство належить до трьох основних рас: **європеїдної, монголоїдної та негроїдної**. Дехто з учених виділяє ще американську й австралійську раси. До першої вони відносять індіанців Америки, до другої — аборигенів Австралії та деякі народи Океанії, Південної і Південно-Східної Азії. Багато науковців американську расу зараховують до монголоїдної та виділяють відповідно чотири раси. Понад 30 % населення планети — це мішані й перехідні раси. До них належать ефіопи, меланезійці, метиси та мулати Америки.

Метиси — це нащадки міжрасових шлюбів. Зазвичай в антропологічному відношенні вони посідають проміжне положення між расами, що змішуються. В Америці метисами називають нащадків від шлюбів європеїдів з індіанцями; у Середній Азії — нащадків від шлюбів монголоїдів із європейцями. Бразильські метиси — це нащадки шлюбів португальців з індіанцями тупі, які сьогодні складають більшість населення країни (вони відомі під назвою мамелюкос). Метисів — нащадків міжрасових шлюбів індіанців з африканцями — називають пардо. У країнах із переважно однорідним населенням метиси нерідко стають жертвами расових переслідувань.

Мулати — нащадки від мішаних шлюбів представників негроїдної та європеїдної рас. Мулати складають значну частину населення Латинської Америки та країн Карибського басейну (Домініканська Республіка, Куба, Бразилія), деяких країн Африки (ПАР, Намібія). Саме слово «мулат», імовірно, має іспанське

або португальське походження та вперше згадується в іспанських документах XVI ст.

Усе людство складається з окремих **націй**. Нація є ширшим поняттям, ніж раса. Наприклад, американська нація США об'єднує представників усіх людських рас. Етнічний (національний) склад населення світу досить різноманітний. Нині на Землі проживає близько 5 тис. народів і племен. Кількість населення в кожній етнічній групі коливається від декількох сотень і навіть десятків осіб (андаманці-мінкопі в Індії, тоала в Індонезії, ботокуди в Бразилії, ведди на Шри-Ланці) до сотень мільйонів осіб (китайці, або ханці, — близько 1,3 млрд осіб, хіндустанці — 250 млн осіб). До великих націй належать і українці. Їх у світі понад 70 млн осіб. Нині характерною тенденцією є постійне зменшення кількості націй, що пов'язано з асиміляційними процесами малих народів.

За допомогою порталу «Українська етнографія» (режим доступу: ethno.us.org.ua) знайдіть додаткову інформацію про українську діаспору. Підготуйте повідомлення.

Національні критерії лежать в основі поділу людства на окремі держави. Більшість держав світу є *однаціональними*, тобто основна народність складає від 70 до 90 % населення. Це Японія, Данія, Україна, Швеція, Польща тощо. Однак є і *двонаціональні* — Бельгія, Канада та велика

СЛОВНИК

Нація (від латин. *natio* — плем'я) — історична спільність людей, стійке їх поєднання на певній території; ці люди мають спільне походження, звичаї, історію, мову, економічні зв'язки, а головне — відчують власну належність саме до цієї групи людей.

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА МОВНА СІМ'Я

Індійська	Кельтська
Іранська	Грецька
Слов'янська	Албанська
Балтійська	Вірменська
Германська	Тохарська
Романська	Анатолійська

Мал. 1. Мовні групи індоєвропейської мовної сім'ї.

кількість *багатонаціональних держав* — Афганістан, Пакистан, Індія, Нігерія, Індонезія тощо.

Існують два підходи до розуміння поняття «нація». За першим — це політична спільність громадян певної держави, за другим — етнічна спільність, що характеризується єдиною самосвідомістю і мовою. Етнос — група людей із загальними ознаками, до яких можна віднести походження, культуру, мову, самосвідомість, територію проживання тощо.

Нація, на відміну від етносу, більш широке, складне й пізніше утворення. Це вища форма етносу, яка змінила народність. Нація включає в себе кілька етносів, об'єднаних спільною історичною долею. Наприклад, французька й швейцарська нації є поліетнічними, американці ж зовсім не мають яскраво вираженої етнічної належності.

2 **НАЙПОШИРЕНІШІ МОВНІ СІМ'Ї ТА ГРУПИ.** Населення Землі поділяється не лише за національною, але й за мовною ознакою. Близько 2,5 тис. основних мов об'єднуються за певними ознаками близькості в **мовні групи**, а ті, у свою чергу, у **мовні сім'ї**. Найбільші мовні сім'ї — індоевропейська, китайсько-тибетська та семіто-хамітська.

Близькість мови не завжди означає близькість генетичного походження народів або навіть їхніх рас. Так, дуже близькі між собою за мовами тюркські народи належать навіть до різних рас. Наприклад, азербайджанці й турки — до європеїдної, а казахи, киргизи і якути — до монголоїдної. Слов'яномовні росіяни мають угро-фінське походження, а найближчі

до них за мовою болгари — тюркське. У мовно найближчих до українців білорусів і поляків теж різне генетичне походження (у поляків — слов'янське, у білорусів — балтійське).

Дізнайтеся, представники яких мовних сімей навчаються у вашій школі.

Найчисленнішою є *індоевропейська сім'я*, до якої належить й українська мова (2,5 млрд осіб). До її складу входять мовні групи: слов'янська (українці, поляки, болгари, білоруси, серби, хорвати тощо), романська (французи, італійці, іспанці тощо), германська (німці, шведи, голландці, норвежці, англійці, американці США тощо), іранська (перси, афганці, курди, таджики тощо) (мал. 1).

Китайсько-тибетська мовна сім'я — друга за чисельністю. Її складають китайська й тибето-бірманська мовні групи. З інших великих мовних сімей виділяється *семіто-хамітська мовна сім'я*. До неї насамперед належать арабські народи, що населяють Ірак, Саудівську Аравію, Єгипет, Лівію, Алжир та інші країни Північної Африки й Південно-Західної Азії, євреї Ізраїлю, народи Ефіопії, Сомалі та ін.

До найпоширеніших мов світу належать китайська (1,3 млрд осіб), англійська (0,5 млрд), гінді й урду (450 млн), іспанська (300 млн) та арабська (понад 200 млн осіб).

Вчені вважають, що під загрозою зникнення перебувають до 90 % існуючих нині мов. У нашому столітті щорічно перестає існувати до десяти мов. З історії ми знаємо, що в Європі за останні століття зникло багато мов, наприклад латинська, готська, корнуельська тощо.

ВИСНОВКИ

- Населення світу поділяється на групи за етнічним і мовним складом. Вчені виділяють три основні раси: європеїдну, монголоїдну та негроїдну.
- Нація є ширшим поняттям, ніж раса, адже нерідко вона об'єднує представників кількох або навіть усіх одразу людських рас.
- На Землі проживають близько 5 тис. різних народів і племен. Через асиміляційні процеси малих народів відбувається постійне зменшення кількості націй. Національні критерії лежать в основі поділу людства на окремі держави: однаціональні, двонаціональні та багатонаціональні.
- На Землі існує близько 2,5 тис. основних мов, які за певними ознаками утворюють мовні групи та сім'ї. Найбільші з них — індоевропейська, китайсько-тибетська та семіто-хамітська мовні сім'ї. До найпоширеніших мов світу належать китайська, англійська, гінді та урду, іспанська й арабська. Є мови, що перебувають під загрозою зникнення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте мовний та етнічний склад населення світу.
2. Назвіть і покажіть на карті атласу однаціональні, двонаціональні та багатонаціональні держави світу.
3. Чи відомо вам що-небудь про міжнаціональні конфлікти? Підготуйте додаткові матеріали на цю тему та презентуйте їх на одному з наступних уроків.
4. Покажіть на карті атласу ареали поширення найбільш численних народів та найпоширеніших мов світу.
5. Поясніть, чи є міграції причиною асиміляції народів та зникнення мов.

§10

Релігія як явище культури. Світові та національні релігії

1. Представники яких конфесій проживають в Україні? 2. Як ви розумієте словосполучення «конфлікт на релігійному підґрунті»?

1 РЕЛІГІЯ ЯК ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ. Великий вплив на життя багатьох народів і країн має релігія.

Релігія — це віра людини в те, що її життя на Землі не є випадковим. Воно має певний сенс і визначається надприродними силами. Кількість віруючих у світі постійно збільшується, але в країнах Західної Європи й США, навпаки, зростає кількість атеїстів. Релігія є важливою складовою людської цивілізації, явищем сучасної культури. Якщо розглядати культуру як сферу духовного життя людей, то релігія є її невід’ємною частиною. Без неї нині не можна уявити собі моральний та етичний розвиток сучасної людини, її світогляд, способи й форми спілкування між людьми тощо.

СЛОВНИК

Релігія (від латин. *religio* — зв’язок) — особлива система світогляду, сприйняття світу конкретною людиною або групою людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, філософія, що обумовлює поведінку людини, віра в надприродне.

Культура — сукупність створених людством протягом його історії матеріальних і духовних цінностей, норм, які дають зразки необхідної поведінки людини.

Разом із тим релігійний екстремізм, тероризм, нетерпимість, які все більше поширюються у світі, створюють одну з найбільших проблем інтеграції та подальшого розвитку сучасного світу.

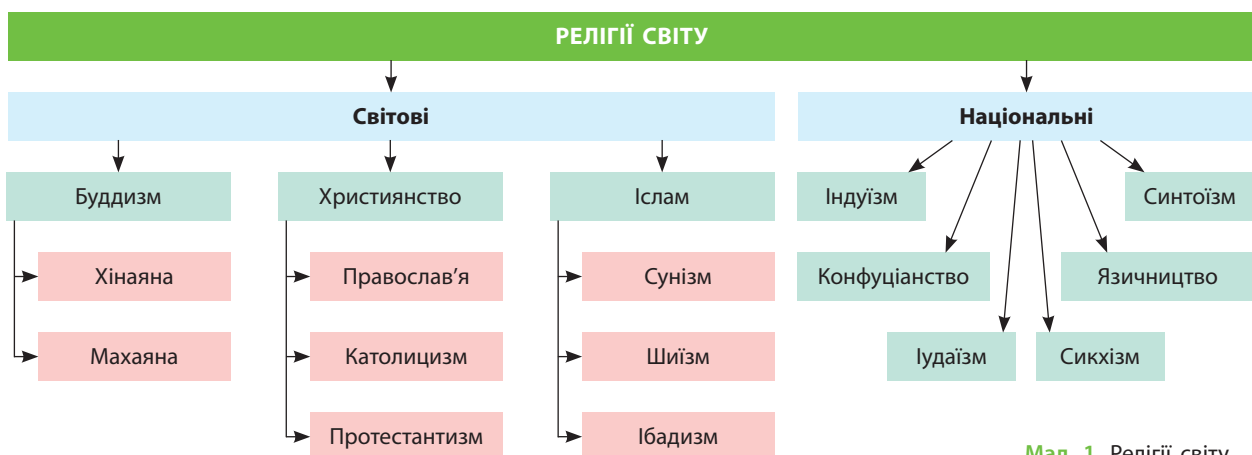

За допомогою додаткових джерел дізнайтеся, що таке релігійний екстремізм, тероризм і нетерпимість. Наведіть приклади цих негативних явищ.

2 СВІТОВІ РЕЛІГІЇ ТА ЇХНЯ ГЕОГРАФІЯ. Найпоширенішими у світі є три релігії: **християнство, іслам і буддизм** (мал. 1).

Їх вважають *світовими релігіями*, тому що вони мають багато віруючих на різних континентах. У Європі майже скрізь поширене християнство: католицизм (Португалія, Іспанія, Італія, Франція тощо), протестантизм (Нідерланди, Велика Британія тощо), православ’я (Греція, Україна, Білорусь тощо).

В Азії поширені всі три світові релігії. Це насамперед іслам сунітського напрямку. Лише в Ірані, а також частково в Іраку, Ємені та Азербайджані панує шіїтський його напрямок. Найбільшою мусульманською країною світу (понад 200 млн віруючих) є Індонезія. Серед інших світових релігій в Азії поширений буддизм (Китай, Монголія, Японія,

Мал. 1. Релігії світу.

Мал. 2. Культурні споруди: 1) християнська базиліка Сакре-Кер у Парижі; 2) мусульманська мечеть шейха Зайда в Абу-Дабі (ОАЕ); 3) буддистський храм у Бангкоку (Таїланд).

Таїланд, В'єтнам, Камбоджа, Лаос, Малайзія, Шри-Ланка). Певна кількість населення цієї частини світу сповідує християнство (мал. 2).

У Північній Африці, а також у ряді країн, що розташовані на південь від Сахари, поширений іслам сунітського напрямку. Він також переважає в Сомалі та Ефіопії (хоча остання має велику християнську спільноту і вважається найдавнішою християнською країною світу). На крайньому півдні Африкан-

ського континенту в ПАР панує протестантизм. У Північній Америці сповідують протестантизм і католицизм. Латинська Америка майже вся католицька. В Австралії та Новій Зеландії переважають протестанти.

Пригадайте історію Великих географічних відкриттів і колонізації Африки та Америки. Як епоха колоніалізму відбилася на релігійному складі населення сучасних країн цих частин світу?

і

СЛОВНИК

Християнство («помазанник», «месія») — напрямок єдинобожжя, що відрізняється від інших вірою в Ісуса Христа як утілення Бога заради спасіння людства (мал. 3). Зародилося в Ізраїлі (Палестина) в I ст. на сході Римської імперії. Розкол на православ'я та католицизм (західну й східну гілки) відбувся в 1054 р., а в 1517 р. виник протестантизм.

Іслам («сумирність», «покірність») — релігія, що сформувалася в VII ст. в Аравії. Через ідейні розбіжності у VIII ст. утворилося п'ять основних релігійно-політичних об'єднань, найбільшими з яких є сунізм (близько 85 % прихильників) і шиїзм (15 %). Засновником вважається пророк Магомет (570—632 рр.), що як посланець Всевишнього передав людям текст священної книги — Корану (араб. «аль-кур'ан» — читання).

Буддизм («вчення Просвітленого») — релігійно-філософське вчення про духовне пробудження (виникло близько VI ст. до н. е. в Стародавній Індії). Засновником вважається Сіддхартха Гаутама (отримав ім'я Будда Шак'ямуні).

3 НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ ТА ЇХНЯ ГЕОГРАФІЯ. До національних релігій належать індуїзм, конфуціанство, синтоїзм, іудаїзм, місцеві традиційні релігії. Індуїзм переважно сповідують в Індії. Конфуціанство характерне для Китаю, синтоїзм — для Японії. В Ізраїлі та загалом серед євреїв усього світу панівною релігією є іудаїзм. У багатьох країнах, що розвиваються, переважає в Африці та Латинській Америці, а також в окремих країнах Азії усе ще поширені місцеві традиційні релігії та вірування. Тож зазначимо, що іудаїзм та індуїзм мають загальносвітове поширення.

За допомогою карт атласу знайдіть країни, у яких поширені світові та національні релігії.

Релігійний склад населення в багатьох країнах доволі строкатий. Наприклад, Німеччина — протестантсько-католицька держава зі значною мусульманською громадою, Україна — православно-католицько-протестантська. Напевно, найстрокатішими в релігійному відношенні є США, а скільком богам моляться в Індії, не знають навіть самі її жителі.

СЛОВНИК

Синтоїзм («шлях божеств») — політеїстична язичницька релігія японців, що, на відміну від світових релігій, не має засновника та єдиного Святого Письма. Оформилася в релігійну систему під впливом буддизму, даосизму і конфуціанства.

Іудаїзм («єврейська релігія») — одна зі стародавніх етнічних релігій давніх іудеїв та сучасних віруючих євреїв, заснована відповідно до Танаху (Старого Заповіту) на заповідях Бога — праотця Авраама близько 1750 р. до н. е. і доповнена заповідями Мойсея близько 1300 р. до н. е.

Індуїзм («вічна релігія», «вічний шлях») — стародавня національна релігія, корені якої сягають ведичної цивілізації — культури Індії, що пов'язана з найстарішими священними текстами аріїв та їхніх нащадків-індоаріїв — Ведами. Заснована між 2 тис. до н. е. та V—VI ст. до н. е.

Конфуціанство — китайська етично-філософська школа, заснована філософом Кунфу-цзи (Конфуцій, 551—479 рр. до н. е.). Спираючись на давні традиції, він розробив концепцію способу життя ідеальної, справедливої, гуманної, скромної, стриманої людини та принципи організації суспільства китайців. Так, за його вченням, влада правителя священна, мета державного управління — інтереси народу, основа соціального устрою — моральне самовдосконалення індивіда, що дотримується норм етикету.

Місцеві традиційні релігії та вірування — автохтонні (місцеві) вірування, культи, обряди, що склалися, зокрема, у народів Африки в процесі їхнього самостійного історичного розвитку ще до появи тут арабів і європейців. Їх можна поділити на дві великі групи: родоплемінні та національно-державні. Істотне місце в житті африканських народів посідає культ предків. Компонентами релігійних уявлень більшості африканців є фетишизм (шанування певних матеріальних предметів), анімізм (віра в душі й запахи), магія (чаклунство), культ сил природи та стихій. Місцевих традиційних релігій дотримується понад третина населення Африки.

Мал. 3. Храм Гробу Господнього в Єрусалимі (1) та місце хрещення Ісуса Христа — річка Йордан (2).

ВИСНОВКИ

■ Релігія як особлива система світогляду має значний вплив на життя багатьох народів і країн. Кількість віруючих у світі постійно збільшується, а в країнах Західної Європи та США, навпаки, зростає кількість атеїстів. У світі поширюються релігійний екстремізм, тероризм, нетерпимість, які створюють проблеми інтеграції та подальшого розвитку сучасного світу.

■ Найпоширенішими у світі є три релігії: християнство (католицизм, протестантизм, православ'я), іслам (сунізм, шиїзм) і буддизм. Їх вважають світовими, тому що вони мають багато віруючих на різних континентах.

■ До національних релігій належать індуїзм, конфуціанство, синтоїзм, іудаїзм. Існують і місцеві традиційні релігії. Релігійний склад населення в багатьох країнах доволі строкатий.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть релігійні течії, які мають світове та національне поширення.
2. Наведіть приклади та покажіть на карті світу в атласі регіони поширення світових та окремих національних релігій.
3. Поясніть, чому у світі існують конфлікти на релігійному підґрунті.
4. За допомогою додаткових джерел підготуйте повідомлення про відмінності між різними гілками християнства.
5. Спираючись на схему на мал. 1 (с. 31), наведіть приклади країн, де сповідують різні релігії.

§11

Розміщення населення. Найбільш заселені регіони та країни світу

1. Чому на Землі існують території, які майже не заселені людиною? 2. Чи є незаселені території в межах України? Поясніть, чому.

1 РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ. Ви вже знаєте, що в наш час на Землі живуть понад 7 млрд людей, які розміщені по ній дуже нерівномірно. Це пов'язано з різними природними, історичними, економічними, екологічними, політичними чинниками. Є регіони, які мають середню густоту населення понад 1000 осіб на 1 км². Водночас значні території суходолу (близько 16%) практично не заселені. Живучи будь-де на Землі, людина обов'язково працює, отже, незаселені території не освоєні економічно. На освоєних територіях скрізь помітні наслідки людської діяльності (є рілля, прокладено шляхи сполучення міст, побудовані самі міста з їхньою промисловою та житловою забудовами тощо) (мал. 1).

СЛОВНИК

Густота населення — рівень заселеності певної території, кількість населення, що проживає на одиниці площі (як правило, у розрахунку на 1 км²); при цьому також ураховують незаселені території та внутрішні водні простори.

До незаселених територій належать приполярні, високігірні райони (майже всі гірські ділянки, розміщені вище за 5000 м), більшість великих пустель Азії та Північної Африки. У той самий час у найбільш густозаселених районах світу, які становлять приблизно 7% суходолу, зосереджено понад 70% усього на-

селення світу. Це землі давнього штучного зрошення й долини найбільших річок Південної, Південно-Східної та Східної Азії, долина Нілу в Африці, промислові райони в Європі та Північній Америці, узбережжя океанів та морів тощо. У Східній півкулі розміщується більше населення (до 86%), ніж у Західній, а в Північній півкулі — більше, ніж у Південній, де проживає лише близько 10% населення.

На карті густоти населення світу в атласі знайдіть території, які найбільше та найменше заселені. За допомогою політичної карти світу визначте, яким країнам вони належать.

Переважаюча частина населення світу живе на рівнинах, у межах низовин і висот до 500 м. Ці території становлять приблизно 28% від площі всього суходолу. У Європі, Австралії та Океанії в таких районах зосереджено понад 90% населення. У жарких Африці й Південній Америці, навпаки, значна частина людей проживає в регіонах із висотами 500—1500 м. У 200-кілометровій зоні вздовж морських узбереж, які становлять 16% усього суходолу, розміщується понад 50% населення світу.

Середня густота населення світу вже перевищила 50 осіб на 1 км². В окремих регіонах вона коливається в дуже великих межах. Наприклад, у Європі цей показник уже давно становить понад 100 осіб на 1 км², в Африці — 25, в Америці — 20, в Австралії та Океанії — 4.

Мал. 1. Промислова та житлова забудова: 1) Орот Рабін, теплова електростанція в Ізраїлі; 2) автобан у Франції; 3) сучасний вигляд житлових споруд в ОАЕ.

Мал. 2. Густота населення в країнах світу.

2 НАЙБІЛЬШ ЗАСЕЛЕНІ РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ СВІТУ. Можна виділити декілька районів із найбільшою концентрацією населення (мал. 2):

- **Східна Азія** (Китай, Японія, Республіка Корея (неофіційна назва — Південна Корея)), де проживають понад 1,55 млрд осіб.
- **Південна Азія** (Індія, Бангладеш, Шри-Ланка, Пакистан та ін.), де зосереджено близько 1,68 млрд осіб.
- **Південно-Східна Азія** (Індонезія, Філіппіни, Таїланд, Малайзія та ін.) — понад 0,5 млрд осіб.

За допомогою інтернет-ресурсу countrymeters.info/ru/World визначте зміни зазначеної статистики на сьогодні.

Якщо розглядати ситуацію щодо розміщення населення у великих регіонах світу, то очевидно стає нерівномірність розселення людей. Понад 60% їх зосереджено в країнах Азії. Це найнаселеніший регіон світу.

На другому місці з постійним зростанням кількості та густоти населення перебуває Африка. Натомість питома вага кількості населення європейських країн невпинно зменшується.

ВИСНОВКИ

- На Землі проживають понад 7 млрд людей, які розміщені по ній дуже нерівномірно, що пов'язано з природними, історичними, економічними, екологічними, політичними чинниками.
- Густота населення визначається кількістю населення, що проживає на одиниці площі (1 км²).
- До незаселених територій належать приполярні та високогірні райони, пустелі Азії та Північної Африки тощо. Землі давнього штучного зрошення, долини найбільших річок, узбережжя океанів та морів заселені найбільш густо. Середня густота населення світу перевищує 50 осіб на 1 км². Понад 50% населення зосереджено в країнах Азії, а питома вага населення європейських країн невпинно зменшується.
- Значна кількість населення світу проживає на берегах річок, морів та океанів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть та охарактеризуйте чинники, які впливають на рівномірність або нерівномірність розселення людей в окремих регіонах світу.
2. Назвіть і знайдіть на карті світу найгустіше заселені регіони та країни.
3. Назвіть та знайдіть на карті світу незаселені регіони.
4. Поясніть, які чинники вплинули на те, що долина Нілу, розташована в пустелі Сахара, густо заселена, а центральні частини Австралії безлюдні.

§12 Міське населення світу

1. Назвіть і знайдіть на карті найбільші міста України. **2.** Поясніть особливості розміщення міського населення в нашій країні.

1 **МІСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ.** Розміщені на певній території населені пункти разом з усталеними зв'язками між ними утворюють систему розселення. Сьогодні такі системи розселення сформовано в межах багатьох країн. Розвиток господарства, інтеграція країн у різні регіональні утворення зумовлюють процес об'єднання систем розселення. Цьому сприяє і розвиток транспорту.

В усьому світі відбувається процес **урбанізації**, тобто зростання міст і підвищення їхньої ролі в житті суспільства.

Визначальна роль у формуванні систем розселення належить містам-мільйонерам. Нині їх на планеті вже понад **300**. Навколо них переважно і формуються великі скупчення населених пунктів різної величини. Так утворюються **міські агломерації**. Найбільші у світі міські агломерації сформувалися навколо Токіо, Джакарти та Карачі.

 Знайдіть на карті атласу найбільші міста світу. У яких країнах та регіонах світу вони утворилися?

Розглянемо перелік найбільших міст і міських агломерацій світу (див. таблиці 1, 2).

СЛОВНИК

Урбанізація (від латин. *urbanus* — міський) — соціально-економічний процес зростання міст, збільшення кількості міського населення, поширення міського способу життя.

Міська агломерація (від латин. *agglomeratio* — приєднання) — територіальне скупчення населених пунктів (великих і малих міст), які об'єктивно об'єднані в єдине ціле економічними, соціальними, культурно-побутовими, екологічними, рекреаційними та іншими зв'язками.

Мегалополіс (від грец. «великий» і «місто») — стійко складена, високо урбанізована форма міського розселення, обумовлена високою концентрацією населення. Мегалополіси можуть об'єднувати сотні поселень і десятки мільйонів жителів.

Таблиця 1

НАЙБІЛЬШІ МІСТА СВІТУ (на серпень 2016 р.)

Місце	Назва	Кількість населення, осіб	Площа, км ²	Густота, осіб/км ²	Країна
1	Шанхай	24 256 800	6340,5	3826	Китай
2	Карачі	23 500 000	3527	6663	Пакистан
3	Пекін	21 516 000	16410,54	1311	Китай
4	Делі	16 349 831	1483	11 320	Індія
5	Лагос	16 060 303	1171,28	13 712	Нігерія
6	Тяньцзінь	15 200 000	11 760	1293	Китай
7	Стамбул	14 160 467	5461	2593	Туреччина
8	Токіо	13 513 734	2191	6168	Японія
9	Гуанчжоу	13 080 500	7434,4	1759	Китай
10	Мумбаї	12 442 373	603,4	20 680	Індія

Таблиця 2

НАЙБІЛЬШІ МІСЬКІ АГЛОМЕРАЦІЇ СВІТУ (на 2015 р.)

Місце	Назва	Кількість населення, осіб	Площа, км ²	Країна
1	Токіо—Йокогама	37 843 000	8547	Японія
2	Джакарта	30 539 000	3225	Індонезія
3	Карачі	25 423 000	945	Пакистан
4	Каїр	25 600 000	1761	Єгипет
5	Лагос	25 323 000	907	Нігерія
6	Делі	24 998 000	2072	Індія
7	Маніла	24 323 000	1580	Філіппіни
8	Сан-Паулу	23 865 000	2707	Бразилія
9	Шанхай	24 416 000	3820	Китай
10	Мумбаї	24 312 000	814	Індія

Проаналізуйте дані таблиць 1 і 2. Зробіть висновки.

У густонаселених районах світу великі міські агломерації починають зливатися. Такі їх поєднання називають **мегалополісами**. Вони найчастіше формуються на узбережжі океанів,

Мал. 1. Монако.

Мал. 2. Сингапур.

наприклад, уздовж Тихоокеанського узбережжя Японії від Токіо і Йокогами до Осаки і Кобе (понад 60 млн осіб) простягнувся мегалополіс *Токайдо*, а вздовж Атлантичного узбережжя США від Бостона до Вашингтона (понад 50 млн осіб) — мегалополіс *Бос-Ваш*.

Понад 50% населення світу живуть у містах, які виконують різні функції: адміністративні, промислові, торговельні, транспортні. Проте є й такі, що спеціалізуються на якомусь одному виді діяльності. Наприклад, порт Суец — великий транспортний вузол, міста Гейдельберг, Кембридж, Оксфорд — науково-освітні центри, Ялта, Карлові Вари, Ніцца — міста-курорти, є міста — військові бази (Севастополь, Гібралтар, Тулон), релігійні центри (Єрусалим, Мекка). Майже всі міста виконують політико-адміністративні функції. Серед них виділяються міста, які побудовані безпосередньо як столиці (Бразилія, Канберра, Оттава, Астана).

Знайдіть перелічені міста на карті атласу. У яких країнах вони розташовані?

2 НАЙБІЛЬШ УРБАНІЗОВАНІ РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ СВІТУ. Рівень урбанізації в різних країнах неоднаковий. Найвищий він у Бельгії та Кувейті (близько 97%), а також в Австралії та Великій Британії (близько 92%).

Високоурбанізованими також є Японія, Венесуела, Ізраїль, Уругвай, Німеччина, Ісландія, Катар. А країни-карлики, такі як Ватикан, Монако, Сингапур та інші, майже на 100% складаються з міського населення (мал. 1, 2).

Чим ви можете пояснити високу частку міського населення в країнах-карликах?

3 ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК УРБАНІЗАЦІЇ ТА РІВНЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ.

Урбанізація породжує ряд проблем, що потребують ефективного розв'язання. Концентрація промисловості та автомобільного транспорту різко погіршує екологічний стан у містах. У країнах, що розвиваються, урбанізація набула особливо стрімкого та стихійного, неконтрольованого характеру. Безземелля й неможливість знайти роботу в селі виштовхують мільйони переважно молодих людей до міст. Однак міста не здатні забезпечити ні роботою, ні житлом, ні комунальними послугами таку велику кількість мігрантів. Тоді міста зростають за рахунок утворення нетрів — районів з антисанітарними умовами життя. Такий тип урбанізації називають помилковою, або хибною урбанізацією. У нетрях нині проживає 80% населення Аддис-Абеби (Ефіопія), 70% — Касабланки (Марокко).

Багато міст світу вже досягли свого «стану насичення» і не мають ресурсів для подальшого розвитку. Екологічні та інші проблеми призводять до того, що найзаможніша частина населення найбільших міст намагається виїхати в передмістя. Так вони поєднують переваги життя в місті та селі. Цей процес отримав назву «**субурбанізація**».

СЛОВНИК

Субурбанізація (від латин. *sub* — під, *urban* — місто) — процес розвитку приміської зони великих міст через виїзд економічно активного, більш заможного населення в невеликі міста.

Загалом у багатьох країнах світу, що розвиваються, життя в місті набагато комфортніше, ніж у селі. Тут легше знайти роботу, кращі умови для самореалізації, здобуття

освіти тощо. Тому великі міста й надалі залишаться основними осередками найрізноманітніших функцій та збережуть свою привабливість і в майбутньому.

ВИСНОВКИ

- Процес урбанізації, тобто зростання міст і підвищення їхньої ролі в житті суспільства, відбувається в усьому світі. Урбанізація породжує ряд економічних, соціальних та екологічних проблем, що потребують ефективного розв'язання. Містам-мільйонерам, яких сьогодні на планеті вже понад 300, належить визначальна роль у формуванні систем розселення.
- Навколо великих міст концентруються населені пункти різної величини та формуються міські агломерації. У густонаселених районах світу великі міські агломерації можуть зливатися, утворюючи мегалополіси. Є міста, які зростають за рахунок утворення нетрів — районів з антисанітарними умовами життя. Такий тип урбанізації називають хибною.
- Міста виконують різні функції: адміністративні, промислові, торговельні, транспортні тощо. Сьогодні існують країни, які майже на 100% складаються з міського населення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «урбанізація», «міська агломерація», «мегалополіс», «нетрі», «субурбанізація».
2. Поясніть причини нерівномірності розміщення населення світу.
3. Поясніть, звідки та куди спрямовані основні потоки внутрішніх міграцій. Якими причинами вони викликані?
4. Назвіть причини та проблеми сучасної урбанізації.
5. Поясніть взаємозв'язок урбанізації та рівня соціально-економічного розвитку країни.

§13

Сільське населення світу

Пригадайте, у яких регіонах України проживає більша частка сільського населення. За якими ознаками його відрізняють від міського?

1 СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ. У сільських населених пунктах нині проживає менше половини всього населення Землі (мал. 1). Кількість сільського населення продовжує зростати, але оскільки міста розвиваються швидше, частка селян постійно скорочується. Зростання кількості сільських жителів відбувається за рахунок країн, що розвиваються. Динаміка питомої ваги сільських жителів у світі є такою: у 1960 р. їх було 67%, у 1990 р. — 57%. За оцінками вчених, зараз на планеті загалом налічується до 20 млн сільських населених пунктів. Вони дуже різняться за величиною, формою, основними заняттями їхніх жителів тощо. Ці відмінності визначаються історією розвитку, природними умовами та ресурсами, соціально-економічними умовами країни, рівнем розвитку продуктивних сил і спеціалізацією господарства.

У країнах Європи та Японії, що подолали тривалий шлях розвитку, поширена групова форма розселення, у якій поєднуються великі села й селища. Разом із тим тут збереглися й по-

одинокі будинки, садиби (розсіяна форма розселення). Із розвитком міст і бажанням людини бути ближче до природи в розвинених країнах виник феномен «другої домівки». Це приміські дачні й курортні селища, заміські будинки тощо. Вони вирости навколо великих міст, наближаючись до міських агломерацій, мегалополісів, але фактично залишаються сільськими населеними пунктами. Саме через це більша частина сільського населення високорозвинених західно-європейських країн зайнята не в сільському господарстві. Їхнє населення здійснює щоденні маятникові міграції на роботу до найближчих міст. Вранці вони приїжджають до міста на роботу, а ввечері повертаються додому.

Наведіть приклади маяткової міграції.

У США й колишніх переселенських колоніях (Канада, Австралія, Нова Зеландія) не існує давньої мережі сільського розселення, характерної, наприклад, для України, коли

Мал. 1. Співвідношення кількості міського й сільського населення світу.

на одному місці село існує декілька сотень років. Тут переважає розсіяне розселення: окремі ферми, приміські селища з обслуговуючими закладами для груп ферм.

2 РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ СВІТУ З ПЕРЕВАЖАННЯМ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ. У багатьох країнах, що розвиваються, усе ще переважає сільське населення. Форми сільського розселення тут особливо різноманітні. Вони здебільшого ще сильно залежать від місцевих природних умов, спеціалізації та рівня розвитку сільського господарства. Переважають великі села, місцеві ринкові, ярмаркові центри (мал. 2). Навколо плантацій виникли сучасніші поселення з більш високим рівнем комфорту. У районах кочового скотарства мережа стаціонарних сільських поселень узагалі відсутня.

Проаналізуйте мал. 1 і зробіть висновки.

Сільське населення переважає в Індії, Китаї, багатьох країнах Азії та Африки. У більшості ж індустріально розвинених країн світу сільське населення не перевищує 20—25 %. Найменше його в Австралії (не більше 10 %). Проблема переселення сільських жителів до міст нині є дуже гострою для багатьох країн світу, особливо для тих, де сільське населення продовжує зростати. Проте найгострішими ці проблеми є в Китаї та Індії. Ніхто донині не знає, що робити з майже 1,5 млрд сільських жителів цих країн, половина з яких готові переселитися до міст. У Китаї цю проблему намагаються розв'язати адміністратив-

ними методами. Для цього індустріально розвинені прибережні райони просто відгородили колючим дротом від величезної західної частини країни, яка є переважно сільською та прагне переселитися до міст. Однак там для такої кількості людей немає ні роботи, ні житла, ні сфери обслуговування.

Поясніть, чому так багато сільських жителів Китаю та Індії бажають переїхати до міст. Чому для них там немає роботи?

Мал. 2. 1) Фермерський ринок у США; 2) традиційне свято села в містечку Мецервіс у Франції.

Серед сільського населення, як правило, більше дітей, ніж серед міського, і менше працездатних. Співвідношення кількості чоловіків

і жінок майже однакове в місті та селі. Середня кількість членів родини в селах дещо більша, ніж у містах, і народжуваність у цілому вища.

ВИСНОВКИ

- Нині в сільських населених пунктах проживає менше половини населення Землі. Його кількість продовжує зростати за рахунок країн, що розвиваються. Сільські населені пункти різняться за розмірами, формою, основними заняттями їхніх жителів тощо.
- У світі поширені групова й розсіяна форми розселення сільського населення. Через те що більша частина сільського населення високорозвинених країн зайнята не в сільському господарстві, відбуваються щоденні маятникові міграції вранці до міста на роботу, а ввечері — додому в село.
- Навколо плантацій виникли більш сучасні поселення з вищим рівнем комфорту. У районах кочового скотарства мережа стаціонарних сільських поселень узагалі відсутня.
- Сільське населення переважає в країнах Азії та Африки. Усе більше сільських жителів цих регіонів прагнуть переселитися до міст, які для такої кількості людей не мають ні роботи, ні житла.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому в сучасному світі кількість сільського населення зростає, але не перебільшує частку міського населення в його загальній структурі?
2. Поясніть, чим відрізняються стиль і рівень життя сільських поселень Африки, Азії, Європи та Північної Америки.
3. Які існують типи сільських поселень? Чим відрізняються європейська та австралійська ферми?
4. Чому все більше сільських жителів Азії та Африки бажають переселитися до міст? Якими є наслідки цих переселень?

§14

Зайнятість населення в країнах різних типів

У яких галузях господарства зайняті ваші рідні? Чи мають вони для цього спеціальну освіту?

1 ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ. Зайнятість показує, наскільки працездатні громадяни будь-якої країни забезпечені робочими місцями та чи мають вони самостійні, незалежні від держави засоби існування для себе і своєї родини. Існують різні ознаки форм зайнятості (мал. 1).

Наприкінці ХХ ст. відбулися значні зміни в зайнятості населення світу. Значно зменшилася та продовжує зменшуватися кількість зайнятих у сільському господарстві. Зараз вона вже набагато менша за 50 %. В економічно розвинених країнах цей показник узагалі знизився до 2—8 %. У країнах, що розвиваються, частка населення,

зайнятого в аграрному секторі, теж упала до 50 % і менше (у 1950 р. було 78 %).

Іншою тенденцією є зменшення кількості зайнятих у сфері матеріального виробництва й натомість зростання у сфері послуг (фінанси, управління, наука, освіта, охорона здоров'я). Згідно з прогнозами, така тенденція збережеться й надалі. Це неодмінно відіб'ється на кількості робітників і селян. Збільшується також кількість дрібних і середніх підприємств.

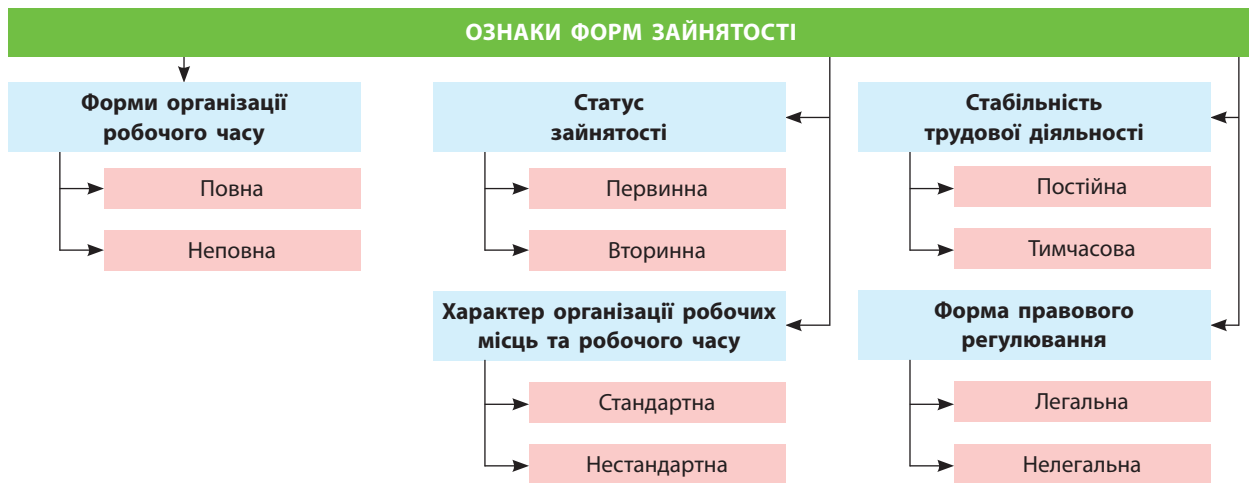
У якій економічній діяльності ви бачите своє майбутнє? Хто допоміг вам зробити цей вибір?

У найрозвиненіших країнах відбуваються і структурні зміни в зайнятості робітників. Так звані «сині комірці», тобто робітники фізичної праці, за кількістю все більше поступаються «білим» і «золотим комірцям». Це робітники з вищою освітою, які зайняті обслуговуванням автоматизованих робочих місць, створенням

СЛОВНИК

Зайнятість — діяльність людини, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка надає їй засоби до існування (заробіток, прибуток, дохід).

Мал. 1. Класифікація ознак форм зайнятості.

програмного забезпечення, роботою з електронно-обчислювальною технікою тощо.

СЛОВНИК

«Комірцями» в західній соціології називають різні категорії осіб найманої праці. «Сині комірці» — робітники, зайняті переважно на великих підприємствах фізичною працею; «білі комірці» — працівники розумової праці (службовці, чиновники, працівники апарату управління, менеджери, інженерно-технічний персонал); «сірі комірці» — працівники галузей соціальної інфраструктури, сфери обслуговування; «золоті комірці» — висококваліфіковані науковці та фахівці, що мають підприємницькі здібності.

На вашу думку, які «комірці» є найбільш високооплачуваними у світі?

2 ОСНОВНІ СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В КРАЇНАХ РІЗНИХ ТИПІВ.

Структура зайнятості віддзеркалює структуру господарства країни, рівень розвитку окремих виробництв, тенденції змін як в економіці, так і в суспільстві в цілому. У розвинених країнах рівень зайня-

тості в промисловості постійно знижується і вже не перевищує 40%. Нині основна частина зайнятих (понад 50%) у цих постіндустріальних економіках уже скрізь зосереджується на сфері послуг (пасажирський транспорт, роздрібна торгівля, комунальні послуги, банківська справа, логістика, рекреаційне готельно-туристичне та санаторно-медичне господарство тощо).

Складіть перелік професійних вимог до претендентів на здобуття посади продавця-консультанта, стюардеси, хірурга, керівника банківської філії. Чи будуть однаковими ці вимоги? Поясніть, чому.

Безпосередньою виробничою силою в постіндустріальних країнах давно стали наука й освіта. Суспільство висуває все вищі вимоги до кваліфікації фахівців, рівня їхнього інтелектуального розвитку, креативності (нестандартного мислення). Попереду в питомій вазі зайнятих у сфері послуг перебувають США та країни Західної Європи.

Розгляньте та проаналізуйте дані таблиці. Зробіть висновки про зайнятість населення у сферах економіки різних країн світу.

Таблиця

ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ В СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ (2013 р.)

Галузь	Кількість зайнятих у країнах, %						
	Німеччина	Люксембург	ЄС	США	Швейцарія	Судан	Китай
Сільське господарство	1,6	1,1	5,0	0,7	3,0	80,0	33,6
Промисловість	24,0	20	21,9	20,3	23,0	7,0	30,3
Послуги	74,4	78,9	73,1	79,0	74,0	13,0	36,1

У країнах, що розвиваються, на другому місці після сільського господарства за зайнятістю робочої сили перебуває сфера послуг. А ось у Латинській Америці вона вже вийшла на перше місце. Швидке зростання зайнятості

у сфері послуг у цих країнах пов'язане з поширенням дрібної торгівлі. У цілому в країнах, що розвиваються, промисловість і будівництво за часткою робочої сили перебувають на третьому місці.

ВИСНОВКИ

- Діяльність людини, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їй засоби до існування, називається зайнятістю. Значні зміни в зайнятості населення світу відбулися наприкінці ХХ ст.: почалося зменшення кількості зайнятих у сільському господарстві й сфері матеріального виробництва та зростання зайнятості у сфері послуг.
- Структура зайнятості віддзеркалює структуру господарства країни, рівень розвитку окремих галузей, тенденції змін як в економіці, так і в суспільстві загалом.
- У розвинених постіндустріальних економіках основна частка зайнятих зосереджується у сфері послуг. У країнах Латинської Америки вона також уже вийшла на перше місце, а в країнах, що розвиваються, ця галузь перебуває на другому місці після сільського господарства.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте сучасну структуру зайнятості населення в країнах різних типів.
2. Оцініть роль населення в економічному розвитку суспільства.
3. Поясніть, чому у високорозвинених країнах найменша частка населення зайнята в сільському господарстві, а в тих, що розвиваються, навпаки, — найбільша.
4. За допомогою мал. 1 (с. 41) охарактеризуйте зайнятість одного з ваших родичів.

§15

Проблеми зайнятості, безробіття. Рівень і якість життя населення

1. Чи існують проблеми зайнятості в Україні? 2. Що таке безробіття? Які соціальні наслідки має це явище?

1 ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ, БЕЗРОБІТТЯ. Для будь-якої країни важливою є наявність у її складі якомога більшої кількості людей працездатного віку. Працездатний вік у кожній із них визначається по-різному. У середньому це період життя людини від 15 до 65 років. Зростання середньої тривалості життя населення та зменшення частки людей молодого віку в розвинених країнах зумовлюють збільшення працездатного віку (мал. 1).

Працездатне населення Великої Британії становить 66 % від його загальної кількості (на-

селення віком до 15 років складає 17 %), а в Нігерії — 55 % (населення віком до 15 років дорівнює 41 %). Тож можна зробити висновок, що із часом Нігерія не відчуватиме нестачі трудових ресурсів, на відміну від Великої Британії.

Однак не все працездатне населення має можливість або бажання працювати, а для суспільства передусім важливі не потенційні, а реально працюючі. Тому виділяють ще й **економічно активне населення** — людей, які в цей час працюють у господарстві або активно шукають роботу. У цілому вони становлять близько 75 % усіх працездатних у світі. Частка економічно активного населення в розвинених країнах вища, ніж у країнах, що розвиваються.

СЛОВНИК

Економічно активне населення — частина населення обох статей, яка пропонує свою працю для виробництва товарів і надання різноманітних послуг.
Трудові ресурси — наявне працездатне населення (чоловіки та жінки віком від 16 до 60 (62, 65) років), а також працюючі підлітки та пенсіонери.

За допомогою інтернет-ресурсу *countrymeters.info/en/* визначте кількість працездатного населення у високорозвинених країнах і країнах, що розвиваються. Зробіть висновки щодо перспектив цих країн, пов'язаних із забезпеченістю трудовими ресурсами.

Мал. 1. Частка населення, старша за 60 років, та середній вік населення (за даними ООН на 2016 р.).

Люди працюють у різних галузях господарства. Одні зайняті в промисловості, інші — у сільському господарстві, на транспорті, у сфері послуг (крамницях, ресторанах, школах, лікарнях, туристичних фірмах тощо). Кожна сфера діяльності важлива для людей. Із розвитком суспільства й економіки відбувається перерозподіл зайнятих у різних сферах господарства. Люди час від часу втрачають або за власним бажанням залишають роботу в одних галузях і знаходять її в інших. Між однією роботою та пошуком іншої іноді проходить певний час, коли людина є безробітною.

Безробіття — це переважання вільної робочої сили над попитом на неї. Основними показниками безробіття є частка безробітних серед економічно активного населення, тривалість безробіття — середній час, який витрачає безробітний у пошуку нового місця роботи.

У розвинених країнах до безробітних відносять людей, які зареєстровані як такі в урядових службах зайнятості. Розрізняють фрикційне, структурне й циклічне безробіття.

Фрикційне безробіття викликано постійним рухом населення: з одного регіону до іншого, від однієї професії до іншої, з одного етапу життя в інший (наприклад навчання, робота, пенсія).

Структурне безробіття виникає внаслідок структурної перебудови господарства під впливом науково-технічного прогресу, закриття застарілих підприємств, зникнення цілих галузей і професій та також супроводжується зменшенням кількості управлінського пер-

соналу. До цього виду безробіття дуже близьке конверсійне безробіття, яке виникає в результаті скорочення армії та різноманітного персоналу, зайнятого в галузях військової економіки.

Циклічне безробіття зумовлюється циклічним спадом в економіці, коли зменшується сукупний попит на товари й послуги. Через це скорочується зайнятість населення, а безробіття зростає. Саме тому циклічне безробіття іноді називають безробіттям, пов'язаним із дефіцитом попиту. Воно є результатом зниження сукупного попиту на робочу силу.

Таким чином, частина економічно активного населення неминує час від часу втрачає роботу. Ці люди стають безробітними та починають шукати нове місце роботи. У кожній країні з ринковим господарством існує й **ринок праці**. Це форма перерозподілу економічно активного населення між різними сферами зайнятості, цивілізований спосіб залучення робочої сили до господарської діяльності.

СЛОВНИК

Безробіття — складне економічне, соціальне та психологічне явище, за якого частина економічно активного населення не має роботи й заробітку.

Рівень безробіття — відношення кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до населення працездатного віку.

Ринок праці — система економічних відносин, механізм, економічний простір, у якому взаємодіють покупці й продавці праці, що узгоджують ціни й умови праці між роботодавцями та найманими працівниками.

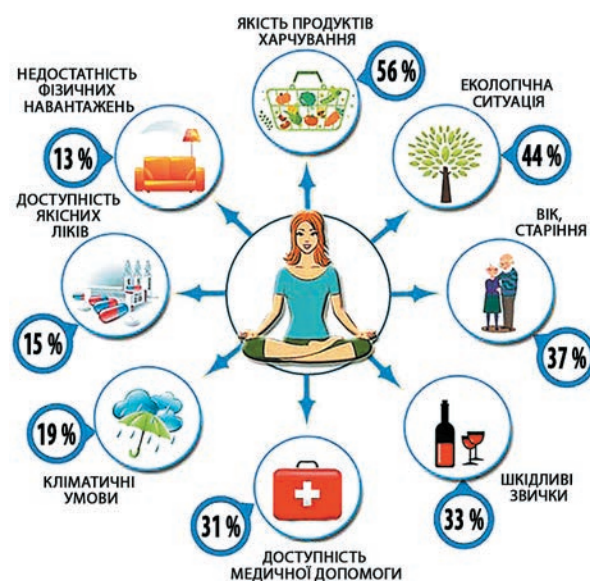
У різних країнах світу ринок праці діє неоднаково. Так, у США відсутня централізована система наймання робочої сили. Кожний штат по-своєму регламентує рівень зайнятості, допомогу безробітним, діяльність страхових фондів тощо.

? Поцікавтеся, як знайшли роботу ваші близькі. Чи користувалися вони при цьому послугами служби зайнятості?

Своєрідна модель ринку праці існує у Швеції. Тут держава активно втручається в його формування: за допомогою прийнятих законів, податків, урядових капіталовкладень у ті чи інші сфери господарства вона вирішує проблему зайнятості та навіть визначає рівень оплати праці.

У Японії, у свою чергу, діє так званий довічний найм на роботу, який гарантує працевлаштування на фірмі до досягнення пенсійного віку. При цьому розмір платні й усіх додаткових виплат (премій, заохочень тощо) залежить від віку та стажу роботи.

2 РІВЕНЬ І ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ. Рівень життя та його якість — взаємопов'язані категорії. Рівень життя (ВВП на одну особу, тривалість життя, частка безробітних, забезпеченість житлом тощо) визначається як інтегральний показник, який спирається на об'єктивні показники. А якість життя — інтегральний показник, який визначає рівень не лише багатства, але й комфорту, безпеки та

Мал. 2. Чинники, що впливають на якість життя.

навіть щастя в тій чи іншій країні й регіоні (мал. 2). Таким чином, якість життя визначається на основі як об'єктивних, так і суб'єктивних показників (відчуття людиною задоволення від життя в країні, щастя, комфорту тощо).

Із року в рік, лише міняючись місцями, лідерство за якістю життя зберігають Норвегія, Швейцарія, Швеція, Нова Зеландія, Данія, Фінляндія, Австралія, Канада, Нідерланди.

Проаналізуйте дані таблиці. Зробіть висновки.

Таблиця

РЕЙТИНГ КРАЇН СВІТУ ЗА ЯКІСТЮ ЖИТТЯ (2015 р.)

Місце в загальному рейтингу	Країна	Економіка	Підприємницькі можливості	Управління	Освіта	Здоров'я	Захист і безпека	Особиста свобода	Соціальний капітал
1	Норвегія	4	5	8	5	4	8	3	2
2	Швейцарія	2	3	1	18	3	13	11	9
3	Данія	9	2	3	3	16	7	8	3
4	Нова Зеландія	14	17	2	6	19	11	2	1
5	Швеція	7	1	4	17	12	5	7	8
6	Канада	8	15	7	2	11	9	1	6
7	Австралія	12	14	10	1	15	15	9	4
8	Нідерланди	10	13	12	4	5	19	13	7
9	Фінляндія	33	8	5	7	13	3	18	5
10	Ірландія	18	18	14	8	17	4	6	10
69	Індонезія	39	90	78	78	93	70	123	21
70	Україна	127	52	120	37	79	54	90	41
71	Азербайджан	51	70	94	82	68	71	92	80

ВИСНОВКИ

- Економічно активне населення — це люди, які в цей час працюють у господарстві або активно шукають роботу. Зростання середньої тривалості життя населення та зменшення частки людей молодого віку в розвинених країнах впливають на збільшення працездатного віку населення. Через те, що не все працездатне населення має можливість або бажання працювати, для суспільства передусім важливі не потенційні, а реально працюючі.
- Безробіття — це складне економічне, соціальне та психологічне явище, за якого частина економічно активного населення не має роботи й заробітку. Рівень безробіття визначається як відношення кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до населення працездатного віку. Розрізняють фрикційне, структурне та циклічне безробіття.
- Рівень життя та його якість — взаємопов'язані категорії; це показник, який визначає рівень не лише багатства, але й комфорту, безпеки та навіть щастя людей у тій чи іншій країні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

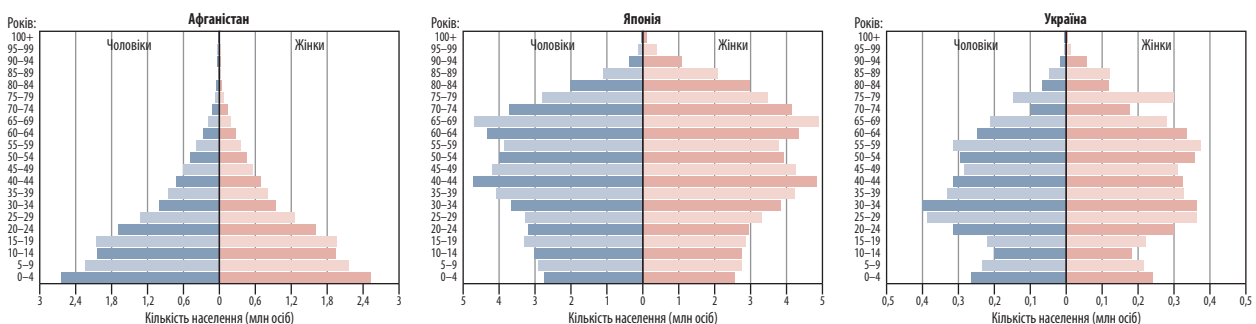
1. Дайте визначення понять «економічно активне населення», «трудові ресурси», «безробіття», «ринок праці», «якість життя населення».
2. На основі знань про кількість, відтворення та вікову структуру населення країн і регіонів світу назвіть регіони та країни світу, які мають надлишок і нестачу економічно активного населення.
3. Оцініть роль населення в економічному розвитку суспільства.
4. За якими критеріями оцінюються рівень і якість життя населення?
5. Поясніть, чому в різних країнах світу ринок праці діє неоднаково.

Практична робота 3. Аналіз типу відтворення населення та статеві-вікових пірамід окремих країн світу

1. Проаналізуйте статеві-вікові піраміди, які характеризують населення Афганістану, Японії та України (мал. 3).
2. Зробіть висновки щодо вікової структури та статевих складу населення на прикладі цих трьох країн.
3. Спрогнозуйте проблеми, пов'язані з віковою структурою населення цих країн на найближчі 15—20 років.

ПАМ'ЯТКА УЧНЯ

- Статеві-вікову піраміду населення традиційно розглядають низу вгору. Основа піраміди (кількість дітей) може бути широкою або звуженою (порівняно зі старшими поколіннями). Нижня та середня частини пірамід чітко відображають тенденції щодо народжуваності. Ширина та висота верхньої частини піраміди залежать передусім від величини середньої тривалості життя населення в державі.
- Зниження народжуваності (вузька основа піраміди) зумовлює збільшення частки населення старшого віку, або «старіння нації».
- Співвідношення чоловіків і жінок у різних вікових групах відображено в правій і лівій частинах статеві-вікової піраміди. Хоча в середньому хлопчиків народжується більше, ніж дівчаток, але надалі їх співвідношення приблизно вирівнюється, а в старших вікових групах спостерігається й помітне переважання жінок. Це зумовлено різною середньою тривалістю життя: у жінок зазвичай вона вища, ніж у чоловіків.

Мал. 3. Піраміди статеві-вікового складу населення країн (на 2015 р.).

Практична робота 4. Порівняння показників середньої тривалості життя в регіонах і країнах світу

1. На основі даних таблиці на с. 27 проаналізуйте:
  - 1) для яких країн і регіонів світу характерна найбільша тривалість життя населення;
  - 2) для яких країн і регіонів світу характерна найменша тривалість життя населення;
  - 3) які показники тривалості життя населення має Україна порівняно з іншими країнами та регіонами.
2. Спробуйте пояснити причини такої різниці в тривалості життя населення окремих країн світу. Зробіть загальні висновки.

Практична робота 5. Нанесення на контурну карту найбільших міст та мегаполісів світу

1. Скориставшись таблицями 1 і 2 на с. 36, позначте на політичній карті світу найбільші міста та міські агломерації.
2. Укажіть країни світу, у яких сформувалися найбільші міста й міські агломерації. Поясніть причини, які вплинули на їх виникнення саме в цих країнах.

Проект. Палестина — батьківщина християнства та іудаїзму

1. За допомогою додаткових джерел підготуйте презентацію, присвячену темі проекту. Можна скористатися англomовними інтернет-ресурсами (електронний режим доступу: france-palestine.org/ — Асоціація Франція—Палестина, palestinechronicle.com/ — Палестинська хроніка).
2. Презентуйте результати своєї роботи.

Джерела Інтернету

- fao.org/3/a-i5588r.pdf — загальний стан лісів світу (2016 р.)
- data.worldbank.org — сайт Світового банку (статистика) (англійською мовою)
- hdrstats.undp.org — сайт міжнародних показників людського розвитку
- www.cia.gov — Всесвітня книга фактів ЦРУ (англійською мовою)

Тема 3. Сучасне світове господарство

Вам уже відомо, що національне господарство (економіка) — це економічна система, функціонування якої являє собою процес економічної діяльності в межах конкретної країни. Економічно та організаційно вона складається із сукупності галузей та сфер діяльності, які тісно пов'язані між собою, а в розміщенні на території країни підпорядковуються дії певних чинників.

Світ складається з окремих країн, кожна з яких має власне національне господарство. У розвитку кожного з них настає період, коли господарству стає тісно в межах національних кордонів: не вистачає природних або трудових ресурсів, з'являється надлишок готової продукції тощо. Починається інтернаціоналізація господарства, тобто національні господарства окремих країн створюють світову економіку. Отже, світове господарство — це сукупність національних господарств та економічних відносин між ними. Без економічних відносин господарства залишилися б відокремленими та не створили б світову економіку як систему.

Отже, ця тема підручника присвячена світовому господарству як системі, яку створили національні господарства країн світу.

Вивчаючи тему, ви:

- *дiзнаєтеся* про тенденції розвитку світового господарства, зміщення технологій виробництва від традиційних до наукоємних, технології створення науково-промислових комплексів, транснаціональних корпорацій, розширення обміну послугами, інформацією, науково-технічною документацією, тенденції та показники розвитку промисловості світу;
- *навчитеся пояснювати* чинники та особливості розміщення рослинництва і тваринництва;
- *зможете характеризувати* функції та основні види діяльності міжнародних галузевих і регіональних організацій;
- *познайомитеся з поняттями* «світове господарство», «міжнародний поділ праці», «міжнародна спеціалізація», «науково-технічний прогрес (НТП)», «глобалізація», «економічна інтеграція», «міжнародна інтеграція»;
- *оціните* вплив сучасних процесів у світовому господарстві на рівень життя кожної людини, роль промисловості у світовому господарстві, роль сфери послуг у розвитку світового господарства;
- *зрозумієте тенденції* розвитку сільського господарства, сфери послуг: світового транспорту, зовнішньої торгівлі, фінансово-кредитної сфери та міжнародного туризму;
- *усвідомите* соціально-економічну роль сільського господарства у світі, тенденції розвитку міжнародного транспорту, зовнішньої торгівлі, міжнародного туризму.

Тема 3. Сучасне світове господарство

§16

Світове господарство. Особливості та тенденції розвитку світового господарства в умовах глобалізації суспільства

1. Пригадайте галузі господарства, які отримали найбільший розвиток в Україні. 2. Які з них дають експортну продукцію?

1 СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО. Країни й народи жили на Землі в різних природно-ресурсних умовах. Одні могли вирощувати виноград і маслини, а потім робити з них вино та олію. Інші були позбавлені такої можливості, але на їхній території розміщувалися поклади залізної руди для виготовлення сільськогосподарських знарядь праці та зброї для захисту своїх територій. Треті жили в лісах, багато полювали на звірів та отримували від них м'ясо й хутро. Цими та іншими речами людство обмінювалося ще задовго до нашої ери. На території України археологи знаходять речі, виготовлені тисячі років тому й привезені до нас за тисячі кілометрів.

Уже тоді виникли й торговельні шляхи, підібрані географічно так вдало, що людство їх відновлює і в наш час (наприклад, відомий

Шовковий шлях, шлях «із варягів у греки», які частково проходили територією України) (мал. 1).

Що ви знаєте про Шовковий шлях з уроків історії та сучасних повідомлень у новинах?

Наступний етап формування світового господарства також не обійшовся без географії. Поштовхом до його розвитку стала епоха Великих географічних відкриттів. Спочатку греки боялися відпливати далеко від берега, але із часом стали вирушати майже в будь-яку відому, а інколи й невідому на той час точку Землі, доставляючи туди одні товари й привозячи звідти інші. І знаменитий Х. Колумб поплив не вздовж берега, а просто від нього. Це був перший етап глобалізації світового господарства.

Поясніть роль географічних досліджень у розвитку торгівлі.

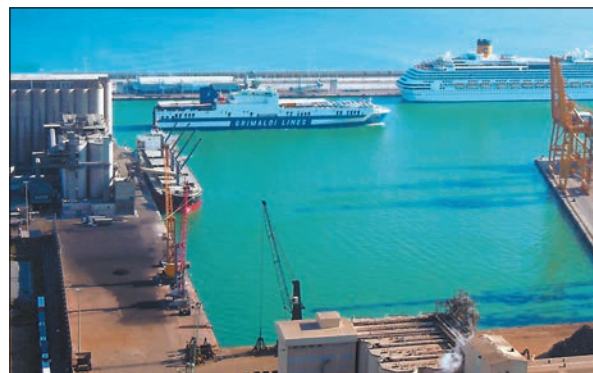
Формування та розвиток світового господарства відбувалися поступово. Вчені вважають, що остаточно воно сформувалося вже наприкінці XIX ст. Значну роль у цьому віді-

СЛОВНИК

Світове господарство — сукупність господарств усіх країн нашої планети, пов'язаних між собою міжнародними економічними зв'язками.

Мал. 1. Відновлений Шовковий шлях.

Мал. 2. Морський порт у Барселоні (Іспанія).

грало безперервне вдосконалення транспортних засобів. Почалося масове виробництво товарів на основі машинної індустрії, були збудовані величезні пароплави для перевезення товарів і людей, створена мережа міждержавних судноплавних і залізничних магістралей, побудовані залізничні вузли й морські порти (мал. 2).

Знайдіть у додаткових джерелах інформацію про голландську Ост-Індську компанію. Зберіть відомості про історію розвитку світової торгівлі. Підготуйте повідомлення на наступний урок.

Поступово розвиваючись і постійно прискорюючись у своєму розвитку, світове господарство дійшло до повсюдного використання досягнень науково-технічного прогресу, який докорінно змінив галузеву структуру світового господарства та його територіальну організацію.

2 ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА. Для сучасного світового господарства характерною рисою є постійне підвищення продуктивності праці на основі швидкого *науково-технічного прогресу (НТП)*. Зниження собівартості продукції, що випускається, і вдосконалення транспорту створили можливість з економічною вигодою доставляти сировину, напівфабрикати й готову продукцію майже в будь-яку точку планети. На перше місце вийшло безперервне вдосконалення технології виробництва на основі НТП. Перетворення науки на безпосередню виробничу силу, розширення інфраструктурної сфери світового господарства (торгівлі, транспорту, зв'язку) — одна зі сторін *глобалізації світового господарства*.

Друга її сторона — економіко-географічна. Сформувалася нова динамічна географічна модель світового господарства. Вона базується на «розповзанні» ядер, або центрів світового господарства, планетою та постійному переформатуванні (зміні) системи просторово-територіальних економічних зв'язків (мал. 3). На початку виникнення світового господарства абсолютним його центром була Європа. Потім сформувався інший центр — США. Сьогодні з розгалуженням глобальних економічних зв'язків таких центрів кілька — Китай, Японія, Індія, група нафтодобувних країн Півден-

СЛОВНИК

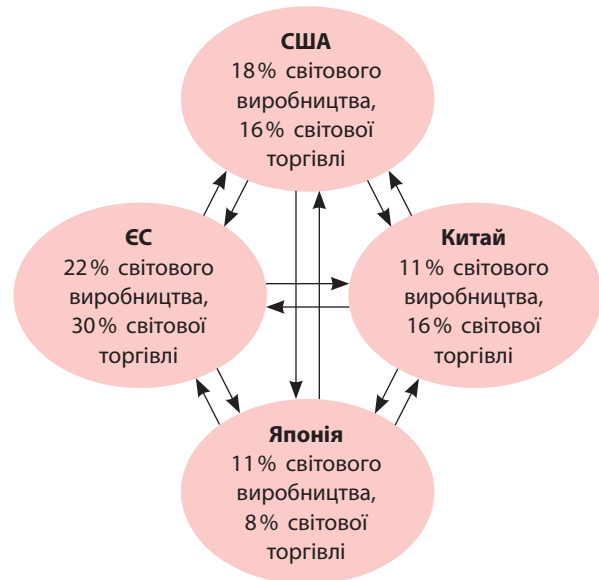
Глобалізація (від франц. *global* — загальний, такий, що охоплює всю земну кулю) — складний багатогранний процес, який поширюється на всі сфери суспільного життя: економічну, соціальну, політичну, духовну.

i

но-Західної Азії, Канада, Австралія, Бразилія, Південна Корея, Сингапур тощо. Цей процес триває. До глобалізованої економіко-географічної системи світового господарства залучаються Індонезія, Таїланд, Мексика тощо.

Зараз на перше ядро (центр) світового господарства, тобто Європу, припадає не більше 25 % світового валового внутрішнього продукту (ВВП). Таким чином, у наш час глобалізована економіко-географічна модель світового господарства набула поліцентричного (багатоядерного) характеру.

В основі подальшої інтеграції та глобалізації світового господарства перебуватиме наука. Найбільші корпорації вкладатимуть у науку все більше коштів. НТП й надалі впливатиме на зміни в розміщенні світового господарства. Основними центрами та регіонами виробництва й інших видів економічної активності залишатимуться території з передовою наукою та освітою. Перспективною формою територіальної організації науково-виробничих

Мал. 3. Головні центри зосередження світової економічної сили.

комплексів для країн, що розвиваються, усе більше ставатимуть технополіси, що є цілеспрямовано сформованими зонами діяльності,

у яких поєднуються науково-дослідні інститути, університети та наукоємні промислові підприємства.

ВИСНОВКИ

- Світове господарство як сукупність господарств усіх країн нашої планети, пов'язаних між собою міжнародними економічними зв'язками, поступово сформувалося вже наприкінці XIX ст. Докорінно галузеву структуру світового господарства та його територіальну організацію змінив науково-технічний прогрес.
- Динамічна географічна модель світового господарства базується на «розповзанні» ядер (центрів) світового господарства планетою та постійному переформатуванні системи просторово-територіальних економічних зв'язків.
- У наш час глобалізована економіко-географічна модель світового господарства набула поліцентричного (багатоядерного) характеру.
- Перспективною формою територіальної організації світового господарства ставатимуть технополіси як цілеспрямовано сформовані зони діяльності, у яких поєднуються науково-дослідні інститути, університети та наукоємні промислові підприємства.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть суттєві ознаки понять «світове господарство», «глобалізація».
2. Наведіть приклади провідних галузей світового господарства.
3. Охарактеризуйте тенденції розвитку світового господарства в епоху науково-технічного прогресу та глобалізації.
4. Поясніть, як ви зрозуміли, що таке зміщення технологій виробництва від традиційних до наукоємних. Чому відбувається цей процес?
5. Оцініть вплив сучасних процесів, які відбуваються у світовому господарстві, на рівень життя кожної людини на прикладі вашої родини.

§17

Міжнародний поділ праці та господарська спеціалізація. Економічна інтеграція

1. Які галузі спеціалізації господарства України вам відомі? 2. Які умови впливають на формування спеціалізації країни?

1 МІЖНАРОДНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ ТА ГОСПОДАРСЬКА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ. Світове господарство розвивається на основі міжнародного (географічного) поділу праці. Іншими словами, країни спеціалізуються на виробництві певних товарів або наданні послуг та обмінюються ними між собою (мал. 1).

Міжнародний поділ праці обумовлений економічними, соціальними, природними, національно-історичними особливостями різних територій, їхнім економіко- і політико-географічним положенням (ЕГП і ПГП). Це один із найважливіших чинників підвищення продуктивності суспільної праці. На основі розвитку міжнародного поділу праці «вшир» (ступінь диференціації території світу на спеціалізовані райони й центри) і «вглиб» (інтенсивність і складність міждержавного обміну)

формується уявлення про світове господарство в цілому.

Наприклад, країни Перської затоки з їхніми найбільшими у світі запасами нафти спеціалізуються на її видобутку, частково на переробці та транспортуванні до районів споживання. Якби природа не наділила ці території таким цінним ресурсом або не існувало технічних можливостей його видобутку, то Саудівська Аравія й Об'єднані Арабські Емі-

СЛОВНИК

Міжнародний поділ праці — інтернаціональна форма суспільного поділу праці, що базується на спеціалізації та кооперації країн у виробництві товарів і послуг, якими вони обмінюються через міжнародну торгівлю.

Мал. 1. Форми спеціалізації.

рати і донині залишалися б бідними країнами зі спеціалізацією на відгінному пасовищному тваринництві.

? За допомогою знань, які ви отримали з курсу географії материків та океанів, спробуйте назвати спеціалізацію Куби, Японії, Індонезії.

Спеціалізація Німеччини на виробництві найкращих у світі автомобілів та іншої техніки визначається ментальністю німецької нації та її схильністю до творчості саме в технічній галузі. Природно-кліматичні умови тропічних країн, розміщених на узбережжі, дозволяють їм спеціалізуватися в наданні послуг із рекреації та туризму (мал. 2).

2 ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ. Процеси глобалізації світового господарства відбуваються нині у формі міжнародної економічної інтеграції. У ній сьогодні переважає регіональне об'єднання кількох країн — географічних сусідів. Напевно, із часом ці утворення

сформують глобальні економічні інтеграційні об'єднання.

Існує декілька рівнів економічної інтеграції. Найбільш поширеною є зона вільної торгівлі. Її формують країни, які домовилися про запровадження між собою вільної (безмитної) торгівлі. Водночас усі учасники певної зони вільної торгівлі мають право торгувати з іншими (третіми) країнами.

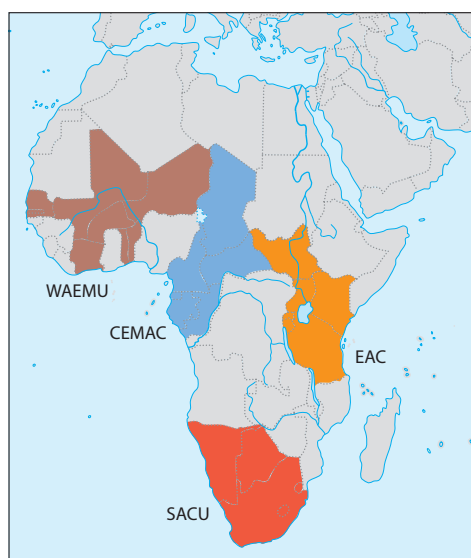
Наступний рівень інтеграції — *митний союз*. Він, навпаки, запроваджує безмитну

СЛОВНИК

Мито — 1) з історичної точки зору: особлива плата (податок), який сплачували грошми (товарами) за перевезення товарів, прогін худоби через кордони іншої держави або її внутрішні митні застави; 2) непрямий податок, різновид платежів, які накладаються на товари, що переміщуються через митний кордон, тобто ввезення, вивезення або транзит територією певної держави.

Мал. 2. Приклади спеціалізації країн: 1) швейне виробництво Туреччини; 2) плантації сизалю в Танзанії; 3) найбільша судноверф у Південній Кореї «Hyundai Heavy Industries».

- SACU — митний союз країн Південної Африки (ПАР, Лесото, Свaziленд, Ботсвана, Намібія)
- WAEMU — Західноафриканський економічний і валютний союз (Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Гвінея-Бісау, Малі, Нігер, Сенегал, Того)
- CEMAC — митний та економічний союз країн Центральної Африки (Камерун, Центральноафриканська республіка, Чад, Республіка Конго, Габон та Екваторіальна Гвінея)
- EAC — Східноафриканське економічне співтовариство (Бурунді, Кенія, Уганда, Танзанія, Руанда, Південний Судан)

Мал. 3. Митні союзи в межах Африки.

торгівлю між країнами і його учасниками та обмежує торгівлю з державами, які до нього не входять (мал. 3).

За допомогою політичної карти Африки в атласі знайдіть країни, які входять до складу інтеграційних утворень, зображених на мал. 3.

Спільний ринок передбачає вільний рух товарів, інформації, людей, капіталів у межах територій країн, які підписали угоду про його створення.

Економічний союз, зберігаючи всі риси попередніх економічних інтеграційних об'єднань, також передбачає запровадження єдиної валюти. Вона створюється на основі організації спільної фінансової системи країн — учасниць цього союзу (мал. 4).

Назвіть відомий вам економічний союз країн із єдиною валютою.

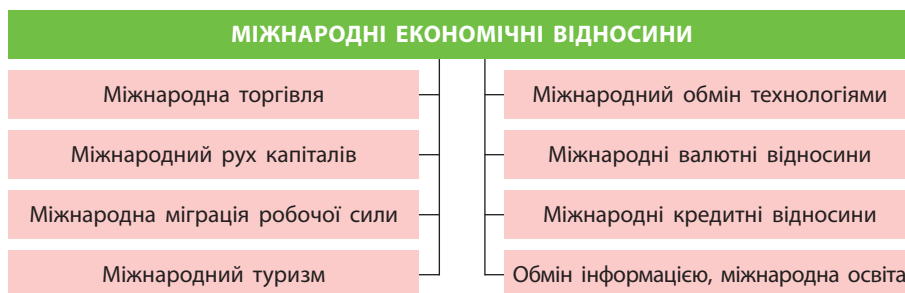
Політичний союз передбачає повну не лише економічну, але й політичну інтеграцію країн, які до нього входять. Створюються єдина кон-

ституція, збройні сили тощо. Країни — учасниці такого союзу фактично стають частиною федеративної або конфедеративної держави.

За допомогою додаткових джерел знайдіть інформацію про те, що таке конфедерація.

Прикладами таких інтеграційних утворень різного рівня й ступеня інтеграції є Європейський Союз (ЄС), інтеграційне об'єднання країн Північної Америки НАФТА, Південної Америки — МЕРКОСУР, УНАСУР, азіяське інтеграційне об'єднання СААРК тощо. Наприклад, ЄС пройшов усі стадії розвитку регіональної інтеграції європейських країн — від зони вільної торгівлі до економічного союзу та рухається до створення політичного союзу. Північноамериканська НАФТА (США, Канада і Мексика) нині є класичною зоною вільної торгівлі. МЕРКОСУР, який охоплює Аргентину, Бразилію, Уругвай і Парагвай, теж є зоною вільної торгівлі із задекларованою (заявленою) метою створення в майбутньому спільного ринку.

Мал. 4. Форми міжнародних економічних відносин.

ВИСНОВКИ

- Спеціалізація країн на виробництві певних товарів або наданні послуг та обмін ними між собою, тобто міжнародний поділ праці, обумовлена економічними, соціальними, природними, національно-історичними особливостями різних територій, їхнім економіко- і політико-географічним положенням.
- Процеси глобалізації світового господарства відбуваються нині у формі міжнародної економічної інтеграції (регіональних об'єднань країн — географічних сусідів).
- Існує декілька рівнів економічної інтеграції: зона вільної торгівлі, митний союз, економічний або політичний союз.
- Прикладами інтеграційних утворень різного рівня й ступеня інтеграції є Європейський Союз (ЄС), інтеграційне об'єднання країн Південної Америки — МЕРКОСУР та ін.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «міжнародний поділ праці», «міжнародна спеціалізація», «економічна інтеграція», «міжнародні економічні відносини».
2. Наведіть приклади господарської спеціалізації окремих країн світу, поясніть причини її формування.
3. Поясніть причини існування обміну товарами, послугами, інформацією, науково-технічною документацією між країнами.
4. Поясніть, як сучасні процеси інтеграції, що відбуваються у світовому господарстві, впливають на рівень життя кожної людини.

§18

Структура світового господарства.

Світове господарство в період науково-технічного прогресу

1. Пригадайте структуру господарства України. 2. Укажіть галузі спеціалізації господарства нашої країни.

1 СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА. Світове господарство має власну будову (структуру), тобто складається з різних за величиною галузевих і територіальних підрозділів. Галузі, у свою чергу, об'єднуються в сектори, а господарства окремих країн — у регіони. Виділяють такі галузі: промисловість, сільське господарство, будівництво, виробнича і невиробнича інфраструктура.

До *інфраструктури* належать транспорт, зв'язок, матеріально-технічне забезпечення, соціальні й освітні установи, іригаційні споруди, мережі електропостачання та інші інженерні комунікації (водо-, тепло-, газопостачання).

СЛОВНИК

Інфраструктура — сукупність галузей господарства, що обслуговують виробничу й невиробничу сфери та безпосередньо людину.

Назвіть інфраструктурні утворення, які є у вашому регіоні. Пригадайте з курсу історії, що таке акведук. Які іригаційні споруди використовували давні землеробські цивілізації?

Галузі світового господарства та їхні підрозділи об'єднуються в такі сектори (мал. 1):

- **первинний** — сільське, лісове господарство та добувна промисловість);
- **вторинний** — обробна промисловість, електроенергетика, будівництво; як сировину використовує готову продукцію первинного сектору;
- **третинний** — сфера послуг (фінанси, наука, освіта, охорона здоров'я, туризм тощо), торгівля, зв'язок, транспорт.

Назвіть продукцію, яку випускають підприємства кожного із трьох секторів економіки.

Деякі вчені вважають, що нині реальна структура світового господарства є такою: сільське господарство — 5,9 %, промисловість — 30,5 %, сфера послуг — 63,6 % (див. таблицю).

Мал. 1. Трисекторна структура економіки.

Таблиця

ВВП НАЙБІЛЬШИХ ЕКОНОМІК СВІТУ ЗА СЕКТОРАМИ ЕКОНОМІКИ (2015 р.)

Місце	Країна	Номинальний ВВП, дол.	Сільське господарство, %	Промисловість, %	Сфера послуг, %
Усього		74 699 258	5,9	30,5	63,6
1	США	17 418 925	1,12	19,1	79,7
2	Китай	10 380 380	9,1	42,6	48,3
3	Японія	4 616 335	1,2	27,5	71,4
4	Німеччина	3 859 547	0,8	28,1	71,1
5	Велика Британія	2 945 146	0,7	21	78,3
6	Франція	2 846 889	1,9	18,3	79,8
7	Бразилія	2 353 025	5,4	27,4	67,2
8	Італія	2 147 952	2	24,2	73,8
9	Індія	2 047 811	17,4	25,8	56,9
10	Росія	1 857 461	3,9	36	60,1

На основі даних таблиці розрахуйте частку, яку складає номінальний ВВП США, Китаю, Японії та Росії від загальносвітового. За допомогою карт атласу визначте кількість населення цих країн. Зробіть висновки.

Для територіальної структури теж характерні зміни. Відбувається територіальний перерозподіл світового виробництва; спостерігається тенденція переміщення сфери надання послуг із Європи й США до країн Азії та Латинської Америки. Питома вага Африки в територіальній структурі світового господарства залишається сталою й становить близько 3 %.

2 СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО В ПЕРІОД НТП. Науково-технічний прогрес (НТП) усе більше впливає на структурні зміни світового

господарства, постійно змінюючи співвідношення його найважливіших структурних підрозділів. Під впливом НТП постійно зменшується частка сільського господарства та добувної промисловості. Натомість зростає питома вага та роль обробної промисловості.

Причини цього явища також визначає НТП. Зменшується матеріаломісткість виробництва, мінеральна сировина природного походження інтенсивно замінюється штучною. У той самий час різні територіальні частини світового господарства все ще перебувають на різних рівнях соціально-економічного розвитку. Тому в розвинених країнах частка промисловості зменшується, а в країнах, що розвиваються, навпаки, — зростає.

СЛОВНИК

Науково-технічний прогрес (НТП) — поступальний еволюційний рух та розвиток усіх елементів продуктивних сил суспільного виробництва під впливом науки і техніки; об'єктивна, постійно діюча закономірність розвитку матеріального виробництва, результатом якої є послідовне вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення їхньої ефективності.

Тенденції впливу НТП на світове господарство найкраще ілюструють структурні зміни в господарстві США. Тут створено найбільш сприятливі умови для впровадження досягнень НТП в економіку. Структурна перебудова господарства під впливом НТП в американському суспільстві супроводжується зростанням ролі нематеріальних галузей господарства — науки, інформації та інформатизації, які активно доповнюють галузі матеріальні (сировинні, енергетичні, техніко-технологічні). Знижується частка базових галузей матеріального виробництва — сільського й лісового господарств, добувної та обробної промисловості. Майже всі галузі важкої промисловості поступово втрачають роль фундаменту економіки.

Визначальною характеристикою техніко-технологічного переоснащення господарства всіх розвинених країн світу є дедалі більше спрямування на ресурсозбереженість. Загальне підвищення ефективності господарства забезпечується переважно посиленням економії

всіх видів ресурсів (трудових, сировинних, енергетичних, фінансових тощо).

Розгляньте схему на мал. 2 (с. 16) та усно доповідь її. Наведіть приклади рекреаційних ресурсів України, світу та ресурсів Світового океану.

Під впливом НТП у галузевій і територіальній структурах господарства відбуваються істотні зміни. У високорозвинених країнах зростає роль високотехнічних і наукоємних виробництв. У країнах, що розвиваються, посилюється спеціалізація на ресурсо- і трудомістких галузях (нафтопереробна, металургійна, хімічна, легка).

Важливого значення набуває екологічний чинник, завдяки дії якого до країн, що розвиваються, переносять так звані «брудні» виробництва (нафтохімія, чорна та кольорова металургія тощо).

Важливою тенденцією у зміні галузево-територіальної структури світового господарства є підвищення територіальної ефективності в розміщенні промисловості. Тобто відбувається подальша концентрація виробництва передусім у морських портах, які стають своєрідними сировинними базами розвинених країн. Посилюється орієнтація виробництва на висококваліфіковану робочу силу, що проявляється в переміщенні промисловості до районів із більш сприятливою екологічною ситуацією.

Глобалізація світового господарства дедалі більше залучає до нього відсталі країни, підвищуючи їхній загальний соціально-економічний рівень.

ВИСНОВКИ

■ Світове господарство складається з різних за розмірами галузевих і територіальних підрозділів, які об'єднуються в сектори: первинний (сільське господарство та добувна промисловість), вторинний (обробна промисловість, електроенергетика, будівництво), який використовує сировину попереднього, і третинний — сфера послуг (фінанси, наука, освіта, охорона здоров'я, туризм, торгівля, зв'язок, транспорт).

■ Галузева й територіальна структура світового господарства формується під впливом НТП. Зменшується частка сільського господарства та добувних галузей, зростає частка й роль обробних галузей промисловості. Зменшується матеріаломісткість, виробництва орієнтуються на ресурсозберігаючі технології, мінеральна сировина природного походження замінюється штучною, важливого значення набуває екологічний чинник.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «світове господарство». Охарактеризуйте його структуру.
2. Як ви зрозуміли поняття «науково-технічний прогрес»? На які галузі та як він впливає?
3. Охарактеризуйте тенденції розвитку світового господарства в епоху НТП.
4. Поясніть, чому відбувається зміщення технологій виробництва від традиційних до наукоємних, технологій створення науково-промислових комплексів, транснаціональних корпорацій.
5. Чому в сучасному світі розширюється обмін послугами, інформацією, науково-технічною документацією?

§19

Значення промисловості в сучасному світовому господарстві

1. Назвіть основні галузі промисловості України. 2. Поясніть значення промисловості України для розвитку держави.

1 ГЕОГРАФІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ СВІТУ. Промисловість — найбільша й технічно найдосяжніша галузь виробництва, основа розвитку економіки. У промисловості світу зайнято понад 350 млн осіб. Виробничі функції промисловості такі: видобування мінеральної сировини й палива; використання гідроенергетичних ресурсів; експлуатація природних ресурсів рослинного і тваринного походження (заготівля деревини, рибальство тощо); обробка й переробка промислової та сільськогосподарської сировини (мал. 1).

Таблиця 1

НАЙБІЛЬШІ ЕКОНОМІКИ СВІТУ ЗА ОБСЯГАМИ
ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ
(за даними МВФ та ЦРУ на 2015 р.)

Місце	Країна	Обсяги виробництва, млрд дол.
1	Китай	4922
	Європейський Союз	4162
2	США	3752
3	Японія	1082
4	Німеччина	1051
5	Велика Британія	588
6	Індія	559
7	Південна Корея	555
8	Бразилія	496
9	Канада	456
10	Франція	453

За допомогою політичної карти світу та за даними таблиці 1 визначте регіони світу — лідери за обсягами випуску промислової продукції. Зробіть висновки.

За характером виробництва та предметів праці промисловість поділяють на добувну й обробну. *Добувна промисловість* об'єднує галузі, зайняті видобуванням сировини з надр Землі, вод і лісів, а також палива. Вона включає підприємства та організації, які видобу-

вають паливо (вугілля, нафту, природний газ, горючі сланці, торф); підприємства з видобутку та збагачення залізних, марганцевих руд, руд кольорових металів, нерудних корисних копалин і лісозаготівлі; підприємства з видобутку солі, вилову риби, китів, морських звірів, морепродуктів.

Обробна промисловість займається обробкою або переробкою сировини (отриманої гірничодобувною промисловістю, сільським господарством, рибальством, полюванням) і напівфабрикатів. Найважливіші галузі промисловості: хімічна, машинобудування й металообробка, електроенергетика, чорна та кольорова металургія, нафтопереробка, виробництво будівельних матеріалів, деревообробна й целюлозно-паперова, текстильна, швейна, взуттєва, харчова та ін. Обробна промисловість дає понад 3/4 світової промислової продукції.

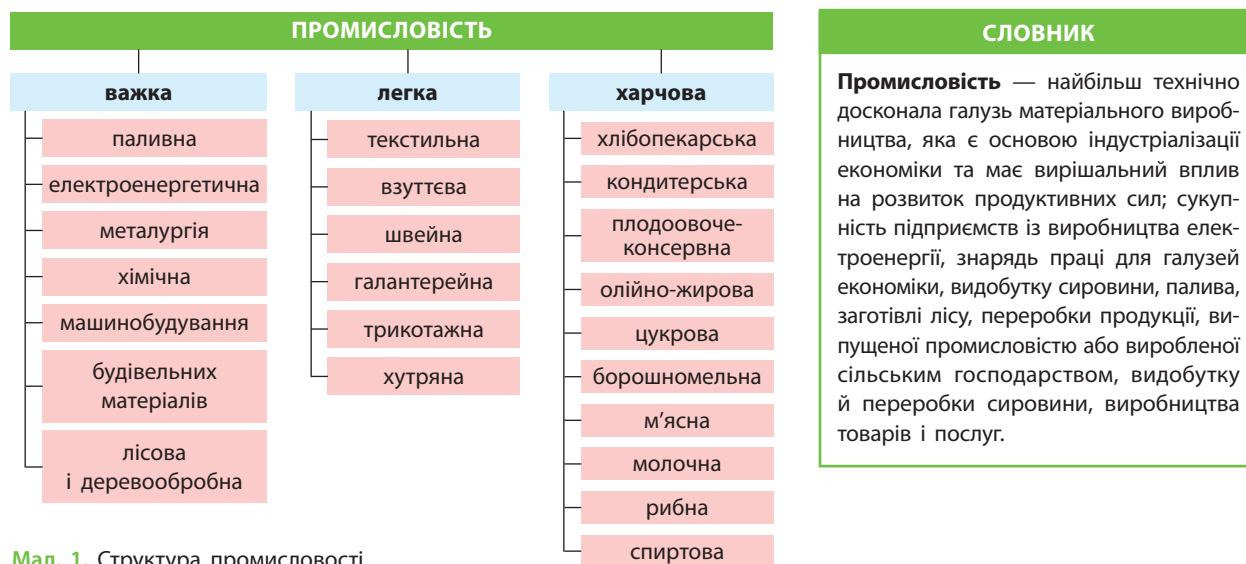

Спробуйте назвати один із видів продукції, який виробляє кожна з перелічених вище галузей.

Основними промисловими районами світу є країни ЄС, прибережні райони США, південь Канади, країни Перської затоки, східна частина Китаю та Японії, прибережні райони Індії, Австралії, ПАР, Бразилії, європейська частина та південь Західного Сибіру Росії, центральна й північна частини Мексики тощо.

2 ЗНАЧЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ. Значення промисловості, її місце й роль у сучасному світовому господарстві за останній період суттєво змінилися. Якщо в країнах, що розвиваються, вона продовжує відігравати головну роль, то в розвинених постіндустріальних країнах ситуація інша. Тут на перше місце вийшла сфера послуг, відсунувши промисловість на другий план. Одночасно в самій промисловості відбуваються структурні зміни, спрямовані на підвищення ролі окремих галузей у сучасному світовому господарстві. У структурі обробної промисловості провідне місце посідає машинобудування, до якого належать новітні наукоємні галузі. В економічно розвинених країнах частка

Мал. 1. Структура промисловості.

сучасних галузей машинобудування у структурі промисловості вже досягла 40%. Незважаючи на зменшення питомої ваги промисловості у структурі господарства світу, її значення не зменшиться й надалі. Вона матиме великий вплив не лише на економіку, а й на суспільство в цілому. Нині основна частка досягнень НТП спрямована саме в цей сектор економіки. На промислових виробках базується і світова торгівля.

Таблиця 2

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ЕКСПОРТОМ
(за даними Книги фактів ЦРУ на кінець 2015 р.)

Місце	Країна	Обсяги експорту, трлн дол.
Світ		17 779
1	Китай	2275
Європейський Союз		2259
2	США	1504
3	Німеччина	1292
4	Японія	625
5	Південна Корея	535,5
6	Франція	509,1
—	Гонконг	499,4
7	Нідерланди	488,3
8	Велика Британія	460,
9	Італія	454,6
10	Канада	408,7

Таблиця 3

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ІМПОРТОМ
(за даними Книги фактів ЦРУ на кінець 2014 р.)

Місце	Країна	Обсяги імпорту, трлн дол.
Світ		18 791
1	США	2380
Європейський Союз		2312
2	Китай	1960
3	Німеччина	1319
4	Японія	811,9
5	Франція	634
6	Велика Британія	625,7
Гонконг		560,2
7	Південна Корея	542,9
8	Індія	508,1
9	Нідерланди	488,8
10	Канада	482,1

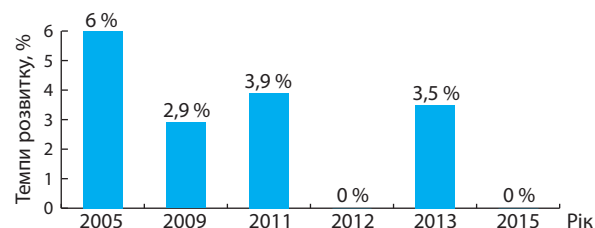

Проаналізуйте дані таблиць 2 і 3 та зробіть висновок про найбільших експортерів та імпортерів товарів і послуг.

3 ОБСЯГИ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ. Промислове виробництво світу продовжує розвиватися, хоча темпи цього розвитку з 1960 р. до сьогодні скоротилися з 6 до 2 %. Стабільних темпів розвитку не спостерігається. Для підтвердження цього наведемо таку статистику: 2005 р. — 6,0 %, 2009 р. — 2,9 %, 2011 р. — 3,9 %, 2012 р. — 0,0 %, 2013 р. — 3,5 % і 2015 р. — 0,0 % (мал. 2).

Загальний обсяг виробленої промисловою світу продукції нині вже перевищив 20 трлн дол. Найбільшим виробником промислової

продукції серед країн є Китай, якому вдалося випередити США.

Мал. 2. Темпи розвитку промислового виробництва світу.

ВИСНОВКИ

- Промисловість — найбільша й технічно найдосконаліша галузь виробництва, основа розвитку економіки, яка видобуває мінеральну сировину й паливо; використовує гідроенергетичні та інші ресурси; експлуатує природні ресурси рослинного та тваринного походження; обробляє й переробляє промислову та сільськогосподарську сировину.
- За характером виробництва й предметів праці промисловість поділяється на добувну та обробну, яка дає понад 3/4 світової промислової продукції.
- У структурі обробної промисловості провідне місце посідає машинобудування, до якого належать новітні наукоємні галузі, що визначають НТП.
- Найбільшим виробником промислової продукції серед країн є Китай, що випередив США.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть види світового промислового виробництва.
2. Охарактеризуйте тенденції та показники розвитку промисловості світу.
3. Поясніть, як і чому змінюється значення промисловості. Якими є її місце та роль у сучасному світовому господарстві?
4. Назвіть країни-лідери за обсягами промислового виробництва й торгівлі товарами.
5. Користуючись схемою на мал. 1 (с. 56), назвіть галузі, які використовують мінеральну сировину й паливо, гідроенергетичні та інші ресурси, обробляють і переробляють сільськогосподарську сировину.

§20

Паливно-енергетичний комплекс світу

1. Пригадайте типи електростанцій, які виробляють основні обсяги електроенергії в нашій країні.
2. Чи доречно розвивати в Україні альтернативні способи отримання електроенергії?

1 ПАЛИВНА ПРОМИСЛОВІСТЬ СВІТУ. Паливна промисловість складається з нафтової, газової, вугільної, сланцевої, торфової та уранодобувної галузей.

Нафтова промисловість світу складається з *нафтодобувної* і *нафтопереробної*. Нафто-

СЛОВНИК

Паливна промисловість — комплекс галузей гірничодобувної промисловості, які займаються видобутком і переробкою різних видів паливно-енергетичної сировини.

добувна промисловість об'єднує підприємства з розвідування й видобутку нафти та попутного нафтового газу, зберігання та транспортування нафти. Нині за добу у світі видобувають до 1,3 млрд барелів нафти. Найбільший видобуток ведеться в Саудівській Аравії, США та Росії. Понад 40 % усієї нафти видобувають країни ОПЕК. Їхня частка в експорті цього продукту досягає 80 %. Найбільше сирової нафти переробляють США, Японія та Італія.

За допомогою карт атласу і додаткових джерел знань назвіть країни, що входять до складу ОПЕК.

Газова промисловість здійснює видобуток, транспортування, зберігання й переробку природного газу. Головними газодобувними країнами світу нині є США, Росія та Іран. В останні роки нарощує видобуток нафти та газу Ірак.

Вугільна промисловість світу включає підприємства з видобутку, збагачення та брикетування кам'яного й бурого вугілля. Вугілля видобувають у 60 країнах світу, найбільше — у США, Китаї, Росії, Австралії, ПАР. Найбільші обсяги видобутку торфу — в Ірландії та Німеччині.

Провідне місце за видобутком уранових руд і виробництвом уранових концентратів належить Австралії, США, Бразилії та Канаді.

Електроенергія виробляється здебільшого за рахунок невідновлюваних джерел — енергії вугілля, нафти, природного газу тощо на електростанціях різних типів: теплових (ТЕС), гідравлічних (ГЕС і ГАЕС), атомних (АЕС), геотермальних, вітрових тощо.

Понад 60 % електроенергії світу виробляють теплові електростанції, які використовують як паливо вугілля, мазут (продукт переробки нафти), газ, біомасу тощо. Друге місце у структурі виробництва електричної енергії посідають гідроелектростанції, які забезпечують до 20 % виробництва електроенергії. Атомним електростанціям належить третє місце (14 %).

Найбільше електричної енергії у світі виробляють і споживають Китай, США та Індія. Щоправда, структура споживання електроенергії в цих країнах суттєво відрізняється. США витрачають її переважно в невиробничій сфері, а Китай та Індія — у промисловості.

Таблиця

КРАЇНИ — НАЙБІЛЬШІ ВИРОБНИКИ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ
(за даними на 2015 р.)

Країна	Чисте виробництво, млрд кВт·год	Виробництво з розрахунку на одну особу, кВт·год
Китай	5649	5010
США	4297	13 536
Індія	1208	1108
Росія	1064	7188
Японія	1061	7960
Канада	615	18 481
Німеччина	614	7102
Бразилія	582	2893
Франція	555	8808
Південна Корея	517	9704

Проаналізуйте дані таблиці та зробіть відповідні висновки. Про що свідчить показник виробництва електроенергії на одну особу в перелічених країнах?

2 ГЕОГРАФІЯ ЕНЕРГЕТИКИ СВІТУ. Розміщення основних галузей енергетики світу зумовлене як природними, так і соціально-економічними чинниками. За видобутком вугілля, природного газу, уранових руд попереду стоять економічно розвинені країни, а за видобутком нафти — країни, що розвиваються. Проте переважна частина всіх цих ресурсів споживається в економічно розвинених країнах, у яких відбувся значний територіальний зсув електростанцій до великих портів. Енергетичну сировину, яку доставляють із країн, що розвиваються, переробляють на енергетичні ресурси безпосередньо тут.

Кожна країна віддає перевагу виробництву електроенергії здебільшого на якомусь одному типі електростанцій. Це визначається багать-

СЛОВНИК

Барель (від англ. *barrel* — бочка) — одиниця вимірювання об'єму в системі англійських мір. Значення залежить від того, що вимірюється: сухий барель — 115,628 дм³, нафтовий — 158,98 дм³ (л), англійський (для сухих речовин) — 163,65 дм³.

ма чинниками. Наприклад, ПАР, Норвегія, Бразилія та деякі інші країни основну частину електроенергії отримують за рахунок ГЕС, Франція — АЕС (75 %).

Крім Франції, лідерами в атомній енергетиці є США, Японія, переважає вона також у Бельгії та Південній Кореї. У Китаї розташовані дві ТЕС, що є лідерами за різними показниками. Tuoketuo — найбільша ТЕС не тільки Китаю, а й світу. Вона є рекордсменом за швидкістю встановлення енергоблоків. Інтервал між будівництвом двох із десяти блоків склав 50 днів. Тайчжунська ТЕС окрім десяти енергоблоків, що працюють на вугіллі, обладнана чотирма газовими блоками й має на своїй території 22 вітрові турбіни. Збудована вона на Тайвані.

Джерелами енергії в багатьох країнах Африки й Азії донині є біомаса або висушені на сонці кізяки тварин. У Танзанії, Ефіопії, Непалі майже 90 % спожитої енергії забезпечує біомаса.

Користуючись додатковими джерелами, підготуйте повідомлення про аварії на Чорнобильській АЕС та АЕС Фукусіма в Японії. Знайдіть відеоматеріали в мережі Інтернет із цього питання.

3 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ СВІТУ.

Розвиток паливно-енергетичного комплексу світу не позбавлений гострих проблем. Головною з них є проблема вичерпання невід-

новлюваних джерел енергії — вугілля, нафти, природного газу тощо. У колись багатих родовищах уже закінчуються запаси цих ресурсів на найбільш доступних і рентабельних для видобування глибинах і за сприятливих природних умов. Важливою є й екологічна проблема. Теплові станції, які працюють на вугіллі, сильно забруднюють довкілля (мал. 1), аварії на атомних станціях узагалі загрожують існуванню людства, водосховища ГЕС затоплюють найбільш придатні для життя людей прибережні частини великих річок із переважно родючими ґрунтами (мал. 2) тощо.

Саме тому людство й звернуло увагу на нетрадиційні способи отримання енергії. До них належить використання тепла земних надр, гаряча вода яких перетворюється на пару та рухає турбіни, що виробляють електроенергію. У Новій Зеландії вже понад 19 % усієї електроенергії отримують у такий спосіб. Геотермальні електростанції працюють також у США, Італії, Ісландії, Японії та інших країнах. Більшого поширення набуває використання енергії припливів, наприклад у Франції (мал. 3).

Розроблені технології наплавних станцій, які можуть отримувати електроенергію за рахунок енергії хвиль та перепаду температур між поверхневими та глибинними водами океанів і морів. Усе активніше використовується енергія вітру й Сонця. У недалекому майбутньому масового поширення набудуть геліоелектростанції, адже було з'ясовано, що

Мал. 1. Труби АЕС, із яких в атмосферу надходить чиста водяна пара.

Мал. 2. Турбіна Кременчуцької ГЕС, вироблена на українському заводі «Турбоатом» (місто Харків).

Мал. 3. Принцип роботи припливної електростанції.

протягом лише трьох хвилин наша планета отримує від Сонця таку кількість енергії, якої людству вистачило б на рік. Сьогодні ж альтернативна енергетика відрізняється значними капітальними витратами. Наприклад, робота малопотужної сонячної електростанції

потребує значних площ, вкритих дорогим обладнанням.

Можливо, найближчим часом будуть запропоновані нові способи безпечного й невичерпного отримання енергії для потреб людства, що постійно зростають.

i

ВИСНОВКИ

- Паливна промисловість світу складається з нафтової, газової, вугільної, сланцевої, торфової та уранодобувної галузей. Електроенергія виробляється переважно за рахунок невідновлюваних джерел енергії на електростанціях різних типів: теплових (ТЕС — 60% світового виробництва), атомних (АЕС — 14%), гідравлічних (ГЕС і ГАЕС — 20%), геотермальних, вітрових тощо. Найбільше електричної енергії виробляють і споживають Китай, США та Індія.
- Розміщення основних галузей енергетики світу залежить від природних та соціально-економічних чинників. Видобувають енергетичну сировину переважно в країнах, що розвиваються, а енергію споживають в економічно розвинених країнах.
- Головною проблемою розвитку паливно-енергетичного комплексу є вичерпання невідновлюваних джерел енергії та переміщення районів їх видобутку в місця з екстремальними природними умовами, що зумовлює екологічні проблеми. Перспективою розвитку комплексу є використання нетрадиційних способів отримання енергії — тепла земних надр, енергії припливів, вітру й Сонця.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте основні способи та джерела отримання електроенергії.
2. Поясніть, чому енергетичний комплекс є основою розвитку економіки країн світу.
3. Чому енергетичну сировину видобувають переважно в країнах, що розвиваються, а споживають енергію в економічно розвинених країнах? Свою відповідь обґрунтуйте.
4. За матеріалами мережі Інтернет знайдіть інформацію щодо використання енергії Сонця в Україні та світі. Підготуйте повідомлення за цим питанням.

§21

Географія машинобудування світу

1. Які галузі машинобудування розвинені в нашій країні? 2. Назвіть проблеми машинобудування України.

1 СУЧАСНА СТРУКТУРА МАШИНОБУДУВАННЯ СВІТУ.

Машинобудування — галузь промисловості, яка виробляє машини й обладнання для всіх сфер суспільства. Ця провідна галузь промисловості визначає НТП усіх інших галузей світового господарства. Без продукції машинобудування сьогодні не обходяться ні виробнича або невиробнича сфера господарства, ні побут людей. Машини — це комп'ютер і мобільний телефон, телевізор і пральна машина, мікрохвильова піч і міксер, а також багато інших звичних нам речей. Машини широко використовуються в сільському господарстві, промисловості, на транспорті тощо.

Машинобудування складається з багатьох різних підгалузей. Ті, у свою чергу, поділяються на дрібніші виробництва, що спеціалізуються на випуску певної продукції.

Найзагальнішим є поділ машинобудування світу на три сектори: загальне, транспортне, електротехнічне й електронне. Деякі економісти поділяють його на чотири сектори (мал. 1).

Користуючись схемою на мал. 1, назвіть декілька видів продукції, яку випускають різні галузі машинобудування.

Загальне машинобудування — надзвичайно складна галузь, яка включає понад 350 різних спеціалізованих виробництв. До її складу

СЛОВНИК

Машинобудування, або машинобудівна промисловість — найважливіша комплексна галузь обробної промисловості, яка включає проектування, виробництво й експлуатацію машин та обладнання.

входять виробництво сільськогосподарських машин, обладнання для легкої та поліграфічної промисловості, випуск дорожньо-будівельних машин, верстатобудування.

Транспортне машинобудування структурно не настільки складне, як загальне. Воно більш чітко поділяється на підгалузі та виробництва і включає автомобіле-, судно-, вагоно-, тепловозо-, літакобудування тощо. Автомобілебудування охоплює виробництво легкових і вантажних автомобілів, автобусів.

Електротехнічне й електронне машинобудування складається з двох підгалузей, де друга виділилася з першої внаслідок НТП. Електротехнічне машинобудування поділяється на виробництво промислового енергоустаткування та побутової техніки. У складі електронної промисловості також є дві підгалузі — виробництво побутової і військової електроніки.

Що вам відомо про історію розвитку машинобудування? Знайдіть додаткову інформацію про це.

Структура машинобудування

Важке машинобудування	Загальне машинобудування	Середнє машинобудування	Точне машинобудування
<ul style="list-style-type: none"> Гірничо-шахтне Металургійне Енергетичне 	<ul style="list-style-type: none"> Залізничне Суднобудування Авіаційне Ракетно-космічне Виробництво обладнання для інших галузей 	<ul style="list-style-type: none"> Автомобілебудування Тракторобудування Верстатобудування Робототехніка Інструментальна промисловість Виробництво обладнання для легкої промисловості Виробництво обладнання для харчової промисловості Промисловість побутових приладів і машин 	<ul style="list-style-type: none"> Приладобудування Радіотехнічне й електронне Електротехнічне

Мал. 1. Структура машинобудування.

2 ГЕОГРАФІЯ МАШИНОБУДУВАННЯ СВІТУ. На сучасному етапі розвитку відбувається процес географічного переміщення підприємств загального машинобудування з розвинених країн до країн, що розвиваються. До таких підгалузей належать найбільш металомісткі, наприклад суднобудування, виробництво дорожньо-будівельних і сільськогосподарських машин (мал. 2).

Перші навчальні заклади, які започаткували інженерну освіту в галузі машинобудування, були створені в США. Знайдіть додаткову інформацію про розвиток спеціальної освіти в галузі машинобудування.

В автомобілебудуванні переважають транснаціональні корпорації з «розмитою» географією. Чотирнадцять компаній, які поширили своє виробництво в різні країни, виготовляють понад 80 % усіх автомобілів світу. На 2015 р. лідерами є Китай, США, Японія. Географія виробництва автомобілів поступово переміщується до таких країн, як Бразилія, Аргентина, Індія, Південна Корея, Таїланд тощо. Серед регіонів світу найбільше автомобілів виробляє Азія на чолі з Китаєм і Японією, друге місце посідає Європа, потім іде Америка на чолі зі США. Найвідомішими фірмами є «Дженерал моторз» і «Форд» (США), «Тойота», «Ніссан», «Хонда», «Мітсубісі», «Судзукі» (Японія), «Фольксваген», «БМВ» (Німеччина), «Фіат» (Італія) тощо (мал. 3).

Виробництво кухонної техніки як підгалузі електротехніки зараз є одним із наймасовіших виробництв у світі та зосереджується в країнах Східної і Південно-Східної Азії (Китай, Японія, Південна Корея, Тайвань тощо) (мал. 4).

Мал. 2. Будівельна техніка.

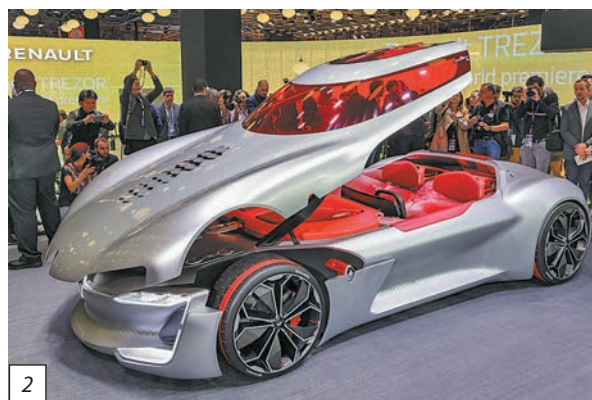
Таблиця

НАЙБІЛЬШІ ВИРОБНИКИ АВТОМОБІЛІВ (на 2015 р.)

Місце	Виробник	Країна	Кількість транспортних засобів
1	Тойота (Toyota)	Японія	10 083 831
2	Фольксваген (Volkswagen)	Німеччина	9 872 424
3	Хюндай (Hyundai)	Південна Корея	7 988 479
4	Дженерал моторз (General Motors)	США	7 485 587
5	Форд (Ford)	США	6 396 369
6	Ніссан (Nissan)	Японія	5 170 074
7	Фіат Крайслер (Fiat Chrysler)	Італія/США	4 865 233
8	Хонда (Honda)	Японія	4 543 838
9	Судзукі (Suzuki)	Японія	3 034 081
10	Рено (Renault)	Франція	3 032 652

1

2

Мал. 3. Новинки автомобілебудування (2016 р.): 1) автосалон у Женеві (Швейцарія); 2) автосалон у Парижі.

Мал. 4. Звична продукція машинобудування для дому.

Які побутові прилади є у вас вдома? У яких країнах їх виробили?

Промислове енергоукомплектування, що виробляє нерідко штучну, дуже дорогу продукцію на замовлення, розташоване в розвинених країнах. Найвідомішими фірмами є «Філіпс» (Нідерланди), «Сіменс» (Німеччина), «Вестінгаус Електрик» (США, Японія) та ін. До таких підприємств належить і «Турбоатом», розташований у Харкові. Він випускає унікальні турбіни для різних типів електростанцій.

Військово-промисловий комплекс розвинений у США, країнах Західної Європи, Японії, Росії, Україні.

Виробництво побутової електротехніки майже повністю монополізували країни Східної (Китай, Японія, Південна Корея) і Південно-Східної Азії (Малайзія, Філіппіни, Таїланд, Сингапур, Індонезія).

У світі налічується лише десять країн, здатних випускати продукцію аерокосмічної галузі машинобудування. Це найсучасніші наукоємні галузі високих технологій, які безпосередньо рухають НТП. Безперечним лідером галузі є США. До цього десятка також входять Франція, Україна, Велика Британія, Індія, Росія, Китай, Японія тощо.

3 ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ МАШИНОБУДУВАННЯ СВІТУ.

Машинобудування як галузь, що визначає НТП в інших сферах світового господарства, має значні перспективи власного розвитку і вдосконалення галузевої та територіальної структури. Подальший розвиток машинобудування у світі потребує постійного технічного переоснащення, реконструкції, змін у спеціалізації підприємств, що виробляють застарілу продукцію. Сьогодні процес старіння продукції відбувається надзвичайно швидко. Новим напрямком розвитку машинобудування є створення невеликих і середніх заводів, що випускатимуть прилади, продукцію загально-машинобудівного призначення, товари народного споживання. Це допоможе більш ефективно використовувати можливості окремих країн і регіонів світу.

ВИСНОВКИ

- Машинобудування — галузь промисловості, що виробляє машини й обладнання для всіх сфер суспільства.
- Найчастіше машинобудування світу поділяють на три сектори: загальне, транспортне, електротехнічне й електронне, що складаються з різних підгалузей і спеціалізуються на випуску певної продукції.
- На сучасному етапі розвитку відбувається процес географічного переміщення підприємств загального машинобудування з розвинених країн до країн, що розвиваються. В автомобілебудуванні переважають транснаціональні корпорації з «розмитою» географією.
- Розвиток машинобудування потребує постійного технічного переоснащення, реконструкції, змін спеціалізації підприємств тощо. Україна входить до складу країн із розвиненим машинобудуванням. Через високі темпи старіння продукції машинобудування подальший розвиток галузі потребує постійного технічного переоснащення та реконструкції машинобудівних підприємств.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За допомогою схеми на мал. 1 (с. 62) назвіть галузі машинобудування та наведіть приклади продукції, яку вони випускають.
2. Поясніть, чому відбувається процес географічного переміщення підприємств загального машинобудування з розвинених країн до країн, що розвиваються.
3. Назвіть та знайдіть на карті атласу країни, що є світовими лідерами з випуску продукції машинобудування світу.
4. Поясніть, чому розвиток машинобудування потребує постійного технічного переоснащення та реконструкції підприємств.

§22

Географія металургії, хімічної та лісохімічної галузей світу

1. Назвіть та знайдіть на карті атласу найбільші металургійні центри України. **2.** Поясніть, чому хімічне виробництво негативно впливає на навколишнє природне середовище.

1 ГЕОГРАФІЯ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ГАЛУЗІ СВІТУ. Металургія світу є базою для розвитку машинобудування. Сьогодні дешева робоча сила, а також ліберальне екологічне законодавство все більше орієнтують розміщення чорної металургії на країни, що розвиваються. Лідери цієї галузі, що концентрується переважно в районах вуглевидобування — США й країнах Західної Європи, — постійно зменшують виплавку чорних металів. Здешевлен-

ня вуглевидобутку, видобутку й збагачення залізної руди, а також розвиток морського транспорту дозволили розміщувати підприємства чорної металургії в морських портах, віддалених від родовищ сировини. Так виникли потужні металургійні центри на узбережжі в Японії, Південній Кореї, Бразилії, Тайвані, що перетворили ці країни на великих експортерів сталеливарної продукції (див. таблицю 1).

Таблиця 1

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ З ВИРОБНИЦТВА СТАЛІ, млн т

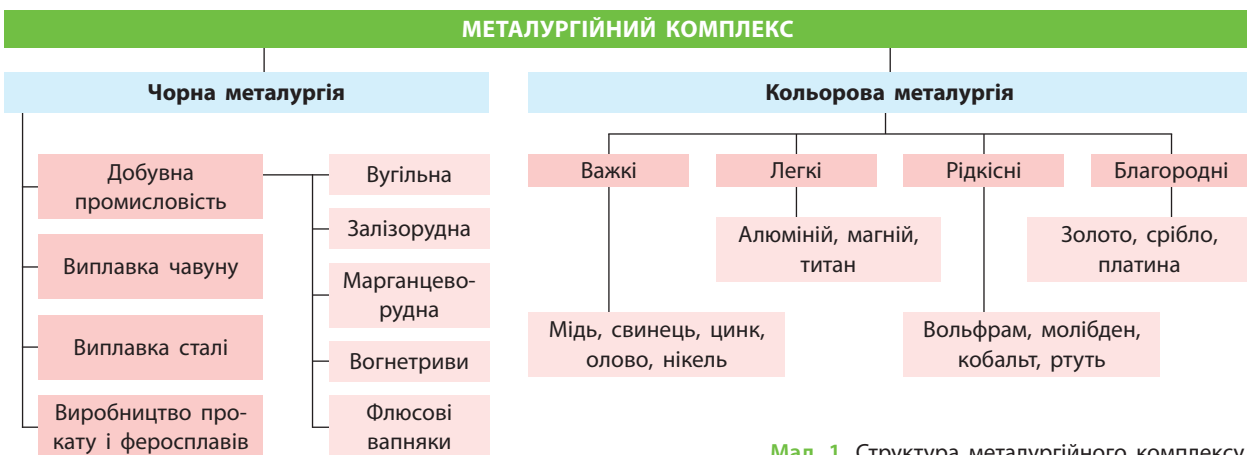
Місце	Країна	2007 р.	2009 р.	2014 р.	2016 р.
Весь світ		1351,3	1219,7	1674,0	1628,0
1	Китай	494,9	573,6	822,698	808,37
Європейський Союз		210,2	139,3	169,297	162,3
2	Японія	120,2	87,5	110,666	104,8
3	Індія	53,5	62,8	86,530	95,6
4	США	98,1	58,2	88,174	78,6
5	Росія	72,4	60,0	71,461	70,8
6	Південна Корея	51,5	48,6	71,543	68,6
7	Німеччина	48,6	32,7	42,943	42,08
8	Туреччина	25,8	25,3	34,035	33,16
9	Бразилія	33,8	26,5	33,912	30,21
10	Україна	42,8	29,9	27,170	24,2

Із яких галузей складається металургія? Проаналізуйте статистичні дані таблиці 1 та зробіть відповідні висновки.

За допомогою карт атласу назвіть країни, у яких розвинені виробництва кольорової металургії, що відображені у структурі металургійного комплексу (мал. 1).

Мал. 1. Структура металургійного комплексу.

Кольорова металургія в основному тяжіє до джерел сировини. Це пов'язано з тим, що в більшості руд кольорових металів міститься зовсім незначна кількість металу, іноді в десятки й сотні разів менша, ніж у залізній руді. Зараз у світі існує сім бокситоносних районів: Західна та Центральна Африка (переважно Гвінея); Південна Америка (Бразилія, Венесуела, Суринам, Гаяна); Карибський басейн (Ямайка); Китай; Океанія та Південна Азія (Індія, Австралія); Середземномор'я (Туреччина, Греція); Урал (Росія). Головними виробниками кольорових металів сьогодні є США, Канада, Австралія, Росія, Казахстан, Чилі, Іспанія, ДР Конго, Замбія, Індонезія тощо.

 Поясніть, чим відрізняються метали, які виробляє кольорова металургія.

Потреба у виробництві кольорових металів постійно зростає. Однак це екологічно найнебезпечніше виробництво інтенсивно витісняється до країн, що розвиваються. Сьогодні такі підприємства будують у країнах Африки, Азії та Латинської Америки. Звідси кольорові метали постачаються до високотехнологічних машинобудівних підприємств розвинених країн.

Крім того, як вам відомо, виробництво алюмінію орієнтується на джерела дешевої електроенергії. Відповідно до цього заводи з його випуску збудовані та працюють в ОАЕ, Україні, Росії, Бразилії. Головним споживачем алюмінію у світі є авіабудування.

Таблиця 2

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ З ВИРОБНИЦТВА АЛЮМІНІЮ, тис. т

Країна	Виробництво		Річні виробничі потужності	
	2013 р.	2014 р.	2013 р.	2014 р.
США	1946	1720	2700	2330
Аргентина	425	425	455	455
Австралія	1780	1680	1820	1830
Бахрейн	913	930	970	970
Бразилія	1300	960	1700	1700
Канада	2970	2940	3020	2990
Китай	22 100	23 300	32 000	32 500
Німеччина	492	500	620	620
Ісландія	800	810	840	840
Індія	1700	2100	2580	2890
Весь світ	47 600	49 300	62 900	63 700

 Проаналізуйте дані таблиць 1 і 2. За допомогою карт атласу визначте країни-лідери в галузях чорної та кольорової металургії.

Відомо, що найбільшими кар'єрами з видобутку рудної сировини є мідні кар'єри. Це пов'язано з дуже незначним вмістом металу в руді (0,5—1 %). Незважаючи на це, мідь — третій метал за обсягами виплавки (після сталі та алюмінію), адже вона широко використовується в електротехніці.

Таблиця 3

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ З ВИРОБНИЦТВА МІДІ, млн т (2015 р.)

Країна	Виробництво
Чилі	5,7
Китай	1,75
Перу	1,6
США	1,25
ДР Конго	0,99
Австралія	0,96
Росія	0,74
Канада	0,7
Замбія	0,6
Мексика	0,58

 Знайдіть на карті світу країни-лідери з виробництва міді.

2 ГЕОГРАФІЯ ХІМІЧНОЇ ГАЛУЗІ СВІТУ. Хімічна промисловість, як і машинобудування, визначає НТП в економіці. До її складу входять: *гірнична хімія* (видобуток мінеральної сировини), *основна хімія* (виробництво мінеральних добрив, солей, кислот), *хімія органічного синтезу* (виробництво синтетичного каучуку, синтетичних смол, пластмас і хімічних волокон) (мал. 2).

Значення хімічної галузі, здатної виробляти продукти з попередньо заданими

Мал. 2. Види хімічних волокон.

властивостями, постійно зростає. До цієї галузі також належать фармацевтика, виробництво фарб і товарів побутової хімії. Основним регіоном хімічної промисловості світу залишається Західна Європа. Потужною є ця галузь також у США і Японії (див. таблицю 4).

Таблиця 4

ЕКСПОРТ ТА ІМПОРТ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ
У СВІТІ (2012 р.)

Експорт		Імпорт	
Країна	Обсяг, млрд дол.	Країна	Обсяг, млрд дол.
Німеччина	67,0	США	68,7
Швейцарія	54,4	Німеччина	45,9
Бельгія	44,8	Бельгія	38,0
США	39,9	Франція	29,9
Франція	34,7	Велика Британія	28,0
Інші країни	222,8	Інші країни	255,8
Усього	463,6	Усього	466,3

Розгляньте вдома продукцію хімічної промисловості, якою користується ваша родина. Визначте географію її виробництва.

Нафтохімічна промисловість розміщується в районах видобутку нафти (наприклад на узбережжі Мексиканської затоки в США), у портах, куди привозять сировину (Японія, Італія, Нідерланди), на трасах нафтопроводів (США, Росія, Україна). Основна хімія набула розвитку в США, Німеччині, Росії. Сірчану кислоту виробляють Китай, США, Україна, Японія, Франція. Мінеральні добрива: азотні — США, Україна, Китай, Японія, фосфорні — США, Китай, Австралія, калійні — Німеччина, Франція, Білорусь. Найбільше пластмас виробляють США, Японія, Німеччина. У виробництві медикаментів провідні позиції посідають США, Японія, Швейцарія, Велика Британія, Франція, Угорщина, Індія.

3 ГЕОГРАФІЯ ЛІСОХІМІЧНОЇ ГАЛУЗІ СВІТУ. Лісохімічна галузь, що переробляє деревину хвойних і листяних порід, а також відходи лісопиляння (хвою, кору, тирсу тощо), у своєму розміщенні орієнтується на

СЛОВНИК

Лісохімія — галузь господарства, що вивчає хімічні властивості деревини та способи її промислової переробки з метою отримання якомога більшої кількості корисних речовин.

лісопромислові райони. Питома вага целюлозно-паперового виробництва у валовому випуску підприємств лісохімії становить понад 80 %. До лісохімії належить виробництво метилового спирту, каніфолі, камфори, скипидару, оцтової кислоти, деревного вугілля, дьогтю тощо. Найбільшими світовими виробниками в цій галузі є США, Канада і Швеція. У цілому основними виробниками та експортерами продукції лісохімічної галузі залишаються розвинені країни світу.

Целюлозу, папір, картон, деревоволокнисті та деревостружкові плити, покрівельні та ізоляційні матеріали, нітроцелюлозу виробляє целюлозно-паперова промисловість галузі. Зрозуміло, що галузь є ресурсовитратною та не завжди відповідає екологічним нормам виробництва.

4 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ. Металургія, що випускає незамінні для світового господарства конструкційні матеріали, і надалі залишатиметься однією з провідних галузей промисловості. Зараз ряд підприємств галузі потребують швидкого технічного переоснащення та впровадження нових технологій виробництва. Головна проблема галузі — екологічна, що зумовлює переміщення підприємств галузі до країн, що розвиваються.

Швидкими темпами розвиватиметься хімічна промисловість світу, технології якої все більше «втручатимуться» майже в усі галузі господарства. Посилиться конкуренція металургійної та хімічної промисловості у виробництві конструкційних матеріалів. Основною проблемою розвитку хімічної промисловості також залишатиметься екологічна.

Подальшого розвитку набуде лісохімічна промисловість, потреба в продукції якої зростатиме. Підприємства цієї галузі будуть переміщуватися до країн, що розвиваються.

ВИСНОВКИ

- Металургія та хімічна промисловість є базою для розвитку машинобудування світу. Дешева робоча сила та ліберальне екологічне законодавство все більше орієнтують ці галузі на розміщення в країнах, що розвиваються.
- Кольорова металургія тяжіє до джерел сировини та електроенергії. Потреба у виробництві кольорових металів постійно зростає.
- Хімічна промисловість представлена гірничою та основною хімією, хімією органічного синтезу, фармацевтикою, виробництвом фарб і товарів побутової хімії.
- Нафтохімічна промисловість розміщується в районах видобутку нафти, у портах або на трасах нафтопроводів.
- Лісохімічна галузь світу у своєму розміщенні орієнтується на лісопромислові райони.
- Екологічні проблеми зумовлюють переміщення цих галузей до країн, що розвиваються.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть країни-лідери з виробництва окремих видів промислової продукції металургійної, хімічної та лісохімічної галузей.
2. Охарактеризуйте тенденції географічного розташування цих галузей.
3. Визначте роль металургії та хімічної промисловості як бази для розвитку машинобудування світу.
4. Поясніть, чому розміщення металургійної, хімічної та лісохімічної галузей пов'язане з екологічними проблемами.
5. Проаналізуйте дані таблиці 3 (с. 66). Поясніть, чому географія виробництва та споживання фармацевтичної продукції не завжди збігаються.

§23

Географія легкої і харчової промисловості світу

1. Які підприємства харчової промисловості працюють у вашому регіоні? 2. Чи експортуються їхня продукція? Яку сировину вони використовують?

1 ГЕОГРАФІЯ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ СВІТУ.

Легка промисловість охоплює текстильну, трикотажну, швейну, шкіряну, взуттєву та інші галузі. У своєму розміщенні вона орієнтується на споживача, жіночі трудові ресурси і джерела сировини.

Поясніть, чому саме споживчий, сировинний чинники та чинник трудових ресурсів є головними в розміщенні підприємств галузі.

Найважливішою галуззю легкої промисловості є *текстильна*, що виготовляє тка-

Мал. 1. Австралійські вівці до та після стрижки.

нини з різної сировини. Останнім часом у розвинених країнах ця галузь занепала. Проте в азіатських і латиноамериканських країнах відбувся її швидкий розвиток.

За випуском *тканин із хімічних волокон* провідні позиції зберігають розвинені країни (США, Японія, Німеччина, Південна Корея, зараз до них приєдналася Індія). *Бавовняні тканини* в основному виробляють країни, що розвиваються (Єгипет, Бразилія, Туреччина, Китай). Понад 60% усіх потужностей із виробництва *вовняних тканин* також зосереджено в розвинених країнах. Головними експортерами вовни традиційно виступають Австралія (мал. 1), Нова Зеландія, Аргентина. Лляні тканини виготовляють в обмеженій кількості Білорусь, Литва, Росія, Чехія, Україна тощо. Виробництво *тканин із натурального шовку* після занепаду почало знову відроджуватися (Китай, Індія, Японія).

Продукція *швейної промисловості* має широкий попит, тому галузь процвітає, хоча й змінює свою територіальну орієнтацію на країни,

Мал. 2. Тиждень моди в Парижі (літо-осінь 2016 р.).

що розвиваються. Це пов'язано з дешевою надлишковою пропозицією жіночої праці. Проте розвинені країни залишаються центрами швейної промисловості «високої» моди. Всесвітньо-відомими будинками моди, де виробляються ідеї і стратегія розвитку галузі, стали «Версаче», «Шанель», «Діор», «Валентіно», «Ніна Річчі» в Парижі (мал. 2), «Прада», «Гуччі», «Дольче і Габана» в Римі й Мілані тощо. Сюди ж слід віднести Лондон (законодавець молодіжної моди) і найбільший центр швейної промисловості світу Нью-Йорк.

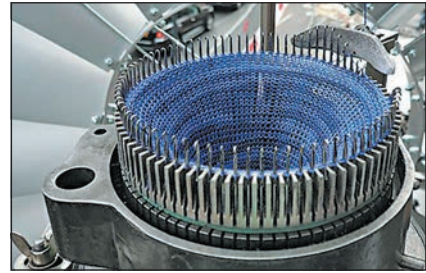
Трикотажне виробництво випускає білизну, шкарпетки й панчохи, верхній в'язаний одяг тощо. У розміщенні воно орієнтується на країни, що розвиваються (дешевий трикотаж). Дорогий трикотаж виробляють економічно розвинені країни (мал. 3).

Значних просторово-територіальних змін зазнала й *взуттєва промисловість*. Триває процес її переміщення до країн, що розвиваються (через їхню дешеву робочу силу). Зараз на країни Азії припадає вже понад 60 % світового виробництва взуття (мал. 4), хоча ще наприкінці XX ст. головними його виробниками були США та європейські країни. Зараз США виготовляють менше ніж 6 % взуття світу.

Перегляньте вдома свій гардероб. Чи є там речі, вироблені в названих країнах?

Мал. 3. Фабрична машина з виробництва трикотажу.

Мал. 4. Виробництво взуття в Китаї.

Важливою галуззю легкої промисловості залишається *хутрова*. Провідні виробники хутра — США, Китай, Росія. Вироби з хутра виготовляють країни Європи, Туреччина, Ліван тощо. *Килими* серед розвинених країн виробляють США, Бельгія і Велика Британія, а серед країн, що розвиваються, — Індія та Іран (всесвітньовідомі перські килими).

2 ГЕОГРАФІЯ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ СВІТУ.

Харчова промисловість належить до найрізноманітніших складових світового господарства. Зараз вона швидко розвивається. Основною базою харчової промисловості є багатопрофільне сільське господарство. На розміщення підприємств галузі впливають сировинний і споживчий чинники. Наприклад, у розвинених країнах Європи та світу структура харчування, а відповідно, і харчової промисловості змінюється під впливом пропонованого нині здорового способу життя.

Щодо розміщення різних виробництв харчової промисловості можна об'єднати у дві групи. Перша група представлена підприємствами, які орієнтуються на довізну сировину. Тому вони розміщуються в портах, залізничних вузлах, великих містах. Сировина й готова продукція цих галузей транспортабельні і не потребують швидкого споживання. Це цукрорафінадні

заводи, кондитерські фабрики, борошномельні підприємства, заводи з випуску різноманітних напоїв. Усі вони орієнтуються на довізну сировину, наприклад концентрований апельсиновий сік із Бразилії, сухе молоко та яєчний порошок з України, зерна кави з Колумбії тощо. Для них характерні значні масштаби виробництва.

 Проаналізуйте географію виробництва продуктів харчування, які продаються в найближчому до вас супермаркеті або продуктовому магазині. Зробіть висновки.

Другу групу галузей складають менші за обсягами виробництва підприємства — маслоробні, сироварні, цукрові, консервні, м'ясопереробні, що орієнтуються на місцеву сировину. Сюди також зараховують хлібопекарні, виробництво харчових напівфабрикатів, які в розміщенні тяжіють до споживача.

Сьогодні головними виробниками і споживачами продукції харчової промисловості є розвинені країни світу. Лідером тут є США, які демонструють світу сталу тенденцію до постійного збільшення виробництва продуктів харчування. За програмами ООН США є основним постачальником продуктів харчування до країн із їх гострою нестачею.

У розвинених країнах наявні всі п'ять стадій просторово-територіального і технологічного переміщення сільськогосподарської продукції від поля й ферми до споживача: виробництво — обробка — пакування — транспортування — реалізація. У багатьох країнах, що розвиваються, сільськогосподарська продукція потрапляє до споживачів у необробленому вигляді.

Таблиця 1

КРАЇНИ СВІТУ ЗА РІВНЕМ ЯКОСТІ
ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ (за даними ВООЗ)

Місце	Країна	Місце	Країна
1	Нідерланди		Україна
2	Швейцарія	33	Мальта
3	Франція		Словенія
4	Бельгія	44	Росія
5	Австрія		Казахстан
6	Швеція	57	Білорусь
7	Данія	121	Ємен
8	Австралія	122	Мадагаскар
9	Люксембург	123	Ангола
		124	Ефіопія
10	Португалія	125	Чад

 Розгляньте дані таблиці 1 та зробіть відповідні висновки.

Таблиця 2

КРАЇНИ ЄВРОПИ ЗА ЧАСТКОЮ ВИТРАТ СІМЕЙ
НА ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ, РЕСТОРАНИ, КАВ'ЯРНІ
Й ГОТЕЛІ (2016 р.) ТА ВВП НА ОДНУ ОСОБУ
ЗА ПКС (2015 р.)

Місце	Країна	Частка витрат на продукти харчування, %	Частка витрат на ресторани, кав'ярні, готелі, %	ВВП на одну особу за ПКС, дол.
1	Люксембург	8,6	7,8	99 500
2	Нідерланди	10,0	6,1	49 600
3	Велика Британія	11,0	8,0	41 500
4	Данія	11,5	5,5	45 700
5	Австрія	11,8	6,9	47 000
31	Болгарія	31,4	—	19 200
32	Росія	32,0	3,5	26 000
33	Литва	33,7	3,2	28 400
39	Казахстан	43,8	—	25 900
40	Україна	54,0	2,4	8 000

 За даними таблиці 2 зробіть висновки щодо роботи харчової промисловості країн. Чи можна прослідкувати зв'язок між рівнем доходів на одну особу, рівнем економічного розвитку країн і рівнем харчування їхніх громадян?

3 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛЕГКОЇ ТА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ СВІТУ.

Легка промисловість інтенсивно розвиватиметься, пересуваючись з одного регіону світу до іншого залежно від економічної ситуації та попиту населення. Загалом цей напрямок до країн, що розвиваються, збережеться й надалі. У той самий час розвинені країни намагатимуться зосередити на власній території випуск дорогої продукції, а також диктувати світову моду на потрібні їм види товарів. Відбуватиметься й інтенсивне переоснащення підприємств цієї галузі під впливом НТП.

Завданням харчової промисловості було і залишається вирішення однієї з глобальних проблем людства — продовольчої. Для цього потрібне не лише нарощування обсягів виробництва основних продуктів харчування, а й раціональне, у тому числі географічне використання наявних продовольчих ресурсів. Вирішити це питання самостійно намагаються навіть ті країни, агрокліматичні ресурси яких

є вкрай обмеженими. Наприклад, в Об'єднаних Арабських Еміратах продукція рослинництва вирощується в теплицях зі спеціальним обладнанням, що не тільки збільшує вологість

повітря, а й знижує його температуру. На розвиток галузі також впливатиме запровадження нових технологій виробництва харчових продуктів із різноманітної сировини.

ВИСНОВКИ

- Текстильна, трикотажна, швейна, шкіряна, взуттєва та інші галузі є складовими легкої промисловості, яка в розміщенні орієнтується на споживача, жіночі трудові ресурси і джерела сировини.
- Кожне із цих промислових виробництв зазнало просторово-територіальних змін, пов'язаних із переміщенням до країн, що розвиваються, які мають дешеву робочу силу.
- Харчова промисловість складається з великої кількості галузей, основою яких є багатогалузеве сільське господарство. За розміщенням усі галузі можна об'єднати у дві групи: ті, що орієнтуються на довізну сировину, і ті, що тяжіють до споживача. Промисловість вирішує одну з глобальних проблем людства — продовольчу.
- У розвинених країнах, на відміну від країн, що розвиваються, наявні всі п'ять стадій просторово-територіальної і технологічної організації переміщення сільськогосподарської продукції від поля й ферми до споживача: виробництво — обробка — пакування — транспортування — реалізація.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть особливості розміщення підприємств харчової та легкої промисловості у світі.
2. Чому легка промисловість орієнтується на споживача, жіночі трудові ресурси й джерела сировини?
3. Назвіть та покажіть на карті атласу країни-лідери з виробництва окремих видів продукції легкої промисловості.
4. Охарактеризуйте тенденції розвитку харчової промисловості світу.
5. Поясніть, чому в багатьох країнах, що розвиваються, сільськогосподарська продукція потрапляє до споживачів у необробленому вигляді.

§24

Основні промислові регіони та центри світу

1. Які промислові регіони України ви знаєте? 2. Назвіть найбільші промислові центри вашого регіону.

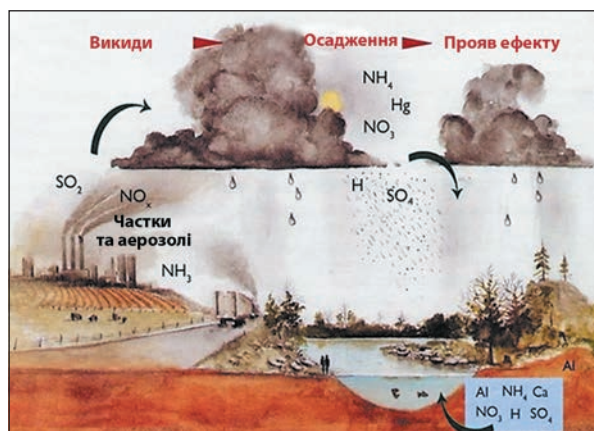
1 СУЧАСНІ СПОСОБИ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА. ТЕХНОПАРКИ Й ТЕХНОПОЛІСИ. Сучасне світове господарство все більше розвивається на засадах ідей економічної і соціальної географії про раціональну територіальну організацію економіки й суспільства в цілому. Криза перевиробництва, екологічна, продовольча та інші глобальні проблеми людства стали одним із найголовніших наслідків нераціонального розміщення виробництва.

Розглянемо помилки в розміщенні господарських об'єктів на прикладі України. Типовим випадком ігнорування закономірностей територіальної організації виробництва є розміщення на одному промисловому майданчику в місті Енергодарі (Запорізька обл.) найпотуж-

ніших у країні атомної і теплової електростанцій. Теплова станція викидає в повітря оксиди сірки та азоту, а атомна випаровує величезну кількість пари. Ці речовини з'єднуються в атмосфері й утворюють сірчану та азотну кислоти, що стає причиною виникнення найбільшого в Європі джерела кислотних дощів (мал. 1). І таких прикладів можна навести безліч.

Із 1970-х рр. у США через економічну кризу впроваджують нові форми територіальної організації виробництва. Так, у Каліфорнії почали створювати нині всесвітньовідому Кремнієву (Силіконову) долину. Цим було започатковано технопарки й технополіси.

Технопарки об'єднуються не лише відповідними зв'язками, а й добре впорядкованою

Мал. 1. Схема утворення кислотних дощів.

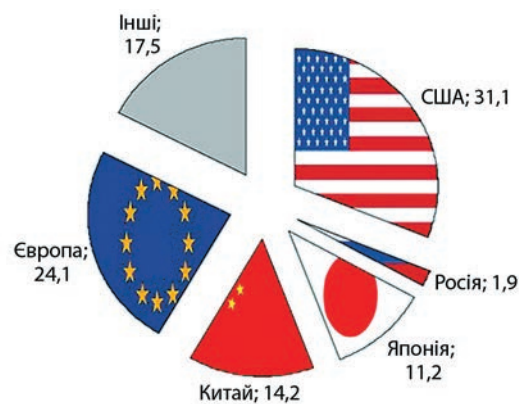
територією, переважно з комфортними природними умовами, для залучення сюди кращих спеціалістів з усього світу.

? Поясніть, чому розвиненим країнам вигідно залучати до роботи у своїх технопарках і технополісах учених із різних куточків світу.

Технопарк — це комплекс промислових підприємств із власною науково-дослідною і науково-технічною базою, зосереджених на великій території. Тут відсутня фундаментальна академічна наука, а науково-дослідний сектор не такий потужний, як у технополісі. У технопарку менше суперечностей між науково-прикладним і фундаментальним напрямками науки, які існують у технополісі. У технополісі університети не бажають і не можуть зосереджуватися лише на прикладних напрямках науки. У свою чергу, бізнес цікавлять перш за все швидкі прибутки від інвестицій у науку, чого не може дати фундаментальна наука. **Технополіс** є більшим і різноманітнішим науково-територіальним і виробничо-територіальним утворенням, ніж технопарк. Хоча в цілому ці поняття є близькими.

✓ За допомогою мережі Інтернет знайдіть додаткову інформацію про перспективи розвитку технопарків в Україні.

2 ОСНОВНІ ВИДИ Й МОДЕЛІ ТЕХНОПАРКІВ І ТЕХНОПОЛІСІВ. Форми територіальної організації науки й виробництва на основі технопарків і технополісів доволі різноманітні та продовжують розвиватися й ускладнюватися. Існують так зва-

Мал. 2. Частка країн у світових витратах на науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи (на 2013 р.).

ні «точкові інкубатори», об'єднані кількома науково-дослідними установами (іноді навіть однією), які орієнтують свою діяльність на нові, переважно невеликі фірми з наукоємними технологіями (мал. 2). Сьогодні тільки в Німеччині працює понад 500 бізнес-інкубаторів. Такі «інкубатори» є динамічними й швидко переналагоджують власну спеціалізацію залежно від потреб ринку. Технопарки стають усе більше спеціалізованими: технологічними, науковими, виробничими тощо. Технополіси серед цих форм є більш громіздкими й консервативними, але саме вони створюють основні технологічні прориви в галузі фундаментальної науки. Вони все активніше територіально розростаються, поглинаючи технопарки та «інкубатори», і намагаються використати переваги всіх форм територіальної організації науки й виробництва (мал. 3).

✓ За допомогою карт атласу назвіть країни, у яких розташовані технопарки, зазначені на картосхемі (мал. 3).

СЛОВНИК

Технопарк — найбільш масштабний інноваційно-технологічний центр, у якому забезпечуються умови, максимально сприятливі для науково-технічних та інноваційних проектів, що виконуються спільними зусиллями наукових центрів і промисловості.

Технополіс — просторово обмежений господарський комплекс, що складається з науково-дослідних установ та університетів, а також підприємств, компаній, фірм, які на основі своїх розробок випускають інноваційну продукцію або розробляють нові наукоємні технології.

Таблиця 1

ВИТРАТИ КРАЇН НА НАУКОВО-ДОСЛІДНІ РОБОТИ (на 2013—2015 рр.)

Місце	Країна	Витрати, млн дол. (ПКС)	Частка від ВВП (ПКС), %	Витрати в розрахунку на одну особу, дол. (ПКС)
1	США	473,4	2,742	1442,51
2	Китай	409	2,1	298,56
Країни ЄС		334,3	1,94	657,48
3	Японія	170,8	3,583	1344,31
4	Німеччина	106,5	2,842	1313,46
5	Південна Корея	91,6	4,292	1518,47
6	Індія	66,5	0,85	39,37
7	Франція	58,4	2,256	914,54
8	Велика Британія	43,7	1,701	677,44
9	Росія	42,6	1,187	290,21
10	Канада	25,7	1,612	724,87
18	Ізраїль	11,2	4,109	1361,56
32	Україна	3	0,76	73,7

Таблиця 2

КІЛЬКІСТЬ ДОСЛІДНИКІВ, ЗАДІЯНИХ У ПРОВЕДЕННІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ТА ДОСЛІДНИЦЬКО-КОНСТРУКТОРСЬКИХ РОБІТ (на 2013 р.)

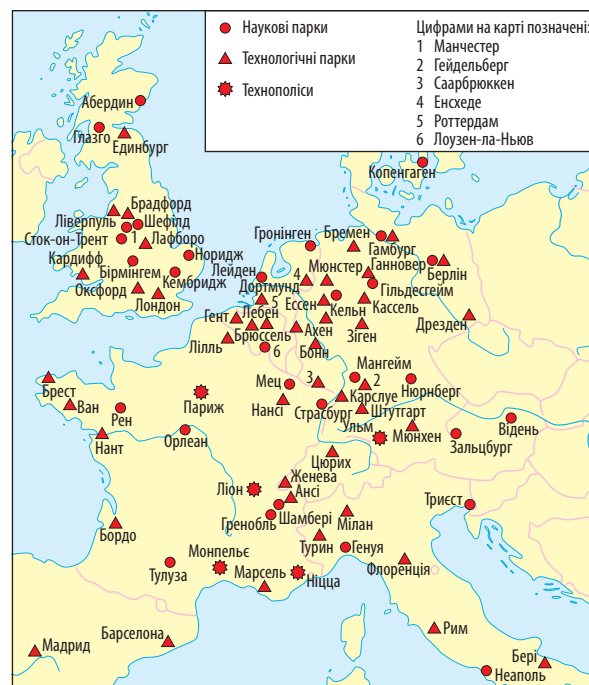
Місце	Країна	Загальна кількість	На 10 000 зайнятих в економіці
1	Фінляндія	41 425	170
2	Данія	35 326	126
3	Нова Зеландія	21 400	124
4	Південна Корея	264 118	111
5	Швеція	49 312	109
6	Японія	656 032	104
7	Норвегія	26 453	101
8	США	1 412 639	95
9	Португалія	45 916	93
10	Франція	234 201	91
11	Австрія	35 942	87
12	Канада	146 324	86

До недавнього часу безперечним лідером у створенні новітніх форм територіальної організації господарства були США. Зараз їх починають наздоганяти не лише держави Західної Європи, де створено понад 400 технопарків і технополісів, а й деякі країни, що розвиваються. Цілеспрямовано працюють у цьому напрямку Китай, Індія, Бразилія тощо. Японія, як завжди, пішла власним шляхом. Її найпотужніші корпорації не стільки витрачають кошти на власні наукові дослідження, скільки купують патенти на винаходи по всьому світу.

Новітні форми територіальної організації господарства започатковані і в Україні, наприклад на базі найбільших політехнічних університетів країни.

За допомогою мережі Інтернет знайдіть додаткову інформацію про історію виникнення технопарків у світі.

Мал. 3. Найбільші технопарки Європи.

ВИСНОВКИ

- Сучасне світове господарство розвивається на ідеях економічної і соціальної географії про раціональну територіальну організацію економіки й суспільства в цілому.
- Із 1970-х рр. у США впроваджуються нові форми територіальної організації виробництва — технопарки і технополіси.
- На основі технопарків і технополісів створюються різноманітні форми територіальної організації науки й виробництва, які продовжують розвиватися й ускладнюватися.
- Лідером у створенні новітніх форм територіальної організації господарства є США. У країнах Західної Європи діють понад 400 технопарків і технополісів, над їх створенням працюють Китай, Індія, Бразилія тощо. В Україні технопарки засновуються на базі найбільших політехнічних університетів країни.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, чим технопарк відрізняється від технополіса.
2. Обґрунтуйте основні причини створення технопарків і технополісів.
3. Чому сучасне світове господарство має розвиватися на ідеях економічної і соціальної географії щодо раціональної територіальної організації економіки й суспільства?
4. Поясніть, чому нові форми територіальної організації науки й виробництва — технопарки і технополіси — виникають не лише в розвинених країнах світу.

Практична робота 6. Виявлення за статистичними даними країн-лідерів із виробництва окремих видів промислової продукції (за вибором)

1. Уважно проаналізуйте статистичні дані підручника щодо виробництва окремих видів промислової продукції певними країнами. Розгляньте відповідні матеріали та статистичні дані в атласі.
2. Випишіть у робочий зошит країни-лідери з виробництва певних видів промислової продукції (складіть відповідну таблицю, скориставшись статистичними даними атласу).
3. Зробіть висновки.

Практична робота 7. Побудова картодіаграми «Географія електроенергетики світу»

1. Опрацюйте матеріал підручника та дані карти атласу «Електроенергетика світу».
2. На контурній карті світу складіть картодіаграму «Географія електроенергетики світу», де позначте:
  - 1) країни-лідери з виробництва електроенергії на ТЕС, ГЕС та АЕС;
  - 2) країни-лідери з видобутку нафти, природного газу та кам'яного вугілля;
  - 3) країни-лідери з використання внутрішньої енергії Землі, вітру, Океану, Сонця.
- Стрілочками покажіть напрямки основних експортних потоків палива та електроенергії.
3. Зробіть відповідні висновки.

§25

Соціально-економічне значення сільського господарства

1. Назвіть продукцію, яку виробляє сільське господарство України.
2. Яку сировину воно дає для роботи інших галузей господарства?

1 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА. Сільське господарство — не просто пересічна галузь економіки. Його соціально-економічне значення на сучасному етапі розвитку суспільства дуже велике та продовжує зростати.

Зараз у світі налічується понад 800 млн осіб, які відчувають нестачу їжі. Проблема забезпечення людства продовольством не тільки не розв'язана, але й поступово загострюється. Цей процес має об'єктивний характер, оскільки кількість населення на планеті збільшується,

а якісних сільськогосподарських земель стає все менше. Крім того, глобальне потепління й пов'язане з ним зростання посушливості клімату, наприклад в Африці, також ускладнюють ситуацію. Продовольча проблема має і яскраво виражений регіональний характер. В одних регіонах спостерігається перевиробництво сільськогосподарської продукції, а в інших — її гостра нестача.

Відомим є вислів колишнього прем'єр-міністра Індії Дж. Неру: «Усе може зачекати, крім сільського господарства». Із того часу минуло майже 70 років, але продовольча проблема Індії все ще далека від вирішення. І не дивно, адже саме для цієї країни характерне стрімке зростання кількості населення. Проблема нестачі продовольства є актуальною і для деяких інших країн світу.

Сільське господарство залишається основним видом економічної діяльності для багатьох країн, даючи засоби для існування понад 1,1 млрд людей на планеті. Це близько 45 % від економічно активного населення світу. В економічно розвинених країнах частка сільськогосподарських працівників складає лише 2—4 %. Натомість у країнах, що розвиваються, наприклад В'єтнамі, Камбоджі та інших, вона досягає 65—70 %.

Високотоварне сільське господарство, тісно інтегроване з переробною промисловістю в агропромисловий комплекс (АПК), характерне для розвинених країн світу. Фермерські господарства цих країн, добре оснащені технікою, виробляють величезну кількість надлишкової сільськогосподарської продукції. Час від часу там відбуваються кризи перевиробництва, що перетворюються на соціально-економічну проблему для багатьох країн. Тому нерідко державна підтримка фермерів полягає в тому, щоб стимулювати їх до зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Це пов'язано з тим, що її надлишок призводить до знецінення продукції на ринку і, відповідно, до банкрутства самих фермерів.

Дрібнотоварне сільське господарство сформувалося в країнах, що розвиваються. Тут селяни виробляють сільськогосподарську продукцію переважно для власного споживання. Лише незначна її частина надходить на ринок. Таким чином, люди, які не займаються сільським господарством, не мають можливості задовольнити власні потреби в продо-

СЛОВНИК

Сільське господарство — галузь матеріального виробництва, що займається вирощуванням культурних рослин та розведенням свійських тварин для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості — сировиною.

вольстві за рахунок сільського господарства цієї країни. Тому уряди таких країн змушені закуповувати великі обсяги сільськогосподарських товарів за кордоном. Проте не завжди вони мають на це достатньо коштів.

Плантаційна високотоварна система ведення сільського господарства, поширена в тропічних країнах, також не забезпечує сільськогосподарською продукцією місцеве населення, адже майже вся вирощена продукція надходить на світовий ринок (мал. 1, 2).

За допомогою карт атласу визначте країни, у яких набуло розвитку плантаційне сільське господарство.

2 ФУНКЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. Сільське господарство, крім забезпечення населення продуктами, дає сировину для багатьох галузей. Швидкі темпи індустріалізації в багатьох країнах, що розвиваються, у відриві від нерозвиненого сільського господарства спричинили кризові явища в їхній економіці.

Сільське господарство й дотепер є важливим джерелом надходження коштів для країн із різним рівнем економічного розвитку. Значні обсяги сільськогосподарської продукції експортують найрозвиненіші країни світу — США, Канада, Австралія, Нова Зеландія тощо. Україна також отримує великі валютні надходження до бюджету за рахунок поставки на світовий ринок зерна, олії, меду тощо (мал. 3).

Кризові явища в економіці деяких країн, що розвиваються, пов'язані з рівнем розвитку сільського господарства. Вони зумовлені тим, що уряди цих країн сприймали сільське господарство й сільське населення тільки як ресурс розвитку промисловості. Через це штучно створювалися

СЛОВНИК

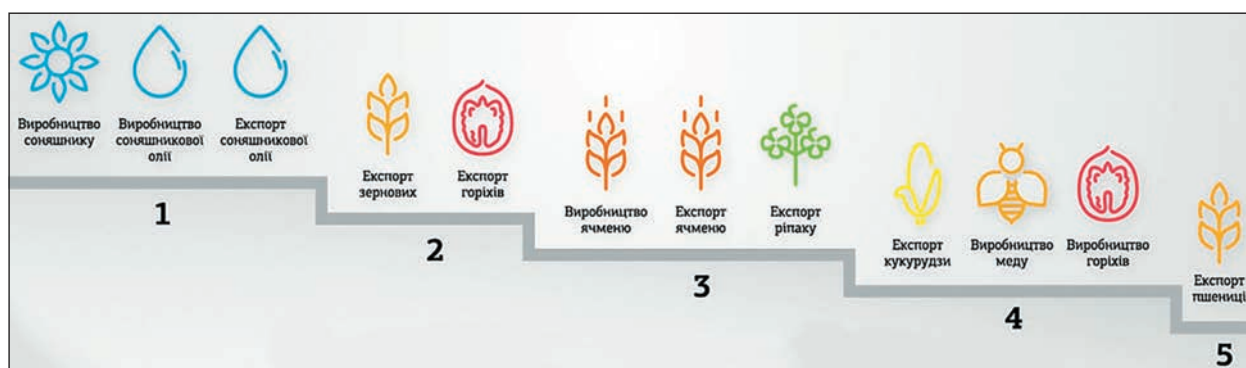
Плантації — великі господарства, що спеціалізуються на вирощуванні якогось одного тропічного продукту, наприклад бананів, ананасів, кави, какао-бобів тощо.

Мал. 1. Вертикальне сільське господарство допомагає заощадити площі, зайняті під вирощування сільськогосподарських культур.

Мал. 2. Крапельне зрошування дозволяє заощаджувати водні ресурси.

Мал. 3. Місце України на світовому ринку продовольства.

умови для масового переселення сільських жителів до міст і вилучення коштів із сільськогосподарського виробництва як «відсталого» й того, що не відповідає сучасним потребам.

? Поміркуйте, до яких наслідків призвело перетворення сільського господарства на ресурс розвитку промисловості в деяких країнах.

Звичайно, що розвиток науки і техніки дозволяє ліквідувати вплив природних чинників на результати сільськогосподарської діяльності людини, але лише частково (адже природа могутніша за людину). Так, показники врожайності сільськогосподарських культур із року в рік змінюються для всіх країн світу, і не завжди на краще.

ВИСНОВКИ

- Соціально-економічне значення сільського господарства на сучасному етапі розвитку суспільства продовжує зростати, оскільки проблема забезпечення людства продовольством дедалі загострюється.
- Для багатьох країн сільське господарство залишається основним видом економічної діяльності. Для розвинених країн світу характерне високотоварне сільське господарство з періодичними кризами перевиробництва.
- У країнах, що розвиваються, сформувалося дрібнотоварне сільське господарство з виробництвом продукції переважно для власного споживання. У тропічних країнах поширена плантаційна високотоварна система ведення сільського господарства, що також не забезпечує власне населення сільськогосподарською продукцією.
- Сільське господарство дає сировину для багатьох галузей господарства, є важливим джерелом надходження коштів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть країни світу, у яких гостро постає проблема нестачі продовольства.
2. Які основні види сільськогосподарської продукції Україна постачає до інших країн світу?
3. Поясніть, чому в країнах, що розвиваються, продукцію виробляють переважно для власного споживання.
4. Визначте соціально-економічну роль сільського господарства у світі.
5. Назвіть проблеми та перспективи розвитку сільського господарства на сучасному етапі.

§26

Структура світового сільського господарства, обсяги виробництва, тенденції розвитку

1. Назвіть основні галузі рослинництва і тваринництва України. 2. Які з них виробляють продукцію, що йде на експорт?

1 СТРУКТУРА СВІТОВОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. Сільське господарство виникло приблизно 10 тис. років тому як новий етап розвитку людства. Від збирання дикорослих рослин люди перейшли до цілеспрямованого їх вирощування, а від полювання — до розведення тварин. Із того часу безперервно триває розвиток сільського господарства як важливої галузі світової економіки.

Сільське господарство поділяється на дві великі галузі — **рослинництво (землеробство)** і **тваринництво**. Рослинництво складається з рільництва, овочівництва, садівництва, виноградарства тощо; тваринництво — зі скотарства, свинарства, вівчарства, птахівництва, конярства тощо (мал. 1).

За допомогою схеми на мал. 1 назвіть продукцію, яку виробляє кожна складова галузь рослинництва й тваринництва. Поясніть, як використовують цю продукцію.

2 ГЕОГРАФІЯ ТА ОБСЯГИ ВИРОБНИЦТВА РОСЛИНИЦТВА СВІТУ. Найважливішою галуззю рільництва є *зернове господарство*. Найбільші посівні площі займають три зернові культури: пшениця (230 млн га), кукурудза (180 млн га) і рис (140 млн га). Обсяги вирощування пшениці становлять понад 500 млн т. Найбільші її виробники — Китай, Індія, Росія, США, Канада. Країни ЄС, лідером серед яких є Франція, разом узяті випереджають найбільшого виробника пшениці — Китай. Україна в цьому списку посідає сьоме місце. Майже половина всієї кукурудзи світу вирощується в США. Основне виробництво рису (90 %) зосереджено в країнах Південної, Східної і Південно-Східної Азії. Найбільші експортери зерна — США, Канада, Індія. Найбільші імпортери — Японія і Росія.

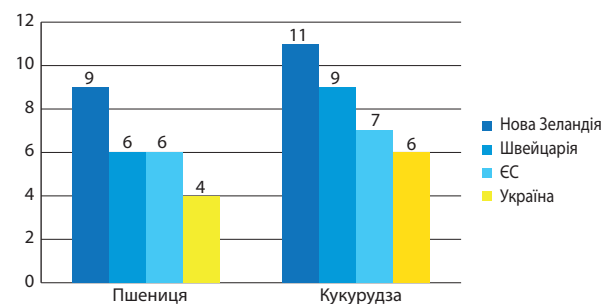
Поясніть більш низьку порівняно з іншими країнами світу врожайність пшениці й кукурудзи в Україні (мал. 2).

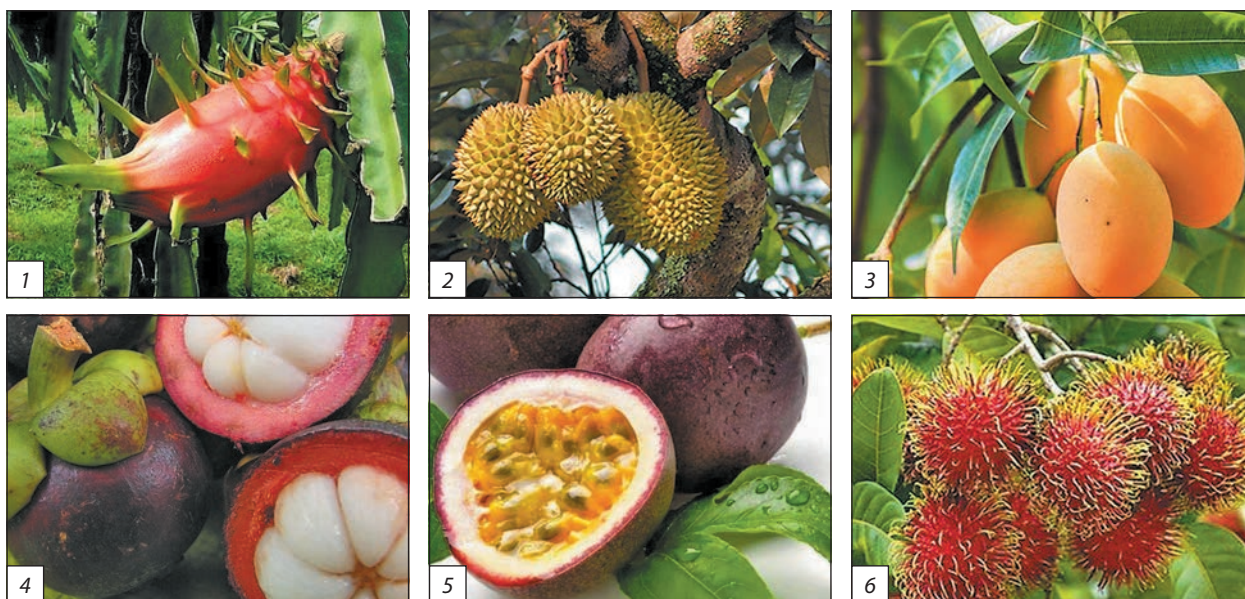
Мал. 1. Структура сільського господарства.

Вирощування зернобобових культур (соє, квасоля, горох, сочевиця) поширене в усьому світі. У країнах Азії вони й зараз відіграють велику роль у харчовому раціоні місцевого населення. Головним виробником соєвої олії у світі є США.

До *технічних культур* належать волокнисті, цукроносні, олійні, крохмальні, каучуконоси, тонізуючі й лікарські рослини. Серед

Мал. 2. Урожайність пшениці й кукурудзи в окремих країнах світу (2015 р.).

Мал. 3. Тропічні фрукти: 1) драгон; 2) дуріан; 3) манго; 4) мангостін; 5) маракуя; 6) рамбутан.

розвинених країн технічні культури (соя, бавовник, цукрова тростина, тютюн) у великих обсягах вирощують тільки США. Залежно від природних умов ті чи інші технічні культури вирощують та експортують переважно країни, що розвиваються. Тонізуючі рослини — чай і каву — постачають майже до всіх країн світу. Найбільшими виробниками й експортерами кави є Бразилія, Колумбія та Індонезія. Основні виробники чаю у світі (вісім із десяти країн) розташовані в Азії (Шри-Ланка, Індія тощо).

Найважливішою волокнистою культурою є бавовник. Найбільші виробники бавовни — Китай (4,5 млн т), США (3,5 млн т), Індія та Пакистан (по 1,5 млн т).

Виробництво цукру у світі становить понад 110 млн т. Більше половини його виготовляється із цукрової тростини, яку вирощують у Бразилії, Індії, Китаї, Таїланді, США, Мексиці, ПАР, Австралії та на Кубі. Цукор із цукрового буряку виробляють переважно в Європі (Франція, Німеччина, Україна, Росія), а також у США та Туреччині.

Загальне виробництво олійних культур перевищило 200 млн т. Найбільше олії отримують із сої (100 млн т). Головним виробником та експортером олії із соняшнику у світі є Україна (60%). Маслинові дерева для

виробництва олії вирощують у країнах Середземномор'я.

Серед крохмаленосів найвідомішою культурою є картопля. Валовий збір цієї рослини наближається до 300 млн т. Основні виробники — Польща, Україна, Білорусь, Росія, Німеччина, США.

Поясніть, що означає поняття «неврожайний рік». Які природні умови спричиняють це явище? Як воно впливає на виробників сільськогосподарської продукції?

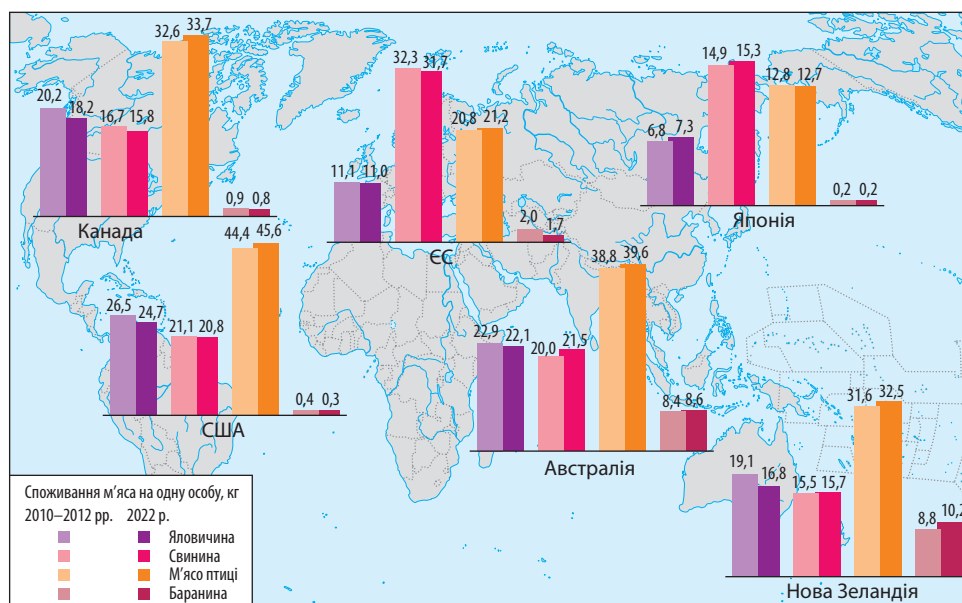
Із тропічних країн — Індонезії, Таїланду та інших — надходять різноманітні тропічні фрукти (мал. 3).

3 ГЕОГРАФІЯ ТА ОБСЯГИ ВИРОБНИЦТВА ТВАРИННИЦТВА СВІТУ.

Тваринництво тісно пов'язане з рослинництвом та харчовою промисловістю. Світове поголів'я великої рогатої худоби перевищує 1,3 млрд голів. Найбільшим є поголів'я в Індії, Китаї та США. Найбільше молока виробляють Індія і США. Близько 30% припадає на країни Європи.

У структурі світового виробництва м'яса перше місце сьогодні посідає м'ясо птиці (куряче, гусяче, страусяче, індиче, качине тощо), на другому місці — свинина; далі йдуть яловичина, баранина, інші (кенгуру, коней тощо) (мал. 4).

Мал. 4. Споживання м'яса в окремих країнах та регіонах світу.

Свинарство найбільшого розвитку набуло у Східній Азії, Європі та Америці. Світове поголів'я свиней становить 1 млрд. Найбільше свинини виробляє Китай. На цю країну, а також Японію та Південну Корею припадає половина всього світового поголів'я свиней. Значну кількість продукції свинарства дають також США та Таїланд.

Вівчарство поширене майже повсюдно. Світове поголів'я досягає 1,2 млрд. Основні види продукції — м'ясо та вовна. Найбільшими виробниками як вовни, так і баранини є Китай (30 % світового виробництва), Австралія (майже 15 %), Нова Зеландія, Велика Британія, ПАР, Аргентина, Судан, Туреччина, Індія.

Птахівництво є однією з галузей тваринництва, що стрімко зростають. Це пов'язано зі швидкорослістю птахів, а також можливістю галузі перейти на майже повну механізовану й навіть автоматизовану роботу. Поголів'я птиці становить понад 12 млрд, із них понад 2 млрд припадає на Китай. Найбільше вирощують птиці й отримують м'яса та яєць США, Китай, Італія, Франція, Україна, Японія, Канада, Росія. Основними експортерами бройлерів є США, Нідерланди, Бельгія, Франція, а яєць — США, Бельгія, Нідерланди.

Поясніть, чому поголів'я птиці більше за поголів'я свиней та великої рогатої худоби.

За допомогою мал. 4 порівняйте дані щодо споживання м'яса в окремих регіонах і країнах світу. Зробіть відповідні висновки.

4 ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. Сільське господарство світу інтенсивно розвивається. Воно вже пережило так звану «зелену революцію», тобто здійснило докорінні зміни на основі сучасної агротехніки. Зараз відбувається наступний етап змін у цій галузі, що дістав назву «біотехнологічна революція». Вона полягає в широкому впровадженні в сільське господарство біотехнологій, генної інженерії, нових засобів

СЛОВНИК

Біотехнологія — міждисциплінарна галузь, що виникла на стику біологічних, хімічних і технічних наук, побудована на використанні біологічних процесів і живих організмів у виробництві. Із розвитком біотехнології вчені пов'язують вирішення глобальних проблем людства: поліпшення стану охорони здоров'я та якості навколишнього середовища, ліквідацію нестачі продовольства, енергії, мінеральних ресурсів.

захисту рослин від шкідників, новітніх технологій обробітку ґрунтів тощо. Цей процес триватиме й надалі, залучаючи все більшу кількість країн, що розвиваються.

Початок розвитку сільського господарства вчені відносять до періоду неолітичної революції. Знайдіть інформацію про події, які відбувалися на нашій планеті в ті часи.

ВИСНОВКИ

- Сільське господарство — одна з провідних галузей світової економіки — поділяється на рослинництво і тваринництво. Найважливішою галуззю рільництва є зернове господарство.
- Тваринництво тісно пов'язане як із рослинництвом, так і з харчовою промисловістю. У структурі світового виробництва м'ясо птиці посідає сьогодні перше місце, на другому місці — свинина.
- У світовому сільському господарстві відбувається так звана «біотехнологічна революція» — широке впровадження біотехнологій, генної інженерії, нових засобів захисту рослин, новітніх технологій обробітку ґрунтів тощо.
- Незважаючи на сучасні досягнення технологій ведення сільського господарства, на його результативність значно впливають кліматичні зміни та погодні умови.
- Окрім безпосередньо продуктів харчування сільське господарство дає сировину для розвитку інших галузей: харчової, легкої, хімічної та фармацевтичної промисловості. Його відходи використовуються як паливо та органічні добрива.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте структуру рослинництва і тваринництва. Назвіть країни-лідери з виробництва окремих видів продукції цих галузей. Знайдіть їх на відповідній карті атласу.
2. Назвіть країни-лідери з виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції рослинництва і тваринництва. Знайдіть їх на відповідній карті атласу.
3. Назвіть основні центри походження культурних рослин та країни, у межах яких вони розташовані. Чи відповідають ці центри показникам сучасного виробництва окремих сільськогосподарських культур?
4. Поясніть чинники та особливості розміщення рослинництва і тваринництва в окремих країнах світу на прикладі США й Індії.

§27

Найголовніші райони землеробства і тваринництва світу

Пригадайте, що таке зональна спеціалізація сільського господарства. Як вона проявляється в Україні? Чому вона існує?

1 НАЙГОЛОВНІШІ РАЙОНИ ЗЕМЛЕРОБСТВА СВІТУ. Землеробство дає світу продукцію 1,5 тис. видів культурних рослин (мал. 1).

Сільське господарство світу має зональний характер спеціалізації. Це пов'язано з великою різноманітністю природних умов у різних частинах нашої планети. Так, у розвинених скандинавських країнах панує високорентабельне і високопродуктивне молочне скотарство. У помірній лісостеповій і степовій зонах Європи й Північної Америки розташовані пояси вирощування зернових культур — пшениці, кукурудзи, ячменю тощо. У лісостеповій зоні на родючих, достатньо зволжених ґрунтах переважає високопродуктивне рослинництво зерно-

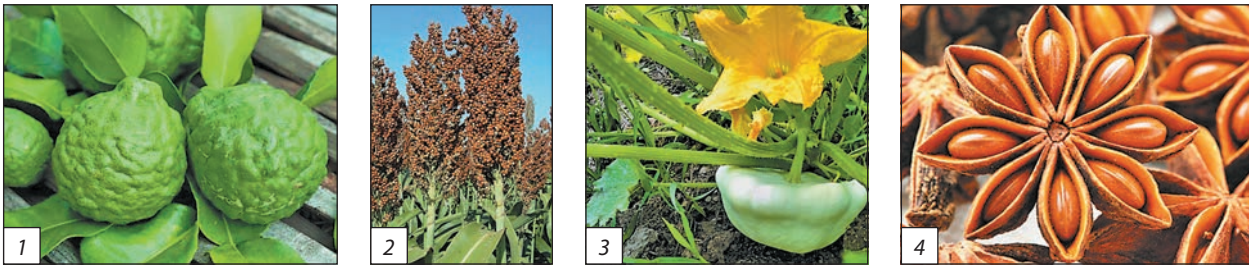
вого напрямку, вирощують цукрові буряки, розвинені м'ясо-молочне скотарство і свинарство.

У недостатньо зволжених степах на родючих ґрунтах вирощують зернові та олійні культури в поєднанні з овочівництвом, баштанництвом, виноградарством і м'ясо-молочним скотарством.

Своєрідну спеціалізацію мають країни Середземномор'я з кліматом сухих субтропіків. Тут поширені плантації цитрусових, маслинових дерев, винограду (мал. 2).

Особливо географічно чітко поділяються за спеціалізацією сільськогосподарські угіддя в США. Тут виділяють «кукурудзяний пояс», який дає понад 49% світового врожаю куку-

Мал. 1. Культурні рослини: 1) бергамот; 2) сорго; 3) патисон; 4) аніс.

рудзи. Він займає Центральні рівнини, де склалися найбільш сприятливі природні умови для розвитку цієї культури. «Пшеничний пояс», що простягнувся з півночі на південь майже через усю територію США, на півночі продовжується в Канаді.

У пустельних та напівпустельних районах світу переважає пасовищне тваринництво з окремими осередками землеробства (сорго, кукурудза). У тропічних районах Сахари та пустелях Південно-Західної Азії вирощують фінікову пальму. В оазах та на поливних землях культивують зернові культури (пшеницю і рис), плодові, бавовник.

На південь від Сахари, де більше вологи, вирощують зернові культури (просо, сорго, кукурудзу), маніок, бобові. Поширені плантації кави (особливо в Ефіопії), волокнистої культури сизалю (агави), какао, арахісу, цукрової тростини, тютюну й олійної пальми.

У Південній Америці сільськогосподарські зони чергуються з півночі на південь. На узбережжі в зонах субекваторіального клімату переважають плантації кави та технічних культур (цукрова тростина, бавовник, тютюн). У внутрішніх районах розвинене пасовищне скотарство. Ближче до узбережжя вирощують зернові культури, бобові та маніок. На півдні Аргентини й Чилі переважає вівчарство.

У країнах Південної і Південно-Східної Азії основною зерновою культурою є рис. Вирощують також кукурудзу, просо і ячмінь. Поширені плантації чаю, кави, арахісу, тютюну, кокосової пальми, цукрової тростини, перцю та інших прянощів, олійної пальми, тропічних фруктів тощо.

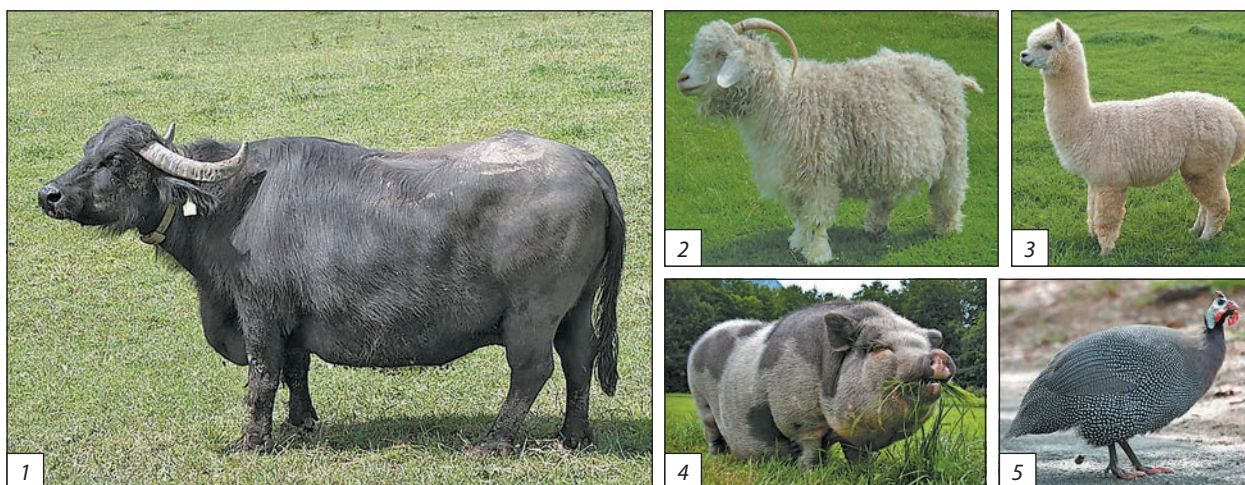
У додаткових джерелах знайдіть інформацію про тропічні фрукти, які імпортують до України. Із яких країн світу їх привозять?

2 НАЙГОЛОВНІШІ РАЙОНИ ТВАРИННИЦТВА СВІТУ.

Найголовнішими районами тваринництва в наш час є Західна Європа, США, Індія, Китай, Австралія, Нова Зеландія, а також Аргентина та ПАР. Хоча тваринництво менше пов'язано з природними умовами, ніж рослинництво, у багатьох районах світу місцеві природні умови досі визначають його основну спеціалізацію. У розвинених районах світу тваринництво високотоварне, високомеханізоване та майже відірване від природних умов. Наприклад, у країнах Європи (Франція, Нідерланди, Швейцарія) велика рогата худоба протягом усього року випасається на природних пасовищах навіть за температури 0...+3°C. Натомість в африканських і багатьох азіатських країнах із пустельним і напівпустельним кліматом донині панує кочове й напівкочове тваринництво, яке в більш забезпечених природними кормами районах переходить у пасовищне.

Мал. 2. На сільськогосподарському ринку в Барселоні (Іспанія).

Мал. 3. Свійські тварини різних країн та регіонів світу: 1) індійський буйвіл; 2) турецька ангорська коза; 3) латиноамериканська альпака; 4) в'єтнамська свиня; 5) європейська цесарка.

За допомогою карт атласу визначте країни, які є найбільшими виробниками сільськогосподарської продукції. Пригадайте, які особливості клімату притаманні цим країнам.

На більшій частині Латинської Америки поширене пасовищне тваринництво (велика рогата худоба). На півдні провідною галуззю є вівчарство (Аргентина і Чилі). Певні відмінності має спеціалізація тваринництва в Андах. Тут випасають лам та інших тварин, які найкраще пристосовані до суворих природних умов. Вівчарство традиційно розвинене у Великій Британії, звідки воно було завезене переселенцями до Австралії та Нової Зеландії, де склалися майже ідеальні умови для розвитку (мал. 3).

Специфічним є тваринництво у величезній за кількістю населення Індії. Тут більшу частину жителів становлять індуїсти, у релігії яких корова належить до священних тварин. Тому за найбільшого у світі поголів'я корів продуктивність скотарства в Індії доволі низька.

Однією з найвищих у світі є продуктивність тваринництва Японії.

Одним із головних виробників продукції тваринництва (м'яса, яєць, молока) у світі став Китай. Це спричинено величезною кількістю населення, відсутністю релігійних заборон на вживання будь-яких видів м'яса, національно-історичними традиціями тощо.

У Китаї існують ферми нетрадиційних для інших народів тварин, м'ясо яких споживають жителі країни.

З'ясуйте за додатковими джерелами, м'ясо яких тварин вживають у їжу китайці.

3 ПРОБЛЕМИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОДАЛЬШИМ РОЗВИТКОМ ЗЕМЛЕРОБСТВА І ТВАРИННИЦТВА СВІТУ.

На розвиток землеробства і тваринництва у світі впливають різноманітні чинники. Однією з найбільших проблем залишається екологічна. Продовольча й сільськогосподарська організація ООН (ФАО) вважає, що сьогодні понад 78 % поверхні Землі має природні обмеження для розвитку сільського господарства. Розорано близько 11 % суходолу, 26 % усіх земель використовуються у тваринництві. Глобальне потепління, зростання посушливості клімату в одних районах і збільшення частоти природних стихійних явищ в інших, забруднення сільськогосподарських земель пестицидами й гербіцидами тощо з кожним роком створюють усе більше проблем у землеробстві й тваринництві.

Перспективи розвитку цих галузей сільського господарства світу зумовлені НТП. Він і надалі здійснюватиме як прямий, так і опосередкований (через швидкі прогресивні перетворення в інших галузях господарства) вплив на розвиток землеробства і тваринництва.

ВИСНОВКИ

- Різноманітність клімату та природних умов у різних частинах нашої планети спричинила зональний характер спеціалізації сільського господарства світу.
- Найголовнішими районами землеробства та тваринництва в наш час є країни Західної Європи, США, Індія, Китай, Австралія, Нова Зеландія, Аргентина і ПАР.
- У розвинених районах світу тваринництво високотоварне, високо механізоване та майже відірване від природних умов, на відміну від країн із пустельним і напівпустельним кліматом, де панує кочове й напівкочове тваринництво.
- На подальший розвиток землеробства і тваринництва у світі впливають різні чинники. Одним із найважливіших серед них є екологічний.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, чому саме різноманітність клімату та природних умов на планеті є причиною зонального характеру спеціалізації сільського господарства.
2. Знайдіть та покажіть на карті основні райони землеробства і тваринництва світу.
3. Поясніть, чому в окремих регіонах світу ще існує кочове й напівкочове тваринництво.
4. Охарактеризуйте вплив екологічного чинника на подальший розвиток землеробства і тваринництва у світі.

Дослідження. Сучасне сільськогосподарське виробництво та його роль у забезпеченні населення продуктами харчування

1. Спробуйте спростувати або підтвердити вислів: «Історія людства — це пошук усе нових харчових продуктів».
2. Проаналізуйте дані таблиці та зробіть відповідні висновки.

Таблиця

РІВЕНЬ СПОЖИВАННЯ НАСЕЛЕННЯМ УКРАЇНИ ОСНОВНИХ ВИДІВ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ
НА ОДНУ ОСОБУ НА РІК, кг

Види продуктів	Раціональна норма споживання	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2013 р.
М'ясо і м'ясопродукти	83	33,1	33	39	52,0
Молоко і молокопродукти	380	209,9	199	226	206
Яйця, шт.	290	163	166	238	290
Риба та рибні продукти	20	7,2	8	14	14,5
Хліб і хлібні продукти	101	121,8	125	124	111,7
Картопля	124	121,9	135	136	128
Овочі та баштанні культури	161	95,9	102	120	144
Плоди, ягоди і виноград	90	22,1	29	37	48
Цукор	38	32,6	37	38	37,9
Рослинна олія	13	8,9	9	14	14,6

Практична робота 8. Вивчення географії основних зернових та технічних культур світу

1. За допомогою матеріалу підручника та карт атласу складіть перелік країн-лідерів за виробництвом основних зернових і технічних культур. Результати подайте у вигляді таблиці в зошиті.
2. Зробіть висновки про зв'язок між вирощуванням основних зернових і технічних культур та показником забезпечення населення окремих країн продуктами харчування.

§28

Роль галузей сфери послуг у соціально-економічному розвитку суспільства

1. Назвіть основні галузі сфери послуг. 2. Поясніть, чому роль сфери послуг у сучасному суспільстві зростає.

1 ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОСЛУГ. До сфери послуг належать освіта, наука, культура, торгівля, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, фізична культура, спорт, соціальне забезпечення, громадське харчування, пасажирський транспорт, зв'язок тощо (мал. 1).

i

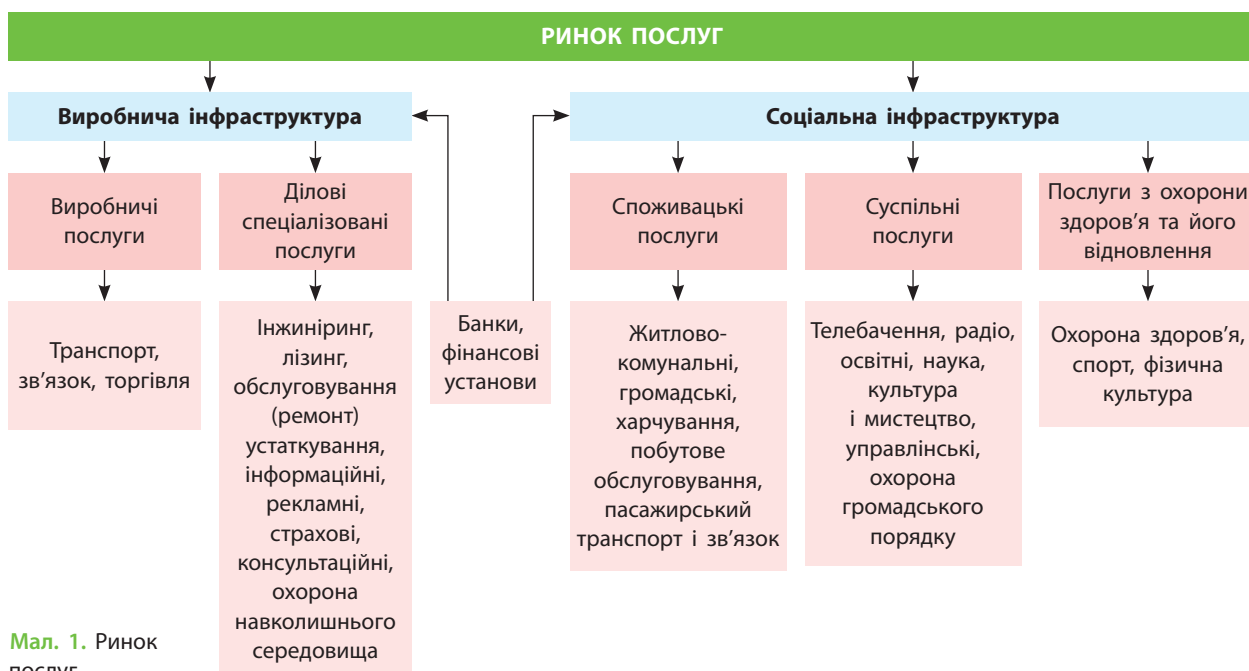
СЛОВНИК

Послуга — надання споживачеві певного визначеного договором матеріального або нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб.

Життя сучасної людини неможливо уявити без ефективної роботи установ і організацій, які надають послуги. Чим вищим є розвиток суспільства, тим досконалішою та всеосяжнішою є його соціальна інфраструктура. У найбільш розвинених країнах вона задовольняє будь-які запити людини, що дає

кожному громадянину можливість повністю зосередитися на діяльності з реалізації власних талантів і здібностей, свого покликання і призначення.

Сфера послуг виникла майже одночасно з формуванням господарської діяльності людини. Ця діяльність постійно розширювалася й ускладнювалася, паралельно з нею розширювалася й ускладнювалася і структура сфери послуг. Особливого розвитку вона набула з виникненням поділу праці. Якщо в давні часи люди самі забезпечували необхідними послугами себе і свою родину, то надалі послуги перетворилися на окрему галузь господарства. Особливого розвитку ця сфера набула в період феодалізму в Європі. Під час становлення ринкового господарства вона швидко розвивалася, хоча все ще відставала від провідних галузей господарства. І лише у XX ст. у розвинених країнах світу сфера послуг перетворилася на основну галузь людської діяльності.

Мал. 1. Ринок послуг.

2 ОСНОВНІ ГАЛУЗІ СФЕРИ ПОСЛУГ. Сьогодні у світі виділяють понад 600 видів послуг. Існують різні класифікації сфери послуг, але найбільш повною є класифікація, здійснена Міжнародним валютним фондом. Так, сфера послуг поділяється на транспортне обслуговування, яке, у свою чергу, складається з пасажирських і вантажних перевезень; ділові та особисті подорожі; зв'язок; будівництво; страхування; фінансові послуги; комп'ютерні, інформаційні послуги; роялті (гонорар автору) та ліцензування; інші бізнес-послуги, такі як посередницькі, технічні, лізингові (довготермінова оренда машин, обладнання, споруд); персональні, культурні та рекреаційні послуги; послуги державних установ (мал. 2).

? За схемою на мал. 2 назвіть, які із зазначених видів туристичних послуг можуть отримувати не тільки туристи, але й жителі країни, що надає ці послуги іноземним туристам.

Такий поділ відповідає сучасному постіндустріальному етапу розвитку світового господарства. У наш час сформувався міжнародний ринок послуг, який є одним із потужних чинників глобалізаційних процесів.

✓ Наведіть приклади кожного виду послуг. Пригадайте, якими з них користувалися члени вашої родини вчора.

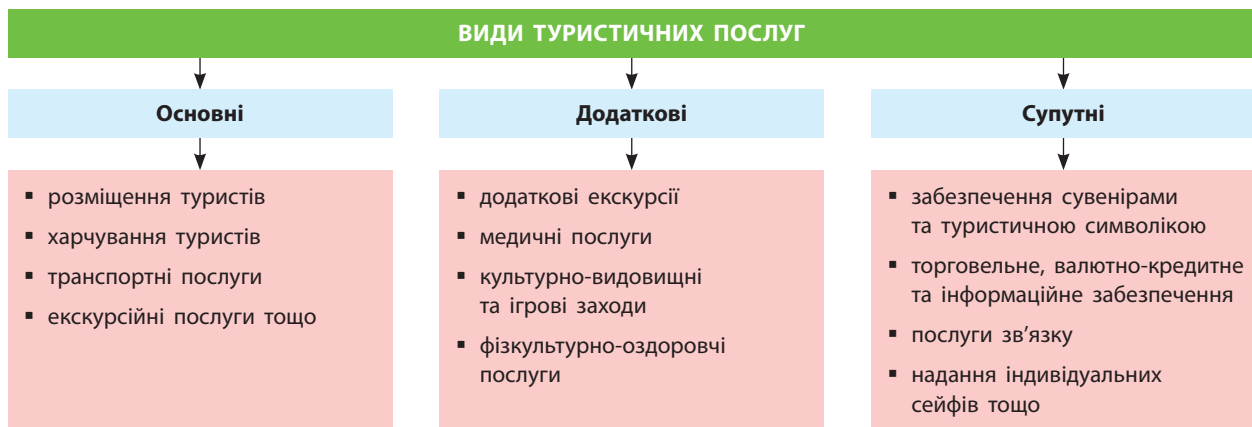
Послуги можна поділяти також на матеріальні та нематеріальні. Наприклад, до перших належать послуги з ремонту побутової техніки. Послуги закладів освіти належать до нематеріальних. Класифікацію послуг можна здійснювати і за їхнім цільовим призначенням. Наприклад, є послуги, які

надаються всьому суспільству: охорона правопорядку, військова оборона тощо; послуги, які надаються окремим спільнотам залежно від їхнього віку та статусу в суспільстві (вища й середня освіта, майстер-класи, тренінги тощо); індивідуальні послуги, які надаються окремим громадянам.

? Якими послугами, крім освітніх, ви користувалися цього тижня? Чи задоволені ви їхньою якістю?

Послуги можна класифікувати й за географічними критеріями. Це глобальні послуги, регіональні (ті, що надаються певними країнами), локальні. Напевно, зараз більшість послуг мають локальний характер і максимально наближені до місць проживання й праці людей.

3 РОЛЬ ГАЛУЗЕЙ СФЕРИ ПОСЛУГ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА. Для сучасної світової економіки, сучасного етапу суспільного розвитку характерні випереджальні темпи розвитку сфери послуг. І це не випадково. Спостерігається пряма залежність між рівнем соціально-економічного розвитку країни та рівнем розвитку в ній сфери послуг. Таким чином, ця галузь світового господарства сьогодні перетворилася на своєрідний двигун соціально-економічного розвитку. У той самий час розвиток сфери послуг спрямований на збільшення питомої ваги виробничих послуг. Характерною є також тенденція до постійних змін на ринку послуг, зумовлених поглибленням і розширенням глобалізаційних процесів. Отже, сфера послуг, з одного боку, сприяє глобалізації, з іншого, — отримує від неї імпульси для подальшого розвитку.

Мал. 2. Основні види туристичних послуг.

ВИСНОВКИ

- До сфери послуг належать освіта, наука, культура, охорона здоров'я, торгівля, житлово-комунальне господарство, фізична культура, спорт, соціальне забезпечення, громадське харчування, транспорт, зв'язок тощо.
- Сфера послуг виникла майже одночасно із формуванням господарської діяльності людини. Вона постійно розширювалася, ускладнювалася, формувала певну структуру та перетворилася на окрему галузь господарства.
- Зараз у світі виділяють понад 600 видів послуг. Існують послуги матеріальні й нематеріальні, індивідуальні й суспільні тощо.
- Сфера послуг сприяє глобалізації та отримує від неї імпульси для власного розвитку. Спостерігається пряма залежність між рівнем соціально-економічного розвитку країни й рівнем розвитку в ній сфери послуг.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які виділяють галузі сфери послуг? Наведіть приклади послуг, які вони надають населенню та господарству.
2. Поясніть, чим відрізняються матеріальні послуги від нематеріальних, наведіть приклади.
3. Які послуги надає сфера торгівлі? Поясніть, від чого залежить рівень задоволення споживачів торговельними послугами.
4. Поясніть залежність між рівнем соціально-економічного розвитку країни й рівнем розвитку в ній сфери послуг.

§29**Географія основних видів транспорту світу**

1. Якими видами транспорту користуєтеся ви і ваша родина? 2. Чи задоволені ви транспортними послугами, які надаються жителям вашого населеного пункту?

1 ГЕОГРАФІЯ ОСНОВНИХ ВИДІВ ТРАНСПОРТУ.
Транспорт — це галузь світової економіки, яка здійснює перевезення людей і вантажів з одного місця в інше. Основними видами

транспорту є *сухопутний* (автомобільний, залізничний, трубопровідний, гужовий), *водний* (морський і річковий), *повітряний* (див. таблицю 1).

Таблиця 1

СТРУКТУРА СУЧАСНОГО ТРАНСПОРТУ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

Вид транспорту		Особливості транспорту	
		Переваги	Недоліки
Сухопутний	Автомобільний	Велика маневреність і рухливість; висока швидкість доставки вантажів; невеликі капіталовкладення в освоєння малого вантажообігу на короткі відстані	Низька продуктивність праці; низький рівень експлуатаційних показників; незадовільний стан мережі шляхів
	Залізничний	Висока провізна й пропускна здатність; регулярність перевезень; невисока собівартість перевезень	Великі капіталовкладення на будівництво шляхів; великі витрати металу
Водний	Морський	Масові міжконтинентальні перевезення вантажів; низька собівартість; практично необмежена пропускна здатність	Залежність від природно-географічних і навігаційних умов; необхідність створення портового господарства
	Річковий	Висока провізна здатність; невисока собівартість перевезень; невеликі капіталовкладення на організацію судноплавства	Нерівномірність глибин; сезонність роботи; невелика швидкість перевезень
Повітряний		Висока швидкість доставки; найкоротший шлях сполучення	Висока собівартість перевезення

Слід зазначити, що трубопровідний транспорт є своєрідною складовою промисловості, що забезпечує її діяльність: транспортує енергоносії (нафту й природний газ) від місць видо-

бутку до місць переробки. Також він є частиною сфери послуг, наприклад, коли забезпечує водопостачання житлово-комунального господарства. Причому і в першому, і в другому випадках

СЛОВНИК

Каботаж — у пасажирському та товарному судноплавстві: плавання, що здійснюється вздовж узбережжя між портами моря (морів) однієї держави.

Вантажообіг — кількість вантажу, показник обсягу вантажної роботи транспорту, що обчислюється як добуток кількості перевезених вантажів за певний проміжок часу (місяць, рік) на певну відстань. Одиниця вимірювання — тонно-кілометр (т·км)

Пасажирообіг — показник обсягу пасажирських перевезень транспорту, що обчислюється як добуток кількості пасажирів, які перевозяться за певний проміжок часу (місяць, рік), на певну відстань. Одиниця вимірювання — пасажиро-кілометр (пас·км).

принцип роботи й технології трубопровідного транспорту різні.

За допомогою додаткових джерел поясніть вплив НТП на розвиток транспорту.

Складіть у робочому зошиті схему структури транспорту.

Транспорт являє собою складну просторово-територіальну мережу взаємопов'язаних транспортних магістралей, засобів перевезення і транспортних підприємств, які охоплюють усю планету. Сьогодні загальна довжина всіх транспортних магістралей планети перевищує 35 млн км (без морських шляхів). На транспорті працює понад 110 млн осіб. Щороку цей вид послуг здійснює перевезення понад 1,2 трлн пасажирів і 120 млрд т вантажів.

Пригадайте, якою є протяжність екватора. Скільки «екваторів» уміщує довжина транспортних магістралей планети?

Спеціалізація різних видів транспорту чітко прослідковується на перевезенні різних видів вантажів і пасажирів. Наприклад, автомобіль-

Мал. 1. Салон сучасного літака Боїнг 777-300.

ний транспорт доставляє людей і вантажі переважно на невеликі й середні відстані. Головним він є і в перевезенні сільськогосподарської продукції до магазинів, ринків і переробних підприємств. Міжконтинентальні перевезення вантажів здійснює переважно морський транспорт, а пасажирів — повітряний (мал. 1). Газ і нафту транспортують трубопроводами (мал. 2) та морським транспортом.

Транспортна мережа планети, що сформувалася у XX ст., продовжує розвиватися, ускладнюватися, поширюватися в райони з екстремальними природними умовами. НТП сприяв не лише вдосконаленню засобів доставки вантажів і пасажирів, а й збільшенню пропускної здатності існуючих магістралей. Розширюється й географія транспорту. Практично всі його види проникають у нові райони планети, збільшується густота магістралей.

2 КРАЇНИ-ЛІДЕРИ У ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ ПЕРЕВЕЗЕННЯХ.

Найвищий рівень розвитку транспорту характерний для розвинених країн світу. Сучасна наука сприяє розвитку транспорту і створенню нових удосконалених його видів. Саме розвинені країни виробляють найбільшу кількість товарів, які треба перевезити до місць споживання як усередині цих країн, так і за їхні межі. Особливо високий рівень розвитку транспорту мають США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Канада. На них припадає 78 % загальної протяжності світової транспортної мережі та 85 % вантажообігу світу.

Значні обсяги внутрішніх перевезень у США, Канаді, Німеччині, Франції тощо забезпечує мережа річок та озер, з'єднаних каналами.

У країнах, що розвиваються, транспортна система відображає територіальну структуру

Мал. 2. Магістральний трубопровід.

господарства — з'єднує райони видобування мінеральної сировини або райони плантаційного господарства й порти. Густота транспортної мережі в економічно розвинених країнах становить понад 50—60 км на 100 км² території, а в країнах, що розвиваються, — лише 5—10 км.

3 ТРАНСПОРТНА ІНФРАСТРУКТУРА. Світова система залізниць склалася на початку ХХ ст. Сьогодні залізниці є в 140 країнах світу. Їхня протяжність перевищила 1,2 млн км. Найдовша вона в США (250 тис. км), Китаї (121 тис. км), Індії (115 тис. км), Канаді (90 тис. км) і Росії (86 тис. км). Найвищу густоту залізничних шляхів мають Швейцарія, Німеччина, Чехія та Бельгія. Для залізничного транспорту характерне поширення трансконтинентальних залізниць. Найдовші з них прокладено в Північній Америці та Євразії. У США, країнах Західної Європи, Південній Кореї, Китаї та Японії курсують швидкісні потяги, що здатні розвивати швидкість до 500 км/год (мал. 3).

Для розвитку внутрішнього залізничного транспорту та його мережі важливе значення має державна підтримка у вигляді фінансових субсидій. Їхні розміри значно відрізняються в різних країнах світу. Так, державна підтримка розвитку залізничного транспорту в Німеччині складає понад 17 млрд євро, що більше ніж у 10 разів перевищує субсидії Польщі.

Лідерами за обсягами внутрішніх вантажних перевезень залізничним транспортом є Китай, США та Австралія, а пасажирських перевезень — Китай, Індія та Японія.

Знайдіть названі країни на карті світу.

Мережа автошляхів із твердим покриттям є найбільш розгалуженою в розвинених країнах.

Мал. 3. Салон сучасного європейського потяга.

Тут також найбільший парк автомобілів (80%). У США на тисячу жителів припадає 600 авто. У країнах, що розвиваються, близько 50% шляхів не мають твердого покриття. Як уже зазначалося, автомобільний транспорт перевозить вантажі в основному на невеликі й середні відстані. Його вантажообіг поступається залізничному і морському транспорту, а пасажирообіг більший, ніж у залізничного транспорту. В економічно розвинених країнах частка автомобільного транспорту перевищує 70%.

Морський транспорт забезпечує зовнішньоекономічні зв'язки, здійснюючи понад 75% усіх зовнішньоторговельних операцій. У США, Росії, Китаї, Канаді, Туреччині, Франції, Великій Британії розвинені внутрішні перевезення. Більшу частину вантажів складають нафта і нафтопродукти. У структурі морського транспорту переважають комбіновані та спеціалізовані судна — танкери, рудовози, рефрижератори, лісовози, контейнеровози тощо (мал. 4). У світі сьогодні налічується понад 2000 портів. Найбільші порти і найбільший морський флот мають США, Китай, Велика Британія, Японія, Сингапур, Німеччина, Франція, Ліберія, Панама, Греція і Норвегія. Шість із десяти найбільших за вантажообігом портів світу розташовані в Китаї: Шанхай, Тяньцзінь, Гуанчжоу, Циндао, Нінбо, Далянь. Колишній світовий лідер — порт Роттердам (Нідерланди) — зараз перебуває на шостому місці.

Знайдіть названі країни та порти на карті світу в атласі.

У світі нині налічується понад 600 міжнародних аеропортів на всіх материках (див. таблицю 2). Повітряний транспорт перевозить в основному пасажирів. Поступово зростає обсяг вантажних перевезень.

Мал. 4. Сучасний контейнеровіз.

Майже половина найбільших аеропортів світу розташовані в США.

Таблиця 2
НАЙБІЛЬШІ АЕРОПОРТИ СВІТУ (2016 р.)

Місце	Аеропорт	Країна	Усього пасажирів, млн осіб
1	Гартсфілд-Джексон, Атланта	США	104,2
2	Чаоян-Шуньї, Пекін	Китай	94,4
3	Дубай	ОАЕ	83,7
4	Лос-Анджелес	США	80,9
5	Токіо	Японія	79,7
6	О'Хара, Чикаго	США	78,3
7	Хітроу, Лондон	Велика Британія	75,7
8	Гонконг	Гонконг	70,3
9	Шанхай	Китай	66,0
10	Шарль-де-Голль, Париж	Франція	65,9
11	Форт-Уерт, Даллас	США	64,0

Знайдіть найбільші аеропорти на карті світу.

Зазначимо також, що промисловий і вантажний транспорт, який обслуговує підприємства та промислове виробництво, часто номінально належить до вторинного (індустріального) сектору економіки, тоді як пасажирський транспорт — це сфера послуг.

4 МІЖНАРОДНІ ТРАНСПОРТНІ КОРИДОРИ. Зараз у розвитку транспорту світу розпочався новий етап, ознакою якого є створення міжнародних транспортних коридорів (МТК).

СЛОВНИК

Міжнародний транспортний коридор — транспортна артерія, сукупність магістральних транспортних комунікацій різних видів транспорту з відповідною інфраструктурою, які забезпечують перевезення вантажів та пасажирів у міжнародному сполученні за напрямками їх більшої концентрації.

Їхнім основним завданням є доставка вантажів найкоротшим шляхом і якомога швидше.

Необхідність реалізації цієї ідеї вперше усвідомили країни ЄС. МТК у Європі мають випробувати принципи створення глобальних МТК. Концепція створення МТК була ухвалена на загальноєвропейській конференції в 1994 р. на острові Крит (Греція). Вартість проекту, що мав завершитися у 2010 р., становила понад 50 млрд євро.

Через територію України проходять чотири сучасні транс'європейські МТК. Це коридор №3 (Брюссель—Ахен—Кельн—Дрезден—Вроцлав—Катовіце—Краків—Львів—Київ), коридор №5 (Венеція—Трієст/Копер—Любляна—Марибор—Будапешт—Ужгород—Львів—Київ), Дунайський водний коридор №7 (Австрія, Угорщина, Сербія, Болгарія, Румунія, Молдова, Україна) та коридор №9 (Гельсінкі—Виборг—Санкт-Петербург—Псков—Москва—Калінінград—Київ—Любашівка/Роздільна—Кишинів—Бухарест—Димитровград—Александруполіс).

Позначте названі коридори на контурній карті Європи.

ВИСНОВКИ

- Основними видами транспорту є сухопутний (автомобільний, залізничний, трубопровідний, гужовий), водний (морський і річковий), повітряний.
- Спеціалізація різних видів транспорту чітко прослідковується на перевезенні вантажів і пасажирів. Транспортна мережа планети, що сформувалася у XX ст., продовжує розвиватися й ускладнюватися.
- Найвищий рівень розвитку транспорту характерний для розвинених країн світу. У країнах, що розвиваються, транспортна система відображає територіальну структуру господарства — з'єднує райони видобування мінеральної сировини або райони плантаційного господарства й порти.
- Через територію України проходять чотири транс'європейські міжнародні транспортні коридори.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте різні види транспорту за їхнім місцем у вантажо- і пасажирообігу.
2. Порівняйте рівень розвитку окремих видів транспорту в регіонах і країнах світу. Зробіть висновки.
3. Поясніть, чому НТП впливає на розвиток транспортних засобів і шляхи сполучення.
4. Поясніть, що таке міжнародний транспортний коридор. Чому для України важлива їх наявність на її території?
5. Оцініть роль транспорту в розвитку світового господарства та господарства окремих країн.

§30

Географія зовнішньої торгівлі

1. Які вітчизняні та імпортовані товари можна придбати в магазинах вашого населеного пункту? 2. Чи користуєтеся ви та ваші рідні послугами інтернет-торгівлі?

1 ГЕОГРАФІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ. У світі постійно відбуваються поглиблення міжнародного поділу праці, глобалізація економіки, розвиток транспорту. Ці процеси розширюються і поглиблюють міжнародні економічні зв'язки та співробітництво між країнами. Жодне, навіть найпотужніше господарство

світу не здатне однаково ефективно виробляти всі необхідні види продукції. Тому між країнами відбувається обмін товарами.

Одним із видів міжнародних економічних зв'язків є **зовнішня торгівля**, що складається з *експорту* та *імпорту*.

Якщо імпорт держави перевищує її експорт, виникає торговий дефіцит — негативне явище, яке призводить до зменшення валютних резервів країни. Щоб його уникнути або зменшити, держави світу здійснюють певну торговельну політику, яка полягає у впливі держави на торгівлю через податки, субсидії та прямі обмеження на імпорт або експорт (мал. 1).

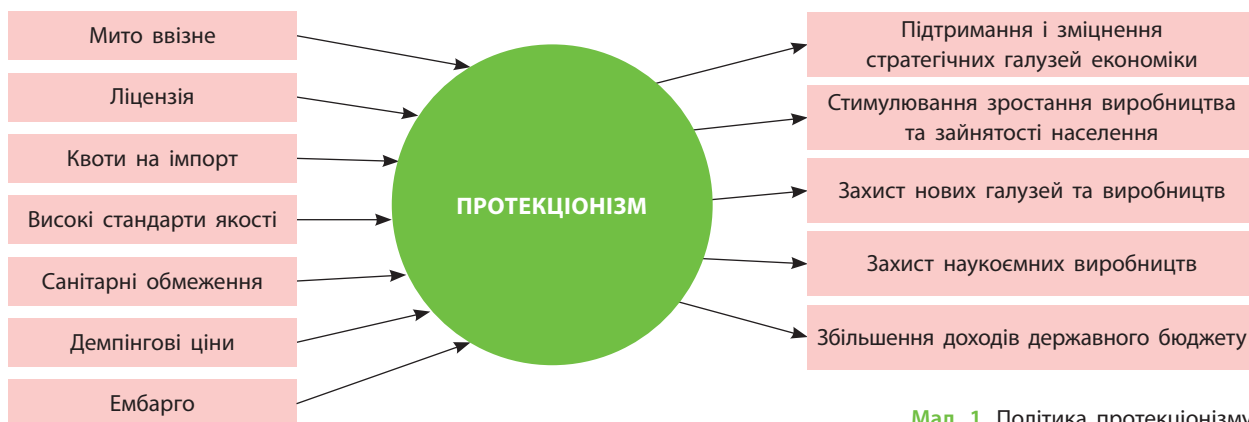
Зовнішня торгівля характеризується трьома головними показниками: 1) обігом; 2) товарною структурою; 3) географічним розподілом.

Користуючись схемою на мал. 1, поясніть, що таке політика протекціонізму, для чого її застосовують держави.

Головним регіоном міжнародної торгівлі світу є Європа. Друге місце у світовій торгівлі посідає Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Північна Америка перебуває на третьому місці. Привабливість ЄС у соціально-економічній сфері визначається перш за все тим, що в міжнародній торгівлі всередині цього інтеграційного об'єднання більш розвинені країни постійно допомагають менш розвиненим. Вони намагаються наблизити ці країни до свого

СЛОВНИК
Експорт — продаж товарів вітчизняними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон країни.
Реекспорт — продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення за межі країни товарів, що були раніше імпортовані на територію цієї країни.
Імпорт — ввезення до країни товарів, технологій, капіталів, отримання послуг виробничого або споживчого призначення.
Сальдо торговельного балансу — різниця між вартістю експорту та імпорту. Додатне сальдо торговельного балансу означає перевищення експорту над імпортом (країна більше продає, ніж купує). Від'ємне сальдо торговельного балансу — перевищення імпорту над експортом (країна більше купує, ніж продає).
Торговельне ембарго — заборона експорту окремих товарів у певну державу або заборона імпорту окремих товарів із неї.
Демпінг — форма міжнародної цінової дискримінації, за якої експорт товарів відбувається за цінами, нижчими від цін на внутрішньому ринку.

Мал. 1. Політика протекціонізму.

рівня, хоча й зазнають від цього неминучих втрат саме у сфері торгівлі.

Лідерами світової торгівлі на сьогодні є Китай, США, Німеччина, Японія.

За обсягами імпорту попереду виступають США, країни ЄС, Китай, Німеччина.

Назвіть товари, якими торгують країни-лідери на світовому ринку. Під час відповіді скористайтеся картами атласу.

Найбільшими торговельними партнерами України є країни ЄС, Росія, Китай, Туреччина та ін. (мал. 2, 3).

2 ТРГОВЕЛЬНИЙ ОБІГ. Показниками обсягу міжнародної торгівлі є експорт, імпорт, зовнішньоторговельний обіг, генеральна торгівля. **Зовнішньоторговельний обіг** — це сума обсягів експорту й імпорту у вартісному вираженні за певний час (місяць, рік тощо). Генеральна торгівля є сумою експорту й імпорту та вартості транзитних перевезень.

Найбільший у світі зовнішньоторговельний обіг мають США. Він перевищує 3 трлн дол. Понад 2 трлн дол. становить зовнішньоторговельний обіг у Німеччині. На третьому місці перебуває Японія. Структурні зрушення в господарстві багатьох країн, що розвиваються, а також економічно розвинених країн приводять до змін їхнього зовнішньоторговельного обігу. Яскравим прикладом цього процесу є Південна Корея. У середині 1950-х рр. понад 80 % її експорту становили сировинні ресурси.

Сьогодні експорт країни складається з продукції машинобудування, у тому числі автомобілів, суден, промислового обладнання, засобів зв'язку, оргтехніки (її частка вже перевищила 45 %) тощо. Такий самий шлях обрали багато інших країн, що розвиваються.

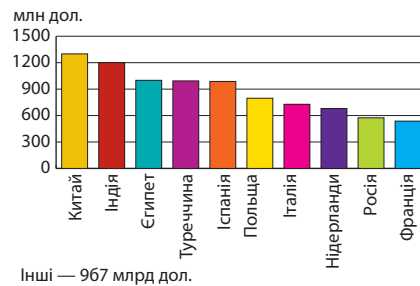
Майже половина зовнішньоторговельного обігу належить країнам «Великої сімки» — США, Німеччині, Японії, Франції, Великій Британії, Італії та Канаді (мал. 4).

Знайдіть країни «Великої сімки» на карті атласу. Установіть відповідність між продуктами харчування, зображеними на мал. 4, та країнами, що їх експортують.

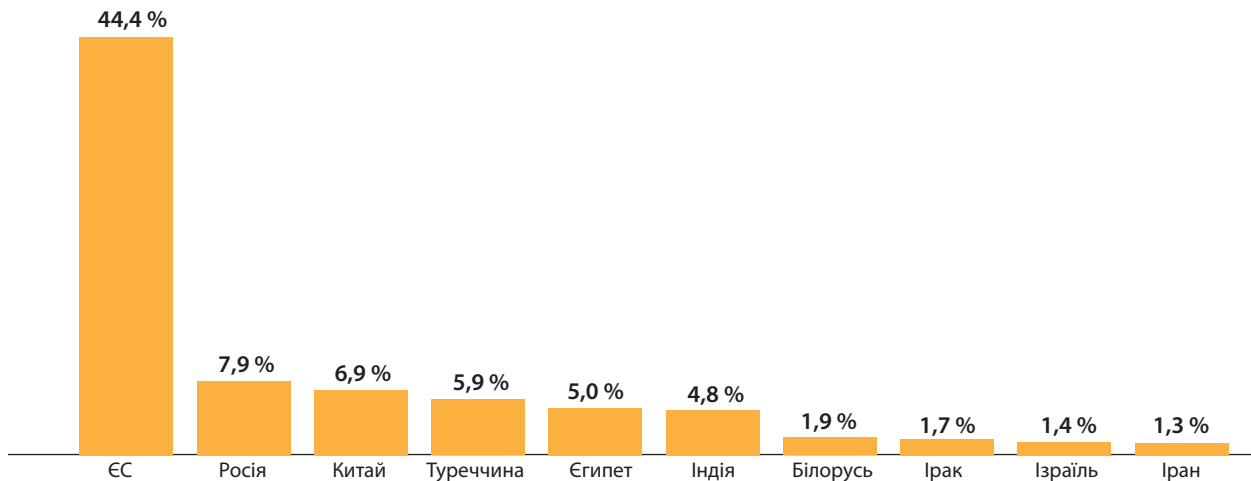

Поясніть, чому країни «Великої сімки» експортують продукцію харчової промисловості, а не сільського господарства. Що треба зробити Україні, аби продукція харчової промисловості країни була більш конкурентоспроможною на світовому ринку?

Мал. 3. Країни-лідери за обсягами купівлі української сільськогосподарської продукції (на 2015 р.).

i

Мал. 2. Країни — найбільші торговельні партнери України.

Мал. 4. Продукція промисловості, яку експортують країни «Великої сімки».

3 ПРОВІДНІ КРАЇНИ-ЕКСПОРТЕРИ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ У СВІТІ. Промислову сировину в основному експортують країни, що розвиваються, а імпортують розвинені країни. У торгівлі промисловими товарами, машинами й обладнанням багато в чому спостерігається протилежна тенденція. Так, 50 % світового експорту продукції машинобудування припадає на Японію, Німеччину та США. У міжнародній торгівлі продукцією інтелектуальної праці (міжнародне ліцензування, інжинірингові послуги) провідні позиції також належать роз-

виним країнам світу. У наш час понад 90 % світового патентно-ліцензійного обміну припадає на 11 найрозвиненіших держав світу. Лідерами є США, Японія та Німеччина. Першість в імпорті ліцензій як у минулому, так і зараз належить Японії.

Схожа ситуація складається і в міжнародній торгівлі послугами. Світовий експорт послуг уже перевищив 20 % загального обсягу експорту товарів і послуг. Лідерами є США — 20 % світового ринку, Німеччина — 7 %, Франція і Велика Британія — по 6 %.

ВИСНОВКИ

- Міжнародний поділ праці, глобалізація економіки, розвиток транспорту розширюють і поглиблюють міжнародні економічні зв'язки, співробітництво та обмін результатами праці між країнами.
- Одним з основних видів міжнародних економічних зв'язків є зовнішня торгівля, що складається з експорту й імпорту.
- Перевищення обсягів імпорту держави над експортом створює торговельний дефіцит, який призводить до зменшення валютних резервів країни. Щоб його уникнути або зменшити, держави світу здійснюють торговельну політику протекціонізму — підтримки власного виробника.
- Головним регіоном міжнародної торгівлі світу є країни Європи. Друге місце у світовій торгівлі посідає Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Лідерами світової торгівлі є Китай, США, Німеччина, Японія, країни ЄС.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть і покажіть на карті атласу країни-лідери в зовнішній торгівлі.
2. Поясніть, як впливає загальний рівень розвитку транспорту країни на обсяги її зовнішньої торгівлі.
3. Назвіть та покажіть на карті атласу країни, що тримають першість за обсягами експорту. Поясніть, чому саме ці країни є лідерами.
4. За допомогою карт атласу визначте продукцію, якій належать провідні місця у структурі експорту країн світу.

§31

Географія фінансово-кредитної сфери. Основні фінансові центри світу

1. Які фінансові установи є у вашому населеному пункті? 2. Чи користуються члени вашої родини фінансово-кредитними послугами? Яким саме фінансово-кредитним установам вони віддають перевагу й чому?

1 СТРУКТУРА СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СФЕРИ. Фінансово-кредитна система — це сукупність фінансово-кредитних відносин, на

основі яких забезпечується формування й використання фондів грошових ресурсів для функціонування господарства.

СЛОВНИК

Фінансово-кредитні інститути — державні й приватні комерційні організації, що здійснюють фінансові операції з кредитування, депонування вкладів, ведення розрахункових документів, купівлі й продажу цінних паперів і валюти, надання фінансових послуг тощо.

Фонди коштів у господарстві накопичують, розподіляють і перерозподіляють відповідні **фінансово-кредитні установи**.

Фінансово-кредитна сфера будь-якої країни світу складається з фінансів підприємств і галузей, державного бюджету, місцевих бюджетів, соціального, майнового й особистого страхування, позабюджетних фондів, банківського, державного та міжнародного кредиту.

Основними фінансово-кредитними організаціями є банки, а також фінансові компанії, інвестиційні фонди, ощадні каси, пенсійні фонди, страхові компанії, позичкові фонди.

Поспілкуйтеся із членами своєї родини та з'ясуйте, які з названих фінансово-кредитних організацій працюють у вашому населеному пункті або поблизу нього.

2 ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ. ОСНОВНІ ФІНАНСОВІ ЦЕНТРИ СВІТУ. На сьогодні у світі сформувався потужний ринок фінансово-банківських послуг. На ньому надаються послуги з купівлі-продажу, розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів (грошей) між різними галузями господарства й різними регіонами світу.

СЛОВНИК

Банк — фінансова установа, яка акумулює (збирає) грошові кошти, нагромаджує їх, надає кредити, здійснює грошові розрахунки, операції із золотом, випускає в обіг гроші та цінні папери тощо.

Сучасний етап розвитку цього ринку характеризується пануванням **банків**. Саме вони покликані забезпечити мобілізацію фінансових ресурсів і спрямування їх на розвиток найважливіших галузей світового господарства.

Фінансові послуги банку — це його діяльність, спрямована на задоволення потреб і запитів клієнтів та отримання прибутку. Прибуток банки забезпечують за рахунок здійснення банківських операцій та залучення в обіг тимчасово вільних коштів.

Зараз існують два типи банків: *національні (центральні)* та *комерційні*. До найбільших національних банків світу належить Банк Англії. Це найстаріший банк світу, заснований у 1694 р. як приватний акціонерний банк. Йому належить виняткове право друкувати банкноти своєї країни, обслуговувати державний борг, здійснювати операції на валютних ринках (мал. 1).

Одним з основних фінансових центрів світу є Федеральна резервна система США. Це потужне об'єднання 12 федеральних резервних та понад 5,5 тис. приватних банків країни. Воно виконує функції центрального банку США. Експортно-імпортний банк США займається кредитуванням експортно-імпортних операцій під державні гарантії. Іншими великими

Мал. 1. Банк Англії в Лондоні.

Мал. 2. Одна з філій Центрального банку Франції, заснованого 18 січня 1800 р. Наполеоном Бонапартом.

державними фінансовими установами є банки Італії, Канади, Франції (мал. 2), Японії, Німецький федеральний банк, Народний банк Китаю та Швейцарський національний банк.

До десяти найбільших комерційних банків планети належать п'ять китайських, чотири американські та один французький банк.

Крім того, із розвитком глобалізації, інтеграції та інтернаціоналізації світового гос-

подарства набули поширення *транснаціональні банки*. Це кредитно-фінансові установи, які мають розгалужену мережу своїх філій у різних країнах світу. У свою чергу, міжнародні банки не мають філій за кордоном. Вони здійснюють операції в інших країнах через рахунки, відкриті в місцевих банках.

На сьогодні найбільшими транснаціональними банками є Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Відомі також Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Міжамериканський банк розвитку.

Найбільшими фінансовими центрами світу у 2016 р. визнано Лондон, Нью-Йорк, Сінгапур і Токіо (мал. 3).

3 МІЖНАРОДНА ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ.

Міжнародну інвестиційну діяльність здійснюють переважно міжнародні й транснаціональні банки. Їхньою головною функцією є виділення коштів під відсотки та інші зобов'язання для реалізації масштабних проєктів і підтримки національних фінансових систем. Прикладом співробітництва України з транснаціональними банками є взаємодія

Мал. 3. Фінансові центри світу: 1) Лондон; 2) Нью-Йорк; 3) Сінгапур; 4) Токіо.

нашої держави з МВФ. На інвестиційній діяльності заробляють найбільш прибуткові банки світу (за даними <http://banks.eu/>). Прибуток найприбутковіших банків світу у 2015 р. склав:

- 24,4 млрд дол. США — американський JP Morgan Chase. Кращий інвестиційний банк світу за версією Global Finance (+12 % доходів за рік).
- 23,028 млрд дол. США — Wells Fargo & Co. Найбільша фінансова установа США, лідер американського ринку іпотечного кредитування в країні.
- 17,242 млрд дол. США — Citigroup. Збільшив прибутки в 2,3 разу.

- 14,4 млрд дол. США — Bank of America. У 2015 р. порівняно з 2014 р. збільшив прибутки в 3 рази.
- 6,7 млрд євро — BNP Paribas. У 2015 р. прибуток французького банку збільшився в 40 разів порівняно з 2014 р. Тоді банк змушений був платити штраф за порушення санкцій США щодо Ірану.
- 6,2 млрд швейцарських франків — швейцарський UBS. За 2015 р. збільшив чистий прибуток майже на 80 %. Це кращий результат цієї фінансово-кредитної установи за п'ять років.

Підготуйте повідомлення про діяльність МВФ.

ВИСНОВКИ

- Фінансово-кредитна сфера будь-якої держави складається з фінансів підприємств і галузей, державного й місцевих бюджетів, соціального, майнового та особистого страхування, позабюджетних фондів, банківського, державного і міжнародного кредиту.
- Існують два типи банків: національні (центральні) та комерційні. До найбільших національних банків світу належить Банк Англії.
- До десяти найпотужніших комерційних банків планети належать п'ять американських, чотири британські та один французький банк.
- Найбільшими транснаціональними банками є Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Міжнародну інвестиційну діяльність здійснюють переважно міжнародні й транснаціональні банки.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть складові сучасної фінансово-кредитної сфери.
2. Дослідіть спектр послуг, які надають страхові компанії, на прикладі однієї з них (електронний режим доступу: persha.ua).
3. Поясніть, чому в країнах світу діють національні та комерційні банки.
4. Охарактеризуйте інвестиційну діяльність фінансових установ.
5. Знайдіть на політичній карті світу в атласі основні фінансові центри світу.

§32

Географія міжнародного туризму. Головні туристичні райони світу

Чи доводилося вам подорожувати? Послугами яких організацій та установ ви користувалися під час подорожей? Чи задоволені ви якістю їхньої роботи?

1 МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ. ГЕОГРАФІЯ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ.

Час від часу в кожній людини виникає потреба в оздоровленні й лікуванні або просто проведенні вільного часу з метою розваг. Саме це, а також збільшення вільних коштів зумовлюють розвиток рекреації та туризму як галузі господарства (мал. 1).

Спираючись на схему на мал. 1, назвіть види туризму, у яких ви брали безпосередню участь.

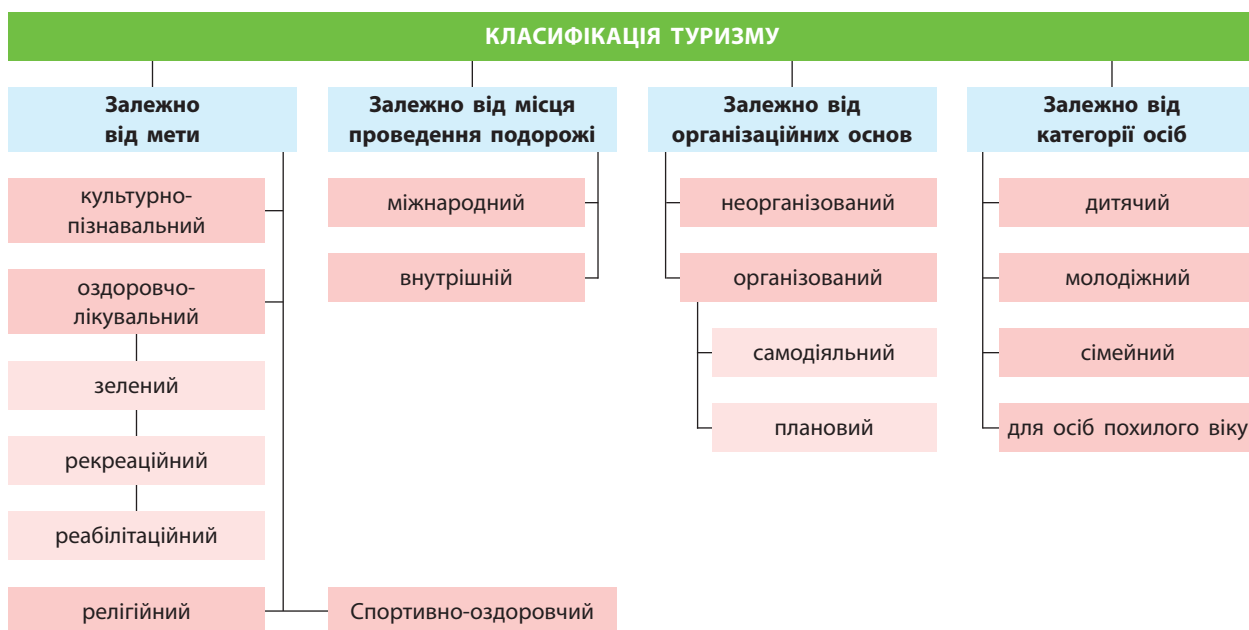
Рекреаційні потреби, особливо жителів великих міст, визначаються як потреби в пе-

СЛОВНИК

Рекреація — система заходів, пов'язана з використанням вільного часу людей для їхньої оздоровчої, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, розташованих поза містами їхнього постійного проживання. Рекреація охоплює всі види відпочинку.

Туризм — тимчасовий виїзд особи з оздоровчою, пізнавальною, професійно-діловою або іншою метою з місця постійного проживання.

Мал. 1. Види туризму.

ребуванні на природі, у сільській місцевості та туризмі. Наукові дослідження свідчать, що туризм зменшує ймовірність виникнення серцево-судинних захворювань та нервово-психічних розладів на 40—50 %.

Зараз у світі відбувається постійне й швидке зростання кількості туристів. Як наслідок, збільшуються кількість зайнятих у сфері міжнародного туризму й доходи від нього. У наш час прибутки від міжнародного туризму становлять понад 7 % від обсягу всього світового експорту і 30 % від світового експорту послуг. Туризм прямо або опосередковано забезпечує роботою близько 300 млн осіб по всій планеті.

Мал. 2. Офіс туризму французького міста Страсбург під час різдвяних свят.

Назвіть професії, що дають можливість працювати в туристичній сфері.

До індустрії туризму належать: підприємства, що надають послуги з розміщення туристів (готелі, мотелі, кемпінги, пансіонати тощо); туристичні фірми; транспортні організації з перевезення туристів; інформаційні та рекламні служби; органи управління туризмом (мал. 2); підприємства з виробництва товарів туристичного призначення; підприємства роздрібної торгівлі, що працюють на туристів; видання туристичної літератури, карт тощо.

Міжнародний туризм дуже популярний. Ним захоплюються мільйони людей. Можна виділити такі види міжнародного туризму: 1) рекреаційний, або оздоровчий туризм, спрямований на відпочинок і лікування; 2) екскурсійний туризм, що поєднує відпочинок із пізнавальною діяльністю; 3) науковий туризм (до 7 % від усіх туристів); 4) діловий туризм (до 13 % усіх туристів світу); 5) релігійний туризм, або паломництво (мал. 3).

Із якою метою здійснюють туризм за кожним його видом? Наведіть приклади.

Міжнародний туризм поділяють і за видами транспорту, який використовують під час його проведення: автомобільний (автобусний), залізничний, авіаційний, морський та

Мал. 3. Місця паломництва: 1) Стіна Плачу в Єрусалимі; 2) терновий вінець Христа в Нотр Дам де Парі (Франція); 3) Палац Смарагдового Будди в Таїланді.

річковий. Вид транспорту визначає специфіку туристичної подорожі. Морський та річковий види транспорту, як правило, обслуговують круїзні маршрути (мал. 4).

2 ГОЛОВНІ ТУРИСТИЧНІ РАЙОНИ СВІТУ. Найбільшу кількість іноземних туристів приймає на своїй території Європа (65%), відповідно, і прибутки від туризму тут найвищі (мал. 5). Вона ж дає найбільшу кількість туристів для інших частин світу. Країнами Європи подорожують як самі європейці, так і американці (США, Канада), а також жителі Японії та Південної Кореї. Проте громадяни США (як і більшість, наприклад, французів) віддають перевагу туризму всередині країни. Друге й третє місця за кількістю іноземних туристів (приблизно по 13%) належать Північній Америці та Азії.

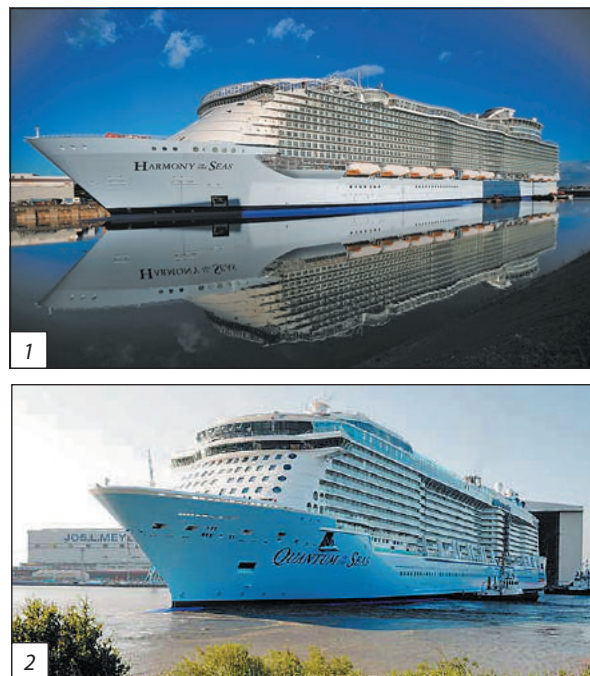
Таблиця

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА КІЛЬКІСТЮ ТУРИСТІВ
(за даними на 2015 р.)

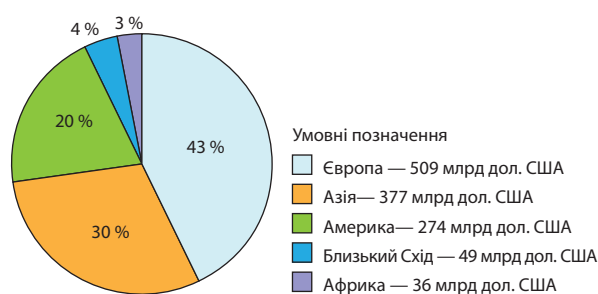
Місце	Країна	Кількість туристів, млн осіб
1	Франція	84,2
2	США	66,7
3	Іспанія	65,0
4	Китай	57,7
5	Італія	46,1
6	Туреччина	35,6
7	Велика Британія	29,2
8	Німеччина	28,4
9	Малайзія	24,1
10	Австрія	23,0

У Європі, як і в Північній Америці, близько 75% усіх туристів — це громадяни країн цих частин світу. Лише до 10% туристів при-

падає на Латинську Америку, Австралію та Океанію. Це пов'язано не з відсутністю туристичних ресурсів у цих регіонах світу, а з їх географічною віддаленістю від країн Європи та США. Останнім часом спостерігається зміна туристичних співвідношень між окремими районами світу. Так, частка туристів із Європи поступово зменшується, а частка туристів із Північної Америки, Азії та решти регіонів поступово зростає. Свідченням цього є збільшення кількості туристів із Китаю.

Мал. 4. Найбільші у світі круїзні лайнери: 1) Harmony of the Seas («Гармонія морів»), збудований на французьких судноверфях міста Сен-Назер; 2) Quantum of the Seas («Величина морів»), збудований на німецьких судноверфях у місті Папенбург.

Мал. 5. Доходи окремих регіонів від туристичної галузі (2014 р.).

- Розробіть власний туристичний маршрут країнами Європи. Опишіть місця, які б ви хотіли відвідати. Поясніть, чому саме їх.
- Складіть карту вашого маршруту й позначте на ній об'єкти, які б ви хотіли відвідати. Якими видами транспорту ви б скористалися?

3 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ. Сучасне суспільство висуває до людини все більші вимоги щодо рівня її кваліфікації. У всіх сферах господарської діяльності вартість праці спеціалістів найвищої кваліфікації постійно зростає. Проте багато галузей господарства відчують брак висококваліфікованих працівників. Щоб отримати велику винагороду за свою працю, усе більше людей змушені постійно навчатися й інтенсивно працювати. Як результат, вони не встигають відновлювати власні життєві сили та змушені шукати їх у відпочинку й лікуванні. У наш час ставлення працівників до відпочинку перетворилося з неусвідомленої на усвідомлену потребу.

Майже такі самі зміни відбулися й у свідомості роботодавців та урядів окремих розвинених держав. Висока ціна кваліфікованої робочої сили, її зростаючий дефіцит змушують підприємців цінувати власних працівників.

Значення робочої сили, так званого людського чинника, у сучасному світовому господарстві постійно зростає. Швидкі зміни в технології та організації виробництва, постійне впровадження новачій вимагають від працівників не лише високої кваліфікації, а й чудових психофізичних якостей, умінь швидко пристосовуватися до змін. У цих умовах рівень рекреаційних потреб, тобто потреб у лікуванні й різних формах відпочинку, невинно зростає. Це одна з найбільших проблем туристичних послуг, оскільки світове туристичне господарство не завжди встигає за швидкоплинними змінами суспільного й господарського розвитку. Набагато складнішими і різноманітнішими стають вимоги до структури туристичних послуг.

 Знайдіть актуальну інформацію щодо розвитку галузі туризму на сайті Всесвітньої туристичної організації: www2.unwto.org/ru/ (англійською мовою).

Ще однією проблемою розвитку міжнародного туризму у ХХІ ст. стає геополітична проблема. Збройні конфлікти, терористичні акти, зростання міжнародної напруженості надовго «закривають» для туристів певні регіони світу з багатими рекреаційними ресурсами. Це можна побачити на прикладі Єгипту, Таїланду, Туреччини, Тунісу, Сирії, України, Ізраїлю тощо.

 За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про вплив збройних конфліктів і терористичних актів на туристичну галузь названих країн.

ВИСНОВКИ

- Потреба в лікуванні, оздоровленні, проведенні вільного часу з метою розваг, збільшення вільних коштів громадян зумовлюють розвиток рекреації і туризму як галузі господарства.
- До індустрії туризму належать підприємства, що надають послуги з розміщення туристів, туристичні фірми, транспортні організації, рекламні та інформаційні служби тощо.
- Основними видами міжнародного туризму є рекреаційний, екскурсійний, науковий, діловий, релігійний.
- Найбільшу кількість іноземних туристів приймає Європа (65%). Друге і третє місця (приблизно по 13%) належать Північній Америці та Азії.
- Збройні конфлікти, терористичні акти, зростання міжнародної напруженості надовго «закривають» для туристів певні регіони світу з багатими рекреаційними ресурсами.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні туристичні райони світу.
2. Охарактеризуйте сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму.
3. Поясніть роль транспорту та сфери послуг у розвитку міжнародного туризму.
4. За допомогою карт атласу та додаткової літератури назвіть місця паломництва та рекреаційного туризму.
5. Поясніть як від розвитку туристичної галузі залежить створення нових робочих місць.

§33

Поняття про постіндустріальне суспільство

1. Назвіть найбільші міста світу та України. 2. Як ви розумієте поняття «споживачі інформації»?

1 ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО, ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ. Більшість учених сьогодні виділяють три стадії розвитку суспільства: доіндустріальну (аграрну), індустріальну та постіндустріальну. В основі такої класифікації лежить рівень розвитку технічного оснащення людства й суспільного поділу праці.

З уроків історії пригадайте рівень технічного розвитку за часів Стародавніх Єгипту та Китаю.

На *першій стадії* розвитку суспільства (аграрне суспільство) панують сільське господарство, сільський спосіб життя, переважають сільські поселення й селяни. На *другій стадії* (індустріальне суспільство) панує промисловість, поширюється міський спосіб життя та переважають міські поселення та робітники. На *третьій стадії*, яку ми розглядаємо і в якій живемо, тобто постіндустріальній, домінує сфера послуг, поширюється позаміський спосіб життя, переважають службовці. Зрозуміло, що зараз у світі в різних або в одних і тих самих країнах одночасно наявні всі три стадії розвитку людського суспільства.

Ви вже ознайомилися і з ноосферною теорією подальшого розвитку людства та переходом його до *четвертої стадії*. Це буде етап панування розуму у вирішенні всіх суспільних проблем.

На першій, доіндустріальній стадії розвитку суспільства, у тому числі й територіальній його організації, основною силою, що сформувала суспільство, були церква та армія. На індустріальній стадії на перший план вийшли великі корпорації. Постіндустріальна стадія характеризується тим, що головними організаторами суспільства стають найбільші університети, які виробляють, систематизують і поширюють теоретичні знання, — найновітніші досягнення та ідеї в галузі не лише технічних, а й суспільних наук. Наприклад, річний бюджет Гарвардського університету (мал. 1) вже втричі перевищує весь бюджет на освіту і науку такої країни, як Росія, і з кожним роком зростає. Це свідчить про те, що американське суспільство давно й швидко рухається в на-

прямку від третьої до четвертої стадії розвитку суспільства (див. таблицю 1).

Таблиця 1

КРАЩІ УНІВЕРСИТЕТИ СВІТУ (2016—2017 рр.)

Місце	Університет	Країна
1	Оксфордський університет	Велика Британія
2	Каліфорнійський технологічний інститут	США
3	Стенфордський університет	США
4	Кембриджський університет	Велика Британія
5	Массачусетський технологічний інститут	США
6	Гарвардський університет	США
7	Принстонський університет	США
8	Імперський коледж Лондона	Велика Британія
9	Швейцарський федеральний технологічний інститут у Цюриху	Швейцарія
10	Каліфорнійський університет у Берклі	США
	Чиказький університет	США

Проаналізуйте дані таблиці 1 та зробіть висновок, які країни світу почали рухатися в напрямку четвертої стадії розвитку суспільства. Знайдіть їх на карті атласу.

Мал. 1. Будівля Гарвардського університету.

Постіндустріальне суспільство, як і будь-яке інше, не позбавлене багатьох суперечностей власного розвитку. Воно не може існувати на базі однієї лише сфери послуг. Хтось має виробляти матеріальну продукцію, потреби суспільства в якій постійно зростають. Таке суспільство може існувати лише тоді, коли країни світу одночасно перебуватимуть на всіх трьох стадіях розвитку. За таких умов найрозвиненіші країни світу беруть на себе постіндустріальну місію управляти світовим господарством, займаються накопиченням і перерозподілом фінансів, інвестують у розвиток науки й технологій, а країни, які перебувають на другій стадії, виробляють промислову продукцію. Однак така ситуація не може тривати довго.

СЛОВНИК

Світове, або альфа-місто — місто, що вважається важливим елементом світової економічної системи та зазвичай суттєво впливає на політичне, економічне та культурне життя провідних регіонів Землі.

2 СВІТОВІ МІСТА — ГОЛОВНІ СПОЖИВАЧІ Й РОЗПОДІЛЬНИКИ ІНФОРМАЦІЇ. Міста світу можна класифікувати за різними ознаками, але якщо за основу взяти обсяг ВВП, а також урахувати політичний і культурний вплив міста, то лідерами стануть Токіо, Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго, Париж, Лондон. Саме вони є головними споживачами і розподільниками інформації у світі (див. таблицю 2).

Таблиця 2

РЕЙТИНГ МІСТ ЗА ОКРЕМИМИ КАТЕГОРІЯМИ (2016 р.)

Місце	Світові міста	ВВП	Населення агломерації	Кількість іноземців	Авіа-пасажиро-потік	Кількість мільярдерів
1	Лондон, альфа++	Токіо	Токіо	Дубай	Атланта	Москва
2	Нью-Йорк, альфа++	Нью-Йорк	Сеул	Маямі	Пекін	Лондон
3	Гонконг, альфа+	Лос-Анджелес	Мехіко	Амстердам	Лондон	Нью-Йорк
4	Париж, альфа+	Чикаго	Нью-Йорк	Торонто	Чикаго	Гонконг
5	Сингапур, альфа+	Париж	Мумбаї	Маскат	Токіо	Лос-Анджелес
6	Токіо, альфа+	Лондон	Джакарта	Ванкувер	Лос-Анджелес	Даллас
7	Шанхай, альфа+	Осака	Сан-Паулу	Окленд	Париж	Стамбул
8	Чикаго, альфа+	Мехіко	Делі	Женева	Даллас	Сан-Франциско
9	Дубай, альфа+	Філадельфія	Осака	Мекка	Франкфурт	Чикаго, Мумбаї
10	Сідней, альфа+	Сан-Паулу	Шанхай	Гаага	Денвер	Сан-Паулу, Токіо

Проаналізуйте дані таблиці 2. Знайдіть на карті атласу альфа-міста світу. Зробіть відповідні висновки.

Токіо та Нью-Йорк є головними фінансовими центрами світу із чотирьох найбільших (альфа++). Саме тому їх вважають лідерами

1

2

Мал. 2. Світові міста: 1) Дубай; 2) Сідней.

світових міст, законодавцями міжнародного інвестиційного клімату, містами з розвиненими і своєрідними культурними традиціями. Їх можна назвати також неформальними столицями світу. Саме вони поширюють глобалізацію й інтеграцію. При цьому якщо Нью-Йорк як найбільше місто найпотужнішої країни

світу практично в усіх сферах є світовим місцем політичної сили, то Токіо вважається ідеологом розвитку економічних потужностей, упровадження інновацій, розвитку автоматизації та роботизації постіндустріального суспільства. До світових міст зараховують також Дубай і Сідней (мал. 2).

ВИСНОВКИ

- Більшість учених виділяють три стадії розвитку суспільства: доіндустріальна (аграрна), індустріальна і постіндустріальна. В основу такої класифікації покладений рівень розвитку технічного оснащення людства й суспільного поділу праці.
- Американське суспільство перебуває на третій стадії розвитку та швидко рухається в напрямку до четвертої. Постіндустріальне суспільство може існувати лише тоді, коли різні країни світу одночасно перебуватимуть на всіх трьох стадіях розвитку.
- Четверта стадія розвитку людства буде стадією панування розуму у вирішенні всіх суспільних проблем.
- Третя стадія розвитку суспільства характеризується тим, що головними організаторами суспільства стають найбільші університети, які виробляють, систематизують і поширюють теоретичні знання.
- Світові міста (альфа-міста) є важливими елементами глобальної економічної системи зі значним економічним, політичним і культурним впливом на світ у цілому.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні стадії розвитку суспільства. Поясніть, у чому полягає різниця між ними.
2. Наведіть приклади країн, які перебувають на різних стадіях розвитку суспільства.
3. Обґрунтуйте тезу щодо перетворення найбільших університетів на головних організаторів сучасного суспільства.
4. Поясніть, чому сучасні міста стають усе більш важливими елементами глобальної економічної системи. Знайдіть додаткову інформацію із цього питання. Зробіть висновки.

Практична робота 9. Ознайомлення з об'єктами ЮНЕСКО «Світова спадщина»

1. За додатковими джерелами інформації проаналізуйте список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (електронний режим доступу: ru.unesco.org/).
2. Складіть перелік об'єктів Світової спадщини в Україні.
3. Складіть короткий перелік об'єктів Світової спадщини в Європі (п'ять-сім).
4. Підготуйте презентацію про один з об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Організуйте спільний захід у межах проведення шкільного тижня географії та запропонуйте результати своєї роботи учням 7 класу своєї школи.

Практична робота 10. Складання картосхеми основних районів міжнародного туризму

1. Проаналізуйте твердження: «У сучасному туристичному бізнесі трапляються парадокси: французи відпочивають не на своєму Лазурному узбережжі, а їдуть до Іспанії на Коста-Дорада або Коста-Брава, ізраїльтяни віддають перевагу відпочинку на Лазурному узбережжі Франції, німці їдуть на курорти Італії, Франції та Греції, а пенсіонери країн Західної Європи взимку відпочивають в Азії — у Таїланді, Індонезії, на Шри-Ланці».
2. Знайдіть додаткову інформацію про зазначені райони міжнародного туризму та поясніть саме такий вибір туристів.
3. Складіть на політичній карті світу відповідну картосхему основних районів міжнародного туризму та поясніть причини їх утворення саме тут.

Дослідження. Міжнародний туризм як чинник інтеграції

1. 14 червня 1985 р. низка європейських країн підписали в містечку Шенген (Люксембург) угоду про поетапне скасування контролю на спільних кордонах, основною метою якої було полегшення переміщення громадян. Знайдіть коротку інформацію про зміст цієї угоди. Чи сприяла вона інтеграції країн, які її уклали? Як це вплинуло на туристичні потоки в цих країнах?
2. Міжнародний туризм, з одного боку, може сприяти процесу збереження культурної

ідентичності окремих регіонів і країн, а з іншого, — відкриває можливості збагачення культур, виступає рушійною силою їх входження до нового глобального простору, несе в туристичні регіони новітні технології, створені в провідних державах. Поясніть, як туризм сприяє збереженню культурної ідентичності в сучасних умовах глобалізації.

3. Зробіть висновки.

§34 Інтеграційні галузеві та регіональні економічні організації

1. Поясніть значення поняття «міжнародна організація».
2. Із якою метою створюються міжнародні організації?
3. Членом яких міжнародних організацій є Україна?

1 МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ СВІТУ: ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ. Ви вже знаєте, що сучасний світ постійно ускладнюється і стає все більш суперечливим. Кількість держав на політичній карті світу зростала в минулому і змінюватиметься в майбутньому. Зараз на політичній карті світу співіснують близько 200 незалежних держав, які здійснюють різноспрямовану політику. У них діють десятки тисяч політичних партій, є велика кількість конфесій, парламентарів, глав урядів, президентів тощо. Усі ці політичні, економічні, релігійні (аж до таємних) організації мають власну думку про те, як правильно облаштувати свої країни і все світове співтовариство. При цьому неминуче виникають міждержавні проблеми. Для їх вирішення, а також для досягнення певної спільної мети, відстоювання національних інтересів тощо все більше країн створюють міжнародні організації.

Міжнародні організації можна класифікувати за різними критеріями: кількістю учасників, статусом у міжнародній політиці та економіці, спеціалізацією на певному виді діяльності, наприклад міжнародні спортивні або екологічні організації тощо. Для географії найважливішим є просторово-територіальний критерій. За ним усі міжнародні організації поділяються на глобальні (загальносвітові), регіональні та локальні.

2 ІНТЕГРАЦІЙНІ ГАЛУЗЕВІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ. Найбільшою, найважливішою глобальною та універсальною міжнародною організацією є **Організація Об'єднаних Націй (ООН)**, створена в 1945 р.

 За допомогою офіційного сайту ООН дізнайтеся більше про цю організацію. Поділіться інформацією з однолітками.

У різних країнах світу працюють 16 спеціалізованих установ ООН. Найвідоміші з них — ЮНЕСКО, МАГАТЕ, ФАО (мал. 1).

Керівні органи **Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ)**, яке координує зусилля світового співтовариства з відвернення аварій і катастроф на атомних електростанціях, розташовані у Відні (Австрія). До

СЛОВНИК

Міжнародна організація — організаційне об'єднання трьох або більше сторін (держав), яке має узгоджені всіма учасниками цілі, наділене певними повноваженнями та має свої постійні органи.

Мал. 1. Емблеми міжнародних організацій:

1) ЮНЕСКО; 2) МАГАТЕ; 3) ФАО.

Мал. 2. Державні прапори країн «Великої сімки».

цієї організації входять країни з розвинуеною атомною енергетикою. Штаб-квартира **ФАО (Продовольчої й сільськогосподарської організації)** розміщена в Римі. ФАО надає допомогу країнам, яким не вистачає продовольства для забезпечення свого населення.

Як ви вважаєте, у яких країнах та регіонах діяльність ФАО є найбільш активною? Поясніть, чому.

Завданням **Світової організації торгівлі (СОТ)**, до якої входять понад 160 країн, у тому числі й Україна, є узгодження торговельного обороту між державами та вирішення спірних питань, що виникають. На сьогодні країни — члени СОТ забезпечують 96 % світової торгівлі.

Велике значення енергоносіїв у стабільному розвитку світової економіки в останні десятиліття підняло реальний статус **Організації країн — експортерів нафти (ОПЕК)**. Із 1960 р. її членами є нафтодобувні країни Азії, Африки й Латинської Америки. На цю організацію припадає понад 44 % світового видобутку та 73 % розвіданих запасів нафти. Станом на травень 2017 р. членами ОПЕК є 14 країн (Індонезія — колишній 15-й член). Заяву про бажання вступити до складу ОПЕК у 2015 р. подав Судан.

За допомогою карт атласу назвіть країни — члени ОПЕК.

Регіональний статус має **Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)**. До її складу входять 12 країн, розташованих у басейні Чорного моря і на Балканському півострові. Завданням цієї організації є розвиток економічного співробітництва країн у цьому регіоні.

За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про діяльність ОЧЕС. Презентуйте його на наступному уроці.

«Велика сімка» — політико-економічна організація найпотужніших держав світу. Певний час після входження до її складу Росії вона була *«Великою вісімкою»*, але зараз повернулася до попереднього стану (мал. 2).

В останні роки на менш чітко оформлену міжнародну організацію перетворюється **«Велика двадцятка»**. Фактично вона є клубом керівників найрозвиненіших країн світу.

Назвіть і покажіть на карті світу країни «Великої сімки» та «Великої двадцятки». Укажіть столиці цих країн.

Найчіткіше організаційно оформленою регіональною міжнародною організацією світу є **Європейський Союз** (мал. 3). Провідні владні структури ЄС розташовані в кількох місцях: Єврокомісія в Брюсселі (Бельгія), Європарламент у Страсбурзі (Франція), Євросуд у Люксембурзі, Євробанк у Франкфурті-на-Майні (Німеччина).

Територіально ЄС охоплює не тільки країни Європи; наприклад, Французька Гвіана (заморська територія Франції в Південній Америці) є основним логістичним центром Європейських космічних програм (космодром Куру). А сама Французька Гвіана має статус члена ЄС.

На вступ до ЄС очікують багато країн-кандидатів, і не лише європейських. Асоційованими членами ЄС (тобто такими, що беруть участь у роботі організації на окремих умовах) є навіть латиноамериканські й африканські країни.

Зараз до складу Європейського Союзу входять 28 країн. У 2016 р. у Великій Британії відбувся референдум щодо її виходу з ЄС.

На сьогодні ЄС вважають економічно найефективнішою міжнародною організацією з найвищим рівнем економічної та політичної інтеграції країн-учасниць, що є своєрід-

Мал. 3. Країни — члени ЄС.

Мал. 4. Представництво АСЕАН у Бангкоку (Таїланд).

ним полігоном для відпрацювання принципів майбутнього міжнародного співробітництва країн і регіонів світу.

? Поясніть, чому Брюссель, Люксембург і Страсбург називають трьома європейськими столицями.

Серед інших регіональних міжнародних організацій виділяються (мал. 4), НАФТА

Мал. 5. Країни УНАСУР.

і УНАСУР (мал. 5). АСЕАН є Асоціацією держав Південно-Східної Азії. Штаб-квартира організації розташована в Джакарті (Індонезія). Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА) об'єднує США, Канаду й Мексику, які створили зону вільної торгівлі в Північній Америці; УНАСУР — країни Латинської Америки, що створили спільний ринок.

ВИСНОВКИ

- Сьогодні на політичній карті світу налічується близько 200 незалежних держав. Для вирішення спільних проблем, досягнення певної спільної мети, відстоювання національних інтересів країни створюють міжнародні організації та різні угруповання.
- Міжнародні організації класифікують за різними критеріями: кількістю учасників, статусом у міжнародній політиці та економіці, спеціалізацією на певному виді діяльності, об'єднанням на основі просторово-територіального критерію (глобальні, регіональні і локальні).
- Провідними міжнародними організаціями є ООН і її численні структурні підрозділи: ФАО, ВООЗ, ЮНЕСКО, МВФ та ін. Існують й інші великі організації — ОПЕК, ОЧЕС, МАГАТЕ, «Велика сімка», ЄС, НАФТА, АСЕАН, УНАСУР тощо.
- Україна входить до складу ООН, СОТ та МАГАТЕ.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «міжнародна організація».
2. Наведіть приклади та покажіть на карті країни, що входять до складу галузевих і регіональних міжнародних економічних організацій.
3. Охарактеризуйте функції та основні види діяльності міжнародних галузевих і регіональних організацій.
4. Порівняйте діяльність міжнародних організацій.

§35

Економічна інтеграція та Україна

1. Дайте визначення поняття «міжнародна економічна інтеграція». 2. Поясніть, чому країни прагнуть стати членами міжнародних організацій.

1 ЧЛЕНСТВО УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. Україна бере активну участь у роботі багатьох глобальних та регіональних міжнародних організацій. Наша країна належить до держав — засновниць ООН і входить до цієї найбільшої глобальної організації світу від дня її створення в 1945 р. Зараз Україна є членом кількох спеціалізованих міжнародних організацій ООН.

Делегація України бере участь у засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, де обговорюються найактуальніші проблеми світової політики, відпрацьовуються й ухвалюються рекомендації щодо їх вирішення. Найбільш активно Україна співпрацює в трьох спеціалізованих установах ООН — ЮНЕСКО, МАГАТЕ, ФАО. Наша держава має об'єкти культурної спадщини, захист яких узяла на себе ЮНЕСКО.

Назвіть об'єкти культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні. Що ви про них знаєте?

Під час найбільшої техногенної катастрофи ХХ ст. — аварії на Чорнобильській АЕС — МАГАТЕ брала участь у ліквідації її наслідків. ООН також зацікавлена у співробітництві з Україною через ФАО, оскільки Україна є одним із найбільших у світі виробників сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. Розширюється співробітництво нашої держави з **Міжнародною організацією праці (МОП)** і **Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ)** (мал. 1). Штаб-квартири цих організацій розташовані в Женеві (Швейцарія).

Україна співпрацює і з Групою **Світового банку**, до якої входять МБРР і МВФ. Метою діяльності цих міжнародних організацій є сприяння економічному зростанню країн, що розвиваються.

За додатковою інформацією підготуйте повідомлення про участь України в роботі МАГАТЕ та ФАО.

Після Другої світової війни зросла активність міжнародних спортивних, релігійних, студентських та інших організацій, які не є структурами ООН. Україна бере участь у роботі **Міжнародного олімпійського комітету**

(МОК) (Лозанна, Швейцарія), **Всесвітньої ради церков (ВРЦ)** (Женева), **Міжнародного союзу студентів** (Прага), **Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол)** (Ліон).

Україна є асоційованим членом таких регіональних міжнародних організацій, як **Європейський Союз (ЄС)** та **Союз Незалежних Держав (СНД)**.

У Європі діють й інші, переважно політичні й фахові міжнародні організації, у роботі яких бере участь наша країна. Найвідомішими серед них є **Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)** та **Рада Європи (РЄ)**.

Знайдіть на карті країни, у яких розташовані штаб-квартири таких організацій, як МОП, ВООЗ, МОК, ОБСЄ, Рада Європи.

2 ОРГАНІЗАЦІЇ, ДО ЯКИХ МОЖЕ В МАЙБУТНЬОМУ ВСТУПИТИ УКРАЇНА. На сьогоднішній день найефективнішою політичною та економічною міжнародною організацією є **Європейський Союз (ЄС)**. Велику кількість бажаючих вступити до цієї організації приваблюють принципи її діяльності. По-перше, кожна країна-член цього регіонального міжнародного об'єднання має в ньому один голос і право вето на будь-яке його рішення. Це свідчить про те, що рішення не буде прийнято до тих пір, поки не будуть враховані інтереси найменших і найслабших країн. Тому ЄС вважається найсправедливішою міжнародною організацією такого рівня інтеграції у світі. По-друге, завданням ЄС є «підтягування» менш розвинених країн до рівня найбільш розвинених. Для цього виділяються величезні кошти.

Україна стала асоційованим членом цієї організації та прагне увійти до неї як повноправна учасниця. Однак для цього необхідно

1

2

3

Мал. 1. Емблеми міжнародних організацій, членом яких є Україна: 1) МОП; 2) ВООЗ; 3) МОК.

i

Мал. 2. Спільні навчання Україна — НАТО.

виконати певні умови. Головною з них є реальна боротьба з корупцією в країні.

Найефективнішим і найвпливовішим військово-політичним блоком у світі є **Організація Північноатлантичного договору (НАТО)**. Цікаво, що майже всі країни ЄС одночасно є і членами НАТО. Крім європейських країн, до НАТО входять США і Канада. Фактично США зі своєю потужною армією виступають гарантом військової могутності НАТО.

За допомогою додаткових джерел дізнайтеся, які країни ЄС не є членами НАТО і Шенгенської угоди.

Стратегічним завданням України в першій половині ХХІ ст. є вступ до ЄС і НАТО (мал. 2).

ВИСНОВКИ

- Україна належить до держав — засновниць ООН і входить до неї від дня її створення в 1945 р., є членом кількох спеціалізованих міжнародних організацій ООН.
- Найбільш активно Україна співпрацює з трьома найавторитетнішими спеціалізованими установами ООН — ЮНЕСКО, МАГАТЕ, ФАО. Вона володіє культурною спадщиною, захист якої взяла на себе ЮНЕСКО.
- Україна співпрацює і з Групою Світового банку (МБРР і МВФ).
- Наша держава стала асоційованим членом ЄС і прагне увійти до нього як повноправна учасниця. Для цього необхідно виконати кілька умов, головною з яких є реальна боротьба з корупцією в країні.
- Стратегічним завданням України є вступ до НАТО.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «міжнародна інтеграція».
2. Охарактеризуйте участь України в роботі міжнародних організацій.
3. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про те, як Україна стала однією із засновниць ООН.
4. Розкажіть, яку участь беруть міжнародні організації, членом яких є Україна, у житті нашої країни.
5. Поясніть, чому стратегічним завданням України в першій половині ХХІ ст. є вступ до ЄС і НАТО.

Дослідження. Міжнародні економічні організації та Україна

1. Складіть таблицю-перелік організацій, членом яких є Україна. Укажіть мету діяльності кожної з них.
2. Стисло опишіть історію створення організацій. З'ясуйте, де розташовані їхні штаб-квартири.

Практична робота 11. Участь України в роботі міжнародних економічних організацій

1. Виберіть дві міжнародні економічні організації, членом яких є Україна.
2. Доберіть інформацію про діяльність цих організацій.
3. Розкажіть про участь у цій діяльності нашої країни.
4. Визначте переваги, які дає Україні участь у роботі цих міжнародних організацій.

Джерела Інтернету

- vc.ru/p/dutch-east-india-company — голландська Ост-Індська компанія
- ecotown.com.ua/ — альтернативна енергетика у світі
- patent.km.ua/rus/articles/i355 — Кремнієва (Силіконова) долина
- <https://igov.org.ua/> — види державних послуг
- dekatop.com/archives/7812 — найстаріший банк у світі
- ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/about-nato/what-is-nato — НАТО

i

Тема 1. Політичне облаштування світу

Тема 2. Економічна типізація країн світу

Тема 3. Розвинені країни світу

Тема 4. Країни, що розвиваються

Тема 5. Країни з перехідною економікою

Будь-яка країна світу — і така велика, як Росія, Канада, США або Китай, і така маленька, як Ватикан або Сингапур, — є неповторною та своєрідною. Країни мають неоднакові території, різні природні умови та кількість населення, можуть бути багатими чи бідними на природні ресурси, різнитися за показниками галузевої структури та рівнем заможності своїх громадян тощо.

Відповідно до існуючих відмінностей виникає необхідність створення типології країн шляхом порівняння певних якісних і кількісних показників їхнього господарства. Залежно від того, які ознаки будуть покладені в основу типізації, такими й будуть результати.

Отож, починаємо характеризувати, об'єднувати в групи або розрізняти за певними ознаками країни сучасного світу. Бажаємо вам цікавих пошуків та корисних відкриттів!

Вивчаючи теми, ви:

- *дізнаєтеся* про основні форми державного устрою та правління країн світу тощо;
- *навчитеся пояснювати та аналізувати* характер впливу географічного положення на природу, життя людей і господарську діяльність на прикладі окремих країн світу;
- *познайомитеся* з міжнародною спеціалізацією країн світу;
- *оціните* політико-географічне положення країн та геополітичну обстановку, роль міжнародних організацій у світі;
- *зрозумієте* тенденції соціально-економічного розвитку країн світу; відмінності між країнами з різним рівнем соціально-економічного розвитку;
- *усвідомите* економічні взаємовідносини між країнами в умовах глобалізації тощо.

Тема 1. Політичне облаштування світу

§36

Політична карта світу у XX та XXI ст. Класифікація країн за державним устроєм і формою правління

1. Пригадайте, як класифікують карти за змістом. 2. Яке змістове навантаження має політична карта світу?

1 ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ, ОСНОВНІ ЗМІНИ НА НІЙ у XX та XXI ст. Формування сучасної політичної карти світу є дуже складним і тривалим процесом, що не припиняється вже протягом кількох тисячоліть. Зараз, у першій половині XXI ст., на ваших очах відбуваються величезні й вражаючі зміни. Основною тенденцією змін на політичній карті є постійне зростання кількості держав. У XIX ст. їх налічувалося близько 50, а на початку XXI ст. — майже 200.

СЛОВНИК

Політична карта світу — географічна карта, що відображає розміщення країн (держав) на нашій планеті. Політичні карти бувають загальними (оглядовими) та спеціальними. Загальні передають особливості розміщення країн, найважливіших політичних і стратегічних центрів, міжнародних і внутрішньодержавних комунікацій. Спеціальні показують окремі політичні проблеми, явища або події.

Протягом XX — початку XXI ст. постав і набув розвитку новітній етап формування політичної карти світу. Перший його період розпочався після Першої світової війни і тривав до завершення Другої світової війни. Характерною його ознакою стало руйнування імперій та створення нових незалежних держав.

Другий період формування політичної карти світу розпочався після Другої світової війни. Його головною особливістю стало створення двох антагоністичних соціально-економічних і політичних систем — соціалістичної на чолі із СРСР та капіталістичної (ринкової) на чолі зі США. На початку 1990-х рр. соціалістична система зазнала краху. Розпався і СРСР. Розпочався новий етап формування політичної карти: одні держави (Югославія та Чехосло-

ваччина) утворили окремі країни, інші — об'єдналися (ФРН та НДР).

Знайдіть на політичній карті світу держави, які утворилися після розпаду СРСР та Югославії.

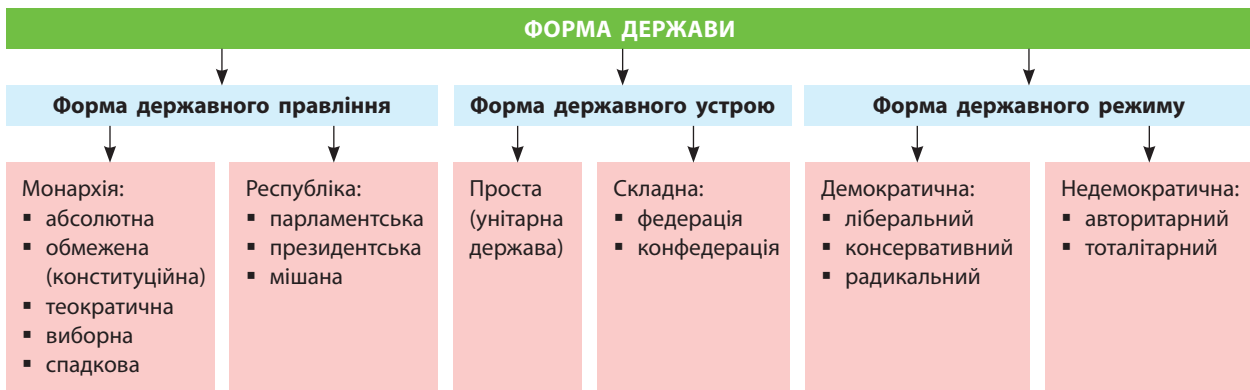
Слід зазначити, що в наш час утворення нових країн триває. У 2002 р. здобув незалежність (від Індонезії) Східний Тимор, ставши першою незалежною суверенною державою XXI ст. У 2005 р. Чорногорія вийшла зі складу конфедеративного союзу із Сербією, утворивши незалежну державу. У 2007 р. від Сербії відійшла частково визнана на сьогодні Республіка Косово. У 2011 р. за результатами референдуму було проголошено незалежність Південного Судану, але військові конфлікти на його території та сутички із сусіднім Суданом не припинилися й досі.

2 КЛАСИФІКАЦІЯ КРАЇН ЗА ДЕРЖАВНИМ УСТРОЄМ.

За формами адміністративно-територіального устрою всі держави поділяються на унітарні та федеративні. **Унітарна держава** складається з адміністративно-територіальних одиниць (провінцій, областей, районів тощо), які підпорядковані центральним органам влади та мають єдину конституцію і єдину ієрархічну систему державної влади. Провінції, області, райони мають лише виконавчу владу. Вони не наділені законодавчими функціями. Ця форма адміністративно-територіального устрою виявилася найбільш ефективною і життєздатною. На сьогодні абсолютна більшість країн світу є унітарними державами. До них належать Франція, Японія, Італія, Польща, Угорщина тощо. Як правило, це невеликі або середні за розмірами території однонаціональні держави.

Федеративні держави мають у своєму складі самоврядні території (штати, республіки, землі, області, провінції тощо), які хоча й вхо-

Мал. 1. Типологія держав.

дять до складу єдиної союзної держави, проте мають певну автономію. Їм притаманні деякі ознаки незалежних держав — власні конституція, парламент тощо. До них належать великі, здебільшого багатонаціональні держави — Росія, Індія, США, Бразилія, Нігерія, Канада, Австралія, Німеччина тощо.

Знайдіть на політичній карті світу унітарні та федеративні держави.

3 КЛАСИФІКАЦІЯ КРАЇН ЗА ФОРМОЮ ПРАВЛІННЯ.

Усі держави світу існують на основі різних принципів організації влади. Ці принципи насамперед зумовлені особливостями державного ладу — монархічного або республіканського (мал. 1).

Монархічна форма правління виникла в умовах рабовласництва та домінувала в Середні віки. У наш час збереглися переважно

формальні ознаки монархічного правління. Монарх є своєрідним символом держави й виконує фактично представницькі функції. У традиційному розумінні **монархія** — це форма державного правління, за якої найвища влада в країні належить одній особі — монарху. У різних країнах його називають по-різному: король, імператор, шах, султан, цар, князь, емір тощо (мал. 2).

Монархії бувають *конституційними* та *абсолютними*. Більшість з існуючих сьогодні монархій конституційні (дуалістичні та пар-

СЛОВНИК

Монархія — форма державного правління, за якої найвища державна влада частково (обмежена, конституційна монархія) або повністю (необмежена, абсолютна монархія) належить одній особі — спадкоємному монарху.

Мал. 2. Монархи окремих держав світу: 1) королева Великої Британії Єлизавета II; 2) імператор Японії Акіхіто.

Мал. 3. Королева Нідерландів Максима на Олімпіаді-2016 у Бразилії в українській вишиванці.

СЛОВНИК

Республіка — форма державного правління, за якої вищі органи влади обираються на певний термін і мають визначені законом повноваження; існує поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову.

Мал. 4. Кронпринц (спадкоємець) емірату Дубай Хамдан ібн Мохаммед Аль Мактум.

Мал. 5. Папа Римський Франциск.

ламентарні). Реальна влада в них належить парламенту (законодавча) та уряду (виконавча). Прикладами конституційних монархій є Велика Британія, Норвегія, Данія, Бельгія, Іспанія, Швеція, Монако, Ліхтенштейн, Люксембург, Нідерланди (мал. 3), Японія, Марокко.

За абсолютної монархії влада монарха практично нічим не обмежена. У цих державах уряди або інші органи влади відповідальні лише перед монархом як главою держави. Монарх приймає рішення одноосібно. Парламент або взагалі відсутній, або є лише дорадчим органом. До таких держав належать Саудівська Аравія, Оман, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Бруней та ін. Щодо ОАЕ, то це взагалі унікальне державне утворення — об'єднання семи спадкових абсолютних монархій, які домовилися, що на міжнародній арені главою держави є шейх найбільшого емірату — Абу-Дабі. Проте в кожному з еміратів залишається необмежена влада місцевого шейха (мал. 4).

Особливим різновидом абсолютної монархії є *абсолютна теократична монархія*, за якої глава держави є одночасно і главою церкви. Прикладом таких монархій є найменша у світі незалежна держава-анклав, резиденція папи римського Ватикан (мал. 5). Тут монарх є главою церкви, а політична влада належить духовенству. Також у цьому контексті можна згадати Саудівську Аравію, король якої Салман ібн Абдул-Азіз Аль Сауд зберігає дві святині правовірних мусульман усього світу — мечеті в містах Мекка та Медина.

Сьогодні у світі налічується понад 30 монархій. Найбільше їх у Європі та Азії, три в Африці й одна в Океанії. Серед них є імперії (Японія), королівства (Велика Британія, Швеція, Бельгія тощо), князівства (Андорра, Ліхтенштейн, Монако), герцогство (Люксембург), султанати (Бруней, Малайзія, Оман та ін.), емірати (Бахрейн, Катар, ОАЕ) тощо.

Республіка — це форма державного правління, за якої всі вищі органи влади або обираються народом, або формуються парламентом, який обирається народом. Сьогодні у світі переважають держави з республіканською формою правління (понад 140).

За республіканської форми правління законодавча влада належить парламенту, виконавча — уряду. Розрізняють *президентські* й *парламентські республіки*. У перших президент очолює уряд і має досить значні повноваження (США, деякі країни Латинської Америки). У парламентських республіках роль президента в основному є представницькою. Уряд у таких країнах очолює прем'єр-міністр (Індія, Німеччина, Італія). Суто парламентськими республіками, де роль президента виконує генерал-губернатор, можна назвати Канаду й Австралію. Існують і *мішані республіки* — президентсько-парламентські або парламентсько-президентські (Україна, Фінляндія, Литва).

За додатковими джерелами підготуйте розповідь про Співдружність націй, яку очолює Велика Британія. Поділіться інформацією на наступному уроці.

ВИСНОВКИ

- Формування політичної карти світу — складний і тривалий процес. Протягом XX і на початку XXI ст. відбувається новітній етап формування політичної карти світу, який можна поділити на окремі періоди.
- За формами адміністративно-територіального устрою всі країни поділяються на унітарні й федеративні. Унітарна держава складається з адміністративно-територіальних одиниць, які підпорядковані центральним органам влади. Федеративні держави мають у своєму складі самоврядні території.
- Усі держави світу існують на основі різних принципів організації влади. Ці принципи насамперед зумовлені особливостями державного ладу — монархічного (конституційні та абсолютні монархії) або республіканського.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть зміни, які відбулися на політичній карті світу за останні 100 років.
2. За допомогою схеми на мал. 1 (с. 109) поясніть типологію держав. Наведіть приклади країн.
3. Покажіть на карті країни з унітарним або федеративним устроєм.
4. Охарактеризуйте відмінності між республіками та монархіями.
5. Підготуйте додаткову інформацію про життя сучасних монархів.

§37**Геополітичне становище країн і регіонів**

Пригадайте особливості політико-географічного положення України, назвіть його позитивні й негативні риси.

1 ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ КРАЇН І РЕГІОНІВ ЯК ІСТОРИЧНА КАТЕГОРІЯ.

У розвитку й самому існуванні держав на політичній карті світу визначальна роль відводиться чинникам просторово-територіальної організації, до яких належить і географічне положення. Значення цього чинника із часом змінюється, оскільки воно є відносним, але ніколи не стає другорядним, тому що визначає саму сутність держави.

Пригадайте, за яким планом ви характеризували географічне положення материків та України.

Географічне положення держави — це її розміщення на планеті відносно інших держав. Зовнішнє середовище через свої складові частини активно впливає на об'єкт, географічне положення якого визначається. Справді, особливості географічного положення країни значною, а іноді й вирішальною мірою впливають на подальшу долю держави, нації та навіть окремої людини.

Як географічне положення України впливає на сучасні події в країні?

Географічне положення визначається як щодо природних (материків, водойм, гірських

систем тощо), так і щодо соціально-, політико- та економіко-географічних (країн, військово-політичних союзів тощо) об'єктів. Одним із кількісних показників географічного положення є географічні координати об'єкта.

Основними ознаками географічного положення є дистанційність, детермінованість (визначеність) і потенційність. Дистанційність — вигідність (або невигідність) географічного положення залежно від зміни відстані між взаємодіючими об'єктами. При цьому певна відстань може виражатися не лише в одиницях довжини, а й у віртуальних показниках, що характеризують відносини абстрактними поняттями.

Географічне положення значною мірою є визначеним, без урахування випадкових чинників, тобто детермінованим. Таким чином, географічне положення є головною, визначальною рисою розвитку людського суспільства. Потенційність географічного положення полягає в його невичерпних можливостях, що можуть бути використані для забезпечення суспільних потреб.

Виділяють кілька видів географічного положення: фізико-, еколого-, соціально-, економіко- або політико-географічне тощо.

Мал. 1. Середземноморський транспортний коридор.

Для будь-якої країни її політико-географічне положення має велике значення. Це розміщення країни на політичній карті світу, материка або окремого регіону у взаємодії з політичними реаліями, які мають на неї певний вплив. При цьому політика розуміється як діяльність, спрямована на перемогу в боротьбі за власні інтереси. Політика може бути державною, певної організації або особи.

Оцінюючи політико-географічне положення, слід урахувувати такі його складові, як ресурсна (галузева) і просторово-територіальна. Фізико-географічна складова характеризується тим, що географічне середовище відіграє суттєву роль у житті суспільства, ефективності функціонування країн. Навіть найпотужніші держави з їхніми безмежними можливостями відступають перед стихійними силами природи у вигляді цунамі, землетрусів, повеней, ураганів, торнадо тощо. Наявність та якість земельних або інших природних ресурсів, вихід до незамерзаючих морів, клімат і рельєф місцевості, наявність повноводних річок і безліч інших чинників фізико-географічної складової політико-географічного положення залишаються важливими для розвитку, а іноді й самого існування тієї або іншої країни.

Економіко-географічна складова в оцінці політико-географічного положення весь час

зростає. Більшість країн відчувають потребу в ресурсах для розвитку, які вони не здатні забезпечити з власної території. І це вже не лише корисні копалини та продукти харчування, а й трудові ресурси. Тому відкритий доступ до регіонів, які забезпечені ресурсами для соціально-економічного розвитку, стає вирішальним чинником в оцінці політико-географічного положення. Не менш важливим є і розміщення стосовно основних ринків збуту товарів, вироблених у країні. Їхня місткість і транспортна доступність також є важливим чинником, що сприяє або гальмує розвиток держави.

За допомогою політичної карти Європи назвіть країни, у межах яких проходить Середземноморський транспортний коридор (мал. 1). Які країни в ньому є транзитними?

На світових ринках з'являється все більше китайських товарів. За допомогою карт атласу оцініть можливість транспортної доступності Китаю до різних регіонів світу.

За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про минуле та сьогодення Шовкового шляху.

Важливими є також геополітична та геостратегічна складові політико-географічного положення держави. Політична нестабільність, збройні конфлікти тощо негативно впливають на розвиток країн і навіть регіонів світу, змінюють напрямки й обсяги транзитних товаропотоків, руйнують усталені системи міждержавних відносин.

У просторово-територіальному відношенні можна виділити глобальне, регіональне і локально-сусідське політико-географічне положення країн. Глобальне положення є місцем держави на політичній карті світу в контексті її всебічних зв'язків і відносин з іншими державами. Регіональне політико-географічне положення включає розміщення і взаємозв'язки з країнами свого історико-географічного регіону. Локально-сусідське політико-географічне положення — це розміщення і взаємодія країни в оточенні держав-

сусідів. На цьому рівні відбувається реальне відпрацювання всіх видів відносин і взаємозв'язків між окремими державами та міждержавними інтеграційними утвореннями.

2 КОНЦЕПЦІЇ ГЕОПОЛІТИКИ. Наука, що вивчає вплив географічних чинників на внутрішню і зовнішню політику держави, називається **геополітикою**. Найбільший внесок у становлення геополітики зробили вчені Ф. Ратцель із Німеччини і Р. Челлен зі Швеції. Вони розглядали держави як живі організми, що борються між собою за «місце під сонцем». Ця геополітична концепція отримала назву *організменної теорії*. Згідно з нею держави, як і живі організми, у своєму існуванні керуються природними інстинктами, найсильнішими з яких є інстинкти самозбереження і зростання (експансії).

Дуже давньою є *теорія географічного детермінізму*. Суть цієї теорії полягає в тому, що визначальною силою розвитку суспільства є географічне положення і природне середовище. Так, природні умови визначають не лише виникнення країн і народів, спосіб їхнього життя, а й сам перебіг історії.

Геополітична концепція *мондіалізму* передбачає вирішення всіх проблем людства завдяки

створенню на Землі єдиної країни, мови, народу, якими управлятиме світовий уряд. Мондіалізм має багато різних форм прояву, які лежать в основі як марксизму, так і фашизму.

Інша геополітична концепція — *атлантизм* — вважає, що у світі змагаються між собою країни і народи моря й суходолу. Прибережні держави і народи більш розвинені, підприємливіші, оскільки вони здавна здійснювали морські походи та багато бачили. А континентальні країни й народи консервативні, гірше сприймають прогрес і тому відстають у розвитку.

Найновішою геополітичною концепцією стала *функціональна теорія*, висунута в другій половині XX ст. американцем Р. Гартшорном. Він вважав, що успішний розвиток держав залежить від уміння переборювати сили, які намагаються зруйнувати державу. Цілісність держави вже не зможе бути забезпечена одним лише державним апаратом, яким би організованим й ефективним він не був, а для об'єднання людей потрібна державна ідея. Серед чинників такого об'єднання головним Р. Гартшорн вважав націоналізм.

i

СЛОВНИК

Геополітика (у перекладі — мистецтво управління державою) — політологічна концепція, що вбачає визначальною (у політиці) роль географічних чинників: це просторове розташування країни, розмір території, наявність, відсутність або обмеженість природних ресурсів, клімат, кількість населення тощо.

СЛОВНИК

Експансія — розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі. Прагнення держави захоплення нових територій, колоній, ринків збуту в інших країнах. Здійснюється силовими методами: шляхом збройної агресії, політико-дипломатичним тиском, економічним насиллям. Розрізняють територіальну, економічну, політичну, воєнну, інформаційну, культурну, мовну, міграційну експансії.

ВИСНОВКИ

- Географічне положення держави — це її розміщення на планеті відносно інших держав, військово-політичних союзів і географічних об'єктів. Основними ознаками географічного положення є дистанційність, детермінованість (визначеність) і потенційність.
- Виділяють кілька видів географічного положення: фізико-, еколого-, соціально-, економіко- та політико-географічне. Відкритий доступ до регіонів, які мають достатні ресурси для соціально-економічного розвитку, стає вирішальним чинником оцінювання політико-географічного положення.
- Геополітика вивчає вплив географічних чинників на внутрішню і зовнішню політику держави. Основними геополітичними теоріями є організмена, географічного детермінізму, мондіалізм, атлантизм та функціональна теорія.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За допомогою політичної карти світу охарактеризуйте сучасне політико-географічне положення нашої країни.
2. Що таке геополітика, геополітична концепція?
3. Яка роль належить міжнародним організаціям у вирішенні різних геополітичних проблем? Чи завжди вони здатні з нею впоратися?
4. Охарактеризуйте концепції геополітики. Яка з них вам найближча? Спробуйте пояснити, чому саме вона.

§38

Міжнародні політичні організації

1. Що таке міжнародна організація? 2. Які міжнародні організації вам відомі? 3. Пригадайте, до складу яких організацій входить Україна.

1 **МІЖНАРОДНІ ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ.** Зараз у світі налічується понад 4 тис. міжнародних організацій. Їх утворюють три або більше держав для реалізації певних спільних інтересів. Фактично всі вони певною мірою є політичними утвореннями, що декларують вирішення економічних, військових та інших проблем. Найбільшою міжнародною організацією, до якої входить більшість країн світу, є **Організація Об'єднаних Націй**.

Із якою метою створюються міжнародні організації і чому їхня кількість зростає?

Найбільш авторитетною міжнародною організацією є ООН. Її було створено після Другої світової війни з метою відвернення чергової світової війни й локальних конфліктів, посилення міжнародної безпеки та розвитку міжнародного співробітництва (мал. 1). ООН діє на підставі Статуту, положення якого є обов'язковими для країн-членів цієї організації.

Головними організаціями ООН є Генеральна Асамблея і Рада Безпеки. До провідних органів цієї міжнародної глобальної організації належать Секретаріат, Міжнародний суд, Рада опіки, Економічна і соціальна рада.

За допомогою статистичних матеріалів таблиці порівняйте ВВП країн та їхню частку в бюджеті ООН. Зробіть висновки.

Як ви знаєте, у 1945 р. Україна, перебуваючи у складі СРСР, стала однією з країн-засновниць ООН. Тепер наша держава є членом кількох спеціалізованих міжнародних організацій ООН — ЮНЕСКО, МАГАТЕ і ФАО.

На засіданнях *Генеральної Асамблеї*, де присутні делегації всіх країн-членів ООН, обговорюються найактуальніші проблеми світової політики, а також ухвалюються рекомендації щодо їх вирішення. Кожна країна незалежно від її площі, кількості населення, рівня економічного та військового розвитку має один голос.

Таблиця

ЧАСТКА ВНЕСКІВ 17 КРАЇН СВІТУ ДО БЮДЖЕТУ ООН (2016 р.)

Країна	Внесок, % від бюджету ООН
США	22,0
Японія	9,7
Китай	7,9
Німеччина	6,4
Франція	4,9
Велика Британія	4,5
Бразилія	3,8
Італія	3,8
Росія	3,1
Канада	2,9
Іспанія	2,4
Австралія	2,3
Південна Корея	2,0
Нідерланди	1,5
Мексика	1,4
Саудівська Аравія	1,3
Швейцарія	1,1
Інші	19,1

Рада Безпеки складається з 15 країн-членів і несе відповідальність за підтримання міжнародного миру й безпеки. Її рішення повинні виконувати всі члени ООН. США, Велика Британія, Франція, Китай і Росія мають статус постійних членів Ради і право вето на рішення цієї організації.

До провідних органів ООН належить *Міжнародний суд* (мал. 2). Це головний судовий орган, що вирішує юридичні суперечки між державами. Міжнародний суд розташований у місті Гаага (Нідерланди).

Найвідомішими організаціями, які не входять до структур ООН, є Європейський Союз (ЄС), Організація Північноатлантичного договору (НАТО) та Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). До складу ОБСЄ входять 57 держав Європи, Азії та Північної Америки, що об'єднані в Парламент-

Мал. 1. Штаб-квартира ООН у Відні (Австрія).

Мал. 2. Будинок Міжнародного суду в Гаазі (Нідерланди).

ську асамблею. Штаб-квартира розташовується в Копенгагені (Данія). Раніше за ОБСЄ в 1949 р. була створена Рада Європи — міжнародна організація, до складу якої входять 47 країн, зокрема й Україна. Штаб-квартира цієї організації розміщена в Страсбурзі (Франція). Рада Європи опікується переважно питаннями прав людини, гуманітарного і правового співробітництва, культури й екології.

2 РОЛЬ ООН, РАДИ ЄВРОПИ ТА ІНШИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН МІЖ ДЕРЖАВАМИ СВІТУ. Заснування ООН після закінчення Другої світової війни ознаменувало створення нової системи безпеки. Однак зараз усе частіше говорять про кризу в діяльності цієї організації.

Стаття 33 IV Статуту ООН називається «Мирне вирішення суперечок». Розв'язання

міжнародних суперечок мирним шляхом здійснюється трьома головними органами ООН: Радою Безпеки, Генеральною Асамблеєю та Міжнародним судом.

Для підтримання миру організація може використовувати миротворчі сили, головним завданням яких є роз'єднання протиборчих сторін і недопущення військового конфлікту між ними.

Із моменту проголошення незалежності наша країна близько 20 разів брала участь у забезпеченні миротворчих місій ООН: наприклад, у 1994—2000 рр. у складі спостерігачів ООН під час громадянської війни в Таджикистані, у 2005—2008 рр. у складі миротворців під час війни в Іраку тощо.

Створення Ради Європи — це крок до згуртування Європи, що пережила Другу світову війну. Головне її завдання — розвиток механізмів захисту прав людини.

ВИСНОВКИ

- Сьогодні у світі налічується понад 4 тис. міжнародних організацій, які декларують вирішення політичних, економічних, військових та інших проблем. Найбільшою міжнародною організацією, до якої входить переважна частина країн світу, є Організація Об'єднаних Націй.
- У 1945 р. Україна, перебуваючи у складі СРСР, стала однією з країн — засновниць ООН, а зараз є членом кількох спеціалізованих міжнародних організацій ООН — ЮНЕСКО, МАГАТЕ і FAO.
- Найвідомішими міжнародними організаціями, крім ООН, є Європейський Союз (ЄС), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть міжнародні політичні організації, у роботі яких бере участь Україна.
2. Підготуйте повідомлення про сучасну політичну ситуацію у світі. Презентуйте його на наступному уроці.
3. Оцініть роль міжнародних організацій у вирішенні різних геополітичних проблем.
4. За додатковими джерелами дізнайтеся більше про діяльність НАТО. Поділіться інформацією з однокласниками на уроці географії.

Тема 2. Економічна типізація країн світу

§39

Класифікація країн за типом господарської системи та рівнем соціально-економічного розвитку

Пригадайте з курсу історії, що ви знаєте про стани суспільно-економічного розвитку суспільства.

1 КЛАСИФІКАЦІЯ КРАЇН ЗА ТИПОМ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ. За типом господарської системи, що існує в тій чи іншій країні, їх можна об'єднати в кілька груп: країни з ринковою економікою, перехідною та плановою (командно-адміністративною).

Зараз у світі переважають країни першої й другої груп. При цьому країни з перехідною економікою поступово переходять до першої групи — країн із ринковою економікою. Після краху комуністичної системи на початку 1990-х рр. країн із плановою економікою в чистому вигляді залишилося дуже мало. Сучасною країною командної економіки є Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, неофіційна назва — Північна Корея).

Знайдіть за додатковими джерелами цікаві факти про Північну Корею. Поділіться цією інформацією на уроці географії.

До країн із плановою економікою належить і Куба. Однак у цій державі останнім часом стали помітними елементи ринкового господарства, і тому вона перетворюється на країну з перехідною економікою. Командно-адміністративна система залишилася також у М'янмі. У Китаї, де збереглося правління комуністів, відбулися глибокі ринкові перетворення, які стали основою швидкого економічного розвитку держави.

Головна відмінність між ринковою і плановою економікою полягає в тому, що за першої реалізуються об'єктивні економічні закони. Втручання держави в об'єктивні економічні процеси відбувається економічними методами, тобто шляхом перерозподілу державних інвестицій між галузями економіки, податковою, митною політикою тощо. Планова економіка повністю підпорядкована державній бюрократії, яка наперед визначає, скільки й кому потрібно виробити певної продукції. При цьо-

Мал. 1. На вулицях Північної Кореї (1) та Південної Кореї (2).

Мал. 2. Фотознімок території Північної та Південної Кореї вночі з космосу.

му відсутня конкуренція, яка є головним механізмом підвищення продуктивності праці та поліпшення якості продукції, що випускається. Неефективна система оплати праці, коли робітники отримують фіксовану платню незалежно від результатів праці, знищує ініціативу. Існування впродовж десятиліть двох різних економік у Німеччині, Китаї, Кореї наочно продемонструвало, яка економічна система є більш ефективною (мал. 1, 2).

? Якій економічній системі підпорядкована Північна Корея? Південна Корея? За мал. 1 визначте, яка з держав є більш розвинутою. Зробіть висновки.

2 КЛАСИФІКАЦІЯ КРАЇН ЗА РІВНЕМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ. За рівнем соціально-економічного розвитку країни світу можна поділити на високорозвинені, середньорозвинені, країни, що розвиваються, і найменш розвинені. Це, звичайно, досить умовний поділ. Більшість учених дотримується такої класифікації: **розвинені, середньорозвинені та країни, що розвиваються.** Із метою виокремлення країн, які потребують матеріальної допомоги від світового співтовариства, ООН виділяє групу *найменш розвинених країн*. Це найбідніші держави, частина з яких не має безпосереднього виходу до моря та майже не пов'язана із зовнішнім світом. Система освіти та охорони здоров'я в цих країнах перебуває на найнижчому рівні, переважають доіндустріальні форми праці. До таких держав належать Афганістан, Нігер, Сомалі, Чад, Центральноафриканська Республіка тощо.

Найголовнішим показником, що характеризує рівень соціально-економічного розвитку країн, є валовий внутрішній продукт (ВВП) на одну особу. Це один із найважливіших показників розвитку економіки, який характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць у сфері матеріального й нематеріального виробництва.

✓ Проаналізуйте схему на мал. 3 та зробіть висновки.

У розвинених країнах показник ВВП на одну особу становить понад 20 тис. дол., у середньорозвинених — від 10 до 20 тис. дол., у країнах, що розвиваються, — від 5 до 10 тис. дол. Найменш розвинені країни мають ВВП нижчий за 5 тис. дол.

Таблиця 1

ВВП НАЙБІЛЬШИХ ЕКОНОМІК СВІТУ
(за даними МВФ на 2016 р.)

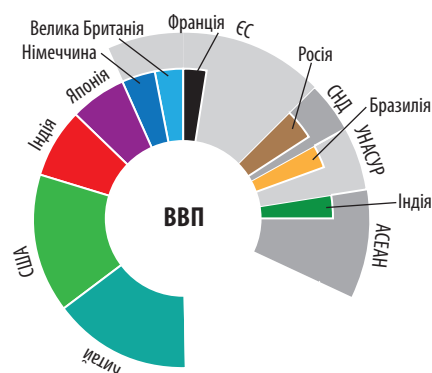
Місце	Країна	ВВП, млн дол.
1	США	18 569 100
Європейський Союз		16 408 364
2	Китай	11 218 281
3	Японія	4 938 644
4	Німеччина	3 466 639
5	Велика Британія	2 629 188
6	Франція	2 463 222
7	Індія	2 256 397
8	Італія	1 850 735
9	Бразилія	1 798 622
10	Канада	1 529 224
65	Україна	93 263

Таблиця 2

КРАЇНИ СВІТУ З НАЙБІЛЬШИМ ВВП НА ОДНУ ОСОБУ
(за даними Світового банку на 2016 р.)

Місце	Країна	ВВП на одну особу, дол.
1	Люксембург	101 450
2	Швейцарія	80 945
3	Макао	78 586
4	Норвегія	74 400
5	Катар	73 653
6	Ірландія	61 133
7	Австралія	56 311
8	США	56 116
9	Сингапур	52 889
10	Данія	51 989

✓ Проаналізуйте дані таблиць 1, 2 і зробіть висновки.

Мал. 3. Частка найбільших країн та організацій у світовому ВВП.

ВИСНОВКИ

- За типом господарської системи країни можна об'єднати в кілька груп: із ринковою, перехідною та плановою (командно-адміністративною) економікою. Головна відмінність між ринковою і плановою економікою полягає в тому, що за ринкової економіки реалізуються об'єктивні економічні закони, а за планової відсутня конкуренція.
- Типовою країною з плановою економікою є Північна Корея.
- За рівнем соціально-економічного розвитку країни світу можна умовно поділити на високорозвинені, середньорозвинені, країни, що розвиваються, та найменш розвинені. Найголовнішим показником, який характеризує рівень соціально-економічного розвитку країн, є ВВП на одну особу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. На які групи поділяють країни світу? За якими критеріями здійснюється цей поділ?
2. Охарактеризуйте основний соціально-економічний показник розвитку країн.
3. Поясніть, чому загальний ВВП та ВВП на одну особу так різняться (див. таблиці 1, 2).
4. Підготуйте повідомлення про найбідніші та найбагатші країни світу. Використайте інформацію з періодичних видань.

\$40**Показники рівня розвитку країн. Основні відмінності між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються**

Як ви розумієте, що таке рівень життя? За якими критеріями ви б оцінили рівень життя своєї родини?

1 ПОКАЗНИКИ РІВНЯ РОЗВИТКУ КРАЇН: ВВП ТА ЙОГО СТРУКТУРА, ВВП. До найважливіших економічних показників, що характеризують розвиток економіки будь-якої країни світу в цілому, належать **валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт і національний дохід.**

Розглянемо відмінності між ВВП і ВВП на прикладі України та США. В Україні, оскільки вона має в інших країнах небагато своїх підприємств та організацій, різниця між ВВП і ВВП дуже мала. Натомість у США, які володіють найбільшими у світі транснаціональними корпораціями, вона величезна. Так, на території

України під Києвом працює завод відомої американської корпорації «Кока-Кола», але вартість його продукції, виробленої за рік, зараховується не до ВВП України, а до ВВП США.

Таблиця

ВВП КРАЇН СВІТУ НА ОДНУ ОСОБУ
(за даними МВФ на 2016 р.)

Місце	Країна	ВВП, дол.
1	Люксембург	103 199
2	Швейцарія	79 242
3	Норвегія	70 392
4	Ірландія	62 562
5	Катар	60 787
6	Ісландія	59 629
7	США	57 436
8	Данія	53 744
9	Сингапур	52 961
10	Австралія	51 850

СЛОВНИК

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — сукупна вартість усіх товарів і послуг, вироблених (наданих) у певній країні за рік підприємствами та організаціями, що цій країні або її фірмам належать.

Валовий національний продукт (ВНП) — сукупна вартість усього обсягу товарів і послуг, вироблених (наданих) країною за рік, включаючи вартість продукту, створеного підприємствами й фірмами, що належать цій країні, але працюють за кордоном.

Поясніть, від чого залежать обсяги ВВП і ВНП. Порівняйте дані таблиць (с. 117 та 118), зробіть висновки.

Таким чином, до ВВП входять доходи фірм і громадян певної країни, отримані за кордоном. Проте з нього вираховують доходи зарубіжних компаній та осіб, які займаються діяльністю в цій країні.

Національний дохід (НД) фактично є чистим продуктом держави або новоствореною за один рік вартістю. Він дорівнює сукупності вироблених у суспільстві матеріальних і нематеріальних благ за винятком суми, яка витрачається на відновлення спрацьованих у процесі його виробництва засобів. Під час створення матеріальних благ або надання послуг зношуються верстати, із часом руйнуються й потребують ремонту приміщення тощо. На це кожного року витрачається (або відраховується для подальших витрат) значна сума коштів. Отже, національний дохід — це та частка ВВП, що йде на споживання й нагромадження. Саме вона й відображає багатство певної країни. Якщо зволікати з ремонтом приміщень та заміною обладнання, то колись на це доведеться витратити досить великі кошти (якщо їх вчасно накопичували), а це зменшить національний дохід держави. Пересічних людей цікавить не те, який у держави ВВП або ВВП, а скільки коштів вони реально можуть використати на споживання й нагромадження (тобто кошти, які йдуть безпосередньо або опосередковано населенню держави).

Якщо на підприємстві вчасно не накопичували гроші на ремонт приміщень та заміну обладнання, чи зможе воно випускати конкурентоспроможну продукцію?

2 ОБСЯГ І СТРУКТУРА ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ, ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ, РІВЕНЬ БЕЗРОБІТТЯ, ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ. Зовнішня торгівля характеризується трьома головними показниками: оборотом (обігом), товарною структурою, географічним розподілом. Її обсяг у світі вже давно перевищив 10 трлн дол. При цьому експорт дещо менший за імпорту. У структурі зовнішньої торгівлі понад 75 % припадає на готові товари (машини, обладнання, хімікати тощо). Мінеральна сировина, паливо, продовольство та сільськогосподарська продукція становлять 25 %. Головним регіоном зовнішньої торгівлі є Європа — близько 50 % світового товарообігу. Друге місце посідає Азі-

атсько-Тихоокеанський регіон — понад 20 %. На третьому місці перебуває Північна Америка — понад 15 %.

Ще один важливий показник рівня розвитку країни — **індекс людського розвитку (ІЛР)**. Він обчислюється на основі трьох показників: очікуваної тривалості життя (довге й здорове життя), рівня грамотності населення (середня кількість років, витрачена громадянами країни на навчання), рівня життя (національний дохід на одну особу в доларах).

ІЛР країни світу класифікують таким чином: дуже високий (42 країни), високий (43 країни), середній (42 країни) і низький (42 країни) рівні. У 2014 р. найвищий ІЛР мала Норвегія, друге місце посіла Австралія, потім Швейцарія, Нідерланди, США, Німеччина, Нова Зеландія, Канада й Сингапур.

Проаналізуйте інформацію про найвищі показники ІЛР в окремих країнах і поясніть, чому саме до них спрямовані значні потоки мігрантів.

Україна посіла 83-тє місце серед 187 країн світу. Такий показник країна отримала завдяки тому, що за невисокої тривалості життя й низького рівня життя у громадян є доступ до якісної освіти.

Рівень безробіття визначається у відсотках від загальної кількості населення або від кількості економічно активного населення (мал. 1). Найвищий рівень безробіття характерний для деяких африканських держав, де він в останні десятиліття лише зростає. Наприклад, у Зімбабве 95 % економічно активного населення не мають роботи. У Ліберії цей показник сягає 90 %. На третьому місці перебуває Буркіна-Фасо — 77 %.

Спробуйте пояснити, які соціальні наслідки має безробіття.

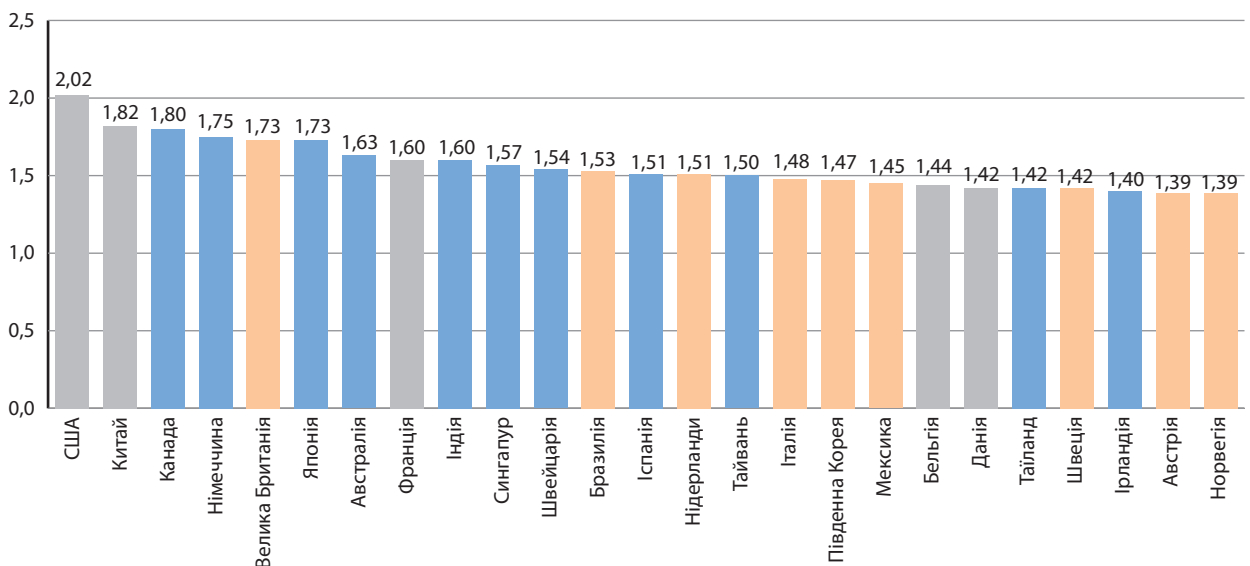
СЛОВНИК

Індекс людського розвитку (ІЛР) — узагальнений показник, який розраховується кожного року з метою порівняння рівня життя, освіченості, грамотності й довголіття населення різних країн світу.

Безробіття — соціально-економічне явище, за якого частина економічно активного населення країни не може реалізувати своє бажання працювати.

Мал. 1. Динаміка рівня безробіття у світі та кількості безробітних (за даними Міжнародної організації праці).

Мал. 2. Рейтинг інвестиційної привабливості країн світу на 2016 р.

Інвестиційна привабливість країн світу є їхньою узагальненою характеристикою з точки зору інвестиційного потенціалу, рівня розвитку інвестиційної інфраструктури, потенційних можливостей отримання прибутків від вкладених інвестицій тощо. Для більш глибокого аналізу інвестиційної привабливості використовують систему відносних показників, які характеризують ліквідність, платоспроможність, дохідність, ефективність використання активів тощо. Простіше це можна виразити так: інвестор хоче повернути вкладені кошти з якомога більшим прибутком. Зви-

чайно, якщо це стосується певної країни, то інвестори головним критерієм інвестицій називають політичну стабільність у країні, низький рівень корупції, працевдатність і креативність населення, відсутність природних катаклізмів, які можуть зруйнувати збудовані інвесторами підприємства, або їх малоймовірність. Перші два критерії, як показує світовий досвід, є вирішальними. Тому найбільші інвестиції, які докорінно змінили країни, було здійснено в Китай та Сингапур, де наявний високий рівень політичної стабільності й існує смертна кара за корупційну діяльність.

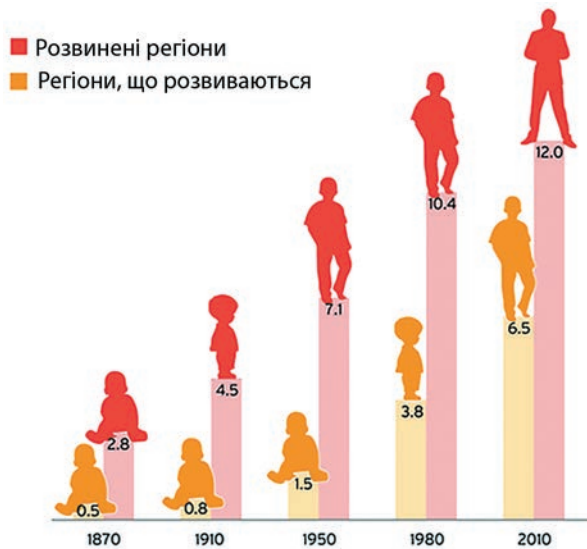

Проаналізуйте мал. 2 та спробуйте пояснити, чому за останні три роки інвестиційна привабливість Японії та Бразилії змінилася, а США, Канади та Китаю залишилися на тому самому рівні.

Основні відмінності між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, полягають у тому, що останні характеризуються певною внутрішньою політичною нестабільністю.

У країнах, що розвиваються, значну роль відіграють тіньовий капітал і мафіозні організації, внутрішній ринок належить іноземним компаніям. Господарська структура має сировинну орієнтацію або спрямована на випуск напівфабрикатів. Розвиваються матеріаломісткі та екологічно небезпечні виробництва. Особливо вирізняються серед країн, що розвиваються, колишні колонії. У населення цих держав переважно відсутні політична воля та прагнення прогресивних змін в економіці й політиці.

Низький освітній рівень населення (мал. 3), бідність, корупція, злочинність, політична й економічна залежність від інших країн не створюють передумов для розвитку економіки. Ці країни фактично є сировинними донорами розвинених держав.

Мал. 3. Тривалість освіти в розвинених країнах і країнах, що розвиваються.

За допомогою мал. 3 спрогнозуйте майбутнє країн, які мають низький рівень освіти. Поясніть, чим це їм загрожує.

i

ВИСНОВКИ

- Найважливіші економічні показники, що характеризують розвиток економіки будь-якої країни світу, — валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт і національний дохід. Національний дохід — чистий продукт держави, який обчислюють, віднявши від сукупності створених у суспільстві матеріальних і нематеріальних благ суму, що витрачається на відновлення спрацьованих у процесі його виробництва засобів.
- Зовнішня торгівля характеризується трьома головними показниками: оборотом, товарною структурою, географічним розподілом.
- Індекс людського розвитку розраховується кожного року з метою порівняння рівня життя, освіченості, грамотності й довголіття населення різних країн світу на основі трьох показників: очікуваної тривалості життя, рівня грамотності та рівня життя населення.
- Головними критеріями інвестиційної привабливості країни є її політична стабільність, низький рівень корупції, працевдатність та креативність населення тощо.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні показники соціально-економічного розвитку країн світу.
2. Поясніть відмінності між ВВП і ВНП на прикладі України та США.
3. У чому полягають відмінності між країнами з різним рівнем соціально-економічного розвитку?
4. Що таке індекс людського розвитку?
5. Поясніть, як безробіття впливає на економічну стабільність держав.
6. Поясніть, від чого залежить інвестиційна привабливість країн та чи важлива вона для розвитку країн узагалі.

Практична робота 12. Складання схеми «Типізація країн світу»

1. За допомогою статистичних матеріалів (електронний режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_ІЛР) позначте на контурній карті країни з дуже

високим, високим, середнім і низьким рівнем ІЛР.

2. Знайдіть місце України в цьому рейтингу.
3. Зробіть відповідні висновки.

Тема 3. Розвинені країни світу

§41

Загальна характеристика країн із розвинутою економікою

Назвіть країни, які межують з Україною. Знайдіть їх на політичній карті світу.

1 ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЇН ІЗ РОЗВИНЕНОЮ ЕКОНОМІКОЮ. У світі існують різні методики визначення економічного розвитку країн світу. Найбільш повне уявлення про групи країн у міжнародній економіці отримують за даними найбільших міжнародних організацій світу — ООН, МВФ і Світового банку. Їхні оцінки трохи відрізняються, тому що різною є кількість країн-учасниць цих організацій, а міжнародні організації аналізують економіку лише своїх країн-членів. Так, МВФ до групи країн із розвинутою економікою відносить країни Західної Європи, США, Канаду, Японію, Австралію та Нову Зеландію. У 1997 р. економічно розвиненими стали вважатися Південна Корея, Гонконг, Сингапур, Тайвань (так звані країни-«дракони» — нові індустріальні країни Південно-Східної Азії) та Ізраїль. ООН додає до цього переліку ще й Південноафриканську Республіку.

Високорозвинені держави світу також не є абсолютно однорідними. До першої підгрупи входять країни «Великої сімки» — США, Канада, Японія, Німеччина, Велика Британія,

Франція та Італія. Ці держави є явними економічними лідерами сучасного світу. У цілому на частку цих країн припадає майже половина ВВП планети.

Другу підгрупу становлять малі високорозвинені країни Європи та Азії — переважно невеликі за площею й кількістю населення. Однак за виробництвом продукції та наданням послуг на одного жителя, рівнем життя своїх громадян вони не поступаються країнам першої підгрупи, а іноді й значно випереджають їх (мал. 1). Критерієм для віднесення певної країни до економічно розвинених є виробництво ВВП на одну особу. Як ви вже знаєте, цей показник має становити близько 20 тис. дол. (Ми говоримо про ВВП, оскільки ці країни мають багато заводів за кордоном.)

Для країн із розвинутою економікою характерними є кілька спільних ознак соціально-економічного розвитку. По-перше, це висока частка експортної продукції. Сировину й паливо ці країни отримують переважно із-за кордону. Іншою ознакою їхніх економік є значна, а іноді й переважаюча частка галузей, пов'язаних із міжнародною сферою послуг, — це торгівля, банківська справа, інфраструктурне транспортне обслуговування, міжнародний туризм тощо. До таких країн належать Австрія, Швейцарія, Швеція, Норвегія, Бельгія, Нідерланди, Південна Корея, Тайвань, Ізраїль тощо.

Знайдіть названі країни на політичній карті світу.

Мал. 1. Люксембург, одна з фінансових столиць світу.

Швидкі темпи розвитку економіки в багатьох середньорозвинених країнах приводять до того, що деякі з них за рівнем ВВП на одну особу наблизилися до показників провідних розвинених держав. Це стосується так званих нових індустріальних держав, наприклад Малайзії, Мексики, Бразилії,

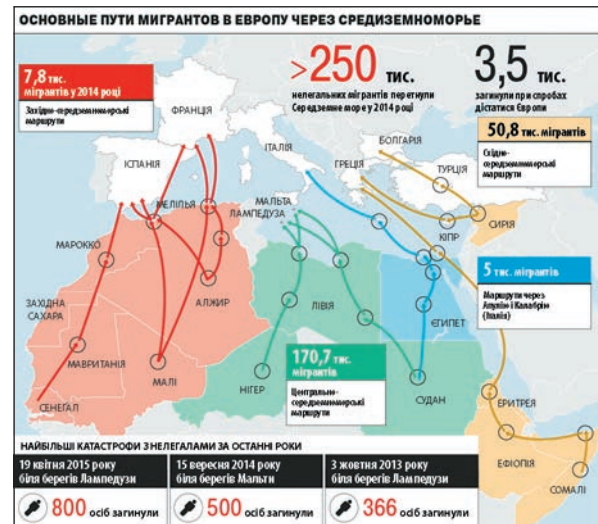

Мал. 2. Біженці в Європі.

а також колишніх соціалістичних країн Європи — Словенії, Чехії, Угорщини тощо. Проте незважаючи на значні успіхи в розвитку економіки, ці країни ще відстають від розвинених країн за рівнем розвитку демократії, права, боротьби з корупцією. Структура їхньої економіки поки що не відповідає сучасним світовим критеріям.

2 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРАЇН ІЗ РОЗВИНЕНОЮ ЕКОНОМІКОЮ. Трансформація країн із розвиненою економікою в просторі й часі не позбавлена багатьох, іноді гострих проблем. Головною серед них є відсутність ідеології соціально-економічного розвитку як цих країн, так і людства в цілому у XXI ст. На сучасному етапі першість належить науково-технічному прогресу. Однак він є не ідеологією розвитку, а лише його інструментом.

Розвинені країни світу у XXI ст. все більше перебирають на себе роль управління розвитком світової економіки, передаючи країнам, що розвиваються, продуктивні галузі господарства. Це приносить їм великі прибутки, дозволяє пом'якшувати гострі екологічні проблеми, концентруючи на власній території функції накопичення, розподілу й перерозподілу капіталів. Як довго може тривати цей процес? Очевидно, що країни, що розвиваються, із часом також захочуть

Мал. 3. Основні шляхи мігрантів у Європу.

увійти до складу групи високорозвинених країн і розвивати лише сферу послуг. Таким чином, зростатиме група економічно розвинених країн, які експлуатуватимуть економіки інших країн, що виробляють якусь продукцію. Поки що невідомо, як вирішувати цю проблему.

Ви вже знаєте, що кількість населення нашої планети продовжує швидко зростати. У багатьох економічно розвинених країнах зараз спостерігається низький природний приріст населення й навіть депопуляція. Кількість жителів найбідніших країн стрімко зростає, а населення економічно розвинених країн у XXI ст. буде швидко зменшуватися. Через це неминучим стане перерозподіл населення планети, нове переселення народів. Цей процес уже почався та набирає силу (мал. 2, 3).

Що ви знаєте про проблеми біженців у Європі?

Значний вплив на подальший розвиток економічно багатих країн світу матиме й геополітичний чинник. Так, відносини між провідними геополітичними гравцями — США, Росією та Китаєм — загострюються. Це примушує економічно розвинені країни відповідним чином реагувати на нові виклики XXI ст. Така реакція полягає у збільшенні витрат на гонку озброєнь. Усе більша частина

Мал. 4. Сучасне озброєння (1) і результати його використання в сирійському місті Алеппо (2).

коштів у цих державах спрямовується на утримання армії, створення нових видів зброї (мал. 4), будівництво нових військових баз тощо, що негативно вплине на рівень економічного й соціального розвитку держав.

? Назвіть сфери, на які можна було б витратити кошти, що спрямовуються на гонку озброєнь.

Таким чином, у період зростаючої глобалізації та інтернаціоналізації не лише

економіки, але й усього світового співтовариства економічно розвинені країни вже не зможуть відмежуватися від кризового світу. Швидкі темпи економічного зростання країн, що розвиваються, неминуче призведуть до поглиблення глобального забруднення довкілля, його швидкої деградації. Це, мабуть, і стане у XXI ст. головною проблемою самого існування не лише економічно розвинених країн, але й усього людства на планеті.

ВИСНОВКИ

- МВФ до країн із розвинутою економікою відносить країни Західної Європи, США, Канаду, Австралію, Нову Зеландію, Японію, Південну Корею, Сингапур, Тайвань та Ізраїль.
- Високорозвинені держави світу не є абсолютно однорідними, а поділяються на держави «Великої сімки», малі високорозвинені країни Європи й Азії та нові індустріальні держави.
- Однією з головних проблем країн із розвинутою економікою є відсутність ідеології як власного соціально-економічного розвитку, так і людства в цілому у XXI ст.
- Кількість населення планети продовжує зростати за рахунок найбідніших країн, що спричиняє перерозподіл населення планети, нове переселення народів.
- Економічно розвинені країни змушені реагувати на нові виклики XXI ст. збільшенням витрат на гонку озброєнь, що негативно позначиться на їхньому економічному й соціальному розвитку.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть ознаки країн із розвинутою економікою.
2. Покажіть на політичній карті світу країни з розвинутою економікою в різних регіонах світу та їхні столиці.
3. Поясніть, чому переселення народів є неминучим на сучасному етапі розвитку людства.
4. Охарактеризуйте причини, із яких розвинені країни змушені витратити кошти не на подальший розвиток, а на озброєння.
5. Підготуйте додаткову інформацію про проблеми, пов'язані з біженцями в Європі. Поділіться цими відомостями з однокласниками на наступному уроці.

§42

Розвинені країни Європи. Загальна характеристика

Пригадайте країни, які найчастіше згадують у новинах на телебаченні. Назвіть їхні столиці.

1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИНЕНИХ КРАЇН ЄВРОПИ.

У Європі в цілому і в Західній Європі зокрема найпотужнішими провідними країнами, що складають основу ЄС і НАТО, безперечно, є Німеччина та Франція. Велика Британія навіть після поки що формального виходу із ЄС залишається одним із лідерів країн НАТО. Італія є четвертою країною Європи, яка належить до її основних економічних плацдармів.

Усі перелічені країни входять до «Великої сімки». Проте в розрахунку ВВП на одну особу малі й «карликові» держави Західної Європи (Люксембург, Ліхтенштейн, Монако, Сан-Марино, Андорра, Мальта, Ватикан) не тільки не поступаються Німеччині, Франції, Великій Британії та Італії, але й випереджають їх. Розвинені країни Західної Європи об'єднані не лише географічним положенням, а й давніми, складними та ефективними економічними та політичними зв'язками (мал. 1).

Таблиця

ВВП (ЗА ПКС) КРАЇН-КАРЛИКІВ ЄВРОПИ
(за даними Всесвітньої книги фактів ЦРУ)

Місце серед 198 країн і територій світу	Країна	ВВП (за ПКС), дол.	Рік
2	Ліхтенштейн	98 432	2013
6	Монако	78 700	2013
11	Сан-Марино	62 100	2015
34	Мальта	35 900	2015
36	Андорра	35 786	2014
—	Ватикан	Країна некомерційної планової економіки	

Підготуйте повідомлення про економічні показники розвитку країн Європи. Скористайтеся статистичною інформацією, що наведена в попередніх параграфах підручника.

i

Мал. 1. Країни-карлики Європи.

Мал. 2. Роздільний збір сміття: 1) у Європі; 2) в Україні.

Сьогодні все ще існує поділ розвинених країн Європи (Західної Європи) на такі групи: 1) країни Північної Європи (Ісландія, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія); 2) країни Середньої Європи (Німеччина, Франція, Велика Британія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія, Австрія, Ліхтенштейн, Ірландія); 3) країни Південної Європи (Італія, Іспанія, Португалія, Ватикан, Андорра, Мальта, Монако, Сан-Марино, Греція). Країни цих регіонів об'єднує не лише географічне положення, а й історичний, культурний та релігійний розвиток. Вони суттєво відрізняються і ще довго відрізнятимуться від колишніх соціалістичних країн Центральної Європи та пострадянських держав Східної Європи високим економічним розвитком і стандартами життя, політичною стабільністю, високою культурою населення та іншими показниками (мал. 2, 3).

Поясніть, чим відрізняється населення країн Західної Європи від населення колишніх республік СРСР.

2 ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ РОЗВИНЕНИХ КРАЇН ЄВРОПИ. Розвинені країни Європи посідають провідні місця на світовому ринку за кількома основними галузями міжнародної спеціалізації. І це не стосується, як іноді вважають, лише торгівлі високотехнологічною продукцією. Наприклад, серед десяти найбільших у світі експортерів сталі майже половина розташована в Західній Європі (Німеччина, Італія, Франція, Бельгія, Швеція). У той самий час ці країни, а також Іспанія, є й найбільшими імпортерами сталі. Це пояснюється високим рівнем розвитку складного машинобудування в цих країнах, що потребує багато різних видів сталі. Укра-

їна також належить до найбільших у світі експортерів сталі. Проте її немає серед десяти найбільших її імпортерів.

Як ви вважаєте, чому, на відміну від перелічених країн Європи, Україна не імпортує сталь?

Найважливішою галуззю міжнародної спеціалізації розвинених країн Європи є машинобудування. На ці країни припадає майже 50 % усього експорту продукції галузі. Загально визнаним лідером є Німеччина, яка разом зі США та Японією є головним експортером машин у світі. За ними йдуть Франція, Велика Британія та Італія. Ці ж країни є головними покупцями машинобудівної продукції. Серед розвинених країн Європи лідером також є Німеччина — країна виробляє 10 % усієї продукції машинобудування світу. Потім ідуть Франція, Велика Британія, Італія.

З'ясуйте, у яких країнах вироблена побутова техніка, якою користується ваша родина. Зробіть висновки.

У сучасному світі все більшого значення в економіці розвинених країн набуває міжнародна торгівля продукцією інтелектуальної праці, особливо міжнародне ліцензування та інжинірингові послуги. Понад 90 % усього патентно-ліцензійного обігу у світі припадає на 11 найрозвиненіших країн світу. Серед них вісім належать до країн Західної Європи (Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург і Швеція). Рухаючись від виробництва сталі до найсучасніших секторів економіки, ми бачимо, що питома вага розвинених європейських країн зростає. Тобто вони мають дуже великий стратегічний потенціал розвитку економіки.

Мал. 3. 1) Щорічний театральний фестиваль в Авіньйоні (Франція); 2) традиційний ярмарок сиру в Нідерландах.

Динамічно розвивається й перспективний світовий ринок послуг. Це та галузь економіки, яка в цілому визначає не лише рівень розвитку країни, а і її спрямованість у завтрашній день. Світовий ринок послуг зараз становить понад 20 % загальносвітового експорту товарів і послуг. Провідні позиції в експорті послуг посідають (після США) усі розвинені країни Європи: Німеччина — 8,0 %, Франція і Велика Британія — по 6,0 %, Італія — 5,5 %, за ними йде Японія.

Можна зробити висновок, що розвинені країни Європи виграють конкуренцію в інших держав світу завдяки спеціалізації власної економіки на найновіших і найперспективніших напрямках розвитку світового господарства. При цьому вони завойовують усе більше позицій на світовому ринку торгівлі продуктами інтелектуальної праці та послугами. Виробничі галузі поступово переходять до країн, що розвиваються.

З ПОРІВНЯННЯ РОЗВИНЕНИХ КРАЇН ЄВРОПИ ЗА ОСНОВНИМИ ПОКАЗНИКАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ. Розвинені країни Європи не є абсолютно однорідними. При цьому вони відрізняються не лише за географічним положенням, площею території, кількістю населення, обсягами ВВП або природно-ресурсним потенціалом. Вони мають і різні показники соціально-економічного розвитку.

Найвищі показники соціально-економічного розвитку серед країн Європи та світу мають Люксембург, Швейцарія і Ліхтенштейн (ВВП на одну особу — понад 40 тис. дол.). Цікавим є той факт, що ці країни є малими, незначними за площею та кількістю населення, майже не мають корисних копалин і виходу до моря.

У таких розвинених країнах Західної Європи, як Німеччина, Франція, Бельгія, Нідерланди, Австрія, Ірландія, Велика Британія, Італія, Фінляндія тощо, ВВП на одну особу становить від 20 тис. дол. і більше, близько 20 тис. дол. мають Іспанія та Португалія.

ВИСНОВКИ

- Найпотужнішими провідними країнами, які становлять основу ЄС і НАТО, є Німеччина та Франція. Вони разом із Великою Британією та Італією входять до «Великої сімки». У розрахунку ВВП на одну особу малі й «карликові» держави Західної Європи не тільки не поступаються, а й випереджають їх.
- Розвинені країни Західної Європи об'єднує не лише географічне положення, а й давні, складні та ефективні економічні й політичні зв'язки. Ці країни характеризуються високим рівнем економічного розвитку і стандартів життя, політичною стабільністю, високою культурою населення тощо.
- Розвинені країни Європи посідають провідні місця на світовому ринку за кількома основними галузями міжнародної спеціалізації. Перш за все це машинобудування та продукція інтелектуальної праці.
- Розвинені країни світу є лідерами в галузі міжнародного ліцензування та інжинірингових послуг.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Укажіть риси країн Європи, які об'єднують їх та виділяють серед інших країн світу.
2. Поясніть, чому розвинені країни Західної Європи об'єднані не лише економічними і політичними, а й історичними, культурними та релігійними зв'язками.
3. Які види господарської діяльності цих країн є найбільш розвиненими і чому?
4. Чи існують проблеми в розвинених країнах Європи? Які саме?
5. Знайдіть додаткову інформацію про одну з країн-карликів, охарактеризуйте особливості економіки цієї країни. Підготуйте повідомлення.

§43

Німеччина

1. Що ви знаєте про історію формування Німеччини як держави? 2. Які історичні періоди і як впливали на розвиток країни?

Офіційна назва — Федеративна Республіка Німеччина (ФРН). Столиця — Берлін (понад 3,5 млн жителів). Площа — 357 тис. км² (61-ше місце у світі). Кількість населення — понад 82 млн осіб (12-те місце). Державна мова — німецька. Грошова одиниця — євро (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Німеччина розташована в Західній Європі й межує з дев'ятьма країнами: Польщею, Чехією, Австрією, Швейцарією, Францією, Люксембургом, Бельгією, Нідерландами, Данією. Має вихід до Балтійського та Північного морів, а через них і до Світового океану. У цілому географічне положення Німеччини можна оцінити як сприятливе для її розвитку та міжнародної співпраці.

Знайдіть на політичній карті Європи країни, із якими межує Німеччина, назвіть їхні столиці.

2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. У рельєфі Німеччини переважають рівнини і височини, що сприяє розвитку господарства й транспорту країни. Гірські масиви Гарц, Шварцвальд мають невеликі площу й висоту (до 1493 м). Лише на крайньому півдні території держави височіють північні відроги Альп (до 2963 м).

Клімат ФРН помірний, без сильних морозів узимку та великої спеки влітку. Річна сума опадів становить 600—700 мм. На більшій частині території опадів достатньо для вирощування без зрошення основних сільськогосподарських культур.

Німеччина має густу річкову мережу. На півночі й півдні країни багато озер. Річки повноводні, судноплавні, з'єднані між собою та з озерами численними каналами й шлюзами. Гірські річки мають незначні енергоресурси.

За допомогою фізичної карти назвіть найбільші річки країни.

Переважаю підзолисті, бідні на поживні речовини та малородючі ґрунти майже повсюдно обробляються. Близько 30 % території Німеччини вкрито здебільшого штучно насадженими хвойними лісами. У них розводять тварин, яких використовують для розвитку мисливства, — благородних оленів, козуль, ланей, серн, кабанів, фазанів, куріпок тощо.

У харчовій промисловості інтенсивно використовуються ресурси прибережних морських вод (оселедці, макрель, тріска тощо). Є значні природні рекреаційні ресурси.

Німеччина небагата на корисні копалини: є запаси кам'яного й бурого вугілля, калійних солей. Виявлено невеликі поклади нафти й природного газу. У горах є родовища руд кольорових металів і майже повсюдно зустрічаються будівельні матеріали.

3 НАСЕЛЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ І ТРАДИЦІЙ.

Кількість населення Німеччини є найбільшою в Європі. Воно досить рівномірно розміщене по території. Середня густина населення становить понад 230 осіб/км², у найбільших промислових районах — до 500 осіб/км². Смертність перевищує народжуваність. Міське населення складає майже 90 %. Крім столиці, до міст-мільйонерів належать Гамбург (1,7 млн осіб) та Мюнхен (1,2 млн осіб) (мал. 2). У промислових районах міста злилися в агломерації: Рейнсько-Рурську, Рейнсько-Майнську та Штутгартську. Близько 90 % населення становлять німці. Значну групу утворюють іммігранти з Туреччини та південної частини Європи (турки — 2 млн осіб, вихідці з колишньої Югославії — понад 0,8 млн, італійці —

Мал. 2. Мюнхен — столиця Баварії.

Мал. 3. Німеччина має розвинене машинобудування.

0,6 млн осіб). Поширюється трудова міграція поляків. В останній час швидко зростає питома вага переселенців із районів напруженості Африки та Близького Сходу.

Доберіть додаткові матеріали про проблеми біженців у Німеччині.

Німецькі культура й освіта мають давню історію. У країні обов'язковою є 12-річна освіта. Добре функціонує система вищих навчальних закладів. Найбільшими університетами є Кельнський (60 тис. студентів), Мюнхенський (60 тис.), Берлінський (50 тис.). Музеї і бібліотеки країни належать до найбільших у світі.

Німці — дуже організована нація, яка дотримується законів і порядків, а також відповідально ставиться до виконання будь-якої роботи.

4 ГОСПОДАРСТВО. За рівнем розвитку господарства, обсягами ВВП Німеччина є одним із лідерів у Європі. Її економіка базується на найпотужнішій у цій частині світу промисловості. Країна посідає провідні місця за виробництвом автомобілів, пластмас, фарб і хімікатів. Основними галузями економіки є машинобудування (мал. 3), металургійна, хімічна, електротехнічна та будівельна промисловість. Енергетичне забезпечення господарства здійснюється за рахунок енергоносіїв, серед яких основними є вугілля (33 %), природний газ і нафта.

Німеччина має високий рівень розвитку легкої і харчової промисловості. Майже 80 %

підприємств текстильної промисловості зосереджені в трьох землях на півдні й заході країни. Зокрема, у Рейнланд-Пфальц розміщене виробництво взуття. Далеко за межами країни відомі вироби німецької харчової промисловості — ковбаси, пиво й вино.

Найбільший промисловий район Німеччини сформувався в басейні річки Рур (Рурський). Новітні й передові галузі машинобудування розвиваються в Баварії на півдні країни.

За допомогою карт атласу назвіть найбільші промислові центри країни.

Німеччина має складне, багатогалузеве і високопродуктивне сільське господарство. Хоча в ньому зайнято менше 5 % працівників, вони створюють майже 14 % ВВП країни. Провідною галуззю сільського господарства є тваринництво (67 %). Урожайність зернових становить близько 79 центнерів із гектара.

Потужними галузями економіки країни є туризм (мал. 4) і фінансова сфера.

Доберіть ілюстрації з теми «Туристичні символи Німеччини». Презентуйте їх на одному з уроків географії.

5 ВНУТРІШНІ ВІДМІННОСТІ ТА ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ КРАЇНИ. Федеративна Республіка Німеччина складається з десяти земель, які досить різні за розміром території та кількістю населення. Наприклад, найбільша з них — Баварія — у 175 разів більша, ніж місто-земля Бремен.

Мал. 4. Туристичні об'єкти Німеччини: 1) замок Нойшванштайн (Баварія); 2) «Чорні ворота» в Трирі (Рейнланд-Пфальц); 3) Дрезденська опера (Саксонія).

Зберігаються великі контрасти в рівні економічного розвитку окремих земель і районів, і як наслідок цього існують великі відмінності в рівні життя їхнього населення. Останнім часом відбувається загострення цих відмінностей.

Північ країни — це «океанські ворота» Німеччини, вихід до Північного й Балтійського морів і важливий морський шлях між ними — Кільський канал. Річки Ельба, Везер і Емс — стрижні економічного життя півночі та його найважливіші шляхи, що зв'язують із морем внутрішні райони країни. Проблеми господарства цієї частини країни пов'язані з доставкою імпоротної сировини й шляхами її поліпшення, будівництвом нових глибоководних портів і поглибленням підходів до старих,

розвитком нових приморсько-промислових комплексів, морськими розробками газу в Північному морі тощо.

Основними торговельними партнерами Німеччини є країни ЄС. Головні статті експорту — продукція машинобудування, транспортне обладнання, вироби військово-промислового комплексу, продукція текстильної промисловості, дороге взуття, сталь, вино, буре вугілля. Імпортує Німеччина в основному сировину й комплектуючі в кооперації з підприємствами країн ЄС, США та Японії.

Німеччина визнала Україну як незалежну державу 26 грудня 1991 р., а вже 17 січня 1992 р. між країнами були встановлені дипломатичні відносини. ФРН належить до найбільших торговельних партнерів України.

ВИСНОВКИ

- ФРН межує з дев'ятьма країнами Європи і має сприятливі для розвитку та міжнародної співпраці географічне положення й природні умови.
- Переважно підзолисті ґрунти країни майже повсюдно обробляються, ліса в основному штучно насажені. На корисні копалини країна небагата. Є значні природні рекреаційні ресурси.
- Населення розміщене по території досить рівномірно. Близько 90% — це жителі міст, зайняті у сфері послуг та промисловості. Значну групу населення країни становлять іммігранти з інших країн Європи, Азії та Африки.
- За рівнем розвитку господарства, обсягами ВВП Німеччина є першою в Європі. Її економіка базується на найпотужнішій у цій частині світу промисловості. Країна посідає провідні позиції у світі за виробництвом автомобілів, пластмас, фарб, хімікатів тощо. Найбільшим промисловим районом Німеччини є Рурський.
- Провідною галуззю сільського господарства є тваринництво (67%).
- ФРН належить до найбільших торговельних партнерів України.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За допомогою карт атласу охарактеризуйте природно-ресурсний потенціал Німеччини.
2. Поясніть, чому в країні утворилася потужна турецька діаспора.
3. Як ви вважаєте, чи існує зв'язок між німецькою пунктуальністю та розвитком галузей машинобудування країни?
4. За картами атласу охарактеризуйте зональну спеціалізацію сільського господарства країни.
5. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про економіку Німеччини та промислові виставки, що в ній проходять.

§44 Франція

Пригадайте, які давні зв'язки існують між Україною та Францією. Що ви про них знаєте?

Офіційна назва — Республіка Франція. Столиця — Париж (понад 2,2 млн жителів). Площа — 544 тис. км² (48-ме місце у світі). Населення — понад 69 млн осіб (20-те місце). Державна мова — французька. Грошова одиниця — євро (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

Франції також належать численні заморські території — Гваделупа, Французька Гвіана, Мартиніка, Майотта, Реюньйон, Нова Каледонія, Французька Полінезія тощо.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Франція розташована в західній частині Європи та межує із шістьма країнами.

За допомогою політичної карти Європи назвіть країни — сусіди Франції та їхні столиці.

Через протоки Па-де-Кале і Ла-Манш Франція має вихід до Північного моря. Західну частину країни омивають води Біскайської затоки, південну — Середземного моря. Тут розташований великий острів Корсика, який належить Франції. Географічне положення країни доволі вигідне. Вона оточена стабільними високорозвиненими державами.

Поясніть, чим вигідне таке географічне положення для країни.

2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Рельєф переважної частини країни рівнинний, що сприяє розвитку основних галузей економіки. У центральній частині здіймаються невисокі зруйновані гори. Високі, вкриті снігами Альпи й Піренеї, розташовані лише на південному сході та заході країни, займають невелику площу.

Клімат Франції помірний, а на півдні субтропічний. На узбережжі Середземного моря середні температури січня становлять до +8°C, а липня — +24°C. Кількість опадів на рівнинній частині країни близька до оптимальної (600—700 мм). У горах їхня кількість зростає до 2000—2500 мм.

Повноводні рівнинні річки з'єднані між собою каналами й використовуються як транспортні магістралі. На гірських річках збудовані ГЕС.

Ґрунти у Франції характеризуються середньою родючістю. Найпоширенішими є бурі лісові. Лісами переважно штучного насадження вкрито близько 20 % території країни. Тут ростуть цінні деревні породи — бук, дуб, смерека, модрина, сосна. Тваринний світ зберігся здебільшого в гірських лісах. У країні існує близько 3 тис. різних заповідних територій.

Франція небагата на мінеральні ресурси. Крім природних будівельних матеріалів, розробляються запаси кам'яного вугілля, нафти і природного газу. У Лотарингії, крім кам'яного вугілля, є й родовища залізної руди, які сьогодні майже не експлуатуються. Останню вугільну шахту в країні було закрито у 2002 р. На півдні видобувають боксити, на північному сході — калійну й кам'яну солі. У центрі є доволі значні запаси урану.

Широко використовується енергія гірських річок і морських припливів. Надзвичайно багаті рекреаційні ресурси (мал. 2).

За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про найбільш відвідувані туристами місця Франції.

3 НАСЕЛЕННЯ Й НАЙБІЛЬШІ МІСТА КРАЇНИ. За кількістю населення Франція посідає друге місце в Європі після Німеччини (мал. 3). Розміщене населення доволі рівномірне. Його середня густина становить близько 110 осіб/км². Народжуваність перевищує смертність. Цьому сприяє державна політика. Міське населення складає близько 75 % жителів країни. Найбільшими містами, крім столиці, є Марсель (1,2 млн осіб із передмістями), Ліон і Тулуза (близько 500 тис. жителів у кожному). У кра-

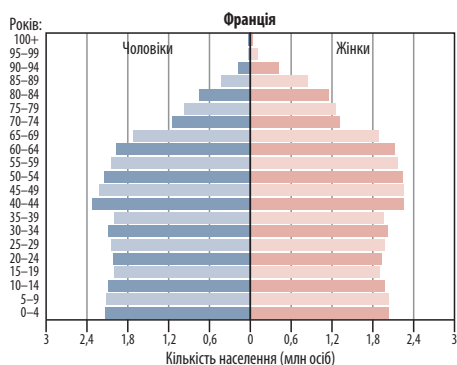

Мал. 2. Типові французькі пейзажі: 1) місто Тьйонвіль (Лотарингія); 2) міст у місті Мец (Лотарингія); 3) містечко Кольмар (Ельзас).

їні налічується понад 50 міських агломерацій. У Великому Парижі (столиця з передмістями) проживають близько 16 % населення країни. Понад 93 % жителів країни є етнічними французами, а майже 7 % — іммігранти. Останнім часом їхня кількість зростає. Коефіцієнт народжуваності у Франції найбільший у Європі.

4 ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ І ТРАДИЦІЙ. Франція має багатовікову культурну спадщину. До переліку ЮНЕСКО внесено монастирі, собори, палаци й парки, давньоримські пам'ятки тощо (станом на 2016 р. 42 найменування) (мал. 4). У країні працює велика кількість музеїв і бібліотек. Тут розташований відомий на весь світ паризький університет Сорбонна, де навчаються понад 100 тис. студентів з усього світу. Французькі газети й часописи «Монд», «Фігаро», «Парі-матч» відомі далеко за межами країни. До найбільших світових інформаційних агентств входить агентство новин «Франс-Прес».

Мал. 3. Піраміда статеві-вікової структури населення Франції.

5 ГОСПОДАРСТВО. Франція є високорозвиненою постіндустріальною країною, яка за обсягом ВВП в Європі поступається лише Німеччині. Серед продуктивних галузей економіки виділяється промисловість. Вона забезпечує близько 25 % ВВП і 80 % експорту. Провідними галузями господарства є машинобудування, хімічна, харчова, легка і гірничодобувна промисловість. Безперечним лідером є машинобудування. Понад 40 % його продукції експортується. Особливо виділяються авіакосмічна та автомобілебудівна галузі. За випуском автомобілів Франція поступається в Європі лише Німеччині. Розвинені також радіоелектроніка, суднобудування, електротехнічна промисловість. Провідне місце в Європі й світі Франція посідає за рівнем розвитку чорної та кольорової металургії. Потужні нафтопереробні та нафтохімічні комбінати розміщуються в основному в портах країни. У Парижі й Провансі (у містечку Грас) зо-

Мал. 4. Об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО — острів-фортеця Мон-Сен-Мішель у Нормандії.

Мал. 5. Франш-Конте — регіон, відомий виробництвом однойменного сиру.

Мал. 6. На рибному ринку у Франції.

Мал. 7. Пам'ятник Жюль Верну в місті Ам'єн (О-де-Франс).

середжені підприємства парфумерно-косметичної і фармацевтичної промисловості.

Світове значення має французька харчова промисловість. За обсягами експорту у світі вона посідає друге місце після США. У легкій промисловості провідні позиції належать виробництву тканин. За цим показником Франція в Європі поступається лише Італії та Німеччині. Париж був і залишається законодавцем високої моди з його відомими на весь світ будинками моди, наприклад «Крістіан Діор».

За обсягами виробництва продукції сільського господарства Франції належить перше місце у Європі. Щороку вона вирощує близько 50 млн т зерна. Значними є обсяги виробництва яловичини. На базі високорозвиненого тваринництва країна виробляє також багато твердого сиру й масла. Французи запевняють: якщо навіть кожного дня ласувати якимось новим сортом сиру, то й року не вистачить, щоб покуштувати всі (мал. 5).

На півдні країни все більше поширюється надзвичайно прибуткове квітникарство. На узбережжі морів значну роль відіграють рибальство, розведення креветок, мідій, устриць тощо (мал. 6).

У Франції дуже добре розвинена туристична галузь. За кількістю іноземних туристів, які відвідують країну (близько 84 млн осіб у 2015 р.), вона посідає перше місце у світі. Середземноморське узбережжя (Ніцца, Канни, Сен-Тропе), Бретань (Сен-Мало, Морле, Ванн), а також Французькі Альпи приваблюють туристів з усього світу.

Франція має найдовшу серед європейських країн мережу залізниць (40 тис. км).

Швидкісні поїзди TGV (Trains — Grand Vitesse) зв'язують Париж з усіма великими містами країни. Майже будь-якої точки Франції можна дістатися за 4—5 годин. Поїзди переважно курсують уночі, розвиваючи швидкість до 320 км/год.

Основну роль відіграє автомобільний транспорт (951 тис. км шляхів і близько 35 млн автомобілів). Автошляхи країни без перебільшення можна назвати кращими у світі. Заправки розташовані через кожні 50 км, допустима швидкість визначена у 130 км/год. Франція здійснює експеримент із покриття автошляхів сонячними батареями для виробництва електроенергії.

Дуже добре розвинені морський та авіаційний транспорт. Найбільші морські порти Франції — Марсель і Тулон — забезпечують зв'язок країни із зовнішнім світом. Найбільші аеропорти — Шарль де Голль (штаб-квартира Національного французького авіаперевізника «Ейр Франс»), Орлі поблизу Парижа, аеропорти Ніцци, Марселя та ін. Загалом працюють понад 500 аеропортів та аеродромів, які зв'язують Францію з усіма країнами світу.

Довжина трубопроводів у Франції перевищує 6 тис. км.

Велике значення для внутрішніх перевезень, а також перевезень у межах сусідніх країн (Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Німеччина) має річковий транспорт. Більшість річок Франції, на відміну від України, є судноплавними, хоча вони набагато менші.

Як ви вважаєте, чому французи віддають перевагу автомобілям власного виробництва, авіарейсам вітчизняних авіакомпаній тощо?

6 ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ КРАЇНИ. За обсягом зовнішньої торгівлі та експорту Франція посідає четверте місце серед найбільш економічно розвинених країн світу. Частка експорту у ВВП перевищує 25 %. Переважає торгівля з розвиненими країнами ЄС, що дає майже 60 % усього торговельного обігу. Потім ідуть Японія та США. Франція імпортує машини, нафту, продукцію тропічного землеробства (фрукти, каву, какао, чай,

банани тощо), хімічну продукцію та ін. Експортує країна машини, обладнання, напівфабрикати та продовольство. Франція є також банкіром світового значення і здійснює інвестиції в розвиток багатьох галузей господарства в усьому світі.

Франція визнала незалежність України 27 грудня 1991 р., а вже 27 січня 1992 р. були встановлені дипломатичні відносини між двома державами.

ВИСНОВКИ

- Франція за площею є другою у Європі державою, а також має численні заморські території. Географічне положення країни вигідне. Вона оточена стабільними високорозвиненими державами. Франція має велику культурну спадщину, об'єкти якої занесені до переліку ЮНЕСКО.
- Країна має сприятливі природно-кліматичні умови та ресурси для розвитку сільського господарства, промисловості й транспорту.
- Населення країни розміщене досить рівномірно. Державна політика сприяє збільшенню народжуваності. Понад 93 % жителів країни — етнічні французи, решта — іммігранти.
- Франція — високорозвинена постіндустріальна країна, яка за обсягом ВВП у Європі поступається лише Німеччині. За обсягами виробництва продукції сільського господарства посідає перше місце. Високий рівень розвитку мають авіакосмічна та автомобілебудівна галузі, суднобудування, електротехнічна та радіоелектронна промисловість. Світове значення мають харчова, парфумерно-косметична, фармацевтична промисловість країни.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть суттєві ознаки географічного положення Франції. Поясніть, як воно сприяло розвитку економіки країни.
2. Назвіть галузі міжнародної спеціалізації країни.
3. Яку продукцію країна постачає на світовий ринок?
4. За допомогою карт атласу визначте особливості розвитку енергетики країни.
5. За допомогою мал. 3 (с. 132) укажіть роки, у яких спостерігалися: 1) «бум» народжуваності; 2) низька народжуваність, пов'язана з подіями Першої та Другої світових воєн. Як це вплинуло на вікову та статеву структуру населення Франції?

§45

Велика Британія

Пригадайте та поясніть, чому в Австралії, Канаді, Новій Зеландії та ще багатьох країнах світу спілкуються англійською мовою.

Офіційна назва — Сполучене королівство Великої Британії та Північної Ірландії. Столиця — Лондон (близько 8 млн жителів). Площа — 244 тис. км² (77-ме місце у світі). Кількість населення — понад 59 млн осіб (21-ше місце). Державна мова — англійська. Грошова одиниця — фунт стерлінгів (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

Мал. 2. Маргарет Тетчер.

Мал. 3. Велика Британія — традиційна й водночас надсучасна країна.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Британія є островною країною Західної Європи. На суходолі вона межує лише з Ірландією, протоками Па-де-Кале і Ла-Манш відокремлюється від Франції та Бельгії. Це типова морська країна. У різних частинах світу під її контролем залишається 14 залежних територій. Це Бермудські, Британські, Віргінські, Кайманові, Фолклендські Острови, Гібралтар, острови Монтсеррат, Піткern, Святої Єлени, Джорджія та Південні Сандвічеві, Ангілья та ін. У цілому географічне положення країни є вигідним для розвитку господарства й контактів з іншими державами. Особливо покращилося воно після будівництва тунелю, який з'єднав Велику Британію з материковою частиною Європи.

Знайдіть на політичній карті світу залежні території Великої Британії.

2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Природні умови Великої Британії визначаються її розміщенням на острові серед океану. Вологе й тепле повітря тут панує впродовж усього року. Більша частина країни має рівнинний рельєф з окремими височинами. У Шотландії, Уельсі, Північній Ірландії переважають невисокі гори й височини.

Клімат Великої Британії морський, вологий, без значних коливань температури повітря впродовж доби й року. Літо тут прохолодне, а зима тепла.

Країна має густу мережу коротких, але повноводних річок. Узимку вони не замерзають. Найбільші річки з'єднані численними судноплавними каналами. У горах Шотландії та

Північній Ірландії багато великих та глибоких озер. Одне з них — Лох-Несс — відоме в усьому світі.

Що ви знаєте про озеро Лох-Несс?

Ґрунтовий покрив території країни доволі різноманітний, але родючих ґрунтів тут майже немає. Ліси займають лише 6% території та відіграють суто рекреаційну роль. Тваринний світ значно збіднений, у країні поширена лисиця, яка є об'єктом спортивного полювання. Цей національний вид кінного полювання з хортами відомий далеко за межами країни. У Великій Британії багато національних парків.

Як ви розумієте рекреаційну роль лісу?

Мінерально-сировинна база дуже виснажена тривалим видобутком кам'яного вугілля й залізної руди. Є незначні запаси руд кольорових металів. Основним видом промислової сировини на сьогодні є нафта і природний газ, що видобуваються в британському секторі шельфу Північного моря.

Поясніть, чому прем'єр-міністр Великої Британії в 1979—1990 рр. Маргарет Тетчер (мал. 2) свого часу закривала вугільні шахти країни.

3 НАСЕЛЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ І ТРАДИЦІЙ. За кількістю населення Велика Британія посідає третє місце в Європі після Німеччини та Франції. За загальної високої густоти населення (понад 240 осіб/км²) є суттєві відмінності цього показника для окремих регіонів. Так, в Англії він перевищує 350 осіб/км², а в Шотландії та Північній Ірландії — утричі менший (100 осіб/км²). Природний приріст

Мал. 4. Сучасний транспорт Великої Британії: 1) метро; 2) лондонський потяг; 3) круїзний лайнер.

населення низький. Середня тривалість життя жінок уже подолала позначку 80 років. Відбувається процес «старіння нації». Майже 90 % населення живе в містах. У країні сформувалося вісім міських агломерацій із кількістю населення понад 1 млн осіб. Особливо багато їх у центральній частині Великої Британії. Майже 82 % населення становлять англієць, близько 10 % — шотландці, понад 2 % — ірландці, близько 2 % — валлійці (уельські). Багато іммігрантів із колишніх британських колоній.

За додатковими джерелами дізнайтеся, із яких країн до Великої Британії прибувають іммігранти.

У ментальності (характері) британців закладено прагнення збереження національних традицій. Це дуже творча нація, яка за виробництвом робототехніки поступається лише японцям. Країна є органічним сплетінням традиційного й надсучасного способу життя (мал. 3).

4 ГОСПОДАРСТВО. Велика Британія — розвинена постіндустріальна країна, про що свідчить структура ВВП: 20 % становить частка промисловості та понад 60 % — сфера послуг. Таким чином, переважну частину ВВП країни створює невиробнича сфера.

Структура промислового виробництва, яке забезпечує майже 90 % експорту, постійно змінюється в напрямку скорочення частки старих, традиційних галузей (видобуток вугілля, металообробка, харчова, текстильна) і зростання частки передових наукоємних галузей — електронної, авіаційної, верстатобудування, робототехніки тощо.

Центри чорної металургії розташовані в основному в портових містах країни. У цен-

тральній частині Великої Британії в районі Шеффілда (Йоркшир) виробляють якісну сталь. Виплавка кольорових металів зосереджена в портах і поблизу ГЕС на гірських річках Шотландії. Найбільшим центром надсучасних галузей машинобудування є Великий Лондон. У ньому, а також в інших великих містах виробляють автомобілі, текстильне обладнання, продукцію військово-промислового призначення. Є потужні суднобудівні верфі (мал. 4).

Головним районом хімічної промисловості країни є південний схід. Там, де до узбережжя підведені нафтопроводи з Північного моря, розміщені підприємства нафтохімії (Фолі, Стенлоу, Каррінгтон). За обсягами продукції фармацевтичної промисловості країна посідає третє місце у світі після США та Японії.

Основна частина підприємств бавовняної промисловості зосереджена в Ланкаширі, вовняної — у Йоркширі, трикотажної — у Східному Мідленді, лляної — у Північній Ірландії.

Незважаючи на те що в сільському господарстві Великої Британії зайнято лише 2 % населення, країна з надлишком забезпечує власні потреби в зерні, м'ясі, яйцях, молоці тощо. У структурі сільськогосподарського виробництва переважає тваринництво (мал. 5).

У рослинництві понад 50 % сільськогосподарських угідь зайнято посівами багатолітніх трав.

Поясніть, чому так багато земель країни зайняті під пасовища.

На морський флот припадає 90 % вантажообігу Великої Британії. Лондон і Ліверпуль — головні експортні порти країни. Понад 80 % усіх внутрішніх перевезень здійснюється автомобільним транспортом, а 10 % — залізничним.

Мал. 5. Вівчарство. Велику Британію часто називають «королівством пасовищ».

Мал. 6. «Дорога гігантів» у Північній Ірландії — один з об'єктів ЮНЕСКО.

Із 1993 р. експлуатується транспортний тунель під Ла-Маншем. Використовуються внутрішні водні магістралі. Зростає значення трубопроводного, а також авіаційного транспорту, який здійснює не лише перевезення пасажирів, а й доставку наукоємної продукції.

5 ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Частка Великої Британії у світовій торгівлі близька до 6 %. Майже чверть усієї продукції експортується. Частка готових виробів становить 80 %. Найбільшими торговельними партнерами Великої Британії є Німеччина, США, Франція, Нідерланди, інші країни Європи та члени Співдружності націй. У цілому основними торговельними партнерами Сполученого королівства є країни ЄС. Велика

Британія експортує автомобілі, літаки, гелікоптери, судна, хімічні продукти, текстильні вироби, а імпортує продовольство, корми, метали, ліс.

Щорічно країну відвідують понад 28 млн туристів з усього світу. Крім 30 об'єктів, занесених до переліку ЮНЕСКО (мал. 6), Велика Британія відома ще й багатьма цікавими природними та архітектурними об'єктами.

Складіть туристичний маршрут територією Великої Британії, запропонуйте його однокласникам.

Велика Британія визнала незалежність України 31 грудня 1991 р., а вже 10 січня 1992 р. між двома країнами були встановлені дипломатичні відносини.

ВИСНОВКИ

- Велика Британія — острівна держава, що має 14 залежних територій. Це третя за кількістю населення країна Західної Європи. Географічне положення країни є вигідним для розвитку господарства й контактів з іншими державами. Мінерально-сировинна база країни виснажена.
- За виробництвом робототехніки країна поступається лише Японії.
- Велика Британія — розвинена постіндустріальна країна. Структура промислового виробництва, яке дає майже 90 % експорту, змінюється в напрямку скорочення частки традиційних галузей (видобуток вугілля, металообробка, харчова, текстильна) і зростання передових наукоємних галузей — електронної, авіаційної, верстатобудування, робототехніки тощо.
- 90 % вантажообігу Великої Британії припадає на морський флот. Частка країни у світовій торгівлі наближається до 6 %.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте географічне положення країни. Поясніть його позитивні та негативні риси.
2. Поясніть, чому мінерально-сировинна база країни є виснаженою.
3. Які зміни відбуваються в структурі економіки країни?
4. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про сферу послуг країни. Які послуги є галуззю міжнародної спеціалізації країни?
5. Поясніть, як впливає на розвиток економіки держави те, що її експорт представлений переважно готовими виробами.

§46

Італія

Пригадайте, який зв'язок існує між Італією, Ренесансом і розвитком науки за часів Середньовіччя.

Офіційна назва — Республіка Італія (мал. 1). Столиця — Рим (понад 3 млн жителів). Площа — 301 тис. км² (70-те місце у світі). Кількість населення — понад 58 млн осіб (22-ге місце). Державна мова — італійська. Грошова одиниця — євро.

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Італія — країна центральної частини Середземномор'я, розташована на Апеннінському півострові та великих островах Сардинія й Сицилія. Лише близько 20 % її кордонів пролягають суходолом. У високогір'ях Альп вона межує з Австрією та Швейцарією, а також Францією й Словенією. На заході Італію омивають води Лігурійського та Тирренського морів, на півдні — Іонічного, на сході — Адріатичного. У цілому географічне положення країни сприяє розвитку співробітництва не лише з державами Європи та Африки, а й басейну Індійського океану через Суецький канал.

За допомогою карти світу прокладіть морський шлях з Італії до країн Індійського океану. Якими географічними об'єктами він пролягає?

2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Територія Італії розташована у двох природних зонах. Північ — у лісовій зоні помірного поясу, південь — у субтропіках. В Альпах спостерігається висотна поясність. Рельєф більшої частини країни гірський і височинний. Лише в долині найбільшої в Італії річки По на півночі простяглася Паданська рівнина. Притоки По

й численні канали використовуються як транспортні магістралі. У центрі й на півдні країни річки маловодні, нерідко пересихаючі влітку. В Альпах розташовані кілька мальовничих великих судноплавних озер. Неприятливими природними умовами є значні землетруси й виверження вулканів (Етна, Стромболі, Везувій).

За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про землетруси, що сталися на території Італії в останні роки. Якими були їхні наслідки?

Клімат на більшій частині Італії субтропічний середземноморський із середніми температурами липня +20...+28°C, січня — 0...+12°C на півдні. Літо жарке й сухе. Щороку випадає 500—800 мм опадів (мал. 2).

На Паданській рівнині сформувалися доволі родючі алювіальні ґрунти. В інших частинах країни ґрунтовий покрив здебільшого змитий водними потоками. Близько 20 % території Італії вкрито переважно вторинними лісами. Національні парки займають 200 тис. га.

Як ви вважаєте, чому переважна більшість лісів в Італії — штучні?

Мінерально-сировинні ресурси Італії незначні. Є обмежені запаси руд кольорових металів. Серед будівельних матеріалів виділяється відомий в усьому світі каррарський мармур (мал. 3).

Недостатність водних, лісових, ґрунтових і мінеральних ресурсів компенсується багатими природними рекреаційними ресурсами країни.

Дізнайтеся, які об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО є в Італії. Які з них ви хотіли б відвідати?

3 НАСЕЛЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ І ТРАДИЦІЙ. За кількістю населення Італія є четвертою країною в Європі після Німеччини, Франції та Великої Британії. Середня густота

Мал. 2. Типові італійські пейзажі.

Мал. 3. Кар'єр із видобутку мармуру в Італії.

населення перевищує 190 осіб/км², по території воно розміщене дуже нерівномірно. У гірських районах та на острові Сардинія густота населення коливається від 40 до 70, а в промислових районах Ломбардії та навколо Неаполя досягає 1000 осіб/км². Природний приріст населення від'ємний, що зумовлює «старіння нації». Частка міських жителів становить близько 70%. Крім столиці, містами-мільйонерами є Мілан і Неаполь.

Італія — мононаціональна держава. Майже 92% її населення становлять італійці. У північних прикордонних районах живуть австрійці, словенці, французи. У великих містах зараз швидко зростає кількість іммігрантів із Румунії та країн Північної Африки.

Що вам відомо про столицю Італії місто Рим? Підготуйте презентацію про це давнє місто.

Італія має давню і значну культурну спадщину (мал. 4). На сьогодні у країні розташована найбільша у світі кількість пам'яток

Мал. 4. Традиційний карнавал у Венеції.

ЮНЕСКО (мал. 5). Тут розміщується найстаріший у Європі Болонський університет (1088 р.).

4 ГОСПОДАРСТВО. Італія є однією з економічно розвинених постіндустріальних держав Європи та світу. Структуру ВВП країни складають: 61% — сфера послуг, 36% — промисловість, 3% — сільське господарство. Серед галузей промисловості найбільш розвиненими є машинобудування, харчова, хімічна, легка, металургійна галузі. Переважно в портах на довізній сировині працюють хімічні, нафтохімічні та металургійні підприємства. У Сардинії виплавляють кольорові метали. Власні енергоресурси забезпечують лише 20% потреб країни.

За картами атласу назвіть країни, із яких Італія імпортує енергоресурси.

Металургійна та значною мірою хімічна промисловість працюють на забезпечення потреб багатогалузевого машинобудування. Воно

Мал. 5. Старовинний Колізей.

Мал. 6. 1) Італійські маслини; 2) виробництво маслинової олії.

виробляє автомобілі, де переважає відомий концерн «Фіат» (Турин, Мілан, Неаполь). Італія також спеціалізується в Європі на випуску мотоциклів, моторолерів і велосипедів. Надзвичайно потужний військово-промисловий комплекс випускає різноманітну продукцію: від танків і ракет до стрілецької зброї. Розвиненим є виробництво обчислювальної техніки, електронного обладнання та роботів.

У центрі Італії розвинена текстильна промисловість. Італія разом із Францією є одним з осередків високої моди. Поблизу Мілана розташований один із найбільших центрів із виробництва взуття.

Розвинена харчова промисловість. Італійські паста (макаронні вироби) та піца здобули

світову славу. Італія відома також як виробник вин.

У сільському господарстві, на відміну від інших розвинених країн Заходу, переважає рослинництво (58%). Італія посідає перше місце у світі з вирощування маслин (мал. 6), шосте — цитрусових, а також входить до першої десятки країн за валовими зборами пшениці, кукурудзи, овочів.

Поясніть, із яких причин рослинництво Італії розвинене більше, ніж, наприклад, Франції або Німеччини.

У невеликій за площею Італії провідна роль належить автомобільному транспорту. Він перевозить до 90% пасажирів і до 80% вантажів. У зовнішніх перевезеннях поза конкуренцією залишається морський транспорт. Італія має потужний морський флот і великі міжнародні порти (Генуя, Трієст, Неаполь).

Важливою галуззю економіки є туризм. Щороку країну відвідують понад 50 млн іноземних туристів, а галузь приносить Італії від 5 до 10 млрд дол.

28 грудня 1991 р. Італія визнала незалежність України, а місяць по тому між двома країнами були встановлені дипломатичні відносини.

ВИСНОВКИ

- Італія — четверта за кількістю населення країна центральної частини Середземномор'я, лише близько 20% кордонів якої пролягають суходолом. Вона розташована у двох природних зонах, більшість лісів насаджені штучно. Для країни з переважаючим гірським і височинним рельєфом характерні сильні землетруси й виверження вулканів.
- Мінерально-сировинні ресурси Італії незначні, світової слави набув каррарський мармур. Країна багата на природно-рекреаційні ресурси.
- Серед галузей промисловості найбільш розвиненими є машинобудування, харчова, хімічна, легка, металургійна галузі. Переважно в портах на довізній сировині для забезпечення потреб багатогалузевого машинобудування працюють хімічні, нафтохімічні та металургійні підприємства. Країна відома у світі як виробник побутової техніки, вин, взуття, одягу, меблів.
- У сільському господарстві переважає рослинництво: вирощують цитрусові, маслини, пшеницю, кукурудзу, овочі тощо. У галузі задіяно 10% іноземної робочої сили. Виробництво власної сільськогосподарської продукції забезпечує лише 75% власних потреб (виняток становлять лише вино, рис, овочі та фрукти). Країна імпортує пшеницю (65% потреб), кукурудзу (81%), картоплю (80%). Скотарство покриває 76% внутрішніх потреб у м'ясі та 44% — у молоці.
- Італія має потужний морський флот і великі міжнародні порти.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

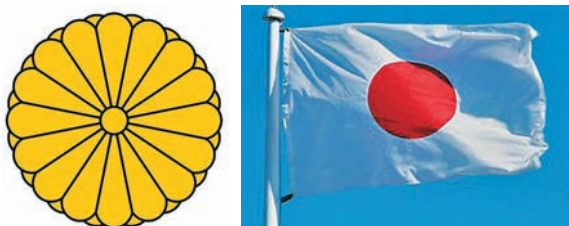
1. За допомогою карт атласу охарактеризуйте географічне положення Італії. Укажіть його позитивні та негативні риси.
2. Як несприятливі природні процеси та явища впливають на господарство країни?
3. Назвіть галузі спеціалізації господарства Італії.
4. За допомогою карт атласу назвіть найбільші промислові та сільськогосподарські райони країни.
5. Складіть туристичний маршрут об'єктами Італії, які б ви хотіли відвідати. Презентуйте результати роботи на наступному уроці.
6. Відомо, що країна самостійно забезпечує лише 1/5 власних потреб в енергоносіях. Яким досвідом у рішенні проблем енергозабезпечення могли б обмінятися Україна та Італія?

\$47 Японія — розвинена країна Азії

Пригадайте, як відрізняється клімат північної та південної частин Японських островів.

Офіційна назва — Японія. Столиця — Токіо (понад 8 млн жителів). Площа — 378 тис. км² (60-те місце у світі). Населення — близько 127 млн осіб (дев'яте місце). Державна мова — японська. Грошова одиниця — ена. Насправді Японія не має офіційного державного герба, а відома всім 16-пелюсткова жовта хризантема є емблемою японського імператорського дому. Прапор Японії — червоне коло на білому тлі (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: імператорська печатка і прапор.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Японія — країна-архіпелаг, яка не має сухопутних кордонів із жодною державою світу. На заході вона омивається водами Східнокитайського та Японського морів, на сході й півдні — Тихим океаном. У цілому її територія складається із 4 тис. островів. Лише чотири з них — Кюсю, Хоккайдо, Хонсю та Сікоку — є великими. Японія має сприятливе географічне положення для розвитку економіки, оскільки розташована в Тихому океані, який відокремлює її від двох найпо-

Мал. 2. Японки в кімоно — національному одязі країни.

тужніших країн світу — США та Китаю. Острівне положення дає їй змогу використовувати транспортні магістралі океану і сприяє світовому лідерству в галузі суднобудування.

Знайдіть на карті острови, які входять до складу країни.

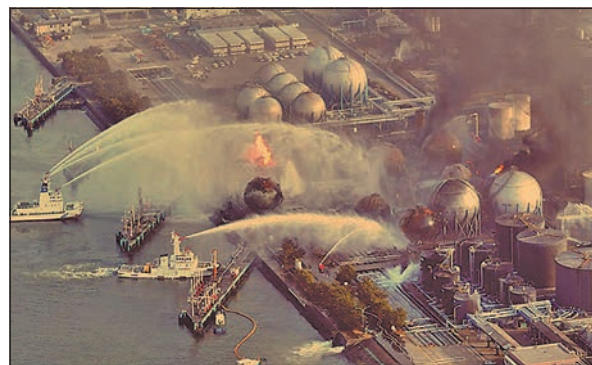
2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Майже вся територія Японії розташована на вершинах вулканів, які об'єдналися у великі або малі острови. Процеси горотворення тут тривають постійно, і тому в Японії відбувається до 5 тис. землетрусів на рік. Потужні руйнівні землетруси, які є тут досить частим явищем, завдають країні значних збитків. Прикладом величезних втрат економіки Японії через природні катаклізми є аварія на атомній станції «Фукусіма», яка сталася у 2011 р. Землетрус і цунамі спричинили зупинку всіх атомних електростанцій країни (мал. 3).

За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про наслідки аварії на атомній станції «Фукусіма».

Японці дуже люблять природу, а в шкільній програмі є уроки милування природою. Майже 25 % території країни займають національні парки, заповідники і заказники (мал. 4).

Мінерально-сировинні ресурси країни дуже обмежені. Інтенсивно експлуатуються морські ресурси (риба, водорості, молюски, краби тощо). Є мінеральні та термальні джерела.

Мал. 3. Ліквідація аварії на АЕС «Фукусіма».

Мал. 4. 1) Цвітіння сакури навесні в місті Осака; 2) японський клен восени.

3 НАСЕЛЕННЯ. Густота населення в Японії дуже велика і перевищує 300 осіб/км². Населення розміщене вкрай нерівномірно. Відносно слабозаселеними є північні й західні райони. Міське населення перевищує 78%. Крім столиці, до міст-мільйонерів належать Йокогама (4 млн жителів), Осака (3 млн), Нагоя (2,3 млн). Зростання кількості населення вже майже припинилося. Японія має одну з найвищих у світі середню тривалість життя населення — більше ніж 80 років. Це типова однаціональна держава, де японці становлять понад 99% населення. Тут також живе незначна кількість корейців, китайців та корінних жителів айнів. Останні відрізняються від японців більш європейськими рисами (світліша шкіра, у чоловіків густі бороди).

4 ГОСПОДАРСТВО. Японія — одна з найрозвиненіших постіндустріальних країн. За обсягом ВВП вона є третьою державою після США та Китаю. Нестача природних ресурсів повною мірою компенсується вмілим використанням переваг географічного положення, високою кваліфікацією, культурою, працелюбністю та патріотизмом населення, високим рівнем розвитку науки і техніки.

У промисловості значну увагу приділяють новітнім галузям, які базуються на передових технологіях (мал. 6). Японія виробляє близько половини морських суден, до 30% якісної офісної та побутової техніки. За виробництвом робіт країна посідає перше місце у світі.

Промисловість Японії швидко пристосовується до мінливих потреб світового ринку.

Розвиток господарства ґрунтується на потужному паливно-енергетичному комплексі, який працює на довізній сировині. Розвивається теплова та гідроенергетика. До аварії на «Фукусімі» АЕС вважалися настільки безпечними й досконалими, що на них влаштовували екскурсії для туристів.

На імпортній руді та вугіллі з Австралії працює чорна металургія, що є в Японії однією з найпотужніших у світі. Підприємства, розміщені на узбережжі, мають високий рівень автоматизації виробничих процесів. Кольорова металургія виплавляє необхідні для машинобудування метали — мідь, алюміній, цинк. Ці галузі забезпечують країні високорозвинену автомобільну промисловість. Найпотужнішими концернами є «Ніссан», «Тойота» і «Хонда». Вони успішно конкурують з американською та європейською автомобілебудівною промисловістю. За обсягами випуску електронно-обчислювальної техніки Японія поступається лише США.

За рівнем розвитку хімічна промисловість посідає друге місце після машинобудування й спеціалізується переважно на виробництві пластичних мас, синтетичних смол, хімічних волокон, синтетичного каучуку. Підприємства цієї галузі сконцентровані в найбільших містах на східному узбережжі (Токіо, Осака, Нагоя, Кавасакі).

Мал. 5. Японська історична архітектура.

Мал. 6. Роботизований машинобудівний завод у Японії.

Поясніть причини концентрації промисловості Японії на Тихоокеанському узбережжі.

У Японії розвинена також легка промисловість, яка виробляє текстиль (Токіо, Кіото, Нагоя, Кобе). На заході країни випускають шовкові тканини й тканини з хімічних волокон.

Знайдіть на карті атласу найбільші промислові центри країни.

Японці з давніх часів використовували дари моря. Рибоконсервна промисловість є лідером харчової промисловості. Серед її інших галузей виділяються цукрова, борошномельна, пивоварна. Водночас недостатньо розвинені м'ясна та молочна промисловість.

У сільському господарстві переважають дрібні селянські господарства. Продукція цієї галузі становить лише 2,2 % ВВП. Основу складають рис, соя, картопля, овочі, фрукти, цукрова тростина, цитрусові, тютюн. Японія посідає перше місце у світі за виловом риби. Країна імпортує до 30 % усіх продуктів харчування. Раніше японці вживали дуже мало м'яса, але зараз ситуація змінилася. Швидкими темпами розвиваються свинарство та бройлерне птахівництво.

Основним видом транспорту Японії є автомобільний. Протяжність автомобільних магістралей перевищує 1,2 млн км, залізниць — 30 тис. км. Для країни характерні швидкісні залізниці та шосейні шляхи. Окремі острови з'єднані мостами й тунелями. Найбільший у світі підводний тунель «Сейкан» споруджено через Сангарську протоку. У Японії діють

понад 100 портів. За тоннажністю морського торговельного флоту країна посідає друге місце у світі. У міжнародних пасажирських перевезеннях переважає авіаційний транспорт.

5 РЕГІОНИ ЯПОНІЇ. Усього в Японії виділяють вісім економічних районів. Найпотужніший із них — Канто, найбільш освоєна й заселена східна частина острова Хонсю. Найбільшими містами є Токіо та Йокогама. Тут зосереджені головні виробничі потужності машинобудування країни, де випускається понад 30 % національної продукції промисловості, із якої більше половини складають продукція радіоелектроніки та машинобудування.

Друге місце за значенням посідає регіон Кінкі, або Кансай. До нього належать центральна й західна частини острова Хонсю з промисловими центрами Осака, Кобе та Кіото, де виробляється понад 15 % продукції машинобудування Японії.

Третє місце належить регіону Токайдо. Головними промисловими центрами тут є Нагоя, Хамамацу, Сідзуока та ін. Тут розвинені автомобільна і нафтохімічна промисловість, традиційна легка промисловість. У регіоні функціонує потужний технополіс Хамамацу.

28 грудня 1991 р. Японія визнала незалежність України, а 23 січня 1992 р. були встановлені дипломатичні відносини між країнами. У Києві працює посольство Японії. Договірнор-правова база двосторонніх відносин постійно розширюється. Зростає товарообіг між двома країнами.

ВИСНОВКИ

- Японія — острівна країна, яка не має сухопутних кордонів із жодною державою світу та активно використовує транспортні магістралі океану.
- Мінерально-сировинні ресурси країни дуже обмежені. Щороку тут відбувається до 5 тис. землетрусів, оскільки процес горотворення ще триває.
- Японія — одна з найрозвиненіших постіндустріальних держав, типова однопациональна країна з великою густотою населення. У промисловості значна увага приділяється новітнім галузям, які базуються на передових технологіях. Підприємства розміщені на узбережжі та мають високий рівень автоматизації виробничих процесів.
- Японія посідає перше місце у світі за виловом риби. У сільському господарстві переважають дрібні селянські господарства. Основним видом транспорту Японії є автомобільний. У міжнародних пасажирських перевезеннях переважає авіаційний транспорт.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте географічне положення Японії. Оцініть його вплив на розвиток господарства країни.
2. Які географічні процеси вплинули на розвиток атомної енергетики країни?
3. Поясніть, чому в країні набула розвитку галузь робототехніки.
4. Чому країна змушена імпортувати продукти харчування? Які умови не сприяють розвитку сільського господарства країни?
5. У школах Японії передбачено уроки милування природою. Запропонуйте природні явища, які варті того, щоб проводити такі уроки в навчальних закладах України.

§48**Північна Америка. Загальні та внутрішньорегіональні відмінності. Тенденції, проблеми та перспективи розвитку**

1. Поясніть, чому в країнах Північної Америки розмовляють переважно англійською, французькою та іспанською мовами. 2. Чому не існує мексиканської або канадської мов?

1 ПІВНІЧНА АМЕРИКА. СКЛАД РЕГІОНУ. На материку Північна Америка розташовані три великі держави — *Канада, США та Мексика* (мал. 1—3). Вони тісно пов'язані не лише географічно та історично, але й економічно. На їхніх територіях усе більше утверджується регіональне інтеграційне утворення — зона вільної торгівлі **НАФТА**, відбуваються складні й суперечливі процеси регіональної інтеграції та диференціації. Домінуючий вплив США в цьому регіоні, як і в усій Америці, хоча й залишається ще дуже сильним, але поступово згасає. Проте вибори нового президента в США накреслюють перспективи нових економічних і політичних зрушень на материку.

За матеріалами періодичної преси та телевізійних новин дізнайтеся про зміни в зовнішній політиці США, які пов'язані зі змінами управління державою. Як ці зміни впливають у цілому на економіку та відносини між державами материка?

У Північній Америці розташовані дві економічно розвинені держави — США та Кана-

да. Фактично до цього материка належить острів Гренландія. Він є частиною території європейської країни Данії, але має внутрішню автономію. Мексику, що також розташована на материку, ще відносять до регіону Латинської Америки.

Латинською Америкою називають регіон Західної півкулі, розташований між США та Антарктидою. До нього входять Мексика, країни Центральної Америки, Вест-Індії та Південної Америки. Причому Мексику, Центральну Америку та острови Вест-Індії часто об'єднують у субрегіон країн Карибського басейну.

Знайдіть та покажіть на політичній карті світу країни Латинської Америки та Карибського басейну.

2 ЗАГАЛЬНІ ТА ВНУТРІШНЬОРЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ КРАЇН РЕГІОНУ. До регіону входять доволі контрастні країни. У першу чергу це стосується Мексики, яка значно поступається як США, так і Канаді за рівнем економічно-

Мал. 1. Національний парк Арчес (штат Юта, США).

Мал. 2. Озеро Морейн (штат Альберта, Канада).

го розвитку. Однак структурні зміни в її економіці спричиняють нові тенденції в розвитку інтеграційних процесів. Якщо раніше Мексика орієнтувалася на латиноамериканські країни, то сьогодні використовує власне географічне положення для поглиблення інтеграційних процесів з економічно розвиненими країнами Північної Америки. Саме через це її все більше починають ототожнювати саме з Північноамериканським регіоном і його інтеграційною економічною організацією НАФТА.

США — світова супердержава та країна Америки, що завжди домінувала як в Америці в цілому, так і в Північній Америці зокрема. Вживаючи термін «Америка», люди в усьому світі перш за все мають на увазі США. Відомо, що в 1823 р. у цій країні було проголошено доктрину Монро (за ім'ям тодішнього президента США Дж. Монро). Її сутність можна описати трьома словами — «Америка для американців».

США відіграють провідну роль в Організації американських держав і НАФТА, які створені для вирішення економічних проблем. В об'єднанні НАФТА економічна перевага США є абсолютною. Канада у своїх економічних зв'язках більше ніж на 60 % пов'язана зі США. Ще більшою є питома вага зовнішньоекономічних зв'язків Мексики, яка орієнтується на свого північного сусіда.

Як ви вважаєте, чому Мексика більше орієнтується на США?

Північна Америка характеризується як регіон значних соціально-економічних і політичних контрастів. Створення зони вільної торгів-

лі сприяло подальшому розвитку економіки всіх країн регіону і в першу чергу Мексики (мал. 4). До країни надійшли великі інвестиції з Канади й особливо зі США. Проте регіональна контрастність залишилася. Рівень життя в США набагато вищий, ніж у Мексиці. Це викликає масову незаконну міграцію мексиканців до США. Оскільки природний приріст населення в Мексиці дуже високий, то кількість населення країни збільшується надзвичайно швидко. Унаслідок цього зростає безробіття, і все більше людей прагнуть виїхати до розвинених північних країн (мал. 5).

3 ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ. Північноамериканський регіон має великі перспективи для власного економічного розвитку. По-перше, тут зосереджені величезні природні ресурси. Сумарні їхні запаси

Мал. 3. Стародавній Паленке — місто цивілізації майя (штат Чіапас, Мексика).

Мал. 4. Структура експорту США — Мексика.

Мал. 5. Кордон між США та Мексикою в межах пустелі Сонора.

в трьох країнах регіону поступаються у світі лише найбільшому материкову Євразія. По-друге, США та Канада запрошують до себе на роботу кращих спеціалістів світу практично в усіх сферах економіки. Оскільки інтелектуальний потенціал є головним для розвитку держав у XXI ст., така політика сприятливо позначиться на розвитку регіону. По-третє, зона вільної торгівлі НАФТА в Північній Америці перетворилася на найбільше за площею та економічним значенням інтеграційне об'єднання світу.

? Як ви вважаєте, чому кращі спеціалісти світу прагнуть працювати в США?

Однак Мексика й надалі залишається «слабкою ланкою» Північноамериканського регіону, оскільки вона є економічно і полі-

тично нестабільною державою. Характерними ознаками держави стали виникнення і розвиток революційних і національно-визвольних рухів місцевих індіанських народів, поширення тероризму.

Ці негативні явища спричинені значною корупцією влади, пануванням наркобаронів, майновою нерівністю населення. Зростання ВВП Мексики не призводить до зникнення контрастів у рівні життя різних верств населення. Багато в чому ця нерівність навіть зростає. Демократичні принципи правління, характерні для США та Канади, не дуже добре приживаються в Мексиці. Авторитаризм правління й перерозподіл національного багатства призводять до зубожіння одних груп суспільства й надмірного збагачення інших.

ВИСНОВКИ

- Держави Північноамериканського регіону — Канада, США й Мексика — тісно пов'язані географічно, історично й економічно.
- Північна Америка є регіоном значних соціально-економічних і політичних контрастів. Вона володіє величезними природними ресурсами й має значні перспективи розвитку. США і Канада залучають до себе кращих спеціалістів світу практично в усіх сферах життя.
- Найвищий рівень життя мають США, які завжди відігравали панівну роль як в Америці в цілому, так і в Північній Америці зокрема.
- Створення в регіоні зони вільної торгівлі сприяло подальшому розвитку економіки його країн і в першу чергу Мексики, але темпи збільшення кількості населення випереджають темпи економічного зростання країни. Унаслідок цього поширюється безробіття, що спричиняє міграції до багатих північних країн.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які країни входять до складу Північноамериканського регіону? Покажіть їх на політичній карті світу.
2. Охарактеризуйте загальні та внутрішньорегіональні відмінності країн Північної Америки.
3. Із яких причин США залишаються лідером регіону?
4. Поясніть причини відставання економічного розвитку Мексики від США й Канади.
5. Поясніть, чому США будують стіну на кордоні з Мексикою, а мексиканці нелегально виїждять до США.

§49

Сполучені Штати Америки

1. Спробуйте пояснити, чому США називають «країною рівних можливостей». 2. Що ви знаєте про досягнення представників української діаспори в США?

Офіційна назва — Сполучені Штати Америки (США) (мал. 1, 2). Столиця — Вашингтон (понад 400 тис. жителів). Площа — 9,4 млн км² (четверте місце у світі). Населення — понад 325,5 млн осіб (третє місце). Державна мова — англійська. Грошова одиниця — американський долар.

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

Мал. 2. Статуя Свободи — символ США.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Географічне положення США не можна оцінити однозначно, оскільки територія країни складається з трьох несуміжних частин. Основна частина США площею понад 7,8 млн км² розташована між Канадою на півночі й Мексикою на півдні. На заході її омивають води Тихого, а на сході — Атлантичного океанів, на південному сході — Мексиканської затоки. Друга за величиною частина — Аляска (площа понад 1,5 млн км², межує з Канадою та омивається водами Північного Льодовитого й Тихого океанів). Третя частина США дуже віддалена від перших двох і розташована в центральній частині Тихого

океану. Це Гавайські острови, загальна площа яких становить близько 17 тис. км². США також належать володіння в Карибському морі (Пуерто-Рико та Віргінські острови) й острови в Тихому океані (Гуам, Мідвей, Вейк та ін.).

У цілому географічне положення країни дуже вигідне. Вона розміщена у сприятливих для життєдіяльності людини природних поясах, між двома основними за транспортним значенням океанами. США віддалені від основних регіонів політичної нестабільності та воєнних конфліктів.

Назвіть найближчі до США регіони політичної нестабільності та воєнних конфліктів.

2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Рельєф США надзвичайно різноманітний. У західній частині та на Алясці простяглися майже суцільні гірські системи Кордильєр із міжгірськими долинами, плато та плоскогір'ями. На Алясці розташована найвища точка США — гора Мак-Кінлі (6139 м). На сході США — середньовисотні гори Аппалачі. Між цими гірськими системами в центрі країни розмістилися рівнини. Гавайські острови є вершинами вулканів, які здіймаються над Тихим океаном до 4205 м.

Знайдіть усі зазначені географічні об'єкти на карті Північної Америки та США.

На основній частині території країни переважає помірний і субтропічний клімат: у Чикаго в січні середня температура становить −4 °С, у Лос-Анджелесі — +12,3 °С, у Маямі — +20 °С (клімат тропічний, як і на Гавайських островах). Більша частина Аляски розташована в субарктичному кліматі: тут взимку бувають морози до −65 °С. У Долині Смерті на південному заході США зафіксована одна з найвищих температур повітря у світі — +56,7 °С (мал. 3). Кількість опадів на більшій частині території змінюється із заходу на схід від 300 до 1500 мм на рік.

У США багато великих багатоводних річок. Міссісіпі з притоками Міссурі та Огайо належать до найбільших річок на Землі. Великими

i

Мал. 3. Долина Смерті.

річками є Юкон на Алясці, Колорадо, Колумбія, Ріо-Гранде. Залежно від режиму випадання опадів вони мають різну сезонну водність. У низьких Міссісіпі трапляються катастрофічні повені. На півночі США розташовані великі судноплавні озера: Верхнє, Гурон, Мічиган, Ері та Онтаріо. Їхня глибина сягає 300 м.

Знайдіть усі зазначені географічні об'єкти на карті Північної Америки.

Ґрунтовий покрив у США дуже різноманітний. Найродючішими є каштанові й чорноземні ґрунти в центральній частині країни. На сході переважають бурі лісові. На Алясці в зоні вічної мерзлоти розташовані бідні арктичні та тундрові ґрунти. На південному заході країни зосереджені жовтоземи й червоноземи.

Оцініть родючість ґрунтів США порівняно з Україною.

У минулому майже 50 % території США було вкрито густими лісами, які характерні для помірних і субтропічних поясів. Зараз вони збереглися в горах, на півночі країни та на Алясці. На сході, в Аппалачах, ростуть ліси з клена, дуба, тюльпанового дерева. На півночі та сході Аляски переважають хвойні ліси (сосна, ялина, ялиця). На схилах Сьєрра-Невади в Каліфорнії ростуть гігантські секвої. На півдні біля кордонів із Мексикою багато велетенських кактусів.

У США вперше у світі були організовані національні парки. Зараз їхня загальна площа перевищує 30 млн га. Серед них всесвітньо відомі Йосемітський, Єллоустонський національні парки, Секвоя, Гранд-Каньйон.

Із корисних копалин у США значними є запаси нафти, природного газу й кам'яного вугілля.

Наявні практично всі руди металів: від залізної руди до міді, цинку, молібдену, вольфраму тощо. У надрах країни є золото й срібло. Величезними є поклади будівельних матеріалів, калійної та кухонної солей, сірки, фосфоритів тощо.

Земельні, водні, лісові, рекреаційні та інші природні ресурси США мають світове значення. Вони інтенсивно, раціонально й ефективно використовуються.

3 ІСТОРИКО- ТА ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ.

Сучасна територія США (основна частина) була заселена переселенцями з Азії 20—40 тис. років тому. У XVII ст. на континенті з'явилися європейські колоністи переважно з Великої Британії, що визначило панування тут англійської мови. Наприкінці XVIII ст. загострилися відносини між метрополією та її колоніями. 4 липня 1776 р. була проголошена Декларація незалежності Сполучених Штатів. Після цього відбулася швидка експансія на захід і південь. І зараз у США відчуються регіональні відмінності в тих частинах, які колись належали Мексиці, Іспанії, Франції та Російській імперії.

За додатковими джерелами з'ясуйте, що це за території, де вони розташовані на карті.

У 1861 р. між північними й південними штатами спалахнула громадянська війна, яка закінчилася перемогою Півночі. Потім розпочався бурхливий економічний розвиток країни. Після закінчення Другої світової війни США перетворилися на найпотужнішу державу світу, якою вони залишаються й донині. Фактично всі новації сучасності створюються в США: посудомийна (1850 р.) та пральна (1851 р.) машини, холодильник (1851 р.), кондиціонер (1902 р.), комп'ютер (1945 р.), Інтернет (1968 р.), смартфон (1991 р.).

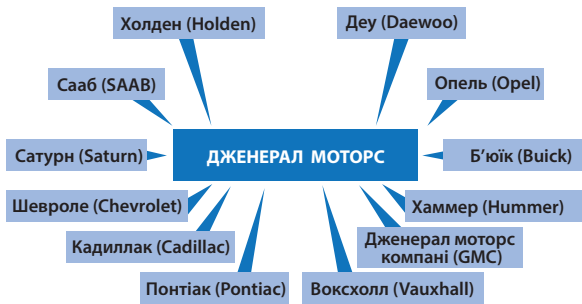
За додатковими джерелами з'ясуйте, як, де і коли з'явилися ці звичні нам сьогодні речі.

4 НАСЕЛЕННЯ.

Середня густота населення США ледве перевищує 30 осіб/км². Воно розміщене по території дуже нерівномірно. Східне узбережжя заселене найбільше, подекуди до 400 осіб/км². На Середньому Заході в аграрних районах густота населення зменшується до 2—5 осіб/км². На майже безлюдній Алясці на одну особу припадає 3 км².

США належать до найурбанізованіших країн світу. Міське населення тут перевищує 78 %.

Мал. 4. Склад корпорації «Дженерал моторс».

Найбільші міста — Нью-Йорк (7,5 млн жителів), Лос-Анджелес (4 млн), Чикаго (3 млн). Ще вісім міст мають понад 1 млн жителів. При народжуваності 15 ‰ смертність у країні становить 9 ‰. Міграційний приріст населення країни — понад 1 млн осіб на рік.

Близько 74 % населення — євроамериканці, 13 % — афроамериканці. У країні велика кількість латиноамериканців, понад 2 % індіанців та ескімосів. За релігійною належністю 58 % є протестантами і 21 % — католиками.

За даними Бюро перепису США, понад 80 % населення вважають рідною англійську, а 12,5 % — іспанську мови.

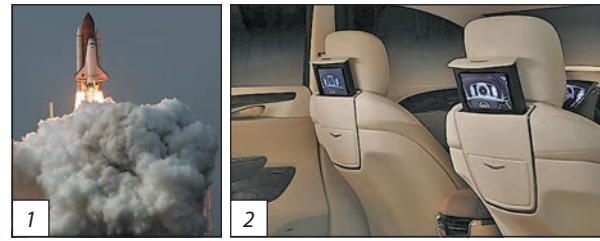
За додатковими джерелами дізнайтеся, які ще релігії поширені в США.

5 ГОСПОДАРСТВО. США є найбільш економічно розвинутою постіндустріальною країною, понад 60 % населення якої зайняте в нематеріальній сфері (фінанси, торгівля, послуги, управління тощо). В економіці гармонійно поєднуються державна, корпоративна (колективна) та приватна власність. Роль держави в житті країни дуже велика. Вона є найбільшим землевласником, а також власником усіх стратегічних об'єктів. У матеріальному виробництві переважають великі корпорації, які охоплюють своїми філіями майже весь світ. Найвідомішими серед них є «Дженерал моторс» (мал. 4), «Форд моторс», «Дженерал електрик», «Боїнг», «Філіп Моріс», «Мобіл», «Кока-Кола» тощо. У сфері торгівлі, обслуговування та харчування переважають приватні підприємства.

Що виробляють корпорації «Дженерал моторс», «Форд моторс», «Дженерал електрик», «Боїнг», «Філіп Моріс», «Мобіл», «Кока-Кола»?

Найпотужнішими галузями американської економіки є електроенергетика, машинобуду-

Мал. 5. 1) Запуск космічного корабля «Шаттл» із мису Канаверал (штат Флорида, США); 2) салон американського автомобіля.

вання, чорна й кольорова металургія, хімічна, текстильна, харчова промисловість. На базі металургії працює багатогалузеве машинобудування: автомобілебудування, яке є галуззю-організатором не лише для металургії, хімії, легкої промисловості, але й для власне машинобудування. Сучасний автомобіль є надзвичайно складним агрегатом із гумовими покришками (хімія), оббивкою салону (легка промисловість), склом (скляна промисловість), фарбою (хімія) тощо. Цілеспрямовано розвиваючи автомобілебудування, США стимулюють розвиток майже всіх інших галузей промисловості, у тому числі й найсучасніших (електроніка та електротехніка).

Корпорація «Дженерал моторс» є найбільшим виробником продукції військово-промислового комплексу США. Дізнайтеся з додаткових джерел, яку військову продукцію вона випускає.

6 МІСЦЕ КРАЇНИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ. Підприємства США виробляють п'яту частину всієї промислової продукції світу. За виробництвом електроенергії США належить перше місце у світі з великим відривом від усіх інших країн. За виплавкою металів країні належать такі місця: алюмінію — перше, сталі — третє, чавуну — четверте, срібла — третє, міді та золота — друге, цинку — п'яте у світі. США — світовий лідер авіаційної та аерокосмічної галузей (мал. 5).

США — один із найбільших виробників продукції хімічної промисловості, особливо пластмас і синтетичних смол. Потужними є деревообробна, паперова та промисловість будівельних матеріалів. Серед галузей легкої промисловості переважає текстильна. Харчова промисловість виробляє найрізноманітніші продукти харчування.

Мал. 6. Порівняння обсягів ВВП окремих штатів США та країн світу.

- ✓ За картами атласу назвіть промислові центри США.
- ✓ Розгляньте картосхему на мал. 6, проаналізуйте її та зробіть відповідні висновки.

Сільське господарство США багатогалузеве, високомеханізоване, високоефективне та високорентабельне. Країна не лише забезпечує власні потреби, а і є найбільшим у світі експортером сільськогосподарської продукції. Їй послідовно належать такі місця у виробництві певної продукції: кукурудза і соя — перше, цитрусові — друге, пшениця та арахіс — третє, цукрові буряки й виноград — четверте, соняшник — шосте. У США добре розвинене тваринництво. Країна посідає друге місце у світі за поголів'ям свиней і третє — за поголів'ям великої рогатої

худоби. Щорічно в США вирощують до 6 млрд бройлерних курей. США належать до найбільших риболовецьких країн світу.

За рівнем розвитку транспорту США тримають лідерство у світі. Тут найбільша у світі довжина залізничних шляхів. Перше місце у світі залишається за США і за довжиною автомобільних доріг — більше ніж 6,5 млн км. Тут уже почали будувати автошляхи на сонячних батареях. У країні налічується понад 200 млн автомобілів — це також найвищий показник у світі. Не має собі рівних й авіаційний транспорт США. У країні існують державна й приватна авіація, а також державне регулювання цін на авіаквитки. Жителі країни користуються авіаційним та автомобільним транспортом у кілька разів частіше, ніж залізничним. Найбільші аеропорти США працюють у Чикаго, Вашингтоні, Нью-Йорку, Маямі, Сан-Франциско та Лос-Анджелесі.

У США розвинений річковий і морський транспорт. Країна має найбільшу мережу нафто- і газопроводів.

- ✓ За додатковими джерелами дізнайтеся, які туристичні об'єкти США є місцями світового пам'ятництва туристів. Чим їх приваблюють Лас-Вегас, Діснейленд і Голлівуд?

26 грудня 1991 р. США визнали незалежність України, а 3 січня 1992 р. між країнами були встановлені дипломатичні відносини. У Києві працює посольство США, а також інші дипломатичні, культурні, економічні представництва.

ВИСНОВКИ

- США мають вигідне географічне положення. Країна розташована в сприятливих для життєдіяльності природних поясах, між двома океанами у віддаленні від основних регіонів політичної нестабільності та воєнних конфліктів.
- Природні умови й природні ресурси США надзвичайно багаті та різноманітні. Земельні, водні, лісові, рекреаційні й інші природні ресурси США мають світове значення.
- США — одна з найурбанізованіших країн світу. Це найбільш економічно розвинена постіндустріальна країна, понад 60 % населення якої зайняте в нематеріальній сфері. Держава є найбільшим землевласником і власником усіх стратегічних об'єктів. У матеріальному виробництві переважають великі корпорації.
- Підприємства США виробляють 1/5 промислової продукції світу. Країна не лише забезпечує власні потреби, а і є найбільшим експортером сільськогосподарської продукції. Вона посідає перше місце у світі за рівнем розвитку транспорту.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

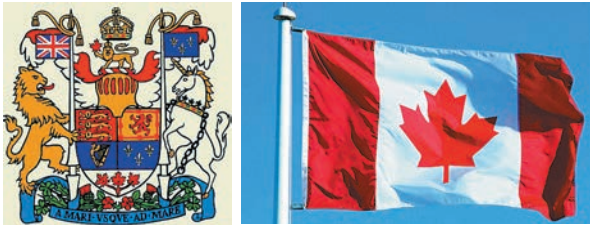
1. Охарактеризуйте та оцініть переваги географічного положення США. Поясніть, як вони сприяли розвитку економіки країни.
2. За картами атласу оцініть природно-ресурсний потенціал США порівняно з країнами, які ми вивчили раніше.
3. Поясніть, чому населення країни розміщене її територією нерівномірно.
4. Охарактеризуйте роль США у світовому матеріальному виробництві.
5. Поясніть роль транспортної системи країни в її загальному розвитку.
6. Чому країна є світовим лідером у розвитку наукоємних технологій та продукції, що вимагає додаткових наукових капіталовкладень?

§50

Канада

Канадці часто цитують вислів колишнього прем'єр-міністра країни Маккензі Кінга: «У Канади занадто багато географії і занадто мало історії». Поясніть, як ви розумієте це твердження.

Офіційна назва — Канада. Столиця — Оттава (понад 1 млн жителів). Площа — 10 млн км² (друге місце у світі). Кількість населення — понад 33 млн осіб (34-те місце). Державні мови — англійська та французька. Грошова одиниця — канадський долар (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Канада розташована в північній частині Північної Америки. Значна частина території держави припадає на великі та малі острови в Північному Льодовитому, Атлантичному й Тихому океанах. На суходолі Канада межує лише із США. Географічне положення країни в найхолоднішій частині Америки значною мірою обмежує господарське освоєння й заселення більшої частини її території. Геополітично Канада, як і США, завжди була відокремлена від ключових політичних регіонів Європи й Близького Сходу. Це служило додатковим сприятливим чинником її розвитку і разом із тим ставило децю остронь головних подій у світі.

Знайдіть на карті основні географічні об'єкти, які характеризують географічне положення країни.

2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Гори й рівнини в Канаді займають приблизно однакову площу. На заході здіймаються Кордильєри з найвищими висотами понад 6000 м. Центральна частина Канади — низовини, східна — височини.

Канада лежить у трьох кліматичних поясах. Більша північна частина розташована в холодних арктичному та субарктичному поясах, а менша південна — у помірному поясі.

Навіть на півдні у внутрішніх районах узимку температура повітря може опускатися до -40°C . На півночі панує багаторічна мерзлота, острови вкриті льодовиками.

Річкова мережа Канади дуже густа. Найбільш повноводною є Маккензі, а також Нельсон, Юкон, річка Святого Лаврентія. Південь Канади омивають Великі американські озера. Повністю на її території розташовані такі великі озера, як Вінніпег, Ведмеже, Велике Невільничє озеро тощо.

На більшій частині країни переважають малородючі підзолисті ґрунти, на півдні — сірі лісові, каштанові й чорноземні.

На півночі простяглися зона арктичних пустель і зона тундри, позбавлені деревної рослинності. Південніше, на тисячі кілометрів між Тихим і Атлантичним океаном розкинулася зона тайги із хвойними лісами (смерека, чорна і біла ялини, модрина, сосна). Степи та лісостеги на півдні майже повністю розорані й тому позбавлені природної рослинності.

Поясніть, чому стеги Канади майже повністю розорані.

Тваринний світ Канади різноманітний і багатий. На островах на крайній півночі живуть білі ведмеді, песці, моржі та тюлені, у тундрі — північні олені (мал. 2) і вівцебики, у лісах — ведмеді гризлі, лосі, олені-вапіті,

Мал. 2. Північні олені — типові представники тваринного світу Канади.

Мал. 3. 1) Алмазний кар'єр Даявік поблизу міста Еллоу-найф; 2) видобуток кам'яного вугілля.

i

еноти, бобри, ондатри, рисі, вовки, лисиці, зайці. Із території США заходять пуми.

Канада належить до найбагатших на корисні копалини країн світу. Є великі поклади нафти, природного газу, вугілля, торфу, руд чорних і кольорових металів, калійної солі. Майже повсюдно залягають будівельні матеріали.

Країна володіє багатими водними, гідроенергетичними, ґрунтовими, лісовими, річковими, рекреаційними та іншими природними ресурсами (мал. 3).

3 ІСТОРИКО- ТА ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ. Близько 20—40 тис. років тому з Азії до Америки переселилися предки сучасних корінних жителів Канади — індіанців та ескімосів (мал. 4).

У XVII ст. східне узбережжя Канади почали колонізувати французи. Решта території заселялася вихідцями з Великої Британії. У 1867 р. британські колонії у східній частині сучасної Південної Канади утворили федерацію Домініон Канада. Поступово (до 1949 р.) до нього приєдналися й інші провінції. У 1931 р. Канада стала суверенною державою у складі Британської Співдружності націй. Із 1988 р. разом із США та Мексикою країна підписала угоду про вільну торгівлю (НАФТА).

За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про освоєння вікінгами території сучасної Канади.

4 НАСЕЛЕННЯ. Канада належить до найменш заселених держав світу. Середня густина

населення ледве перевищує 3 особи/км². Майже все населення країни проживає у вузькій південній смузі біля кордонів із США. Тут в окремих районах його густина становить 150 осіб/км².

Частка міського населення перевищує 78 %. Найбільшими містами є Торонто (4,5 млн осіб) і Монреаль (3,5 млн). До міст-мільйонерів також належать Оттава та Ванкувер.

У складі населення Канади більш ніж 32 % канадців (як вони самі себе називають), 20 % англійців, понад 15 % французів, майже по 14 % шотландців та ірландців. Решту населення становлять німці, італійці, китайці, корінні народи (ескімоси), українці, індіанці, поляки та ін.

5 ГОСПОДАРСТВО. Канада належить до найрозвиненіших країн світу. Вона має специфічну для розвиненої країни структуру економіки, для якої характерна висока частка добувної промисловості. Їй належать одні з перших місць у світі за видобутком та експортом таких видів промислової сировини, як нафта, природний газ, вугілля, сірка, калійні солі, залізна руда, золото, титан, уран, кобальт, свинець, нікель, молібден тощо. Дуже добре розвинена кольорова металургія. За виплавою цинку Канада посідає перше місце у світі, алюмінію — друге, міді — третє, золота й срібла — четверте.

Канада — великий, четвертий у світі виробник електроенергії. Майже 60 % її обсягу виробляють ГЕС. Значна частина електричної енергії експортується до США.

Особливістю галузевої структури промисловості Канади є значна частка лісової та

Мал. 4. 1) Голова Асамблеї корінних народів на засіданні парламенту Канади; 2) представники корінних народів Канади — ескімоси.

деревообробної галузей. За виробництвом пиломатеріалів і целюлози Канада поступається лише США. Однак країна не має собі рівних за обсягом їх експорту (див. таблицю).

Таблиця

**КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ЕКСПОРТОМ ПРОДУКЦІЇ
ЛІСОВОЇ ТА ДЕРЕВООБРОБНОЇ ГАЛУЗЕЙ**

Діловий круглий ліс	Деревні пелети	Пилома- теріали	Целюлоза	Папір та картон
Росія	США	Канада	Бразилія	Німеччина
Нова Зе- ландія	Канада	Росія	Канада	США
США	Латвія	Швеція	США	Фінляндія
Канада	В'єтнам	Фінляндія	Чилі	Швеція

Проаналізуйте дані таблиці та зробіть відповідні висновки.

Постійно зростають значення й частка машинобудування у ВВП країни. Переважає виробництво транспортних засобів (автомобілі, снігоходи, судна, літаки, тепловози). Виробляються машини та обладнання для лісової і гірничодобувної галузей.

В економіці Канади провідні позиції займають монополії США та американський капітал.

Канада — велика сільськогосподарська країна, яка експортує значну частину сільськогосподарської продукції. За обсягами

вирощування вівса вона посідає третє місце у світі, пшениці — шосте, кукурудзи — сьоме. Розвинене також тваринництво.

Транспорт Канади у своєму територіальному поширенні суттєво залежить від природних умов. На півдні біля кордону із США Канаду перетинають із заходу на схід трансконтинентальні залізничні та автомобільні магістралі. Як транспортні шляхи інтенсивно використовуються Великі озера й річка Святого Лаврентія. Усе більшого значення набуває авіаційний транспорт. У північних районах узимку головним видом транспорту місцевих жителів є снігоходи (мал. 5).

6 МІСЦЕ КРАЇНИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ. Канада належить до сімки найрозвиненіших країн світу. Вона постачає на світовий ринок сировину й готову продукцію у величезних обсягах. Найбільша її частка припадає на

Мал. 5. Сучасний снігохід.

США. Значним торговельним партнером Канади стала Мексика. Із європейських країн традиційно тісні зв'язки підтримуються з Великою Британією.

2 грудня 1991 р. Канада першою визнала незалежність України. 27 січня 1992 р. між державами був підписаний Протокол про встановлення дипломатичних відносин.

ВИСНОВКИ

- Географічне положення країни в найхолоднішій частині Америки обмежує господарське освоєння та заселення більшості її території.
- Канада — одна з найбагатших на корисні копалини країн, вона володіє значними водними, гідроенергетичними, ґрунтовими, лісовими, рибними, рекреаційними та іншими ресурсами, але належить до найменш заселених держав світу.
- Канада належить до найрозвиненіших країн світу, але має специфічну для розвиненої країни структуру економіки, для якої характерна висока частка добувної промисловості. Особливістю галузевої структури промисловості Канади є переважання лісової та деревообробної галузей.
- В економіці Канади провідні позиції займають монополії США та американський капітал. Канада — велика сільськогосподарська країна.
- Розвиток транспорту Канади дуже залежить від природних умов.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть відмінності географічного положення Канади й США, які зумовили різницю в спеціалізації господарства цих країн.
2. Які особливості освоєння територій сучасної Канади європейцями вплинули на національний склад населення країни?
3. Назвіть суттєві ознаки економіки Канади, які відрізняють її від інших розвинених країн світу.
4. Поясніть особливості сільського господарства країни.

§51

Австралія — країна переселенського капіталізму

1. Пригадайте історію відкриття й господарського освоєння материка Австралія. 2. Поясніть, чому так сталося, що перші 12 поліцейських цієї країни були колишніми в'язнями.

Офіційна назва — Австралійський Союз (федерація) (мал. 1). Столиця — Канберра (понад 300 тис. жителів). Площа — 7,7 млн км² (шосте місце у світі). Населення — понад 20 млн осіб (51-ше місце). Державна мова — англійська. Грошова одиниця — австралійський долар.

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

Австралія є доволі стабільним регіоном світу, який ще не так давно був «глухим кутом» нашої планети. Прискорений розвиток транспорту, зміна просторових напрямків міжнародних потоків товарів, розвиток туризму,

відкриття великих родовищ корисних копалин тощо перетворили Австралію на країну «Великої двадцятки», яка відіграє все більшу роль у світовій економіці й політиці.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ І ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Австралійський Союз займає весь материк Австралія, великий острів Тасманія та багато дрібних островів і атолів. На суходолі країна не має сусідів. Найближчими з них є Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея та Індонезія. Із розвитком комунікацій та процесів глобалізації світової економіки й політики географічне положення країни постійно змінюється.

Знайдіть на політичній карті світу країни, які розташовані найближче до Австралії.

Рівнини й височини займають близько 90% території Австралії. Уздовж узбережжя Тихого океану на сході материка простягся неви-

сокий Великий вододільний хребет із найвищою точкою — горою Косцюшко (2230 м). У центральній та західній частинах здіймаються плато з висотами до 1500 м. Біля озера Ейр місцевість на 12 м нижча від рівня океану.

Австралія лежить у чотирьох кліматичних поясах. Більшу її частину займає тропічний пояс із переважно пустельним кліматом. На півночі — субекваторіальний, на півдні — субтропічний. Південна частина острова Тасманія має помірний клімат. Улітку (січень) середні температури повітря над Австралією з півночі на південь змінюються від +28 до +20°C, узимку (липень) — від +20 до +12°C. Клімат тут переважно посушливий, випадає лише 250 мм опадів на рік. На східному й північному узбережжях кількість опадів зростає до 2000 мм.

Пригадайте чинники, які сформували посушливий австралійський клімат. Спрогнозуйте його вплив на розвиток господарства країни.

Австралія бідна на поверхневі прісні води. Більшість річок пересихають. Найбільшими з них є Муррей і її притока Дарлінг. У центральній частині Австралії розташовані кілька солоних озер, найбільшим із яких є озеро Ейр.

Ґрунтовий покрив хоча й різноманітний, але на більшій частині території панують піщані та кам'яністі пустелі. Переважають різні види червоних і жовтих ґрунтів (мал. 2).

Тривала ізоляваність материка створила тут своєрідний рослинний і тваринний світ. Однією з найпоширеніших рослин є евкалипт, який дуже цінують за деревину, що не гниє, а також лікарські та фармацевтичні властивості евкалиптової олії. Серед тварин переважають сумчасті. Кенгуру і страус ему, які зустрічаються тільки на цьому материка, зображені на гербі Австралійського Союзу.

Австралія володіє багатими мінеральними ресурсами та посідає провідні позиції у світі за запасами бокситів (перше місце), цинку (друге), золота (четверте), срібла (шосте). Австралії також належать провідні позиції за покладами залізної руди, олова, нікелю та урану. Тут є і значні родовища кам'яного вугілля, нафти та природного газу.

2 ІСТОРИКО- ТА ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ. Археологи вважають, що перші люди з'явилися в Австралії близько 40 тис. років тому і прибули сюди з Південної Індії.

Мал. 2. Типовий австралійський пейзаж.

Наприкінці XVIII ст. материк почала інтенсивно колонізувати Велика Британія. Сюди вивозили найнебезпечніших злочинців. Потім з'явилися вільні поселенці, кількість яких стрімко зросла під час «золотої лихоманки» у 50—60-ті рр. XIX ст. Із 1901 р. британські колонії на материк утворили федерацію, яка отримала назву Австралійський Союз. Він існував як британський домініон, а в 1942 р. став суверенною державою, членом Британської Співдружності націй (мал. 3).

За допомогою мал. 3 та політичної карти світу назвіть країни, що входять до складу Співдружності націй. Знайдіть додаткову інформацію про діяльність цього союзу держав.

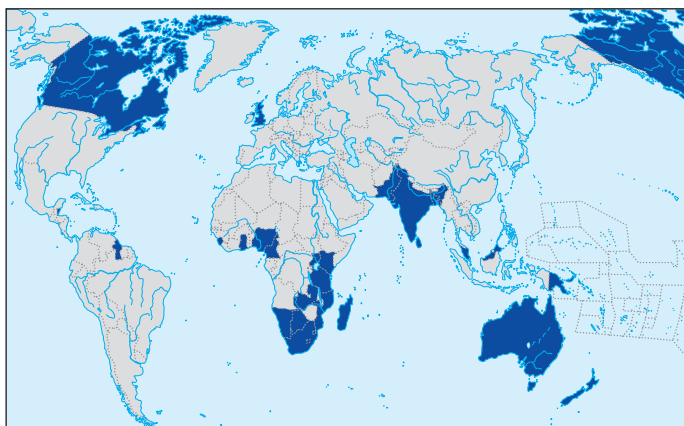
3 НАСЕЛЕННЯ. Австралія належить до найменш заселених країн і частин світу. Середня густота населення становить менше ніж 3 особи/км². Понад 70% його сконцентровано на східному й південно-східному узбережжі. Частка міського населення наближається до 90%. Найбільшими містами є Сідней (4 млн осіб), Мельбурн (3,5 млн) і Брисбен (1,5 млн осіб). Переважають нащадки переселенців із Великої Британії. Кількість аборигенів поступово скорочується (мал. 4).

За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про життя аборигенів Австралії.

4 ГОСПОДАРСТВО. РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ. Австралія — високорозвинена держава з потужною промисловістю та сільським господарством. Провідною галуззю промисловості є гірничодобувна (мал. 5). Світове значення має видобуток руд кольорових і рідкісних металів, особливо рутилу та цирконію, що особливо необхідні для космічної та авіаційної про-

Мал. 3. Країни-члени Співдружності націй.

мисловості, біомедицини тощо. На відміну від більшості високорозвинених держав світу, в Австралії обробна промисловість поступається гірничодобувній, особливо за експортним значенням. Виняток становлять металургія й харчова промисловість. На потужних чорній та кольоровій металургії базується багатогалузеве машинобудування: автомобілебудування, виробництво сільськогосподарських машин, радіотехніки тощо.

Хімічна промисловість спеціалізується на переробці нафти й виробництві добрив. Харчова промисловість базується на високотоварному сільському господарстві. За експортом сільськогосподарської продукції Австралія поступається лише США. За поголів'ям овець Австралія посідає друге місце у світі (понад 120 млн голів). Морожене м'ясо та м'ясні консерви у величезних обсягах експортуються на світовий ринок. Країні також належить першість за обсягом виробництва вовни. Зернові культури, насамперед пшениця, дають сировину для борошномельного виробництва.

Провідними галузями є садівництво, овочівництво, виноградарство.

У розвитку економіки рідкозаселеної Австралії велике значення має транспорт. Довжина залізниць перевищує 40 тис. км, автомобільних шляхів — понад 900 тис. км. Це друга країна у світі за кількістю автомобілів на одну особу. Крім того, в Австралії є специфічні залізниці, які зв'язують місця вирощування та переробки цукрової тростини та використовуються лише для цих перевезень. Також існують так звані «рудні залізниці» на південному заході країни. Це чотири промислові лінії, якими залізна руда перевозиться в морські порти Дампір, Порт-Лінкольн та ін.

У внутрішніх і зовнішніх перевезеннях пасажирів усе більшого значення набуває повітряний транспорт. Розширюється мережа трубопроводів. Тут є навіть бензинопровід завдовжки 500 км. Для зовнішньоторговельних зв'язків використовують переважно морський транспорт. Найбільші порти країни — Аделаїда, Брисбен, Кернс, Дарвін.

26 грудня 1991 р. Австралійський Союз визнав незалежність України. Того ж дня між двома державами були встановлені дипломатичні відносини.

Мал. 4. Аборигени Австралії.

Мал. 5. 1) Гірничодобувне обладнання; 2) автопоїзд — один із видів транспорту для перевезення продукції гірничодобувної промисловості.

ВИСНОВКИ

- Австралія — високорозвинена держава з потужною промисловістю та сільським господарством, країна «Великої двадцятки», що відіграє все більшу роль у світовій економіці та політиці. Понад 70 % населення проживає на східному та південно-східному узбережжі. Майже 90 % — жителі міст.
- Австралія бідна на поверхневі прісні води, але багата на боксити, цинк, золото, срібло, залізну руду, олово, нікель, уран, кам'яне вугілля, нафту та природний газ. Провідні галузі промисловості: гірничодобувна, металургійна, хімічна й харчова. На потужних чорній і кольоровій металургії базується багатогалузеве машинобудування.
- Харчова промисловість спеціалізується на високотоварному сільському господарстві. Країна експортує морожене м'ясо та м'ясні консерви, вовну й зернові культури.
- У внутрішніх і зовнішніх перевезеннях пасажирів усе більшого значення набуває повітряний транспорт. Для зовнішньоторговельних зв'язків використовують переважно морський транспорт.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте географічне положення Австралійського Союзу. Укажіть його позитивні та негативні риси.
2. Назвіть ресурси, яких країні не вистачає.
3. Поясніть, як природно-кліматичні умови впливають на спеціалізацію та розміщення сільського господарства країни.
4. Поясніть значення транспорту для розвитку економіки країни. Поясніть, чому авіаційний транспорт використовують як для зовнішніх, так і для внутрішніх пасажирських перевезень.

Практична робота 13. Розробка туристичного маршруту до однієї з розвинених країн світу (за вибором)

1. Перегляньте список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, які розташовані в розвинених країнах світу.
2. Виберіть одну із цих країн і складіть туристичний маршрут об'єктами, які вас найбільше зацікавили.
3. Проведіть презентацію власного туристичного маршруту. Доберіть для цього ілюстративні та відеоматеріали мережі Інтернет.

Практична робота 14. Порівняльна економіко-географічна характеристика двох розвинених країн світу (за вибором) на основі різних джерел інформації

1. Проаналізуйте статистичні дані, які характеризують найбільш розвинені країни Європи (електронний режим доступу: epp.eurostat.ec.europa.eu (англійською мовою)).
2. Порівняйте статистичні дані та зробіть відповідні висновки.
3. Використовуючи план характеристики країни, складіть порівняльну характеристику двох країн (за вибором) та зробіть відповідні висновки.

Джерела Інтернету

- <http://www.un.org/en/index.html> — діяльність ООН (англійською мовою)
- elibrary.kubg.edu.ua/10346/ — Князівство Монако
- elibrary.kubg.edu.ua/2978/ — Люксембург
- elibrary.kubg.edu.ua/10387/ — Трир — найстаріше місто в Німеччині
- commonwealthofnations.org/ — офіційний сайт Співдружності націй (англійською мовою)

Тема 4. Країни, що розвиваються

§52

Диференціація країн, що розвиваються

Назвіть риси господарства вашого регіону. Які галузі набули найбільшого розвитку? Які проблеми вони мають?

1 ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРАЇН. На сьогодні до країн, що розвиваються, належать понад 120 держав у різних регіонах світу: Африці, Азії, Латинській Америці, Океанії. Саме в цих країнах проживає більша частина населення планети. У другій половині ХХ ст. у країнах, що розвиваються, відбулися значні зміни: зріс національний дохід, сформувалося сучасне господарство, визначилося і стабілізувалося їхнє місце в міжнародному поділі праці.

Зараз ці країни є важливими постачальниками на світовий ринок найрізноманітнішої сировини. Серед них є не тільки аграрні, а й аграрно-індустріальні держави. Проте на шляху самостійного розвитку країни, що розвиваються, зазнають значних труднощів. Це нестабільна політична ситуація, корупція, високий рівень злочинності тощо. У багатьох країнах донині не вирішена продовольча проблема. Гостро постають проблеми зайнятості населення, правляча верхівка нерідко намагається уникнути контролю з боку закону та розкрадає національні ресурси. Усе це відбувається в умовах багатокладності господарства, залежності економічного розвитку від розвинених країн, хронічного відставання від світового рівня технологій та продуктивності праці.

Країни, що розвиваються, відрізняються одна від одної не тільки розмірами території,

кількістю населення, природними умовами і ресурсами, історичними особливостями розвитку, а й структурою господарства, можливостями наукового й технічного потенціалу.

Слід зазначити, що існують різні підходи щодо класифікації країн за рівнем соціально-економічного розвитку. Наприклад, важко назвати Індію, Китай, Бразилію країнами, що розвиваються. Так, індійські марсоходи вже досліджують Марс; Китай щороку складає конкуренцію США за обсягами ВВП; Бразилія випередила за обсягами ВВП більшість європейських країн. Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Катар, Кувейт і Бахрейн вдало використали свої прибутки від експорту нафти для розвитку переробної промисловості. Цей перелік можна продовжити. Проте водночас показники ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС) свідчать, що Китай, Індія та Бразилія посідають досить невисокі місця у світі (відповідно 78-ме, 123-тє, 80-тє). За цим показником вони відстають навіть від Чилі (53-тє місце) та Куби (58-ме місце).

2 ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДГРУП КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ. Серед країн, що розвиваються, можна виділити досить багато підгруп. Зупинимося на основних із них.

Мал. 1. 1) Сучасний аеропорт у Бангкоку (Таїланд); 2) традиційне житло на палях тайського рибалки; 3) сучасний метрополітен у Бангкоку.

Індустріально-аграрні країни мають порівняно зрілу структуру господарства. До них належать Індія, Пакистан, Таїланд (мал. 1), Філіппіни, Індонезія — в Азії, Венесуела, Перу (мал. 2), Колумбія, Еквадор, Ямайка — у Латинській Америці, Марокко, Туніс, Єгипет — в Африці.

За мал. 1 поясніть, як різняться життя людей у країнах, що розвиваються.

У цих країнах відбуваються процеси, які свого часу супроводжували економічне піднесення сучасних країн нової індустріалізації: активна взаємодія місцевого та іноземного капіталу, швидке зростання молоді промисловості, збільшення питомої ваги переробних галузей господарства. Швидкими темпами тут зростає енергетика, розширюється транспортна інфраструктура, розвивається сфера обслуговування, відбувається збільшення інвестицій у науку, формуються національні кадри управлінців та бізнесменів.

Знайдіть на політичній карті світу індустріально-аграрні країни. Назвіть їхні столиці.

Іншою групою є **нафтодобувні країни**, які сформували потужний нафтодобувний і нафтопереробний комплекс. Це Саудівська Аравія, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати (мал. 3), Ірак, Іран тощо.

Завдяки величезним фінансовим надходженням від торгівлі нафтою вони мають сприятливі умови для розвитку сучасного господарства, фінансування містобудівництва та різних соціальних програм. Деякі з них за показниками ВВП на одну особу належать до найбагатших країн світу.

Знайдіть на політичній карті світу нафтодобувні країни. Назвіть їхні столиці.

Мал. 2. Столиця Перу місто Ліма.

Найменш розвинені країни утворюють численну групу та мають дуже слабкий розвиток продуктивних сил. Це переважно аграрні або доіндустріальні країни, де існують традиційна система господарства та докапіталістичні (здебільшого феодальні) відносини. У сільському господарстві таких країн працює понад 85—90 % населення, промисловість перебуває в зародковому стані. До найбідніших належать приблизно 20—30 країн світу: Ангола, Мозамбік, Ефіопія, Еритрея, Сьєрра-Леоне, Бурунді, Руанда, Сомалі, Танзанія, Чад, Буркіна-Фасо, Гвінея-Бісау, Афганістан, Камбоджа, Ємен, Бангладеш тощо (мал. 4).

Спробуйте пояснити, чому більшість населення цих країн зайнята в сільському господарстві. Чи є високопродуктивною їхня праця?

Знайдіть на політичній карті світу найбідніші країни. Назвіть їхні столиці.

Серед великої кількості країн, що розвиваються, можна виділити ще кілька підтипів. Це країни з переважанням монокультури

Мал. 3. 1) Готель «Атлантик» на штучних островах у Дубаї (ОАЕ); 2) сучасне житло пересічного громадянина ОАЕ; 3) старовинні традиційні транспортні човни в Дубаї.

Мал. 4. 1) Школа в Бангладеш; 2) навчальний заклад в ОАЕ.

в сільському господарстві, які ще називають «банановими республіками». Вони виходять на світовий ринок з одним-двома експортни-

ми продуктами. Сюди ж належать невеликі острівні країни та країни, що експортують продукцію гірничодобувної промисловості.

Стає зрозумілим, що частина країн, що розвиваються, невдовзі увійдуть до складу розвинених держав світу. Однак більшості з них доведеться пройти тривалий і складний шлях перетворень. На сьогоднішній день у населення й керівництва більшості країн, що розвиваються, відсутня політична воля до кардинальних соціально-економічних перетворень. У деяких із цих країн поширена корупція, панують олігархічні клани, національне багатство розкрадається й вивозиться за кордон.

ВИСНОВКИ

- На сьогодні до країн, що розвиваються, належать понад 120 держав, у яких проживає більшість населення планети. Серед них є не тільки аграрні, але й аграрно-індустріальні держави. Здебільшого країни, що розвиваються, є постачальниками на світовий ринок різноманітної сировини.
- Основними проблемами господарства цих країн є нестабільна політична ситуація, значне поширення корупції, високий рівень злочинності, багатоукладність господарства, залежність економічного розвитку від розвинених країн, значне відставання від світового рівня технологій та продуктивності праці.
- Країни, що розвиваються, відрізняються одна від одної за багатьма показниками та поділяються на індустріально-аграрні, нафтодобувні, найменш розвинені країни тощо.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть суттєві ознаки країн, що розвиваються, поясніть їхню географічну специфіку.
2. Наведіть приклади країн, що розвиваються, та покажіть їх на карті. Укажіть їхні столиці.
3. Охарактеризуйте сучасні риси господарства та суспільства країн, що розвиваються.
4. Поясніть сучасні проблеми в господарстві країн, що розвиваються.
5. Поясніть, чому до групи країн, що розвиваються, належать і ті, які мають високі показники ВВП на одну особу.

§53

Нафтодобувні країни

1. Назвіть країни, у яких Україна купує основні енергоносії — нафту і природний газ.
2. Покажіть розташування цих країн на політичній карті світу.

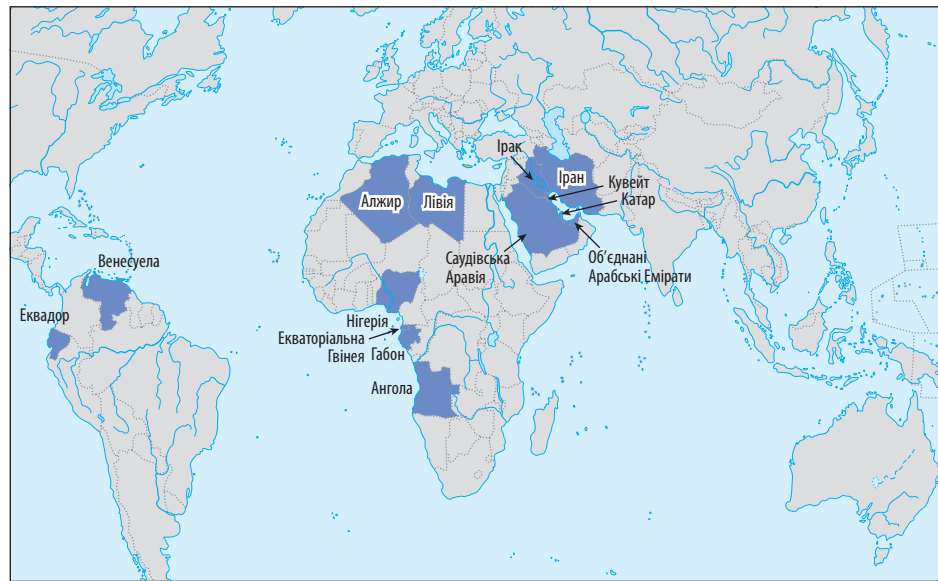
1 КРАЇНИ — ЕКСПОРТЕРИ НАФТИ. На сьогоднішній день головним енергоносієм є нафта. Найбільші її запаси зосереджені в країнах Близького Сходу — Саудівській Аравії, Омані, Бахреїні, Об'єднаних Арабських Еміратах. Ці країни, а також деякі інші належать до Організації країн — експортерів нафти (ОПЕК) (мал. 1).

Найбільшим експортером нафти у світі є Саудівська Аравія. За нею йдуть Кувейт, ОАЕ та Іран. Швидко зростають обсяги поставок нафти на світовий ринок з Іраку. Тут видобуток нафти зосереджується переважно

на шельфі. Потужними нафтодобувними країнами світу також є Мексика та Венесуела. Останнім часом видобуток нафти нарощують країни Південно-Східної Азії — від Індонезії до В'єтнаму. Найвідомішим експортером нафти в регіоні є султанат Бруней (мал. 2).

Зараз спостерігається значний просторово-територіальний розрив між основними районами видобутку та споживання нафти. Це головна географічна особливість нафтової галузі світу. Країни Перської затоки формують напрямки основних потоків нафти. Завдяки особливостям їхнього географічного положення

Мал. 1. Нафтодобувні країни ОПЕК (штаб-квартира у Відні).
Офіційний сайт ОПЕК — http://www.opec.org/opec_web/en/.

на узбережжі Перської затоки головним вантажем світового морського флоту є нафта. У цих країнах зосереджені величезні наземні й підземні резервуари для накопичення та зберігання нафти. Крім танкерного флоту, нафту перевозять залізницями, а також транспортують трубопроводами з насосними станціями й нафтовими резервуарами.

Сучасні головні світові вантажопотоки спрямовані від портів Саудівської Аравії, Оману, Бахрейну, Кувейту, ОАЕ переважно до країн Західної Європи та Японії. Суецький канал неспроможний пропускати сучасні величезні танкери, тому вони прямують до Європи навколо Африки. Менші танкери обирають коротший і дешевший шлях через канал.

Знайдіть на політичній карті світу нафтодобувні країни.

На політичній карті світу, як ви вже знаєте, існує ціла низка дуже багатих країн. Так звані нафтоекспортні держави утворюють серед них своєрідну групу. Унаслідок продажу нафти на світовий ринок протягом останніх десятиліть вони накопичили величезні грошові ресурси. Крім того, більшість із них дуже раціонально використали свої нафтодолари для власного соціально-економічного розвитку. Їхні правителі вчасно зрозуміли, що запаси нафти рано чи пізно виснажаться, або людство знайде альтернативні джерела палива. Наприклад, у надзвичайно багатому еміраті Дубай

(ОАЕ), який вражає весь світ сучасними архітектурними спорудами й високим рівнем життя своїх громадян, прибутки від видобутку нафти у 2015 р. становили лише 6%. Основні прибутки надходили від рекреаційно-туристичного комплексу, надання різноманітних, перш за все торговельних, послуг тощо.

За додатковими джерелами знайдіть цікаві факти про життя в нафтоекспортних країнах. Поділіться цією інформацією з однокласниками.

Однак буде помилкою вважати, що жителям нафтодобувних країн можна взагалі не працювати, а лише відпочивати. Держави проводять тут дуже розумну політику, яка стимулює людей до праці. Так, навчання є безкоштовним лише на дефіцитних у певний період спеціальностях. Хоча місцеві жителі дійсно майже не працюють у неprestижних галузях господарства, на важких або екологічно небезпечних виробництвах. Цю роботу зазвичай виконують іноземці. Вони часто влаштовуються таксистами, будівельниками, офіціантами тощо. Так, в ОАЕ громадяни держави працюють лише на державній службі, у школах, лікарнях, навчальних закладах, авіаційній галузі.

2 ПРОБЛЕМИ НАФТОДОБУВНИХ КРАЇН. Нафтодобувним країнам Перської затоки (крім Саудівської Аравії та Кувейту) не вдалося

Мал. 2. Королівська сім'я Брунею.

Мал. 3. Вартість бензину в окремих країнах світу.

створити на своїй території потужну нафтопереробну промисловість. Основні підприємства цієї галузі зосереджені в США та країнах Західної Європи. Проте сира нафта набагато дешевша за продукти її переробки. Тому для збільшення власних прибутків ці, а також інші нафтодобувні держави на кошти, отримані від продажу енергоносіїв, будують нафтопереробні та інші промислові підприємства на своїй території. Наприклад, в ОАЕ працюють два потужні заводи з виплавки алюмінію, у Катарі виплавляють сталь.

Спрогнозуйте наслідки будівництва нафтопереробних заводів у нафтодобувних країнах.

Проаналізуйте дані мал. 3 та зробіть відповідні висновки.

На думку вчених, у майбутньому на країни — експортери нафти чекають не найкращі часи. У всіх регіонах світу відкривають нові родовища нафти, упроваджуються нові технології видобутку нафти, але науково-технічний прогрес пропонує людству альтернативи нафтопродуктам. Попереду нові відкриття, які об'єктивно підтримуватимуть господарство країн, що орієнтовані лише на сировинний розвиток економіки. Тому сьогодні країни — експортери нафти замислюються над пошуком альтернативних напрямків власного соціально-економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

- Нафтодобувні країни в 1960 р. створили організацію ОПЕК, головним завданням якої є узгодження нафтової політики (видобуток і постачання на світовий ринок нафти) її 14 країн-членів та захист їхніх інтересів.
- Значний просторово-територіальний розрив між основними районами видобутку й споживання нафти спричинив формування головних світових вантажопотоків від портів Саудівської Аравії, Оману, Бахрейну, Кувейту, ОАЕ до країн Західної Європи та Японії.
- Завдяки продажу нафти на світовий ринок окремі нафтодобувні країни накопичили величезну кількість грошових ресурсів та спрямували їх на розвиток промисловості та соціальної сфери.
- Для збільшення власних прибутків країни Перської затоки та інші нафтодобувні держави будують на своїй території нафтопереробні підприємства.
- Науково-технічний прогрес пропонує людству різні альтернативи нафтопродуктам, тому країни — експортери нафти шукають нові напрямки власного соціально-економічного розвитку.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть країни світу, які належать до групи нафтодобувних. Знайдіть їх на політичній карті світу.
2. Поясніть, чому ці країни намагаються створювати власні нафтодобувні та інші підприємства.
3. Які переваги дає цим країнам наявність запасів нафти? Чи варто розраховувати на ці ресурси в найближчій перспективі?
4. Укажіть види транспорту, які розвиваються в нафтодобувних країнах. Покажіть на карті світу основні світові вантажопотоки нафти.
5. За матеріалами телебачення, радіо та мережі Інтернет дізнайтеся, чи всі нафтодобувні країни світу є багатими та заможними (на прикладі Венесуели). Поділіться цією інформацією з однокласниками.

§54

Малі острівні країни. Найменш розвинені країни

Які острівні країни та країни-архіпелаги вам відомі? Знайдіть їх на політичній карті світу.

1 МАЛІ ОСТРІВНІ КРАЇНИ. Малі острівні країни тривалий час не могли знайти власний шлях до соціально-економічного процвітання. Невеликі за площею та кількістю населення, іноді віддалені від основних центрів економічного розвитку, часто не маючи природних ресурсів, вони десятиліттями стояли осторонь світового прогресу. Проте глобалізація та розвиток світового ринку відкрили перед ними небачені раніше перспективи. І багато острівних країн скористалися наданими можливостями.

Наприклад, завдяки видобутку місцевих фосфатів у 1910—1990-х рр. значно розбагатила маленька держава Науру в Океанії. Однак причина цього полягає не лише в наявності природних ресурсів. Урядом було правильно обрано модель соціально-економічного розвитку країни, спрямовану на процвітання місцевого населення. Так, наймані робітники та інженерно-технічний персонал після закінчення терміну трудового договору мають залишити острів. Якщо житель Науру бере шлюб з іноземцем, то втрачає всі права на місцеві ресурси (а відповідно і гроші) і також має виїхати з країни. Усі економічні процедури Науру перенесла до Австралії, де був збудований хмарочос «Науру Хаус» (Вежа Науру) (мал. 1). Однак фосфатні родовища вичерпалися, залишивши після їх розробки економічні та екологічні проблеми.

Спрогнозуйте, що може статися з країнами на зразок Науру, коли вичерпаються їхні природні ресурси. Які висновки із цього можна зробити?

Правильно обрані спеціалізація та модель розвитку допомогли й іншим у недалекому минулому бідним острівним країнам стати багатими. Це «країни-готелі», які використовують свої сприятливі природні умови для надання туристичних послуг, наприклад Кіпр (мал. 2).

Деякі країни обрали для свого збагачення не лише туризм, а й плантаційне господарство або надзвичайно сприятливе географічне положення (Сингапур, Тайвань), стали офшорними зонами та «країнами-банками» (Ямайка, Барбадос, Аруба, Тринідад і Тобаго тощо).

Кіпр як країна ЄС, крім статусу «туристичної Мекки світу», є офшорною зоною, тут розвивається і плантаційне господарство.

Сингапур узагалі є унікальною острівною країною. Він позбавлений практично всіх природних ресурсів місцевого походження для власного розвитку. Наприклад, ця країна-місто-острів не має навіть питної води, яка надходить до Сингапура двома водогонями із сусідньої Малайзії. Коли в 1965 р. країна здобула незалежність, більшість її дуже бідного населення вважала, що держава не зможе проіснувати й півроку. До того ж це була ще й найбільш корумпована держава Азії.

i

Мал. 1. 1) «Науру Хаус» — 52-поверховий будинок у центрі Мельбурна (Австралія); 2) екологічні проблеми Науру як наслідок видобутку фосфатів.

Мал. 2. Кіпр.

Мал. 3. Перший прем'єр-міністр Республіки Сингапур Лі Куан Ю.

«Усі мають вивчати англійську, а рідна мова повинна стати для вас другою...»

«У мене було два шляхи: перший — це красти й вивести друзів і рідних до списків "Форбс", при цьому залишивши свій народ на голій землі; другий — це служити своєму народу й вивести країну в десятку провідних країн світу. Я обрав друге...»

Сьогодні Сингапур є найрозвиненішою країною цієї частини світу, де майже відсутня корупція (за неї передбачене найсуворіше покарання — смертна кара). Фактично єдиним ресурсом розвитку цієї держави стали правильно обрана модель розвитку, вигідне географічне положення й розважливий керівник держави Лі Куан Ю (мал. 3). Сингапур став своєрідним зразком успішних принципів швидкого соціально-економічного перетворення держави з бідної на найрозвиненішу.

За додатковими джерелами знань знайдіть та проаналізуйте найбільш відомі цитати Лі Куан Ю.

2 НАЙМЕНШ РОЗВИНЕНІ КРАЇНИ СВІТУ. Незважаючи на загальний прогрес людської цивілізації, у світі продовжують існувати найменш розвинені країни, які ніби хочуть показати світу, як не треба жити, управляти державою, розвивати економіку. Ви вже знаєте, що найбільше таких держав в Африці, багато — в Азії, Латинській Америці й Океанії (Бангладеш, Чад, Ефіопія, Гаїті тощо). Цікаво, що поряд із ними розташовані багаті держави, приклад життя яких бідні країни десятиліттями не можуть запозичити для власного розвитку. Наприклад, у басейні Карибського моря існує одна з найбідніших країн світу Гаїті, а поряд із нею — процвітаюча Домінікана. Бідна країна Нікарагуа в Центральній Америці сусідить із розвинутою Коста-Рикою. Порівняємо показники ВВП на одну особу в цих країнах (див. таблицю). Іноді вважають, що причина відсталості таких країн полягає

в їхньому колоніальному минулому. Проте й Багамські Острови або Сингапур також колись були колоніями.

Таблиця

ВВП НА ОДНУ ОСОБУ
ОКРЕМИХ КРАЇН СВІТУ

Країна	ВВП на одну особу, дол.
Багамські Острови	24555
Куба	20646
Коста-Рика	16436
Домініканська Республіка	16049
Ямайка	8976
Україна	8305
Нікарагуа	5452
Гаїті	1784

За допомогою даних таблиці та додаткових джерел проаналізуйте ВВП на одну особу найбідніших країн світу. Зробіть відповідні висновки.

У більшості населення найбідніших країн світу відсутні політична воля та прагнення прогресивних змін в економіці й політиці. Низький освітній рівень, злидні, корупція, злочинність, панування олігархічних кланів, політична й економічна залежність від інших країн не створюють передумов для піднесення економіки. Ці країни фактично залишаються постачальниками трудових ресурсів і сировини для розвинених країн.

ВИСНОВКИ

■ Невеликі за площею та кількістю населення, віддалені від основних центрів економічного розвитку, не маючи природних ресурсів, малі островні країни десятиліттями стояли осторонь світового прогресу. Глобалізація та розвиток світового ринку відкрили перед ними нові перспективи. Розвиток цих країн відбувся завдяки правильно обраній спеціалізації та моделі соціально-економічного розвитку.

■ Найбільше найбідніших держав існує в Африці, Азії, Латинській Америці та Океанії. Сьогодні для таких країн характерні низький рівень освіти, злидні, корупція, злочинність, панування олігархічних кланів тощо. Ці країни фактично є постачальниками трудових ресурсів і сировини для розвинених країн.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть причини, чому серед островних країн є як бідні, так і багаті.
2. Охарактеризуйте основні причини бідності країн.
3. Покажіть на політичній карті світу регіони, де є найбільша кількість бідних країн.
4. Назвіть причини розвитку Сингапуру. Чи можливе таке явище в нашій країні?
5. Поясніть на конкретних прикладах, чи завжди колоніальне минуле країн є причиною їхньої бідності.

§55**Гіганти «третього світу». Китай**

Пригадайте, що вам відомо про Китай з уроків історії. Якою ви уявляєте цю країну?

Офіційна назва — Китайська Народна Республіка (КНР). Столиця — Пекін (понад 12 млн жителів). Площа — 9,6 млн км² (третє місце у світі). Кількість населення — понад 1,3 млрд осіб (перше місце). Державна мова — китайська. Грошова одиниця — юань (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

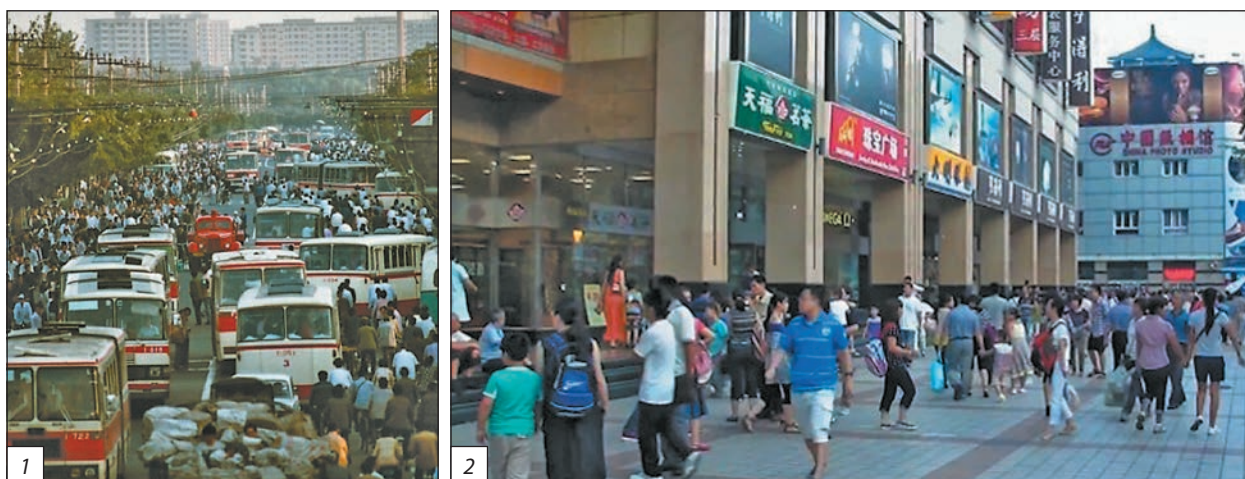
1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Китай розташований у Східній та частково Центральній Азії. На сході він має вихід до Тихого океану. На півночі та північному сході країна межує з Росією, на півночі — із Монголією. Північно-західні кордони відділяють Китай від Казахстану, західні — від Таджикистану, Афганістану та Індії. На півдні простягаються кордони з М'янмою, Лаосом та В'єтнамом. На північному сході Китай межує з Північною Кореєю.

Географічне положення різних частин Китаю оцінюється неоднозначно. Східні, особливо приморські райони мають дуже вигідне для господарського розвитку розміщення. Центральна та передусім західна частини країни значною мірою ізольовані від активного економічного життя. Країни, що оточують Китай, не є стабільними та економічно розвиненими, проте КНР будує з ними добросусідські відносини. Недоліком її економіко-географічного положення є незначна кількість транзитних шляхів, що проходять територією країни.

Знайдіть на політичній карті світу країни, які межують із Китаєм. Поясніть, чому транзитність території є перевагою географічного положення країн (на прикладі Китаю). Які природні умови заважають створювати нові транспортні шляхи в Китаї?

2 ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ. Китай належить до найдавніших держав світу. Протягом історичного розвитку його очолювали різні імператорські династії, залишаючи після себе великий спадок цивілізаційних досягнень: винайдення пороху, паперу, друку, шовкових тканин, компаса, сейсмографа, бу-

Мал. 2. 1) Пекін за часів Мао Цзедун; 2) сучасний Пекін.

рильних установок, будівництво Великої Китайської стіни, Великого Шовкового шляху, створення металургійної технології тощо. У ХХ ст. комуністична влада на чолі з Мао Цзедун почала проводити в країні різні соціально-економічні експерименти, які закінчилися повним крахом. Із переходом до ринкової економіки в Китаї розпочався бурхливий розвиток, який триває і донині (мал. 2).

3 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Рельєф Китаю надзвичайно складний і різноманітний. Більшу частину країни становлять гори, плоскогір'я та нагір'я. Серед них виділяється найбільше у світі за площею та найвище Тибетське нагір'я (середня висота становить понад 4000 м). Захід і північ країни зайняті плоскогір'ями та рівнинами з висотами до 1200 м. На сході та північному сході поширені низовини.

За допомогою фізичної карти атласу назвіть основні форми рельєфу на території Китаю.

Величезна територія визначає і значне кліматичне різноманіття. На сході країни панують літні й зимові мусони, які впливають на розвиток сільського господарства. Із віддаленням від Тихого океану клімат стає більш континентальним. Кількість опадів зменшується до 250 мм на рік. У високогір'ях клімат суворий і сухий.

Пригадайте, які риси характерні для континентального клімату.

У східній частині Китаю, де випадає найбільше опадів, розташовані й найповноводніші річки — Янцзи, Хуанхе, Сіцзян, притока Амуру Сунгарі. Літній мусон, який дме з океану, приносить багато опадів і викликає катастрофічні повені на річках.

У долинах найбільших річок Китаю переважають родючі алювіальні ґрунти, на північному сході — бурі лісові, на заході — сіро-бурі пустельні. Південь країни займають жовтоземи й червоноземи.

Багатим і різноманітним є рослинний та тваринний світ Китаю. На північному сході ще збереглася унікальна далекосхідна тайга з поєднанням північних і південних видів рослин (даурська модрина, корейський кедр, маньчжурський горіх, женьшень, лимонник тощо). У цих лісах зустрічаються найбільший у світі амурський тигр, кабарга, ізюбр, соболь та ін. На південь від Янцзи ростуть вічнозелені субтропічні ліси, у яких водяться мавпи, носороги, тапіри. У пустельних районах живуть дикі верблюди й коні Пржевальського.

Китай добре забезпечений мінеральними ресурсами. Йому належить одне з перших місць у світі за запасами кам'яного вугілля, марганцевої та залізної руд, цинку, бокситів, вольфраму (60 % світових запасів), молибдену, сурми, олова, титану, кам'яної солі тощо. Є золото, уран, рідкоземельні метали. Запаси нафти та природного газу обмежені.

4 НАСЕЛЕННЯ. Китай — найнаселеніша держава світу, де зосереджена 1/5 населення планети. Середня густота населення становить 140 осіб/км², і воно розміщене по території країни дуже нерівномірно. Так, у східних рівнинних районах цей показник сягає 400 осіб/км², а в горах — лише 10 осіб/км².

У країні налічується понад 40 міст-мільйонерів. Найбільшими з них, крім столиці, є Шанхай (понад 16 млн осіб), Тяньцзінь (понад 10 млн осіб), Шеньян (понад 5 млн осіб). При цьому міського населення в країні менше, ніж сільського.

У Китаї за національним складом населення переважають китайці (хань) — 92 %. Ще 55 народностей живуть на своїх етнічних територіях, переважно в околицях Китаю (монголи, уйгури, тибетці, корейці тощо).

Знайдіть на карті атласу та назвіть найбільші міста-мільйонери Китаю.

За допомогою додаткових джерел підготуйте інформацію про особливості релігійно-філософських сплетінь конфуціанства, даосизму й буддизму в Китаї. Доберіть крилаті вислови засновника конфуціанства — філософа Конфуція (мал. 3).

Велика кількість населення в країні створює багато проблем — житлову, продовольчу, забезпечення населення роботою тощо. Із 1979 р. в умовах загрози демографічного вибуху уряд Китаю проводив жорстку політику обмеження народжуваності. Як штрафи за її недотримання з населення було зібрано 314 млн дол., а природний приріст населення почав стрімко зменшуватися. Однак з'явилися інші проблеми: у 2013 р. було зафіксоване скорочення працездатного населення, де кількість чоловіків майже на 28 млн осіб більша за кількість жінок.

5 ГОСПОДАРСТВО. Після ринкових перетворень індустріально-аграрний Китай розвивається найшвидшими темпами серед великих країн світу. За загальним обсягом ВВП він посідає друге місце після США. І це за умов, коли майже 60 % зайнятого населення працює в сільському й лісовому господарстві, а в промисловості — лише близько 20 %. Таким чином, можна стверджувати, що економіка Китаю має величезний потенціал для зростання (див. таблицю). Крім того, значна частка іноземних інвестицій у розвиток економіки країни надходить від етнічних китайців (хуацяо).

Таблиця

ТЕМПИ ЗРОСТАННЯ ВВП КИТАЮ ПОРІВНЯНО ЗІ США, %

Рік	Китай	США
2006	12,7	2,7
2007	14,2	1,9
2008	9,6	-0,3
2009	9,2	-3,5
2010	10,4	2,4
2011	9,3	1,8
2012	7,7	2,3
2013	7,7	1,5
2014	7,3	2,4
2015	6,8	2,6

У структурі промисловості переважають галузі важкої індустрії: добувна, чорна й кольорова металургія, розвивається виробництво електроенергії на ТЕС та альтернативних електростанціях (мал. 4). Основні центри чорної металургії розташовані в містах Аньшань, Ухань, Беньсі, Баотоу.

Розгалужене машинобудування Китаю виготовляє всю світову номенклатуру товарів (мал. 5). Підприємства галузі розташовані переважно в найбільших містах та вільних економічних зонах на східному узбережжі — Шеньчжень, Чжухай, Шаньтоу, Сямень.

Китайський військово-промисловий комплекс виготовляє майже всі види продукції — від атомних підводних човнів до міжконтинентальних ракет.

Хімічна промисловість представлена виробництвом мінеральних добрив, конструкційних матеріалів і продукції побутової хімії. Функціонує потужна нафтопереробна промисловість.

Світового значення набула легка промисловість. Вона спеціалізується переважно на виробництві тканин та взуття. Основним центром легкої промисловості є Шанхай.

Поясніть, чому Китай виробляє велику кількість взуття й тканин.

Сільське господарство разом із харчовою промисловістю забезпечують перш за все потреби населення країни. Китай посідає провідні місця у світі за обсягами вирощування пшениці, рису, арахісу, сої, бавовнику, рису, тютюну, цитрусових, чаю. У харчовому ра-

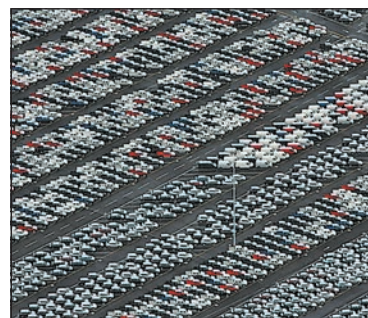

Мал. 3. Послідовники Конфуція.

Мал. 4. Сонячна електростанція.

Мал. 5. Китайський авторинок.

ціоні традиційно важливу роль відіграє рис. Зростає значення тваринництва: за поголів'ям свиней Китай посідає перше місце у світі, швидко розвивається птахівництво.

Загальна довжина залізничних колій становить понад 60 тис. км. У 1992 р. у Китаї було збудовано ще одну трансконтинентальну залізницю, що простяглася до кордонів із Казахстаном. Сучасна автомобільна мережа в Китаї перевищує 1,1 млн км. Приблизно такою самою є протяжність авіаційних маршрутів. Не втратив значення внутрішній водний транспорт (110 тис. км). У країні працюють майже 120 морських портів, які пов'язують її із понад 100 державами світу.

Стрімкий розвиток країни називають **китайським «економічним дивом»**. Його при-

чинами вважають: зменшення участі уряду в управлінні більшістю секторів економіки та збільшення повноважень місцевих керівників; зростання ролі й частки приватного сектору економіки; розвиток міжнародної торгівлі й залучення іноземних інвестицій; збільшення доходів населення як основного економічного чинника зростання частки сфери послуг та формування суспільства споживання.

Знайдіть у додаткових джерелах інформацію про сучасний Шовковий шлях. Поясніть причини його відновлення.

27 грудня 1991 р. Китайська Народна Республіка визнала незалежність України. 4 січня 1992 р. між двома країнами були встановлені дипломатичні відносини.

ВИСНОВКИ

- Китай — країна Азії, що належить до найдавніших держав світу. Її географічне положення оцінюється неоднозначно. Величезна територія має значну різноманітність рельєфу, ґрунтів і клімату, багаті запаси мінеральних та біологічних ресурсів.
- Це найнаселеніша однонаціональна держава, уряд якої проводить жорстку політику обмеження народжуваності. У країні понад 40 міст-мільйонерів, але переважає нерівномірно розміщене сільське населення.
- Після ринкових перетворень індустріально-аграрний Китай розвивається прискореними темпами. За загальним обсягом ВВП він посідає друге місце після США. У структурі промисловості переважають галузі важкої промисловості. Сільське господарство разом із харчовою промисловістю забезпечують перш за все потреби населення країни.
- У країні розвинена густа мережа внутрішніх і зовнішніх транспортних шляхів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Визначте переваги й недоліки географічного положення Китаю за допомогою карт атласу.
2. Назвіть найбільші промислові центри країни та їхню спеціалізацію за допомогою економічної карти Китаю.
3. Поясніть причини швидкого економічного розвитку країни.
4. Охарактеризуйте роль транспорту в розвитку економіки Китаю.
5. Які риси китайців сприяли розбудові господарства країни?
6. За допомогою матеріалів електронного додатка до підручника підготуйте повідомлення про культуру Китаю та її вплив на розвиток сучасної економіки країни.

§56 Індія

Пригадайте фільми та мультфільми про Індію. Якою ви уявляєте цю країну?

Офіційна назва — Республіка Індія. Столиця — Нью-Делі (понад 300 тис. жителів). Площа — 3,3 млн км². Кількість населення — понад 1,3 млрд осіб (друге місце). Державні мови — гінді та англійська. Грошова одиниця — індійська рупія (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Індія займає півострів Індостан і більшу частину Індо-Гангської низовини. Із заходу її омивають води Аравійського моря, зі сходу — Бенгальської затоки басейну Індійського океану. До складу Індії входять Лаккадівські, Андаманські та Нікобарські острови. Кордон із Пакистаном пролягає на заході й північному заході, на півночі Індія межує з Афганістаном, на північному сході — із Китаєм та Непалом, на сході — із Бутаном, М'янмою та Бангладеш. Протяжність суходільних кордонів становить 15 тис. км, ненабагато більшою є протяжність морських кордонів.

Знайдіть на політичній карті світу країни, які межують з Індією.

У цілому розміщення Індії на важливих морських і повітряних шляхах, які зв'язують Східну й Південно-Східну Азію з Європою та Африкою, є вигідним. Однак країна оточена нестабільними, кризовими та вороже налаштованими країнами-сусідами, що обмежує її розвиток.

2 ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ. Індія вважається осередком однієї з найдавніших цивілізацій нашої планети. Ще в III тис. до н. е. у долині річки Інд у північно-східній

Індії з'явилися перші поселення землеробів. У IV—V ст. н. е. відбувся розквіт індійської науки й культури (мал. 2).

У VI—V ст. до н. е. в Індії виник буддизм — релігійне вчення, яке швидко поширилося як на території Індії, так і за її межами. Іншою релігією Індії був і залишається індуїзм, який сформувався на основі стародавньої релігії. Із приходом завойовників-мусульман в Індію проник іслам.

Розвиток середньовічної Індії відзначився постійними завоюваннями: мусульманських народів, монголів, європейців. У середині XIX ст. в Індії запанували британці. У 1947 р. країна здобула незалежність і була поділена на дві суверенні держави: переважно населену індусами Індію та мусульманський Пакистан. Відбулося грандіозне за масштабами переселення індусів до Індії, а мусульман — до Пакистану. І зараз тут відбуваються постійні етнічні й релігійні конфлікти, що породжує сепаратизм, збройні протистояння та тероризм.

За допомогою додаткових джерел підготуйте інформацію про конфлікти на релігійному підґрунті, які завдають Індії матеріальних і людських збитків.

Індія посідає третє місце у світі за кількістю армії та п'яте — за військовими витратами.

3 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Близько 75 % території Індії становлять рівнини і плоскогір'я, в основі яких лежить уламок давньої платформ, багатий на мінеральну сировину. Є великі поклади залізної, мідної та марганцевої руд, боксити, уран, титан, родовища вугілля і нафти тощо. Енергоносії в цілому недостатньо.

За допомогою карт атласу назвіть основні форми рельєфу в межах країни та оцініть їхню доступність для розвитку господарства й транспорту.

Клімат на більшій частині країни субекваторіальний, мусонний, лише на півночі тропічний. Оподи випадають переважно у вологий сезон. На сході країни на навітряних схилах

Мал. 2. 1) Традиційний індійський розпис на тілі;
2) індійська танцівниця в традиційному одязі.

Гімалаїв спостерігається до 12 тис. мм опадів на рік (це найбільший показник на Землі), а на північному заході — лише 100 мм, у центрі — 300—500 мм. Середні температури становлять влітку по всій території до $+32^{\circ}\text{C}$, взимку — від $+27^{\circ}\text{C}$ на півдні та до $+15^{\circ}\text{C}$ на півночі.

Повноводні річки Ганг, Брахмапутра, Інд та інші мають снігово-льодовикове і дощове живлення. Великих озер у країні взагалі немає.

Ґрунтовий покрив Індії доволі різноманітний: на півдні переважають червоно-жовті латеритні ґрунти, високу родючість мають алювіальні, чорні й червоно-бурі ґрунти.

Рослинний і тваринний світ у густозаселеній Індії дуже змінений людьми. Мусонні ліси займають лише 10 % території країни. Дуже рідко зустрічаються такі цінні породи дерев, як сандал, тик. Багатими є гідроенергетичні та рекреаційні ресурси.

4 НАСЕЛЕННЯ. На сьогодні густота населення Індії перевищує 406 осіб/км². Природні умови визначають велику контрастність у його розміщенні. Найгустіше заселена родюча Індогоангська низовина (понад 500 осіб/км²). У пус-

тельних північно-західних частинах та на високірів'ях постійне населення відсутнє.

Хоча індійський уряд і проводить політику скорочення народжуваності, у країні, де життя визнається священним і священними є навіть тварини (мал. 3), ця політика майже не дає результатів. Кількість населення продовжує швидко зростати (див. таблицю). За прогнозами, на середину ХХІ ст. Індія перетвориться на країну з найбільшою кількістю населення у світі (за прогнозом ООН — понад 1,7 млрд осіб) і найбільшою часткою дітей.

За допомогою інтернет-ресурсу *countrymeters.info/ru/India* визначте кількість населення Індії на сьогодні.

Таблиця

ТЕМПИ ЗРОСТАННЯ КІЛЬКОСТІ НАСЕЛЕННЯ ІНДІЇ

Рік	Кількість населення, осіб	Темпи зростання, %
2007	1 170 886 968	1,53
2008	1 188 377 870	1,49
2009	1 205 626 146	1,45
2010	1 222 583 343	1,41
2011	1 239 215 258	1,36
2012	1 255 517 825	1,32
2013	1 271 544 257	1,28
2014	1 287 395 209	1,25
2015	1 303 171 035	1,23
2016	1 319 577 958	1,26
2017	1 336 191 444	1,26

Індія — слабоурбанізована країна. Міське населення становить близько 30 %. У країні

Мал. 3. Священні тварини Індії:
1) слон; 2) корова.

Мал. 4. Перлина Індії — Тадж-Махал.

Мал. 5. Космодром ім. Сатіша Дхавана, розташований на острові Шрихарикота в Бенгальській затоці.

багато великих міст: Колката (16 млн осіб), Мумбаї (14 млн осіб), Ченнаї (8 млн осіб) тощо.

Національний склад населення країни найстрокатіший у світі. Тут на своїх етнічних територіях живуть понад 500 народів. Найчисленнішими є гіндустанці, бенгальці, таміли, пенджабці, біхарці та ін.

Слід відзначити, що майже чверть жителів Індії, яка запускає в космос кораблі та входить у першу десятку країн за обсягом ВВП, є неписьменною.

5 ГОСПОДАРСТВО. Як й інші сфери життя, економіка країни має низку суперечностей. За класифікацією ООН Індія належить до країн, що розвиваються. Панівною галуззю економіки залишається сільське господарство. З іншого боку, за обсягом ВВП у 2017 р. ця держава випередила Росію, Канаду та Австралійський Союз і посіла шосте місце у світі, а за обсягами ВВП (третє місце) обігнала навіть Японію та Німеччину. Індія створила ядерну зброю та здійснила її випробування, а в 1980 р. власною ракетою вивела на орбіту штучний супутник Землі (мал. 5). Майже 3 млн працездатного населення країни зайнято у сфері ІТ-технологій. Вони створюють понад 26 % від обсягу експорту країни.

У сільському господарстві країни зайнято до 60 % її економічно активного населення. Вона посідає перші місця у світі за виробництвом чаю та поголів'ям великої рогатої худоби. Релігія забороняє індусам

вживати яловичину, тому тваринництво тут малопродуктивне. За обсягами вирощування рису, пшениці, овочів, кавових бобів, цукрової тростини, арахісу, бавовнику й тютюну Індія належить до першої п'ятірки світових лідерів. Значними є обсяги збору бананів, кокосових горіхів, манго, зернобобових, джуту та спецій. За поголів'ям овець країна перебуває на п'ятому місці у світі. Проте за даними ВООЗ, на 2015 р. близько 15 % населення країни хронічно недоїдало.

У промисловості Індії відбувається структурна перебудова в бік зменшення частки легкої та харчової промисловості та збільшення енергетики, металургії та машинобудування. На сході країни сформувався потужний район важкої промисловості. Тут розвинені чорна металургія, важке машинобудування, виробництво автомобілів, тракторів, обладнання для всіх галузей промисловості, телевізорів і комп'ютерів.

Розвиток господарства Індії базується на потужному паливно-енергетичному комплексі. Щороку в країні видобувають понад 300 млн т вугілля. Постійно зростають видобуток та імпорту нафти, яку переробляють на 14 заводах.

Індія має найбільшу у світі кількість дітей у віці до 14 років, які зайняті на небезпечних виробництвах.

Традиційно розвинена легка промисловість, яка орієнтується на переробку джуту та виробництво бавовняних тканин. Перева-

Мал. 6. 1) Традиційні кашмірські шалі; 2) індійські ювелірні вироби; 3) вироби зі слонові кістки.

Мал. 7. Традиційний рикша в Делі.

жаючими темпами зростає швейна промисловість. Не втратили значення й кустарні ремесла (мал. 6).

? Яка продукція промисловості та сільського господарства Індії вам відома?

g За допомогою карт атласу назвіть найбільші промислові країни.

Розвиток транспорту Індії визначають велика площа та висока густота населення. Природні умови сприяли розвитку в країні всіх видів транспорту. За довжиною залізничних колій (68 тис. км) і автомобільних шляхів (1,8 млн км) Індія входить до перших п'яти країн світу. У містах поряд із сучасними видами транспорту використовують мото- та ве-

лорикш (мал. 7). Річки Індії — Ганг, Кришна, Годаварі та інші — використовують для транспортування вантажів. Постійно зростає значення авіаційного й морського транспорту. У країні налічується понад 400 аеропортів.

✓ За додатковими джерелами дізнайтеся, кого називають рикшами.

g За картою атласу визначте найбільші морські порти країни.

26 грудня 1991 р. Республіка Індія визнала незалежність України. 17 січня 1992 р. між двома країнами були встановлені дипломатичні відносини. Із травня 1992 р. в Києві працює посольство Республіки Індія.

ВИСНОВКИ

- Індія — друга за кількістю населення країна світу, уряд якої здійснює політику скорочення народжуваності. Проте кількість населення країни збільшується. На середину XXI ст. за прогнозами ООН Індія стане найчисленнішою у світі країною з найбільшою часткою дітей у загальній структурі населення.
- У цілому вигідне географічне положення країни ускладнюється впливом нестабільних, кризових та вороже налаштованих країн-сусідів.
- Індія багата на різноманітні природні ресурси.
- За класифікацією ООН Індія належить до країн, що розвиваються, із переважанням сільського господарства.
- В Індії розвинені чорна металургія, важке машинобудування, виробництво автомобілів, тракторів, промислового обладнання, телевізорів, комп'ютерів тощо. Поруч із відсталим сільським господарством, яке широко використовує ручну та дитячу працю, країна створила власні атомні та космічні технології.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть характерні ознаки Індії як країни, що розвивається.
2. Охарактеризуйте природно-ресурсний та людський потенціал країни. Проаналізуйте статистичні дані таблиці (с. 170) та зробіть відповідні висновки щодо збільшення кількості населення Індії за останні десять років.
3. Поясніть, чому в Індії переважає сільськогосподарське виробництво.
4. Оцініть потенційні можливості промислового розвитку країни.
5. Поясніть, чому за показниками ВВП на одну особу країна значно відстає від Канади та Австралійського Союзу.

§57 Бразилія

Вам знайомий вислів, що «вологі екваторіальні ліси — це легені планети». Чи погоджуєтеся ви з ним? Порівняйте процеси роботи власних легенів та екваторіальних лісів Бразилії, зробіть відповідний висновок.

Офіційна назва — Федеративна Республіка Бразилія. Столиця — Бразилія (понад 2 млн жителів). Площа — понад 8,5 млн км² (п'яте місце у світі). Кількість населення — понад 211,5 млн осіб (п'яте місце). Державна мова — португальська. Грошова одиниця — реал (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Бразилія займає майже половину території материка Південна Америка, його східну й центральну частини. На сході країна має широкий вихід до Атлантичного океану. На півночі Бразилія межує з Венесуелою, Суринамом, Гаяною та Гвіанною. На північному заході має кордон із Колумбією, на заході — із Перу та Болівією. Південно-західним сусідом є Парагвай. На півдні країна межує з Аргентиною та Уругваєм. Величезна територія Бразилії не має однозначної оцінки рівня сприятливості різних її частин для розвитку господарства й життя населення. Найкраще географічне положення мають південно-східні приморські частини країни.

Знайдіть на політичній карті світу країни, які межують із Бразилією.

2 ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ. У давні часи територію Бразилії населяли різні індіанські племена. На початку XVI ст. вона була захоплена португальськими конкістадорами і до 1815 р. перебувала в колоніальній залежності від Португалії. У 1889 р. Бразилія стала республікою. Наприкінці

XIX — на початку XX ст. до країни відбулися масові міграції населення переважно з Південної Європи. Протягом XX ст. Бразилія пережила політичну й соціально-економічну нестабільність, різні військові режими та спроби реформування економіки. Вона мала величезний зовнішній борг, пережила періоди «економічного дива» й занепадів, широкомасштабне освоєння внутрішніх районів Амазонії тощо.

3 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Основними формами рельєфу Бразилії є Амазонська низовина на півночі та Бразильське плоскогір'я в інших частинах країни.

Бразилія розташована в чотирьох кліматичних поясах: екваторіальному, субекваторіальному, тропічному та субтропічному. Річкова мережа країни найгустіша у світі. Тут протікає велика кількість довгих і повноводних річок, у тому числі найповноводніша річка світу — Амазонка. У нижній течії її ширина досягає 80 км. Великих озер у країні немає.

Поясніть особливості клімату країни відповідно до кліматичних поясів, у яких розташована її територія. Спрогнозуйте його вплив на ведення сільського господарства.

Ґрунтовий покрив не дуже різноманітний. Переважають різні підвиди червоно-жовтих і червоних латеритних ґрунтів. Рослинний і тваринний світ Бразилії зараз масово винищується. Ліси навіть не вирубуються, а просто випалюються. Надзвичайна видова різноманітність лісів Амазонії, де й зараз відкривають нові види рослин, швидко зникає. Птахів, особливо папуг, масово вивозять, переважно до США, відстрілюють ягуарів і оцелотів заради цінного хутра, для акваріумів виловлюють екзотичних риб, навіть хижих піраній. Осушення боліт призводить до знищення анаконд. На Бразильському нагір'ї все ще можна зустріти пум, мураходів, броненосців, гривастого вовка, страуса нанду.

Мал. 2. 1) Найбідніші райони міст — фавели; 2) карнавал у Ріо-де-Жанейро.

Значною є мінерально-сировинна база країни. Бразильське нагір'я багате на залізну, вольфрамову й марганцеву руди, боксити, олово, золото. Є унікальні родовища коштовного каміння та алмазів. На півдні розвідані поклади кам'яного вугілля, а на шельфі — нафти й природного газу.

4 НАСЕЛЕННЯ. Середня густота населення в Бразилії невелика — 24,8 особи/км². Однак нерівномірність його розміщення є однією з найбільших у світі. Майже половина всього населення країни проживає на 7 % території країни — вузькій смузі Атлантичного узбережжя.

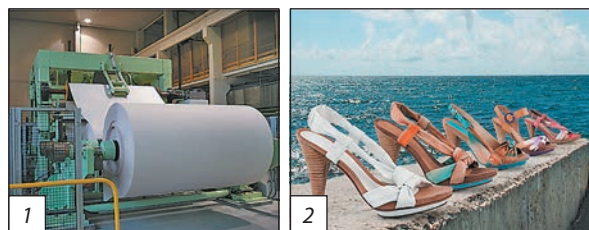
Бразилія — одна з найбільш урбанізованих держав світу. У містах проживає понад 81 % населення (мал. 2). Досить високим є природний приріст населення — 12 ‰. У країні 15 міст-мільйонерів, зокрема Сан-Паулу (12 млн осіб), який належить до найбільших міст світу. Майже 55 % населення становлять креоли (нащадки європейських переселенців), близько 40 % — мулати й метиси, 5 % — африканці, 0,7 % — індіанці.

Знайдіть на карті найбільші міста Бразилії. Із додаткових джерел дізнайтеся, що таке фавели. Поясніть, чому вони утворюються в околицях великих міст. Які соціальні проблеми викликає існування фавел?

5 ГОСПОДАРСТВО. Сучасна Бразилія за обсягом ВВП належить до десятки провідних держав світу. Вона стрімко перетворюється на постіндустріальну державу, де частка сфери послуг уже перевищила 50 %.

Основними галузями промисловості є гірничодобувна, металургійна, машинобудівна,

Мал. 3. Промислова продукція Бразилії: 1) газетний папір; 2) каучукове взуття.

хімічна, деревообробна, легка й харчова (мал. 3). Машинобудування випереджає всі інші галузі: випускає автомобілі, морські судна, трактори, літаки, мікрокомп'ютери тощо (див. таблицю). Найбільшими центрами машинобудування є Сан-Паулу й Ріо-де-Жанейро. Сировиною його забезпечує власна чорна й кольорова металургія. За виробництвом спеціальних сталей і алюмінію Бразилія належить до провідних країн світу. Багатогалузева хімічна промисловість випускає добрива, синтетичні волокна, каучук, пластмаси, барвники, каустичну соду, кислоти. У країні працює потужна легка промисловість, особливо текстильна й шкіряно-взуттєва. Харчова промисловість представлена м'ясними консервами, які продаються навіть на європейському ринку.

Таблиця

ОБСЯГИ ВИРОБНИЦТВА АВТОМОБІЛІВ
У БРАЗИЛІЇ

Рік	Кількість, шт.
2006	2611034
2007	2970818
2008	3220475
2009	3182617
2010	3648358
2011	3406150
2012	3342617
2013	3740418
2014	3146386
2015	2429463

Мал. 4. Кавове дерево до збору плодів.

Мал. 5. Бразильська м'ясна порода корів зебу.

Мал. 6. Сучасна автомагістраль у Бразилії.

За допомогою статистичних даних підручника та додаткових джерел інформації порівняйте обсяги виробництва автомобілів у Бразилії та країнах-лідерах з автомобілебудування.

Сільське господарство Бразилії за деякими видами своєї продукції має світове значення. Країні належить перше місце у світі за вирощуванням кавових бобів (мал. 4), цукрової тростини та апельсинів, друге — за обсягами збору бананів, маніоку, сої, третє — кукурудзи тощо. За поголів'ям великої рогатої худоби Бразилія перебуває на другому місці у світі (мал. 5), свиней і птиці — на третьому.

Основним видом транспорту є автомобільний (мал. 6). Довжина автомобільних шляхів становить 2 млн км, залізничних магістралей — 130 тис. км. Широко використовуються річки для внутрішнього сполучен-

ня та океан — для зовнішнього. Переважно морським транспортом Бразилія експортує авіаційну техніку, сталь, транспортні засоби, електроапаратуру, залізну руду, продукцію сільського господарства (каву, сою) та харчової промисловості (тростинний цукор, апельсиновий сік) та інші товари. Постійно зростає значення авіаційного транспорту як у внутрішніх, так і в міжнародних перевезеннях.

Економіка країни має значні проблеми та потребує подальших реформ: скорочення державного боргу, боротьби з корупцією, розв'язання соціальних конфліктів, підвищення якості суспільних послуг тощо.

26 грудня 1991 р. Бразилія визнала незалежність України. 11 лютого 1992 р. між двома державами були встановлені дипломатичні відносини. У Києві працює посольство Бразилії.

i

ВИСНОВКИ

- Країна має різноманітні природні умови та ресурси, які інколи експлуатуються дуже нераціонально.
- Бразилія — одна з найбільш урбанізованих держав світу, заселена переважно нащадками європейських переселенців.
- Бразилія має розвинену промисловість і багатогалузеве сільське господарство та перетворюється на постіндустріальну державу, де частка сфери послуг уже перевищила 50%. За деякими видами продукції країна набула світового значення й відома не тільки у своєму регіоні.
- Подальший економічний розвиток країни пов'язаний із розв'язанням низки соціальних (низький рівень життя населення) та внутрішніх політичних проблем (скорочення державного боргу, боротьба з корупцією тощо).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте вплив географічного положення Бразилії на спеціалізацію її сільського господарства.
2. Поясніть і наведіть приклади нераціонального використання природних ресурсів країни.
3. Порівняйте економіки Бразилії та Китаю (або Індії). Зробіть відповідні висновки.
4. Які види транспорту забезпечують внутрішні й зовнішні перевезення країни? Укажіть перспективи їх розвитку.

§58

Нові індустріальні країни

1. Знайдіть на карті світу нові індустріальні країни. **2.** У яких частинах світу вони розташовані? **3.** Що вам відомо про них?

1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НОВИХ ІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇН. Вам уже відомо, що тип країни — це сформований комплекс властивих їй умов, ресурсів та особливостей розвитку. Вони визначають роль і місце країни у світовому

співтоваристві на певному етапі всесвітньо-історичного процесу. Уся ця сукупність ознак будь-якої країни, з одного боку, робить її схожою на інші країни, а з другого, — виокремлює серед інших (див. таблицю).

Таблиця

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ НОВИХ ІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇН (2015 р.)

Регіон	Країна	ВВП за ПКС, млрд дол. (МВФ)	ВВП на одну особу, дол. (МВФ)	Індекс людського розвитку	Реальні темпи зростання ВВП, %
Африка	ПАР	0,723	13 165	0,666 (середній)	1,0
Північна Америка	Мексика	2,227	17 534	0,756 (високий)	2,5
Південна Америка	Бразилія	3,192	15 615	0,755 (високий)	-3,0
Азія	Китай	19,392	14 107	0,727 (високий)	6,8
	Індія	7,965	6162	0,609 (середній)	7,4
	Індонезія	2,842	11 126	0,684 (середній)	4,8
	Малайзія	0,815	26 315	0,779 (високий)	4,7
	Філіппіни	0,741	7254	0,668 (середній)	6,5
	Таїланд	1,108	16 097	0,726 (високий)	3,5
Трансконтинентальний	Туреччина	1,588	20 438	0,761 (високий)	4,0

Проаналізуйте дані таблиці та зробіть відповідні висновки.

До нових індустріальних країн відносять *Малайзію, Таїланд, Філіппіни, Мексику, Аргентину* та інші держави. Ця група країн не є усталеною. Деякі дослідники зараховують до неї також Сингапур, Тайвань, Південну Корею, Бразилію тощо. Майже всі вони в недалекому минулому були слаборозвиненими державами. Сучасний стан їхньої економіки характеризується високими темпами промислового розвитку, активною участю в міжнародному поділі праці.

Ці держави швидко й стабільно розвиваються, поступово наближаючись до групи високорозвинених країн. Причина їхньої відносної відсталості в розвитку продуктивних сил пов'язана з тим, що впродовж багатьох років він гальмувався військовими диктатурами, тоталітарними режимами, політичною та економічною залежністю від інших держав. Багато

із цих країн мають значні природні й трудові ресурси, які зараз активно залучаються в національний господарський комплекс.

За допомогою додаткових джерел знайдіть інформацію про Малайзію та особливості її економічного розвитку.

Разом зі спільними рисами кожна з нових індустріальних країн має власні особливості розвитку. Соціально-економічне піднесення цих країн пояснюється не лише правильною обраною загальною для всіх держав моделлю розвитку, а ще й урахуванням місцевих особливостей. До них належать специфіка природних умов і ресурсів, історичних традицій, національної ментальності населення тощо.

2 ТАЙЛАНД. МЕКСИКА. Таїланд не тільки здійснив глибоку структурну перебудову власного суспільства, але й повною мірою використав власний природно-ресурсний потенціал. Ураховуючи географічне положення, теплий

Мал. 1. 1) Буддйські храми Бангкока; 2) буддйські монахи в храмі Аютайї; 3) парк Міні-Сіам у Патаї; 4) шоу на крокодиловій фермі в Патаї.

клімат упродовж усього року, велику протяжність морського узбережжя, національні традиції тайців, що цікаві для інших народів світу, в основу розвитку економіки було покладено не важку промисловість, а рекреаційно-туристичний комплекс.

Іноземні туристи із цікавістю спостерігають за релігійним життям тайців. Їх вражає пошана, якою оточені буддйські монахи (буддизм — державна релігія Таїланду). Монахи не займаються виробничою працею, їх утримують інші члени суспільства. Відповідно до філософії буддизму, подати монаху вважається доброю справою, яка буде зарахована в майбутньому житті (мал. 1).

Об'єктами туризму для європейців є численні «хатки духів», яких тайці поважають і бояться, тому намагаються вимолити їхню прихильність. «Хатки духів» розміщують перед будинками, у паркових зонах готелів і навіть перед офісами. Сподіваючись, що духи охоронятимуть територію та будуть добрими до оточуючих, тайці приносять їм їжу, квіти та ароматизовані палички.

Таким чином, сприятливі для відпочинку природні умови Таїланду, екзотичні для іноземців вірування та побут тайців, давня історія країни, величезна кількість храмів, присвяче-

них Будді, створюють об'єктивні передумови для розвитку рекреації і туризму в цій країні.

За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про Королівство Таїланд.

Мексика обрала зовсім інший напрямок для власного розвитку. На країну припадає понад 25 % промислового виробництва всієї Латинської Америки. Тут також набула розвитку туристична галузь, але її роль допоміжна. Мексика взяла курс на розвиток гірничодобувної

Мал. 2. Видобуток нафти з родовища Чиконтепек на східному узбережжі Мексики.

промисловості, яка перетворилася на найрозвиненішу галузь країни. За видобутком срібла й графіту країна посідає перше місце у світі, ртуті — третє, марганцевих руд і нафти — четверте (мал. 2). Швидко розвиваються галузі обробної промисловості, зокрема чорна й кольорова металургія, нафтопереробна, хімічна, машинобудівна, легка й харчова промисловість. Випереджальні темпи розвитку характерні для електроенергетики Мексики, де переважають ТЕС. У промисловості панує державна власність.

Отже, успіх нових індустріальних країн полягає не лише в проведенні ринкових ре-

форм, а й у правильному врахуванні й використанні всього комплексу специфічних для країни рис і особливостей. Наприклад, Малайзія обрала розвиток неметало- і трудомісткої електронної промисловості. Аргентина намагається створити потужний господарський комплекс на основі поєднання найрізноманітніших галузей сучасного господарства.

За допомогою додаткових джерел знайдіть матеріал про одну з нових індустріальних країн та особливості її економічного розвитку. Поділіться цією інформацією з однокласниками.

ВИСНОВКИ

- Група нових індустріальних держав не є усталеною. Сучасний стан економіки цих країн характеризується високими темпами промислового розвитку, активною участю в міжнародному поділі праці. У недалекому минулому ці країни були слаборозвиненими.
- Причинами відносної відсталості в розвитку продуктивних сил цих країн є те, що впродовж багатьох років він гальмувався військовими диктатурами, адміністративно-командними режимами, політичною та економічною залежністю від інших держав.
- Успіх соціально-економічного розвитку нових індустріальних країн пояснюється обраною моделлю розвитку, урахуванням місцевих особливостей, специфічних рис природних умов і ресурсів, історичних традицій, національної ментальності населення тощо.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть країни, які входять до складу групи нових індустріальних. Покажіть їх на карті атласу.
2. Укажіть та охарактеризуйте причини відсталості цих країн у недалекому минулому.
3. Поясніть важелі, завдяки яким нові індустріальні країни набули розвитку.
4. Чому група нових індустріальних країн не є усталеною?
5. Яку із цих країн ви хотіли б відвідати? Поясніть, чому.

Дослідження. З'ясування особливостей і відмінностей подачі країнознавчого матеріалу на основі аналізу різних країнознавчих джерел інформації (енциклопедія, туристичний путівник, довідник «Країни світу», інтернет-сайт www.ihngravy.ru). Написання короткої аналітичної довідки

1. Знайдіть та прочитайте кілька країнознавчих статей у журналі «Географія та основи економіки в сучасній школі».
2. Порівняйте їхній зміст із матеріалами відомих інтернет-джерел, наприклад Вікіпедії.
3. Зробіть відповідні висновки та підготуйте власну статтю країнознавчого змісту для шкільної географічної газети.
4. Скористайтесь інтернет-ресурсом http://geo.koltyrin.ru/strany_mira.php під час збирання та оформлення власних матеріалів.

Практична робота 15. Визначення тенденцій змін галузевої структури господарства країн, що розвиваються, у різних регіонах світу

1. Проаналізуйте матеріал атласу відповідно до змін у галузевій структурі господарства країн, що розвиваються, у різних регіонах світу.
2. Знайдіть відмінності галузевої структури господарства країн, що розвиваються, у різних регіонах світу за вибором (Африка та Азія, Азія та Латинська Америка).
3. Зробіть відповідні висновки.

Тема 5. Країни з перехідною економікою

\$59

Загальна характеристика країн із перехідною економікою

Як ви розумієте поняття «перехідний вік»? Опрацювавши матеріал параграфа, спробуйте пояснити, чи подібне до нього поняття «перехідна економіка».

1 СОЦІАЛІСТИЧНА ТА КАПІТАЛІСТИЧНА СИСТЕМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ. Економічне змагання між соціалістичною та капіталістичною системами господарювання наприкінці 1980-х рр. виграла остання. Ніби спеціально, із метою виявлення більш ефективної моделі економічного розвитку, після Другої світової війни деякі країни були розділені на дві частини (Корея, В'єтнам, Китай, Німеччина) (мал. 1). Ці різні частини однієї нації почали реалізовувати різні принципи розвитку суспільства — соціалістичні (комуністичні) і капіталістичні (ринкові). Протягом дуже короткого періоду часу стало зрозуміло, що соціалістична система програє капіталістичній. Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр. соціалістична система зазнала оста-

точної поразки й розпалася. У деяких соціалістичних країнах, наприклад у Китаї, із метою збереження влади комуністичний режим почав будувати капіталізм (ринкову систему).

Знайдіть на політичній карті світу країни, які після Другої світової війни були розділені на дві частини. Чи змінилася ситуація сьогодні та як саме?

Розпад соціалістичної системи супроводжувався зростанням кількості країн на політичній карті світу. Так, на території колишнього Радянського Союзу виникло 15 незалежних держав, колишньої Югославії — шість, Чехословаччина розпалася на Чехію та Словаччину. Німецька Демократична Республіка увійшла до складу Федеративної Республіки Німеччина.

Знайдіть на карті країни, які входили до складу колишньої Югославії.

Ураховуючи особливості становлення суверенітету молодих незалежних держав, своєрідність динаміки й рівня завершеності економічних реформ, а також політико- та економіко-географічне положення, ступінь інтеграції до ЄС і НАТО, виділяють дві гру-

СЛОВНИК

Перехідна економіка — особливий стан національного господарства (економічної системи) на етапі його становлення (еволюції до зрілого врівноваженого стану) і реформування (еволюції до нової економічної системи, нового врівноваженого стану). Тривалість переходу від однієї економічної системи до іншої може тривати від кількох років до кількох століть.

Мал. 1. 1) Північна та Південна Корея; 2) Північний та Південний В'єтнам; 3) ФРН та НДР.

пи постсоціалістичних країн перехідної економіки.

До постсоціалістичних країн Євразії в Центральній Європі належать Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Хорватія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Албанія; в Азії — Монголія.

Знайдіть ці країни на політичній карті світу.

Молодими незалежними державами на території колишнього СРСР стали Україна, Білорусь, Росія, Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан, Киргизстан. Останнім часом три країни Балтії (Литва, Латвія та Естонія), увійшовши до складу ЄС і НАТО й успішно здійснивши реформи, перейшли до першої підгрупи країн із перехідною економікою.

Знайдіть на політичній карті світу країни Балтії.

2 ОСОБЛИВОСТІ КРАЇН ІЗ ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ. Головні особливості країн із перехідною економікою характеризуються наявністю цілком сформованого господарства, яке за структурою мало чим відрізняється від структури господарства економічно розвинених країн. Майже всі вони є індустріальними або аграрно-індустріальними країнами. На сучасному етапі розвитку постсоціалістичним країнам не вистачає капіталу, іноземних інвестицій для розвитку найсучасніших галузей господарства. Більшість галузей промисловості працюють на застарілій, спрацьованій техніці, яка не здатна виробляти сучасну, конкурентоспроможну на світовому і внутрішньому ринку продукцію. Недостатнім є й рівень упровадження новітніх технологій у виробництво.

У цих країнах тільки формуються сучасні організаційно-управлінські структури ринкового господарства. Тут розпочалася доволі складна й нерідко суперечлива економічна перебудова на ринкових засадах. Деякі країни на цьому шляху досягли значних успіхів, наприклад Словенія, Чехія, Словаччина, Угорщина тощо. В інших країнах реформи штучно гальмуються, що призводить до кризових явищ у їхньому соціально-економічному розвитку.

Таблиця

КРАЇНИ СВІТУ ЗА ВВП НА ОДНУ ОСОБУ (ПКС)
(за даними МВФ на 2016 р.)

Місце	Країна	ВВП на одну особу, дол.
36	Чехія	33 232
37	Словенія	32 085
39	Словаччина	31 339
40	Литва	29 972
41	Естонія	29 313
43	Польща	27 764
45	Угорщина	27 482
48	Росія	26 490
50	Латвія	25 710
52	Казахстан	25 145
57	Хорватія	21 625
58	Румунія	21 348
—	Куба (2013 р.)	20 646
61	Болгарія	20 327
67	Білорусь	18 000
69	Туркменистан	17 485
70	Азербайджан	17 439
74	Чорногорія	16 643
—	Весь світ	15 546
78	Китай	15 399
82	Македонія	14 597
83	Сербія	14 493
92	Монголія	12 275
103	Боснія і Герцеговина	10 958
104	Грузія	10 044
—	Косово (2015 р.)	9 759
111	Вірменія	8 621
113	Україна	8 305
124	Узбекистан	6 563
125	В'єтнам	6 429
128	Лаос	5 710
146	Киргизія	3 521
154	Таджикистан	3 008

У найменш сприятливій ситуації в цій групі країн опинилися пострадянські держави, що не зуміли швидко інтегруватися до міжнародних структур, які вже проявили свою ефективність і перспективність. Усі вони характеризуються внутрішньою політичною нестабільністю.

На практиці розвиток країн із перехідною економікою значно різниться. Деякі країни експериментують із ринковою реформою протягом декількох десятиліть, у той час як інші, що здобули незалежність не так давно, здійснили цей перехід значно швидше (наприклад Македонія, Сербія і Чорногорія). У деяких випадках реформи супроводжувалися значними політичними змінами, такими як повалення диктатора в Румунії або інтеграція з іншими країнами —

об'єднання двох частин Німеччини. В інших випадках економічні реформи були прийняті діючими урядами (Китай, Лаос, В'єтнам).

У пострадянських країнах із перехідною економікою існують впливові сили, які свідомо гальмують перебудову суспільства, де влада належить злочинним олігархічним кланам, поширена корупція. Тут значну роль відіграє тіньовий капітал, а внутрішній ринок належить іноземним компаніям.

i

ВИСНОВКИ

- Розпад соціалістичної системи супроводжувався збільшенням кількості країн на політичній карті світу.
- Особливості становлення суверенітету молодих незалежних держав, своєрідність динаміки й рівня завершеності економічних реформ, політико- та економіко-географічне положення, рівень інтеграції до ЄС і НАТО дозволяють виділити дві групи постсоціалістичних країн перехідної економіки. Перша група — постсоціалістичні країни Євразії, друга — молоді незалежні держави на території колишнього СРСР.
- На сучасному етапі розвитку постсоціалістичним країнам не вистачає капіталу та іноземних інвестицій для розвитку господарства. Найменш сприятлива ситуація склалася в пострадянських державах, де сучасні організаційно-управлінські структури ринкового господарства ще тільки формуються.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади та покажіть на карті країни з перехідною економікою, а також їхні столиці.
2. Назвіть ознаки країн із перехідною економікою.
3. Охарактеризуйте географічну специфіку та сучасні риси господарства країн із перехідною економікою.
4. Поясніть, що необхідно для проведення сучасного реформування господарського комплексу в країнах із перехідною економікою.
5. Проаналізуйте дані таблиці (с. 180) і зробіть відповідні висновки.

§60

Росія

Пригадайте з курсу історії України, які українські землі свого часу входили до складу Російської імперії.

Офіційна назва — Російська Федерація. Столиця — Москва (понад 9 млн жителів). Кількість населення — 146,4 млн осіб. Площа — 17 млн км² (перше місце у світі). Державна мова — російська. Грошова одиниця — рубль (мал. 1).

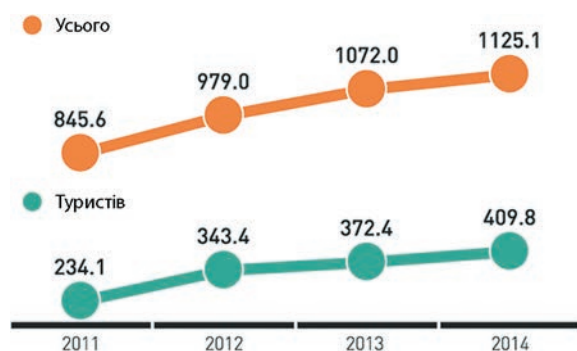

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Географічне положення найбільшої у світі за площею країни, якою є Росія, однозначно оцінити не можна. Понад 75% її території розташовано в Азії і менше ніж 25% — у Європі. На північному заході Росія межує з Норвегією та Фінляндією, на заході — з Естонією, Латвією, Литвою, Польщею та Білоруссю, на південному заході — з Україною, на півдні — із Грузією, Азербайджаном та Казахстаном, на південному сході — із Китаєм, Монголією та Північною Кореєю. Має морські кордони зі США та Японією.

Знайдіть на карті країни, із якими межує Росія.

Мал. 2. Динаміка в'їзду громадян Китаю до Росії.

Мал. 3. Озеро Байкал.

Характерною особливістю географічного положення Росії є значна відокремленість її частин одна від одної. Особливо сильно це відчувається в наш час, коли населення сходу країни бажає переселитися до її європейської частини, а їхнє місце займають переселенці з Китаю (мал. 2), які активно

заселяють Сибір і Далекий Схід, перетворюючись у деяких місцевостях на національну більшість.

2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Рельєф Росії переважно рівнинний: майже 70% її території займають рівнини і плоскогір'я. На околицях країни височать гори з найвищою точкою горою Ельбрус (5642 м) на Кавказі.

Більша частина Росії лежить у помірно-умовному кліматичному поясі. Мільйони квадратних кілометрів її території, що охоплюють арктичний і субарктичний пояси, майже не придатні для життя. Лише вузька смуга Чорноморського узбережжя Кавказу належить до субтропічного поясу. Кліматичні умови на такій великій території доволі різноманітні. Так, у Якутії розташований Поліс холодів всієї Північної півкулі (у районі міста Оймякон, -71°C). Майже вся територія Сибіру й Далекого Сходу вкрита вічною мерзлотою, що ускладнює господарську діяльність, особливо будівництво.

Росія має величезні запаси прісної води. Серед 2 млн озер виділяються найбільше за площею солоне озеро світу Каспійське море та найглибше прісне озеро Байкал (мал. 3).

Ґрунтовий покрив країни різноманітний, але переважають малородючі підзолисті та арктичні ґрунти. Близько 65% території Росії лежить у зоні лісів. Ялина, ялиця, сибірський кедр і модрина є дуже цінними породами дерев (мал. 4). Тваринний світ доволі багатий. Серед промислових тварин виділяються соболь, песець, білка, єнотоподібний собака, марал тощо.

Мал. 4. Дерева, поширені в Росії: 1) кедр; 2) модрина; 3) ялина.

Природно-ресурсний потенціал Російської Федерації — найбільший у світі. Крім водних, лісових, рекреаційних ресурсів виділяються мінерально-сировинні. Світове значення мають запаси вугілля, нафти, природного газу, торфу. Великими є поклади залізної руди та руд кольорових металів, кам'яної і калійної солей, сірки, апатитів, алмазів, азбесту, різноманітних будівельних матеріалів.

3 НАСЕЛЕННЯ. Населення Росії розміщене дуже нерівномірно. Його кількість останнім часом суттєво зменшується. Цей процес характерний для етнічних росіян і угро-фінських християнських народів. Водночас швидкими темпами зростає кількість мусульманського й тюркського населення.

За густотою населення (понад 8,5 осіб/км²) країна посідає лише 174-те місце у світі. Майже 80 % населення живе в європейській частині країни. Величезні простори Сибіру й Далекого Сходу майже безлюдні та не мають постійного населення. Поширене осередкове розселення.

Міське населення становить 73 %. У країні налічується 15 міст-мільйонерів. Крім столиці Москви, найбільшими містами є Санкт-Петербург (5,1 млн), Новосибірськ (1,5 млн) та Єкатеринбург (1,4 млн осіб).

Знайдіть на карті атласу найбільші міста Росії.

Середня тривалість життя чоловіків становить 59,8 року, а жінок — 73 роки. Росіяни складають 77,7 % населення. Переважна кількість національних меншин живе на власних етнічних територіях. У Росії дуже багато неврахованих іммігрантів, здебільшого китайців (понад 5 млн осіб). Також численними є татари (3,7 %) та українці (1,3 %).

4 ГОСПОДАРСТВО. Росія — індустріально-аграрна країна. За класифікацією ООН вона належить до країн із перехідною економікою.

У структурі промисловості Росії провідну роль відіграє паливно-енергетичний комплекс. Росія посідає перше місце у світі за розвіданими запасами, видобутком та експортом природного газу (32 % світових запасів); за видобутком нафти (друге місце — за її експортом); за розвіданими запасами кам'яного вугілля (23 % світових запасів); за запасами торфу

(47 % світових запасів). Щорічно видобувається також 250 млн т вугілля. Основна проблема добувної промисловості полягає в тому, що видобуток сировини здійснюється в усе більш екстремальних умовах. Крім того, він просторово відірваний від споживачів: більшість населення проживає на заході країни, а природні ресурси розташовані на сході.

Як на формування ціни на корисні копалини впливає те, що їх видобувають в екстремальних умовах і вони просторово відірвані від споживача?

Країна посідає перше місце у світі за запасами та виробництвом нікелю, розвіданими запасами олова, цинку, титану, ніобію, залізних руд (близько 28 % світових запасів), срібла; друге місце — за розвіданими запасами золота й платини та перше — за її експортом. Росія має три металургійні бази: Уральську, Центральну й Сибірську. За обсягами виплавки чорних металів країна посідає четверте місце у світі. На базі металургії набуло розвитку багатогалузеве машинобудування, яке дає до 20 % продукції промисловості (мал. 5). Тут традиційно добре розвинений військово-промисловий комплекс.

Хімічна промисловість випускає мінеральні добрива, сірчану кислоту, соду. Розвинені лісова й деревообробна промисловість. Легка промисловість представлена понад 30 галузями. Майже 80 % швейних підприємств розміщується в європейській частині країни.

Підприємства харчової промисловості розташовані по всій території країни. Виробництво олії та цукру зосереджене на півдні європейської частини. На Далекому Сході виловлюють 60 % риби. Борошномельна промисловість орієнтується на райони вирощування зерна, м'ясна — на сировинні зони та споживача (великі міста).

Сільське господарство країни представляють агрохолдинги. Обсяги виробництва

СЛОВНИК

Агрохолдинг — холдингова компанія, група юридичних осіб, що здійснює сільськогосподарську діяльність (займається виробництвом продуктів харчування, тобто забезпеченням населення продовольством) і діяльність із реалізації сільськогосподарської продукції.

Мал. 5. Продукція сільськогосподарського машинобудування Росії.

Мал. 6. Російська залізниця.

Мал. 7. Магістральний нафтопровід.

в галузі рослинництва дещо переважають обсяги виробництва у тваринництві. За обсягами збору пшениці Росія посідає п'яте місце у світі, ячменю — перше, картоплі — друге; за поголів'ям великої рогатої худоби країні належить шосте місце у світі, свиней — п'яте.

Велика площа країни визначає роль та значення транспорту. Довжина залізничних колій становить близько 120 тис. км (мал. 6), автомобільних доріг — 750 тис. км. Велику

роль у перевезенні вантажів відіграють трубопровідний (мал. 7) і річковий транспорт. Майже 40% усіх перевезень припадає на морський транспорт. Найбільші порти країни: Новоросійськ, Мурманськ, Находка та інші, що функціонують у межах 12 морів.

14 лютого 1992 р. між Росією та Україною були встановлені дипломатичні відносини. У Києві працює посольство Російської Федерації, а в найбільших містах України — консульства.

ВИСНОВКИ

- Понад 75% території Росії розташовано в Азії і менше 25% — у Європі. Вона межує суходолом із 14 країнами і має морські кордони зі США та Японією.
- Більша частина території переважно рівнинної Росії розташована в помірному кліматичному поясі. Майже вся територія Сибіру й Далекого Сходу вкрита вічною мерзлотою, що ускладнює господарську діяльність, особливо будівництво.
- Природно-ресурсний потенціал Росії є найбільшим у світі. Населення розміщене дуже нерівномірно, його кількість останнім часом зменшується. Середня тривалість життя чоловіків становить 59,8 року, жінок — 73 роки.
- За класифікацією ООН Росія — індустріально-аграрна країна з перехідною економікою. У структурі промисловості провідну роль відіграє паливно-енергетичний комплекс. У сільському господарстві переважає рослинництво. Велика площа країни зумовлює велику роль і значення транспорту.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Оцініть особливості географічного положення країни для її економіки та зовнішніх зв'язків з іншими країнами світу.
2. За допомогою карт атласу назвіть міста-мільйонери Росії. Які з них розташовані в її азійській частині?
3. Оцініть природно-ресурсний потенціал країни.
4. Охарактеризуйте географічну специфіку та сучасні риси господарства Росії.
5. Поясніть, яке значення для розвитку країни має транспортний комплекс.

§61

Білорусь

Знайдіть на карті атласу кордони України та Білорусі. Якими природними об'єктами вони проходять?

Офіційна назва — Республіка Білорусь. Столиця — Мінськ (1,7 млн жителів). Площа — 207,595 тис. км² (84-те місце у світі). Населення — 9,49 млн осіб (93-тє місце). Державні мови — білоруська і російська. Грошова одиниця — білоруський рубль (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Білорусь — країна Східної Європи. Вона не має виходу до морів, але розташована на перехресті важливих транспортних шляхів, що з'єднують Центральну Європу зі Східною, Скандинавію і країни Балтії з Південною Європою. Межує з Латвією, Литвою, Польщею, Україною та Росією. Загалом географічне положення сприятливе для розвитку економіки країни.

Знайдіть на карті атласу Білорусь та країни, із якими вона межує. Назвіть столиці цих країн.

2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Рельєф Білорусі рівнинний. Найвища точка дорівнює 345 м над рівнем моря. Клімат помірно континентальний, на його формування значно впливають часті циклони з Атлантики. Вони приносять вологе повітря й опади, завдяки яким Білорусь має густу річкову мережу. Річки належать до басейну Атлантичного океану. Найбільшими річками є Дніпро з притоками Прип'ять, Сож, Березина, а також Західна Двина й Німан. У країні є понад 10 тис. озер.

За картами атласу встановіть, до басейну яких морів належать річки Білорусі.

Понад 60 % території Білорусі зайнято малородючими підзолистими ґрунтами. Більше третини країни — це болота та перезволожені землі. Рослинність доволі одноманітна. Майже третину території займають мішані ліси. Тваринний світ також не дуже різноманітний. Створено декілька заповідників. Серед них найвідоміший — Біловезька пушта з популяцією зубрів.

Незначний природно-ресурсний потенціал Білорусі зазнав величезної шкоди через аварію на Чорнобильській АЕС. Країна має поклади калійної і кухонної солей, незначні родовища нафти та природного газу в Гомельській області, кам'яного й бурого вугілля, чималі запаси торфу та будівельних матеріалів. Відомі два великі родовища залізної руди, які залягають на значній глибині.

3 НАСЕЛЕННЯ. Кількість населення Білорусі з 2003 р. зменшилася на 1 млн осіб, що дуже багато для такої невеликої країни. Густота його розселення становить трохи більше 40 осіб/км². Близько 80 % населення складають білоруси. Багато росіян (8,2 %), поляків (3 %) та українців (1,7 %). Найгустіше заселена південно-східна частина країни, де розташована її столиця. Це єдине в країні місто-мільйонер. Частка міських жителів становить

Мал. 2. Столиця Білорусі — місто Мінськ.

Мал. 3. БелАЗ — один із найбільших вантажних автомобілів у світі.

77 %. Найбільші міста: Мінськ (мал. 2), Гомель, Брест, Вітебськ, Гродно, Могильов.

Підготуйте додаткову інформацію про найбільші міста Білорусі та розвинені в них види господарської діяльності за допомогою офіційного сайту країни (електронний режим доступу: belarus.by/ru).

4 ГОСПОДАРСТВО. Білорусь має розвинений комплекс обробних галузей промисловості (машинобудування, хімічна, деревообробна, легка й харчова), продуктивне сільське господарство. Економічна політика країни орієнтована на створення та розвиток ринкової економіки, структурну перебудову господарства, розвиток наукоємних галузей, конверсію оборонної промисловості, модернізацію обробних галузей та аграрного сектору з переважанням державної власності. За високого рівня інфляції держава втручається в регулювання цін на соціально значущі товари харчової та легкої промисловості.

Провідною галуззю є машинобудування, на яке припадає майже 45 % усього проми-

слово-виробничого персоналу. Важливими його галузями є автомобіле-, тракторобудування й сільськогосподарське машинобудування, верстат- та приладобудування. Дизельні вантажні автомобілі випускають у Мінську, Могильові та Жодіно (мал. 3).

Тракторобудування зосереджене в Мінську, Вітебську й Бобруйську. Розвинений військово-промисловий комплекс.

Хімічна промисловість представлена виробництвом калійних добрив у районі Солегорська, азотних добрив — у Гродно, фосфорних — у Гомелі. Новополоцький та Мозирський нафтопереробні заводи виробляють паливо, а також сировину для хімії органічного синтезу.

Як і Україна, Білорусь є залежною від імпорту вуглеводнів — нафти й природного газу. Проте серед продуктів експорту поруч зі значними обсягами калійних добрив зустрічаються нафтопродукти, у тому числі й бензин.

У країні випускають штучні хімічні волокна (Могильов), пластмаси (Борисів і Полоцьк), лаки й фарби (Ліда) тощо. Лісопереробна промисловість виробляє фанеру, сірники, папір, картон, меблі.

На відміну від України, у Білорусі зберегли виробництво тканин із льону та виробів із них. На сировині власного сільського господарства в країні працюють льонокомбінати, які виготовляють продукцію для власного споживання, а також експортують її у країни колишнього СРСР та в ЄС (мал. 4).

СЛОВНИК

Конверсія в промисловості — скорочення випуску продукції військового призначення оборонною промисловістю та її переорієнтація на виробництво цивільної продукції.

Мал. 4. 1) На Оршанському льонокомбінаті; 2) готова продукція білоруських льонокомбінатів; 3) виробництво швейних виробів на замовлення італійської компанії «Ikea».

Сільське господарство Білорусі спеціалізується на молочно-м'ясному скотарстві, свинарстві, вирощуванні льону, картоплі, цукрових буряків і пшениці. У структурі посівних площ переважають зернові культури (майже 50%): жито, пшениця, яровий ячмінь. Повсюдно поширене вирощування картоплі. Провідною технічною культурою є льон-довгунець. Тваринництво молочно-м'ясної спеціалізації доволі рівномірно розміщене територією країни. Частка свинарства у виробництві м'яса складає майже 40%. Питома вага продукції тваринництва у вартості всієї продукції сільського господарства становить понад 70%. Поблизу великих міст побудовано птахофабрики. Колись важливе для економіки країни лісове господарство скорочує обсяги виробництва.

Білорусь має добре розвинену транспортну мережу, представлену залізничним, автомо-

більним, річковим, авіаційним і трубопровідним транспортом. Загальна протяжність залізниць становить 5,5 тис. км, автомобільних шляхів — понад 40 тис. км. Провідні позиції в перевезенні вантажів і пасажирів належать залізничному та автомобільному транспорту. Найбільше вантажів, переважно будівельних матеріалів і лісу, перевозиться річками басейну Дніпра. Через територію Білорусі проходить декілька гілок міжнародних нафто- і газопроводів.

За картами визначте напрямки трубопроводів, які пролягають територією Білорусі.

Білорусь імпортує в основному промислову сировину, а експортує готову продукцію та напівфабрикати.

17 грудня 1991 р. між Білоруссю та Україною були встановлені дипломатичні відносини.

i

ВИСНОВКИ

- Білорусь розташована на перехресті важливих транспортних шляхів, що загалом характеризує географічне положення як сприятливе для розвитку економіки країни.
- Незначний природно-ресурсний потенціал Білорусі зазнав величезної шкоди через аварію на Чорнобильській АЕС.
- Для населення Білорусі характерна депопуляція.
- Білорусь має розвинений комплекс обробних галузей промисловості (машинобудування, хімічна, деревообробна, легка і харчова) та продуктивне сільське господарство.
- Економічна політика країни орієнтована на створення й розвиток ринкової економіки, структурну перебудову господарства, розвиток наукоємних галузей, конверсію оборонної промисловості, модернізацію обробних галузей та аграрного сектору.
- Сільське господарство Білорусі спеціалізується на молочно-м'ясному скотарстві, свинарстві, виробництві льону й картоплі. Питома вага продукції тваринництва у вартості всієї продукції сільського господарства становить понад 70%.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте особливості географічного положення Білорусі. Поясніть їхній вплив на розвиток господарства країни.
2. Поясніть місце та роль Білорусі в міжнародному поділі праці.
3. Назвіть продукцію, яку Білорусь постачає на ринки Європи.
4. Поясніть, чому в сільському господарстві країни значна частка належить тваринництву.
5. Укажіть перспективи розвитку господарства країни.
6. Знайдіть у додаткових джерелах статистичні дані щодо господарства Білорусі. Можна скористатися матеріалами сайту belstat.gov.by.

§62

Молдова

Знайдіть на карті Республіку Молдова. Порівняйте її географічне положення з положенням України.

Офіційна назва — Республіка Молдова. Столиця — Кишинів (750 тис. жителів). Площа — 33,8 тис. км² (135-те місце у світі). Населення — 4,06 млн осіб (118-те місце). Державна мова — молдавська. Грошова одиниця — лей (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Молдова розташована в південно-східній частині Європи в межиріччя Пруту й Дністра. За площею вона дорівнює Одеській області нашої держави. Республіка Молдова не має безпосереднього виходу до моря й межує з двома країнами — Румунією та Україною. Географічне положення країни не дуже вигідне. Вона певною мірою розташована в одному з геополітичних «глухих кутів» Європи. Більша частина транс'європейських транспортних магістралей оминає Молдову. На території країни розташована самопроголошена Придністровська Молдавська Республіка.

За допомогою додаткових джерел дізнайтеся більше про невизнану державу Придністровську Молдавську Республіку. Поділіться знайденою інформацією на уроці географії.

Мал. 2. Молдавські Кодри.

2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Поверхня країни являє собою підвищену рівнину, сильно розчленовану річковими долинами та балками. У її центральній частині розташована Центральномолдавська височина (Кодри) з найвищою вершиною горою Баланешти (430 м) (мал. 2). Клімат Молдови помірно континентальний із тривалим жарким літом та короткою теплою й малосніжною зимою. Влітку випадають зливові дощі. Кількість опадів зменшується з півночі на південний схід від 560 до 370 мм на рік.

Річки Молдови належать до басейну Чорного моря. Дністер і Прут використовуються в судноплавстві переважно для перевезення вантажів. Найбільшим природним багатством країни є її родючі чорноземні ґрунти та м'який клімат, які стали основою розвитку потужного агропромислового комплексу. Рослинний і тваринний світ доволі бідний. Ліси вкривають лише 8% території країни. Для Молдови характерні несприятливі природні явища — катастрофічні зливи, град, посухи, зсуви, ерозія ґрунтів.

Країна відчуває брак водних, лісових, мінеральних ресурсів. Фактично є лише будівельні матеріали та незначні родовища нафти й газу на півдні країни. Доволі великими є рекреаційні ресурси, але використовуються вони все ще недостатньо.

3 НАСЕЛЕННЯ. Кількість населення Молдови зменшується. У 2003 р. у країні проживало 4,4 млн осіб, сьогодні — майже на 300 тис.

Мал. 3. Традиційна молдавська страва — мамалига.

жителів менше. У національному складі населення молдавани становлять понад 76 %, українці — 8 %, росіяни — 6 %, гагаузи — 4 %. Його густота перевищує 100 осіб/км². Найбільше заселені райони, що прилягають до річки Дністер, менше — південні. Майже половина населення проживає в містах. Найбільшими містами, крім Кишинєва, є Тирасполь, Бельці (по 150 тис. жителів у кожному), Бендери (120 тис. осіб).

Знайдіть на карті найбільші міста країни. Поясніть особливості їхнього географічного положення.

4 ГОСПОДАРСТВО. Молдова — аграрно-індустріальна країна. Провідною галуззю промисловості є харчова (мал. 3). Крім того, у країні функціонує комплекс галузей сільськогосподарського машинобудування, електронної, хімічної та легкої промисловості, а також розвинене багатогалузеве сільське господарство.

Промисловість базується на електроенергетиці, яка складається з працюючих на вугіллі ТЕС. Провідне місце у структурі промисловості належить харчовій, основними галузями якої є консервна, цукрова, виноробна, олійна й тютюнова. Консервна промисловість зосереджена на південному сході країни. Вона спеціалізується на випуску соків та плодовоовочевих консервів. Усі ці підприємства розташовані в найбільших містах. Тут також зосереджені підприємства, що виробляють електроапаратуру, технологічне обладнання та машини для харчової промисловості, сільського господарства, товари широкого вжитку.

За допомогою карт атласу назвіть найбільші промислові центри Молдови.

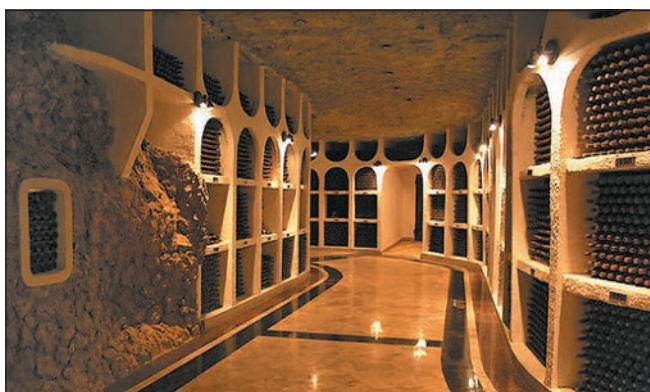
Хімічна промисловість представлена підприємствами з виробництва штучної шкіри, гумотехнічних виробів, лакофарбовим виробництвом у Кишинєві, Тирасполі, Бельцях, Бендерах та Унгенах. У цих містах працюють і деревообробні підприємства. Текстильна промисловість представлена текстильно-ткацькими фабриками в Бендерах, Бельцях, Оргєєві. У Бендерах побудовано шовковий комбінат. Трикотажне виробництво зосереджене в Кишинєві, Рибниці, Сороках.

На частку рослинництва в сільському господарстві припадає понад 65 % валової продукції. Провідними галузями є виноградарство і плідівництво. Тут вирощують столові й технічні сорти винограду (мал. 4).

Підприємства з переробки винограду розміщені рівномірно по території країни. Із технічних культур вирощують і переробляють соняшники, цукрові буряки, тютюн, ефіроолійні культури, під які зайнято 20 % посівних площ. Серед зернових культур основними є кукурудза й озима пшениця. Розвиваються молочно-м'ясне скотарство, свинарство, вівчарство.

У Молдові розвинені всі основні види транспорту, провідна роль належить автомобільному. Протяжність доріг із твердим покриттям перевищує 10 тис. км. Довжина залізниць становить 1150 км. Головна водна артерія — Дністер. Молдова імпортує велику кількість мінеральних ресурсів, яких вона позбавлена. Основні статті експорту — хімікати, продукти харчування, вино, текстиль, тютюн.

27 грудня 1991 р. Молдова визнала незалежність України.

Мал. 4. Місто Крікова та його відомі на весь світ багатокілометрові винні підвали.

ВИСНОВКИ

- Економіко-географічне положення Молдови не дуже вигідне, адже вона розташована за межами перетину важливих європейських транспортних шляхів і не має виходу до моря.
- Найбільшим природним багатством країни є родючі чорноземні ґрунти і м'який клімат. Ґрунтові й кліматичні ресурси стали основою розвитку потужного агропромислового комплексу Молдови.
- Молдова — індустріально-аграрна країна. Провідною галуззю її промисловості є харчова.
- На частку рослинництва в сільському господарстві Молдови припадає понад 65% валової продукції. Провідними галузями є виноградарство і плідівництво.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, чому географічне положення Молдови характеризується як несприятливе.
2. Охарактеризуйте сільське господарство країни та ресурси, що забезпечують його розвиток. Яку продукцію воно виробляє?
3. За допомогою додаткових джерел розробіть туристичний маршрут території Молдови. Оцініть перспективи розвитку туризму для економіки країни.

§63**Польща**

Назвіть країни, із якими Україна межує за заході. Які відносини підтримує з ними наша держава?

Офіційна назва — Республіка Польща. Столиця — Варшава (понад 1,7 млн жителів). Площа — 313 тис. км² (69-те місце у світі). Кількість населення — 38,6 млн осіб (33-те місце). Державна мова — польська. Грошова одиниця — злотий (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Польща розташована в басейні річок Вісла та Одра. На північному сході країна межує з Калінінградською областю Росії (анклав) та Литвою. На сході та південному сході простягнулися кордони з Білоруссю та Україною. На півдні та південному заході Польща межує зі Словаччиною та Чехією. Західні кордони відділяють її від Німеччини. Географічне положення Польщі в основному

вигідне. За сприятливістю транспортно-географічного положення Польща посідає друге місце в Європі після України (мал. 2).

За допомогою політичної карти Європи поясніть особливості й переваги географічного положення Польщі в цій частині світу.

Поясніть, як ви розумієте поняття «транзитна територія».

2 ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ. Понад 90% території Польщі займають рівнини (низовини та височини). На півдні країни височать гори — Західні Карпати й Судети. Найвища точка — гора Черти в масиві Татри (2499 м).

Клімат Польщі помірний, перехідний від морського до континентального. Температура повітря взимку знижується у східному напрямку, а влітку підвищується. Трапляються

СЛОВНИК

Анклав (у перекладі — закривати на ключ) — територія або частина держави, що оточена з усіх боків територією іншої держави. Наприклад: Республіка Сан-Марино розташована в межах Італії, італійське місто Кальпоне — у Швейцарії.

морози до $-26\ldots-28^{\circ}\text{C}$. На рівнинній частині країни кількість опадів коливається від 500 до 700 мм на рік.

Більшість річок належать до басейну Балтійського моря. Вони досить повноводні. Вісла й Одра судноплавні та з'єднані між собою каналами. У Польщі є понад 900 озер. Найбільше їх розташовано на півночі.

На території Польщі переважають бідні дерново-підзолисті ґрунти, на яких у минулому росли могутні ліси. На сьогодні лісистість території становить близько 27%. На сході й півночі збереглися первісні ліси (пущі) — Біловезька, Августовська, де водяться зубри, лосі, олені, козулі, кабани, вовки, рисі та цінні промислові птахи — тетеруки, глухарі, куріпки. У Польщі існує більше десяти національних парків. Балтійське море має значні рибні запаси (тріска, салака).

Країна володіє багатою мінерально-сировинною базою: є поклади кам'яного й бурого вугілля, сірки, кухонної солі, мідної та цинкової руд, численні джерела мінеральних вод. Гідроенергетичні ресурси незначні.

3 НАСЕЛЕННЯ. За кількістю населення Польща посідає восьме місце в Європі. Його середня густота становить близько 125 осіб/км². Найгустіше заселена центральна й південна частини та узбережжя Балтійського моря, найменше — гірські райони. Спостерігається незначний природний приріст населення. Середня тривалість життя жінок становить 77 років, чоловіків — 68 років. Переважає міське населення — близько 65%. Крім столиці, більше міст-мільйонерів немає. У Лодзі живуть понад 800 тис., у Кракові — близько 750 тис. жителів. Поляки становлять майже 98% населення країни.

За додатковими джерелами порівняйте релігійний склад населення України та Польщі. Зробіть відповідні висновки.

4 ГОСПОДАРСТВО. Економіка Польщі завершує ринкові перетворення. Це типова індустріально-аграрна країна. У промисловості переважають машинобудування й хімічна промисловість. Розвинені легка та гірничодобувна галузі.

Основний енергоносієв Польщі — кам'яне вугілля Верхньосилезького басейну, за видобутком якого країна посідає перше місце в Єв-

Мал. 2. Особливості транспортно-географічного положення Польщі та України.

ропі та є найбільшим його експортером. Видобуток нафти та природного газу незначний. Основний центр чорної металургії розташований на півдні в районі Кракова та Ченстохова. У Верхній Силезії працюють підприємства кольорової металургії: виплавляють цинк, алюміній та мідь. До цієї металургійної бази тяжіє важке машинобудування. Випускають автомобілі, трамваї, сільськогосподарські машини, морські судна, майже весь спектр побутової техніки, емальований посуд тощо. Найбільшими машинобудівними центрами є великі міста. Заводи Варшави спеціалізуються на виробництві приладів, верстатів, електроніки, медичного обладнання (мал. 3).

Хімічна промисловість представлена всіма найважливішими галузями. У Плоцьку діє потужний нафтопереробний завод. Розвинена фармацевтична промисловість.

У Польщі традиційно поширені легка й харчова промисловість. Головним центром виробництва текстилю є Лодзь. Харчова промисловість виробляє м'ясні та плодоовочеві консерви, бекон, переробляє картоплю, а також борошно й цукор. Польські продукти з молока мають попит не тільки серед споживачів країни, а й за її межами.

У структурі сільського господарства переважає рослинництво. Вирощують пшеницю, жито, ячмінь, повсюдно поширена картопля. На півдні зосереджені значні посіви цукрового

Мал. 3. Медичне обладнання для лікарень, виготовлене в Польщі.

Мал. 4. Аудиторія у Варшавському медичному університеті.

i

буряку (сьоме місце у світі). За поголів'ям свиней Польща також посідає сьоме місце серед країн світу. Щорічно в Балтійському морі виловлюють близько 500 тис. т риби.

Для країни характерна густа транспортна мережа, яка має транзитне значення. Протяжність залізничних колій перевищує 30 тис. км, автомобільних магістралей — 150 тис. км. Для судноплавства інтенсивно використовуються річки й канали. Найбільші морські порти — Гданськ, Гдиня й Щецин.

Поясніть, що таке транзитні транспортні шляхи. Чи можна назвати польську транспортну мережу транзитною?

2 грудня 1991 р. Польща однією з перших у світі визнала державну незалежність України.

4 січня 1992 р. між країнами були встановлені дипломатичні відносини.

Важливою складовою зовнішньої політики Польщі є підтримка українського суверенітету. Україна, як буферна зона між нею і Росією, важлива для польських інтересів політичної та економічної безпеки. Після вступу до НАТО Польща стала «міжнародним адвокатом» України на шляху до європейської інтеграції нашої держави.

Сьогодні Польща — друга країна світу за обсягами трудової міграції з України (переважно із західних областей нашої країни). Слід зазначити, що ці трудові мігранти зайняті здебільшого на низькокваліфікованих роботах і є дешевою робочою силою для економіки Польщі.

ВИСНОВКИ

- Як і Україна, Польща має сприятливе транзитне транспортно-географічне положення, що позитивно впливає на економічний розвиток держави.
- Країна володіє багатю мінерально-сировинною базою, має достатні для розвитку сільського господарства природно-кліматичні ресурси. За кількістю населення Польща посідає сьоме місце в Європі.
- Польща — типова індустріально-аграрна країна, у промисловості якої переважають машинобудування й хімічна галузь. Традиційно розвинені легка й харчова промисловість. У структурі сільського господарства переважає рослинництво.
- Країна має густу наземну транспортну мережу та великі морські порти — це Гданськ, Гдиня й Щецин.
- Польща та Україна — давні економічні, політичні й культурні партнери. Країна підтримує курс нашої держави на євроінтеграцію.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За допомогою карт атласу порівняйте географічне положення країн-сусідів України — Білорусі та Польщі. Зробіть відповідні висновки.
2. Охарактеризуйте населення Польщі.
3. Знайдіть у засобах масової інформації відповідь на запитання, чому Польща залучає трудові ресурси з інших країн. Підприємства яких галузей господарства мають нестачу трудових ресурсів?
4. Порівняйте сільське господарство Польщі та Білорусі. Зробіть відповідні висновки.
5. Складіть маршрут туристичної мандрівки Польщею. Презентуйте його на наступному уроці географії.

§64

Країни-сусіди України із Центральної Європи:
Словаччина, Румунія, Угорщина

1. До складу якого міждержавного союзу входять країни — західні сусіди України? 2. Що ви знаєте про цей союз?

1 СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА. Словаччина — унітарна президентська держава, утворена 1 січня 1993 р. Вона розташована в Центральній Європі. Площа — 49 тис. км². Кількість населення становить понад 5 млн осіб. Національний склад — словаки (близько 86 %), угорці (понад 10 %). Столицею є місто Братислава (450 тис. жителів). Великі міста — Кошице, Прешов, Жилина, Банська Бистриця. Державна мова — словацька. Словаччина межує із п'ятьма країнами.

За допомогою політичної карти Європи в атласі назвіть країни, із якими межує Словаччина.

Знайдіть у додаткових джерелах знань матеріал про утворення Словаччини. Поділіться цією інформацією на уроці географії.

У північній частині країни розташовані Словацькі Рудні гори (Західні Карпати), Татри та Бескиди — відомі в Європі зимові курорти (мал. 1).

Словаччина має великий туристичний потенціал (мал. 2).

Словаччина — розвинена індустріально-аграрна держава, яка вчасно обрала правильний шлях європейської інтеграції та ринкових реформ. Із 2004 р. країна є членом НАТО, її армія формується на професійній основі.

Це сприяло швидким темпам економічного зростання й підвищенню добробуту населення. Країна має значний промисловий потенціал. Корисні копалини — поклади залізних, марганцевих, поліметалевих руд, родовища бурого вугілля, сурми, магнезиту (6 % світового видобутку) — зосереджені переважно в Словацьких Рудних горах. На їхній базі набули розвитку хімічна, металургійна (із металургійним комбінатом у Кошице, виплавою міді в Кромпахі), машинобудівна (виробництво автомобілів), текстильна промисловість. Важливими джерелами електроенергії є словацькі річки.

Багатогалузеве сільське господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур

(пшениця, ячмінь, кукурудза), виноградарстві, садівництві, тютюнництві, молочному скотарстві та свинарстві.

В імпорті переважають енергоносії (нафта й природний газ), боксити. Експортними товарами є текстильні вироби, мотоцикли, електротехнічне устаткування, товарні вагони тощо.

Зараз більшість німецьких інвесторів розглядають Словаччину як найкращу країну для своїх капіталовкладень. Особливо перспективним у цьому напрямку є подальший розвиток гірськолижного туризму.

2 РУМУНІЯ. Держава в південно-східній частині Європи. Площа становить 237 тис. км². Кількість населення — понад 20 млн осіб. У національному складі населення румуни складають понад 81 %, а угорці — близько 8 %. Столицею є місто Бухарест (1,9 млн жителів) — єдине місто-мільйонер. Найбільші міста — Констанца (мал. 3), Брашов, Ясси, Тимішоара, Клуж-Напока, Галац.

Із 2007 р. країна є членом Європейського Союзу. Економіка Румунії зростає доволі швидкими темпами, однак населення країни є найбіднішим у ЄС (близько 40 % перебувають за межею бідності). За 2014—2016 рр. приріст ВВП країни становив 2,4—5,4 %.

Мал. 1. Зимові курорти в Словаччині.

Мал. 2. Замок Списький Град — один із найвідоміших туристичних об'єктів Словаччини.

Мал. 3. Чорноморський порт Констанца в Румунії.

Румунія має родовища природного газу, вугілля, залізних руд, міді, цинку, свинцю, золота і срібла, належить до нафтодобувних країн. Основні галузі господарства країни — гірничодобувна, лісова, хімічна та нафтопереробна, машинобудівна й харчова, яка базується виключно на власній сировині. Країна експортує обладнання та залучає іноземні інвестиції для переобладнання застарілих промислових підприємств, а експортує текстиль, метали, продукцію машинобудування й хімічної промисловості.

Машинобудування спеціалізується на виробництві технологічного устаткування для нафтової промисловості, електротехнічних виробів, автобусів, залізничних транспортних засобів. Хімічна промисловість переробляє нафту, виробляє соду, хлор, сірчану кислоту та має значний екологічний тиск на навколишнє середовище, зокрема забруднює річку Дунай.

У сільському господарстві переважає рослинництво. Його розвитку сприяє наявність у країні понад 10 млн га сільськогосподарських угідь. Провідні місця посідають кукурудза на зерно, пшениця й жито. Значні площі зайняті під технічними культурами — соняшником, цукровими буряками. Основною галуззю тваринництва є вівчарство (мал. 4).

Знайдіть додатковий матеріал про екологічні катастрофи на річці Дунай. Поділіться цією інформацією з однокласниками.

3 РЕСПУБЛІКА УГОРЩИНА. Держава розташована в південно-східній частині Євро-

пи. Площа становить 93 тис. км². Кількість населення — близько 10 млн осіб. Столиця — Будапешт (понад 1,7 млн жителів). Державна мова — угорська. Основна релігія — католицизм. Країна входить до ЄС і НАТО (мал. 5).

Угорщина є однією з найбагатших країн колишнього соціалістичного табору (залишити який вона намагалася ще в 1956 р.) та успішною постсоціалістичною країною Європи, що провела глибокі структурні перетворення в суспільстві. Промисловість і сільське господарство все ще відіграють значну роль у господарстві цієї постіндустріальної країни. Провідні галузі промисловості: машинобудування, чорна і кольорова (виплавка алюмінію) металургія, харчова й легка.

У сільському господарстві переважає тваринництво. У структурі посівних площ найбільшою є частка зернових культур (кукурудза на зерно, пшениця). Вирощують технічні культури (цукрові буряки, соняшник, тютюн). Експортне значення мають овочівництво (солодкий перець, червоний перець — паприка тощо), садівництво і виноградарство. Важливе місце в економіці посідає туристично-рекреаційний комплекс (мал. 6). Угорське вино «Токай», ковбаса «Салямі-пик», страва гуляш, танець чардаш є «візитними картками» цієї країни в усьому світі.

Країна має значний туристично-рекреаційний потенціал. Підготуйте інформацію про об'єкти, які його представляють.

Мал. 4. Вівчарство в Румунських Карпатах.

Мал. 5. Сирійські біженці в Угорщині на шляху до багатих країн ЄС та наслідки їхнього перебування.

Мал. 6. Озеро Хевіз у Румунії — кратер гейзера з термальною водою.

ВИСНОВКИ

- Угорська Республіка, Румунія та Словачка Республіка, яка до 1 січня 1993 р. перебувала у складі іншої держави, — постсоціалістичні країни Східної Європи, розвинені індустріально-аграрні держави, які вчасно обрали шлях європейської інтеграції та ринкових реформ.
- Країни мають незначну власну мінерально-сировинну базу, розвинене багатогалузеве сільське господарство та потужний туристично-рекреаційний потенціал.
- Кожна із цих країн має економічні зв'язки з Україною та перспективи для розвитку економічного й культурного співробітництва.
- Господарство цих країн сьогодні переорієнтовано на європейський ринок та забезпечення відновлення власної ринкової економіки.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте географічне положення країн-сусідів України: Словаччини, Румунії та Угорщини. У якій з країн воно найбільш сприятливе?
2. Поясніть причини орієнтації та вступу країн до ЄС і НАТО.
3. Чому ці країни є індустріально-аграрними?
4. Яку промислову й сільськогосподарську продукцію випускають ці країни? Чи є вони конкурентами України на світовому ринку?

§65

Сусіди та партнери України: Грузія, Туреччина

Назвіть країни, із якими межує Україна.

1 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ, ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ ГРУЗІЇ. Грузія — унітарна держава Східної Європи площею 69,7 тис. км². Столиця — місто Тбілісі. Кількість населення становить близько 3,72 млн осіб. Державною мовою є грузинська, грошова одиниця — грузинський ларі (мал. 1).

Мал. 1. Державні символи країни: герб і прапор.

Територія країни розташована на південно-східному узбережжі Чорного моря, що не має значних заток і півостровів. Межує з Росією, Туреччиною, Вірменією, Азербайджаном. Близько 87 % території займають Кавказькі гори (найвища точка — г. Шхара, 5068 м). Решта території — це низовини (Алазанська, Картлійська, Колхідська). Поширені жовтоземи, чорноземи та червоноземні ґрунти.

✓ За допомогою додаткових джерел дізнайтеся, як евкаліпти свого часу допомагали осушувати заболочені землі Колхіди.

Клімат Грузії коливається від субтропічного на заході до помірного на сході. У Причорномор'ї випадає від 1000 до 2800 мм опадів на рік, у Східній Грузії — 300—600 мм. Погода в горах мінлива з раптовими похолоданнями, снігопадами, зливами, градом, які супроводжує фен — сильний вітер, що дме з гір у долини.

Західна Грузія переважно безліса, її займають лісостеги і степи. Уздовж деяких річок (Алазані, Кура) та на схилах найвищих

хребтів збереглися темнохвойні (переважно соснові) ліси з домішками ялиці, дуба, граба. Повноводні річки використовуються в іригації й мають значні запаси гідроенергії.

Серед специфічних ландшафтних зон Грузії — широколистяні ліанові ліси Колхіди з вічнозеленими деревами й чагарниками, а також лісові масиви піцундської та ельдарської сосни.

Геологічна будова та історія території зумовили утворення в надрах різноманітних корисних копалин. Тут є запаси нафти, природного газу, вугілля, кольорових (мідь, свинець, цинк) і благородних металів, гірничо-хімічної (барит, кальцит, тальк) та нерудної сировини для металургії (доломіти, флюсові вапняки), керамічної і порцелянової сировини (каолін, глини), літографського каменю, що використовується у виробництві штучних алмазів, тощо.

За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про сучасну історію Грузії, російсько-грузинську війну та її соціально-економічні наслідки.

2 НАСЕЛЕННЯ. У Грузії розташовано 62 міста, найбільшими з яких є Тбілісі, Поті та Кутаїсі — найстаріше місто країни (мал. 2).

Починаючи з 1992 р. кількість населення в країні скорочується. Причиною цього є економічне становище в Грузії після розпаду СРСР, пов'язана із цим трудова міграція, агресія сусідньої Росії та зменшення народжуваності. У складі населення переважають грузини (86,8 %), азербайджанці (6,2 %) та вірмени (4,5 %).

Як у результаті трудової міграції у Грузії змінюється частка населення працездатного та пенсійного віку?

Грузинська мова має унікальну абетку, що є однією з найдавніших у світі. Понад 98 % етнічних грузинів вважають її рідною. Згідно з Конституцією Грузії в Абхазькій автономії другою офіційною мовою є абхазька.

Більшість етнічних грузинів належать до грузинської православної автокефальної церкви — гілки православного християнства, яке

СЛОВНИК

Іригація (зрошування) — підведення води на поля з нестачею вологи для підвищення родючості ґрунту, збільшення запасів вологи в шарі ґрунту на рівні коріння рослин.

Мал. 2. 1) Площа Свободи у Тбілісі; 2) центр Кутаїсі.

проникло сюди ще в IV ст. Є також незначна кількість католиків, мусульман (суніти та шиїти), багато храмів, синагоги й мечеті.

Грузія, як і наша країна, прагне стати членом ЄС та НАТО. Це є причиною напружених відносин та конфліктів із сусідньою Росією, один із яких 26 серпня 2008 р. закінчився одноосібним визнанням Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії.

3 ГОСПОДАРСТВО. Грузія — індустріально-аграрна країна, що розвивається. Її промисловість дає 25,9 % ВВП, найбільшу частку у структурі якої займає переробна (до 70 %). Основні складові промисловості: чорна (Руставі, Зестафоні, Чіатура) та кольорова (Маднеулі) металургія, авіаційна, машинобудівна (Тбілісі, Кутаїсі, Батумі), електромоторна, текстильна, хімічна, легка (шовкова, вовняна, бавовняна, взуттєва, трикотажна, швейна) та харчова (виноробна, виробництво чаю, коньяків, тютюнових виробів, ефірної олії, овочевих і фруктових консервів, мінеральних вод, лісових горіхів).

СЛОВНИК

Богарне землеробство — вид рільництва, за якого оброблювані землі не поливають, зберігаючи весняну вологу спеціальними агроеліоративними заходами (дозволяє використовувати незручні для зрошення ділянки). Посіви живляться дощовою та ґрунтовою вологою, що стікає з гір. Таке землеробство поширене в передгір'ях і на околицях оаз (країни Закавказзя та Середньої Азії).

Електроенергетика представлена ТЕС та ГЕС, найбільша з яких побудована на річці Інгурі.

На спеціалізацію сільського господарства Грузії впливає вертикальна поясність, яка притаманна гірським країнам. Особливості клімату дозволяють вирощувати в країні виноград, фрукти, цитрусові, чай, ефіроолійні та інші субтропічні культури. Розвинене богарне землеробство, де переважають посіви пшениці, кукурудзи, овочів та фруктів, виноградники. Поширене м'ясо-молочне скотарство, у гірських районах — пасовищне вівчарство.

У країні розвинені залізничний, автомобільний, морський, трубопровідний транспорт. Найбільші морські порти — Батумі та Поті — забезпечують експортно-імпорتنі перевезення країни. Вони, як і головний аеропорт країни у Тбілісі, мають важливе транзитне значення. Одним із головних напрямків економіки країни є туризм.

Складіть та обґрунтуйте туристичний маршрут країною.

Грузія визнала незалежність України в 1991 р., дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено в липні 1992 р. Із моменту здобуття незалежності Україною країни розглядають одна одну як стратегічних партнерів, обидві підтримують західний політичний та економічний напрямок.

Підготуйте повідомлення на тему «Леся Українка, Давид Гурамішвілі та інші діячі культури в розвитку відносин Україна — Грузія».

4 ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ, ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ ТУРЕЧЧИНИ.

Туреччина розташована в Азії між Чорним і Середземним морями. Офіційна назва країни — Турецька Республіка. Населення становить близько 81,3 млн осіб, державна мова — турецька (тюркська) (мал. 3).

Туреччина межує з Вірменією, Грузією, Азербайджаном, Іраном, Іраком, Сирією, Грецією (Егейським морем) та Болгарією. Європейська частина країни складає 23,764 тис. км², омивається водами Чорного й Мармурового морів і має вихід до Егейського моря. Площа азіатської частини — 755,688 тис. км².

Мал. 3. Державні символи країни: герб і прапор.

За допомогою карт атласу порівняйте площу й кількість населення Туреччини та України, зробіть відповідні висновки.

Більша частина території Туреччини розташована в межах Анатолійського плоскогір'я й Вірменського нагір'я, Понтійських гір і хребтів Тавра. Найвища точка — згаслий вулкан Великий Арарат (5165 м). У горах беруть початок Тигр, Євфрат, Кура, Аракс та інші річки. На внутрішніх плоскогір'ях утворилися великі безстічні солоні озера Ван, Туз тощо.

Клімат Туреччини змінюється від субтропічного середземноморського до морського вологого й помірного з 1000 до 2500 мм опадів на рік. Ліси й чагарники займають 26 % території країни. На заході росте валонівий дуб, дубильні речовини жолудів якого застосовуються в шкіряному та фарбовому виробництвах. Переважають степи й напівпустелі.

Туреччина посідає перше місце у світі за запасами бору, цеоліту, торію й пемзи та входить до десятки лідерів за запасами целестину, бариту, азбесту, хроміту, вольфраму, бокситу та інших мінералів.

5 НАСЕЛЕННЯ. На території країни, крім турків, проживають азіатські (курди, вірмени, араби) та балканські (болгари, греки, албанці, боснійці, хорвати) народи. Майже чверть на-

селення Туреччини — це діти віком до 14 років. Близько 75 % населення проживає в містах. Понад 80 % жителів вважають рідною турецьку мову. Найпоширенішими мовами є північнокурдська, арабська, азербайджанська, кабардинська, болгарська.

Землі Туреччини є колискою давніх цивілізацій, мови яких на сьогодні стали «мертвими». Підготуйте повідомлення про ці мови.

Переважна більшість населення країни — мусульмани-суніти. У Туреччині розташовано близько 78 тис. мечетей, є християнські храми, синагоги. Численні культові споруди є спадщиною не тільки країни, а й усього людства. Туреччина є світською державою, у 1928 р. президент М. К. Ататюрк скасував іслам як державну релігію країни.

За додатковими джерелами дізнайтеся більше про реформи М. К. Ататюрка та їхні наслідки для подальшого розвитку країни.

6 ГОСПОДАРСТВО. Туреччина — індустріально-аграрна країна. Основу її господарства складають гірничодобувна промисловість, чорна і кольорова металургія, нафтопереробка, машинобудування, паперова, легка та харчова промисловість. У машинобудуванні активно діють ТНК («Форд», «Фіат», «Рено», «Мерседес» та інші), які виготовляють вантажні автомобілі, тягачі, автобуси, легкові автомобілі, трактори. У Стамбулі та Ізмірі розташовані суднобудівні заводи. Хімічна промисловість випускає фосфатні та азотні добрива, засоби захисту й стимулювання зростання рослин, барвники, автомобільні шини. Нафтопереробні заводи працюють у Батмані, Ізмірі, Мерсині, Кириккале.

Рисоочисні фабрики, цукрові заводи, кондитерські підприємства, борошномельні заводи розташовані переважно у великих містах, найбільші макаронні й бісквітні фабрики — у Стамбулі та Ізмірі. Найбільша в країні шоколадна фабрика в Стамбулі збудована за участю швейцарського капіталу. Країна експортує борошно в Ірак, Іран, Румунію, Алжир, а макаронні вироби — у Німеччину, арабські та інші країни.

Легка промисловість випускає килими, ручну пряжу, мохер, в'язані вироби, штучні й синтетичні волокна, шовк, готовий одяг, білизну в Адані, Стамбулі, Ізмірі, Кайсері,

Денізли, Бурсі та інших містах. Ця продукція, а також шкіра та взуття, експортуються в країни Європи, у тому числі й в Україну (мал. 4).

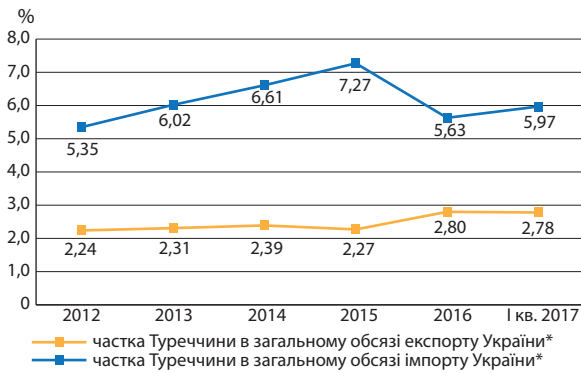
Проаналізуйте діаграму на мал. 4 та поясніть причини зменшення обсягів торгівлі України з Туреччиною.

Порцеляно-фаянсові фабрики виробляють посуд, фаянсову й керамічну плитку, санітарно-технічне устаткування. На експорт ідуть віконне й пляшкове скло, скляний кухонний і столовий посуд, кришталі.

Зерновими культурами (озима пшениця, ячмінь, кукурудза, жито, овес, просо і рис) зайнято до 80 % ріллі. Вирощують бобові, овоче-баштанні й технічні культури. Важливий експортний напрямок — плодівництво — розвинений у всіх приморських районах. Пшеницю, яка займає понад 65 % посівів зернових, вирощують майже повсюдно, а городні й баштанні культури — ближче до споживачів, неподалік великих міст. Бавовник культивують у Середземноморському та Егейському районах і повністю використовують для власних потреб. Льон і кунжут вирощують як олійні культури, із конопель виготовляють канати, мотузки, мішковину й олію. Туреччина — один з основних виробників східного тютюну переважно на експорт.

Найбільше експортне значення мають виноград, інжир, маслини, цитрусові, фундук. За площею насаджень маслин і виробництвом олії Туреччина входить до першої п'ятірки держав світу.

У країні розводять звичайних та ангорських кіз, велику рогату худобу, свійську птицю, тут поширене шовківництво. Вівчарство забезпечує 45 % прибутку від скотарства.

* За даними державної служби статистики України (без урахування тимчасово окупованої території Криму та зони АТО).

Мал. 4. Частка Туреччини в загальному обсягу експорту та імпорту України.

В імпорті країни переважають енергоносії, промислове обладнання, споживчі товари та зброя.

У країні розвинені всі основні види транспорту. Державні залізниці Туреччини безпосередньо пов'язані з транспортною мережею Сирії, Ірану та європейських країн. Шосейні дороги із твердим покриттям мають високу якість, незважаючи на те, що країна розташована в сейсмічно активній зоні й більшість її території гориста. Головні морські порти — Стамбул, Ізмір, Іскендерун, Самсун, Трабзон. Аеропорти Стамбула й Анкари обслуговують декілька десятків міжнародних авіаліній. Авіаційна транспортна компанія «Турецькі авіалінії» входить у десятку найкращих у світі.

За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про релігійні свята Курбан Байрам та Свято солодоців. Поділіться цією інформацією на одному з уроків географії.

Мал. 5. Туристичні «перлини» Туреччини: 1) Памуккале; 2) Каппадокія; 3) давнє місто Міра.

Кліматичні умови західного та південного узбережжя країни сприяли розвитку тут туризму (мал. 5), а саме курортного господарства світового рівня. Найпопулярніші курорти країни — Сіде, Белек, Мармарис, Анталія, Кемер, Аланія, Бодрум, Фетхіє — протягом майже восьми місяців на рік надають сезонну роботу значній кількості працездатного населення країни та забезпечують розвиток багатьох видів господарства.

Українсько-турецькі відносини мають давню історію, насичену як позитивними, так і негативними подіями. Сьогодні дружні політичні, економічні та культурні зв'язки бу-

дуються на взаємній підтримці між країнами. Туреччина однією з перших визнала державний суверенітет України. Вона є одним із головних економічних партнерів нашої держави. 14 березня 2017 р. було підписано договір про спрощення візового режиму для громадян України, які можуть подорожувати Туреччиною з українським ID-паспортом.

Дізнайтеся більше про культурні відносини України та Туреччини на сайті українсько-турецького культурного центру «Сяйво» (електронний режим доступу: <http://syaivo.org/index.php/uk/>).

ВИСНОВКИ

- Сусіди та партнери України Грузія й Туреччина не мають безпосередніх кордонів із нашою країною, але підтримують добросусідські культурні, економічні та політичні зв'язки.
- Як і Україна, після здобуття незалежності Грузія мала низку проблем, пов'язаних з економікою, впливом із країни працездатного населення. Грузія, подібно до нашої держави, прагне стати членом ЄС та НАТО.
- Туреччина — індустріально-аграрна країна з потужною промисловістю та багатопрофільним сільським господарством. Дружні політичні, економічні й культурні відносини Туреччини з нашою державою будуються на взаємній підтримці між країнами. Туреччина однією з перших визнала державний суверенітет України.
- 14 березня 2017 р. було підписано договір про спрощення візового режиму для громадян України, які можуть подорожувати Туреччиною з українським ID-паспортом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Порівняйте фізико-географічне положення Грузії та Туреччини. Поясніть його вплив на формування природних умов для розвитку в цих країнах сільського господарства.
2. Охарактеризуйте особливості промисловості Туреччини. Поясніть, чому країна залучає іноземних інвесторів для її розвитку.
3. Які напрямки сільського господарства розвинені як в Україні, так і в Грузії та Туреччині? Яку допомогу в розвитку сільського господарства можуть надати ці країни одна одній?

Дослідження. Можливі моделі розвитку господарства країни з перехідною економікою (за вибором)

1. Виберіть одну країну з перехідною економікою.
2. Розробіть можливі моделі розвитку господарства цієї країни.
3. Назвіть перспективні напрямки розвитку країни. Обґрунтуйте свою думку.
4. Зробіть відповідні висновки.

Практична робота 16. Порівняння спеціалізації господарств країн-сусідів України. Оформлення результатів роботи в табличній формі (або у вигляді комп'ютерної презентації)

1. За допомогою додаткових джерел географічної інформації складіть комп'ютерну презентацію (5—7 слайдів) про спеціалізацію господарства однієї з країн-сусідів України.
2. Порівняйте спеціалізацію господарства цієї країни та України.
3. Зробіть відповідні висновки.

Тема 1. Форми міжнародних відносин

Тема 2. Україна у світі

Тема 3. Глобальні проблеми людства

Сьогодні поняття «міжнародні відносини» сприймається як системна сукупність політичних, економічних, культурних, соціальних, дипломатичних, правових, військових і гуманітарних зв'язків та відносин між основними учасниками світового співтовариства.

Після Другої світової війни сформувалися два підходи до розуміння змісту міжнародних відносин. Перший, *традиціоналістський* підхід, знайшов найбільш повне втілення у працях американського політолога Ганса Моргентау. Він визначав їх як «політичні взаємини між націями», в основі яких лежить боротьба за владу як єдиний «національний інтерес» для всіх учасників міжнародного життя. Другий, *модерністський* підхід, розглядає окремі компоненти міжнародного життя, наприклад процес прийняття зовнішньополітичних рішень, їх оптимізацію та втілення в життя.

Отже, починаємо розмову про міжнародні відносини.

Вивчаючи теми, ви:

- *дізнаєтеся* про основні форми міжнародних відносин між державами, форми політичних, економічних, культурних та інших зв'язків України з державами світу тощо;
- *навчитися пояснювати та характеризувати* глобальні проблеми людства і приклади шляхів їх розв'язання тощо;
- *познайомитеся* з об'єктами світової природної і культурної спадщини в Україні;
- *оціните* потенційні напрямки співробітництва України з країнами світу та перспективи входження України у світовий економічний простір;
- *зрозумієте* тенденції міжнародних політичних, економічних та культурних відносин в умовах глобалізації;
- *усвідомите* роль та місце, що посідає Україна у світі за основними показниками соціально-економічного розвитку.

Тема 1. Форми міжнародних відносин

§66

Особливості відносин між країнами в умовах глобалізації

Пригадайте, що таке туризм. Які ще форми міжнародних відносин вам відомі?

1 МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ. Міжнародні відносини — комплексна сукупність зв'язків між країнами світу. За сферами суспільного життя їх можна поділити на економічні, політичні, культурні. Усі ці процеси та явища зараз відбуваються на тлі глобалізації. Саме глобалізація є процесом світової економічної, політичної і культурної інтеграції та уніфікації, перетворення всіх явищ суспільного життя на планетарні, тобто ті, які стосуються всієї планети. Відбувається міжнародний поділ праці у світовому масштабі, поширення капіталів і міжнародних інвестицій, людських і виробничих ресурсів, набирають темпів світові міграційні процеси, відбувається зближення культур різних народів і країн.

СЛОВНИК

Міжнародні корпорації — великі об'єднання промислових, торговельних, транспортних або банківських фірм і компаній, діяльність яких виходить далеко за межі країн базування й забезпечує їм сприятливі позиції у виробництві, збуті, закупівлі товарів і наданні послуг.

На сучасному етапі глобалізації рушієм її подальшого розширення й поглиблення виступають міжнародні економічні відносини. На сьогоднішній день прогрес кожної країни невіддільний від її участі у світовому обміні матеріальними та духовними цінностями. Жодна, навіть найрозвиненіша держава не може виробляти однаково ефективно весь асортимент сучасної продукції. Це пов'язано саме з географічною диференціацією найрізноманітніших умов і ресурсів нашої планети. Через неї в окремих регіонах Землі формуються об'єктивно кращі умови для виробництва тієї чи іншої продукції або надання тих чи інших послуг.

Назвіть сільськогосподарську продукцію, яку не виробляє наша держава. Поясніть, чому ці продукти не виробляються в Україні, а імпортуються з інших країн.

Зараз розвиток міжнародного економічного співробітництва все більше набуває форми **міжнародних корпорацій** (мал. 1). Це величезні глобальні економічні об'єднання, створені на засадах поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів. Такі корпорації з метою залучення глобальних ресурсів різних частин нашої планети створюють найрозвиненіші країни світу, перш за все США («Кока-Кола», «Дженерал Електрик», «Боїнг», «Елсон» тощо) (мал. 2, 3).

Які ще міжнародні корпорації вам відомі?

Провідні позиції в міжнародних економічних відносинах посідають економічно розвинені країни Заходу. Їхня частка в усіх видах міжнародних зв'язків коливається від 65 до 75%. Країни, що розвиваються, за всіх позитивних для них тенденцій у світовій економіці ще й досі значно залежать від експорту сировини, палива і продовольства.

Мал. 1. Логотипи міжнародних корпорацій.

Мал. 2. Місця для відпочинку пілотів в одному з літаків корпорації Боїнг.

Мал. 3. Компанія «Дженерал Електрик» виготовляє будь-яку техніку: від побутової до деталей літаків.

2 ОСНОВНІ ВИДИ Й ФОРМИ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ. Основні види й форми міжнародних економічних зв'язків існують між окремими державами, підприємствами тощо (мал. 4).

В умовах глобалізації світового господарства для підготовки економістів, політологів, журналістів та низки інших спеціальностей більш важливим стає вивчення своєрідності й неповторності організації національних господарств найбільш розвинених держав світу, виявлення їхніх спільних і відмінних рис розвитку тощо. Студенти цих та інших спеціальностей, які навчаються в різних країнах світу, вивчають особливості трансформації цих держав до сучасного рівня конкурентного середовища, роль і значення держави в управлінні ринковими процесами й пошуках найоптимальнішої системи господарювання. Підготовка цих та інших фахівців міжнародного рівня є одним із видів міжнародних зв'язків.

СЛОВНИК

Міжнародна торгівля — історично перша форма міжнародних економічних відносин, що являє собою обмін товарами й послугами між державами на основі спеціалізації їхнього національного господарства, для якого участь у міжнародній торгівлі набуває форми зовнішньої торгівлі.

Зовнішня торгівля — торгівля однієї країни з іншими країнами, яка складається з вивезення (експорту) та ввезення (імпорту) товарів і послуг. У сукупності зовнішня торгівля різних держав утворює міжнародну торгівлю.

За допомогою таблиці «Рейтинг вищих навчальних закладів світу» (с. 99) визначте, які вищі навчальні заклади є найбільш привабливими для іноземних студентів.

За допомогою додаткових джерел дізнайтеся більше про одну з основних форм міжнародних зв'язків. На основі підбраного матеріалу організуйте та проведіть прес-конференцію на уроці географії.

ФОРМИ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Світова торгівля

Кредитно-фінансові відносини

Міжнародні послуги

Виробниче співробітництво

Науково-технічні зв'язки

Туризм

Мал. 4. Основні форми міжнародних економічних відносин.

Таблиця 1

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА КІЛЬКІСТЮ ПАТЕНТНИХ ЗАЯВОК
(2014 р.)

Місце	Країна (організація)	Кількість
1	Китай	928 177
2	США	578 802
3	Японія	325 989
4	Південна Корея	210 292
5	Європейське патентне відомство	152 662
6	Німеччина	65 965
7	Індія	42 854
8	Росія	40 308
9	Канада	35 481
10	Бразилія	30 342

Таблиця 2

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА КІЛЬКІСТЮ ПАТЕНТНИХ ЗАЯВОК
У РОЗРАХУНКУ НА 1 МЛН ОСІБ (2012 р.)

Місце	Країна	Кількість
1	Південна Корея	2962
2	Японія	2250
3	Швейцарія	1013
4	Німеччина	902
5	США	856
6	Фінляндія	665
7	Данія	539
8	Австрія	489
9	Нідерланди	444
10	Китай	396

Міжнародна торгівля, як ви вже знаєте, є однією з форм зовнішніх економічних зв'язків. Вона характеризується трьома основними показниками: 1) оборотом (обігом); 2) товарною структурою; 3) географічним розподілом.

Пригадайте, які країни є світовими лідерами за торговельним обігом.

Політичні відносини між країнами в період глобалізації із двосторонніх перетворюються на багатосторонні. Якщо раніше абсолютно переважали двосторонні політичні відносини між країнами, то сьогодні створюється все більше регіональних і глобальних міжнародних організацій. Вам уже відомо, що зараз їх у світі налічується понад 4 тисячі й кількість постійно зростає. На політичній карті світу з'являються нові держави, які намагаються здійснювати власну політику. Це неминуче призводить до міжнародних конфліктів у всіх сферах людської діяльності. Із метою їх розв'язання і створюються різноманітні міжнародні організації.

Пригадайте, що ви вже знаєте про міжнародні організації. Членом яких міжнародних організацій є Україна? До складу яких із них вона прагне потрапити? Поясніть, чому.

Міжнародна культурна співпраця передбачає організацію виставок картин або експозицій провідних музеїв світу, міжнародних музичних і пісенних конкурсів, кінофестивалів, обмін творчими колективами, спільне вивчення культурних та історичних цінностей різних народів світу (міжнародні археологічні експедиції, експедиції до регіонів світу, де збереглися стародавні культурні традиції, тощо), обмін кіно-, відео- та аудіопродукцією тощо.

Прикладом такої співпраці є кінематограф. Лідерами за кількістю фільмів, які знімаються за рік, є індійська, американська та китайська кіноіндустрії. Це не дивно, адже Індія та Китай, крім власного населення, що налічує понад 1 млрд осіб, мають і найбільшу у світі діаспору. Це приносить їм чималі доходи та представляє країни в інших регіонах світу.

ВИСНОВКИ

- За сферами суспільного життя міжнародні відносини можна поділити на економічні, політичні, культурні. Усі вони як процеси та явища зараз відбуваються на тлі глобалізації.
- Прогрес розвитку світового господарства залежить від ступеня участі у світовому обміні матеріальними та духовними цінностями між усіма країнами. Це пов'язано з тим, що географічні відмінності умов і ресурсів планети не дозволяють жодній країні виробляти весь необхідний спектр продукції для забезпечення потреб, що зростають.
- Розвиток міжнародного економічного співробітництва все більше набуває форми міжнародних корпорацій — величезних глобальних економічних об'єднань, створених на засадах поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів. Найбільші з них засновані в США.
- Основні форми міжнародних економічних зв'язків — це міжнародна торгівля, вивезення капіталу і кредитно-фінансові відносини, науково-технічне співробітництво, міжнародне виробниче співробітництво, надання міжнародних послуг і міжнародний туризм.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, що таке міжнародні відносини.
2. Як ви зрозуміли поняття «міжнародні корпорації»? Наведіть приклади міжнародних корпорацій.
3. Поясніть, чому на сучасному етапі розвитку світового господарства все більшого значення набувають міжнародні економічні зв'язки.
4. Назвіть основні форми міжнародних економічних зв'язків. Поясніть зміст однієї з них.
5. Поясніть, чому культурні зв'язки між країнами стають усе важливішими в умовах глобалізації.
6. Проаналізуйте статистичні дані таблиць 1, 2 (с. 204) та зробіть відповідні висновки щодо країн-лідерів у галузі виробничих і науково-технічних міжнародних зв'язків.

§67**Геополітика. Глобальні, регіональні та субрегіональні міжнародні відносини**

Пригадайте особливості географічного положення України. Поясніть його переваги та недоліки.

1 ГЕОПОЛІТИКА. Великий вплив на формування політичної карти світу і в цілому політичної ситуації на нашій планеті мають геополітичні чинники, тобто чинники, пов'язані з дією географічного доквілля.

Найбільший внесок у становлення та розвиток геополітики як науки зробили німецькі географи. Деякі з них розглядали держави як живі організми, що борються між собою за «місце під сонцем».

Поясніть, чому і в який спосіб між державами відбувається боротьба за «місце під сонцем».

СЛОВНИК

Геополітика — наука, яка вивчає вплив географічних чинників переважно на зовнішню, а також внутрішню політику держав.

Природа й природні ресурси, до яких належить і площа території, є важливою умовою розвитку будь-якої держави. Кожна країна повинна мати достатній простір для задоволення своїх внутрішніх потреб. З іншого боку, вплив території — це вплив її природних умов і в цілому географічного середовища. Клімат, харчування та навіть географічний краєвид, як стверджував російський геополітик П. Мілюков, впливають на природу й внутрішній стан людини. Формується певний менталітет (характер, образ мислення) народу. Він обов'язково позначається на внутрішній і зовнішній політиці тієї країни, у якій цей народ переважає (мал. 1).

Спираючись на мал. 1, поміркуйте, як географічне середовище впливає на риси характеру людини. Поясніть це на прикладі Росії, Італії та Алжиру.

Мал. 1. Географічні краєвиди: 1) Озеро Байкал узимку (Росія); 2) Італійські Альпи; 3) пустеля Сахара (Алжир).

За допомогою політичної карти світу назвіть країни, які мають найбільшу та найменшу площу. Поясніть, чи впливає величина їхньої території на рівень економічного розвитку.

Географічне положення країни, тобто її розміщення відносно інших об'єктів і територій на поверхні Землі, має велике значення. Різні умови й результати розвитку нації та країни є наслідком їх розташування в зоні тундри або субтропічній зоні, у гірській місцевості або на рівнині, на морському чи океанічному узбережжі або в ізоляції від них.

Якщо країна межує з нестабільними, кризовими, агресивними державами, це негативно позначається на її соціально-економічному розвитку. На територію цієї країни спрямовуються потоки біженців, озброєні формування, порушуючи спокій і стабільність внутрішнього життя (мал. 2).

Що ж є рушієм усіх процесів, які відбуваються в природі та суспільстві? Це нерівність і нерівномірність. Рівність породжує застій. Атмосферний тиск, температура, вологість, сонячне тепло розподіляються планетою нерівномірно. Тому в природі все перебуває в постійному русі. Надто велика нерівномірність породжує природні катаклізми (катастрофи) — землетруси, тайфуни, торнадо, повені, селі тощо. Чим більша нерівномірність — тим сильніша катастрофа.

Так само і в суспільстві. Відсутність нерівності призводить до застою та розпаду.

СЛОВНИК

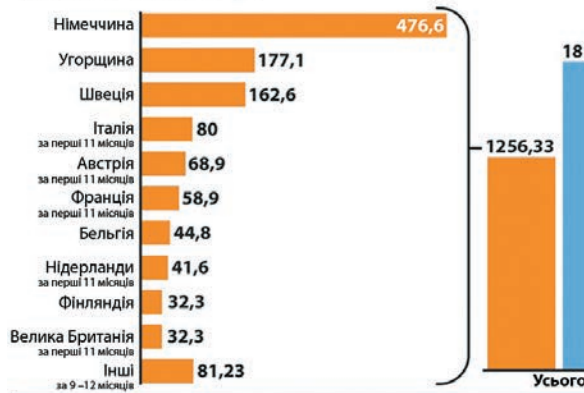
Географічна стратегія (геостратегія) — політична наука, що визначає засоби й методи для досягнення геополітичної мети окремої держави або союзу держав (збереження та збільшення могутності, мінімізація збитків і відновлення докризового стану в несприятливих умовах кризи тощо).

Дуже великі нерівність і нерівномірність породжують у державі та її відносинах з іншими країнами соціальні й політичні потрясіння. Тому завданням будь-якого раціонально організованого суспільства є досягнення оптимального ступеня нерівності. За таких умов відбувається рух уперед і можна уникнути суспільних катастроф.

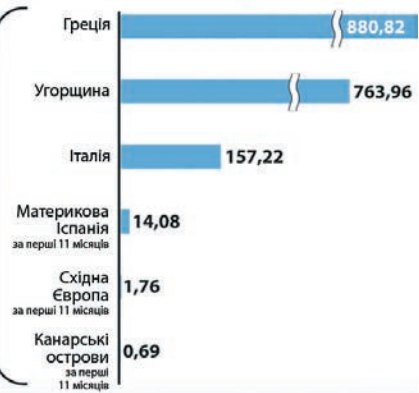
2 ГЕОСТРАТЕГІЯ. Життя будь-якої людини, усвідомлює вона це чи ні, має певну мету. Так само і з країнами. Мета держави на міжнародній арені є її **геостратегією**. Це поняття тісно пов'язано з поняттям «геополітика». Воно визначається цілком об'єктивною потребою будь-якої держави у виживанні, збереженні та розвитку (експансії) в умовах потенційно ворожого оточення з боку інших держав, які також усіляко намагаються відстояти своє право на більш вигідні умови.

Геополітика будь-якої держави або створених державами міжнародних організацій відбувається на різних просторово-територіальних рівнях — глобальному, регіональному і субрегіональному (локально-сусідському). Якщо раніше існував доволі чіткий розподіл країн за їхньою роллю на різних просторово-територіальних щаблях суспільного розвитку, то зараз у зв'язку з глобалізацією ситуація змінилася. У минулому ролі в міжнародних відносинах були наперед розписані й розподілені. Великі держави творили глобальну і регіональну політику, а малі вдовольнялися субрегіональною. Сьогодні перевагу у світі отримують невеликі за площею й кількістю населення держави, які керуються гаслом «управлятися локально, а діяти глобально». Саме в цьому сенсі та з урахуванням глобальної тенденції перед Україною як середньою за розмірами державою відкриваються дуже великі перспективи.

Кількість осіб, що подали заявки на отримання статусу біженця в країнах ЄС, тис. осіб за 2015 р.

Де біженці нелегально перетинали кордони ЄС, тис. осіб за 2015 р.

Мал. 2. Біженці в Європі.

ВИСНОВКИ

- На формування політичної карти світу і в цілому політичної ситуації на планеті значно впливають чинники, пов'язані з дією географічного доквілля.
- Ресурси та площа території є важливою умовою розвитку будь-якої держави. Природні умови і географічне середовище впливають на формування менталітету кожної нації.
- На соціально-економічний розвиток країни впливають інші країни. Завданням будь-якого раціонально організованого суспільства є досягнення оптимальних умов для розвитку й уникнення суспільних катастроф.
- Геополітика держав та міжнародних організацій відбувається на трьох просторово-територіальних рівнях — глобальному, регіональному і субрегіональному (локально-сусідському).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте суттєві ознаки понять «геополітика» і «геостратегія».
2. Поясніть причини, із яких держави конкурують між собою.
3. Оцініть вплив географічного положення країни на її розвиток на прикладі конкретної держави.
4. Поясніть, чому геополітика держав та міжнародних організацій відбувається на трьох рівнях.

Тема 2. Україна у світі

§68

Місце України у світі

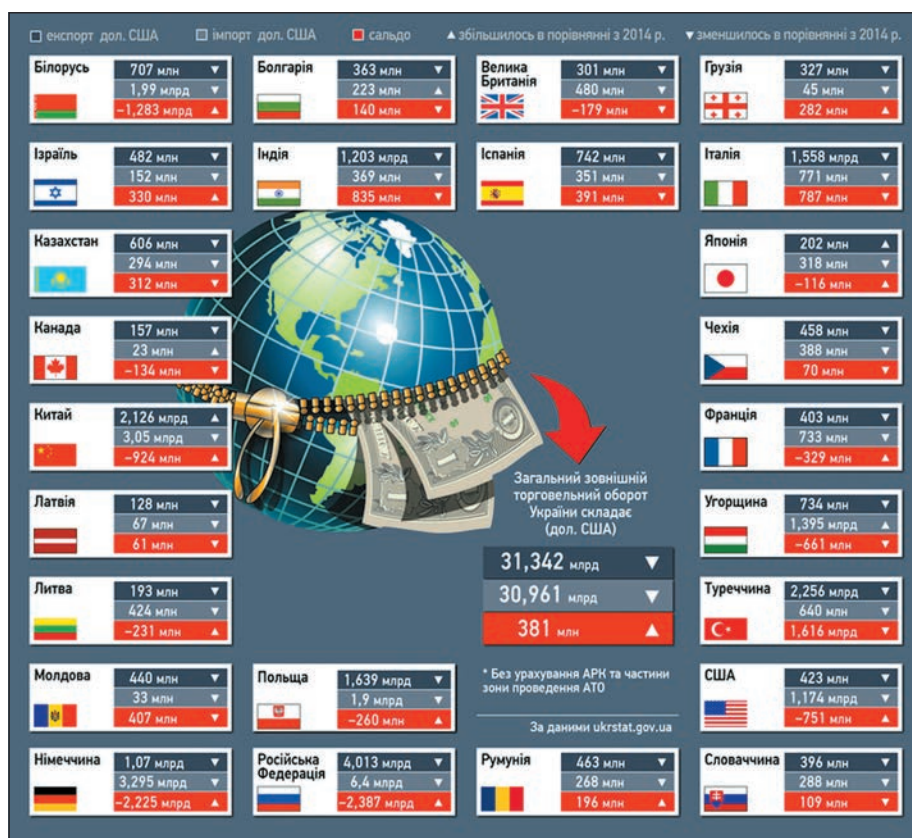
Охарактеризуйте переваги та недоліки географічного положення України.

1 ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ. Міжнародні зв'язки України розширюються завдяки розвитку міжнародного географічного поділу праці, глобалізації соціально-економічного життя, безперервному вдосконаленню транспорту, особливостям її географічного положення.

Світове господарство базується на різних формах міжнародного співробітництва. Най-

важливішими для України є міжнародні економічні зв'язки. Це поняття ширше за поняття «міжнародна торгівля». Міжнародні економічні зв'язки України охоплюють торгівлю товарами, інвестиції, міграції робочої сили, науково-технічне співробітництво, міжнародний туризм тощо.

За останні роки суттєво змінилася зовнішньоторговельна політика України. Такі зміни

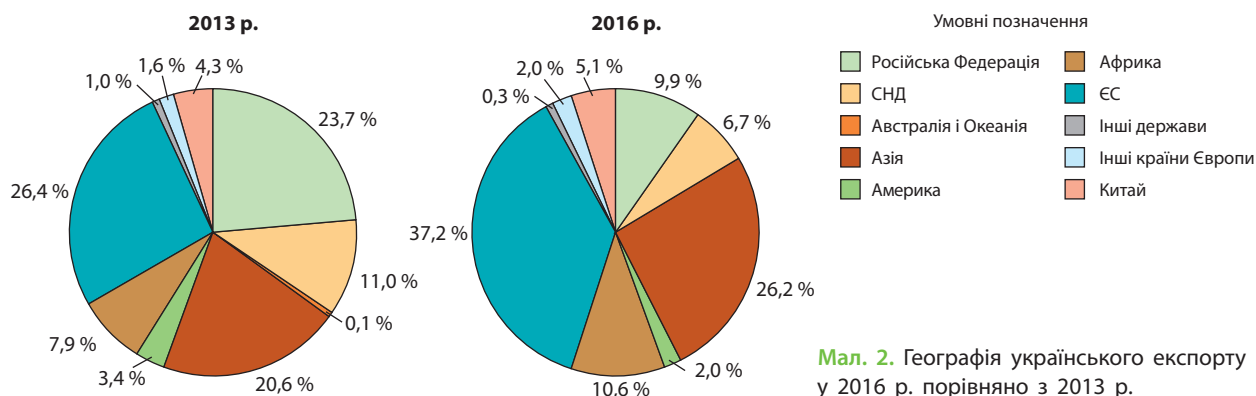

Мал. 1. Зовнішня торгівля України з найбільшими країнами-партнерами за січень—жовтень 2015 р.

відбуваються перш за все через загострення відносин із Росією. Україна була вимушена шукати інші ринки збуту власної продукції та джерела постачання нафти і природного газу.

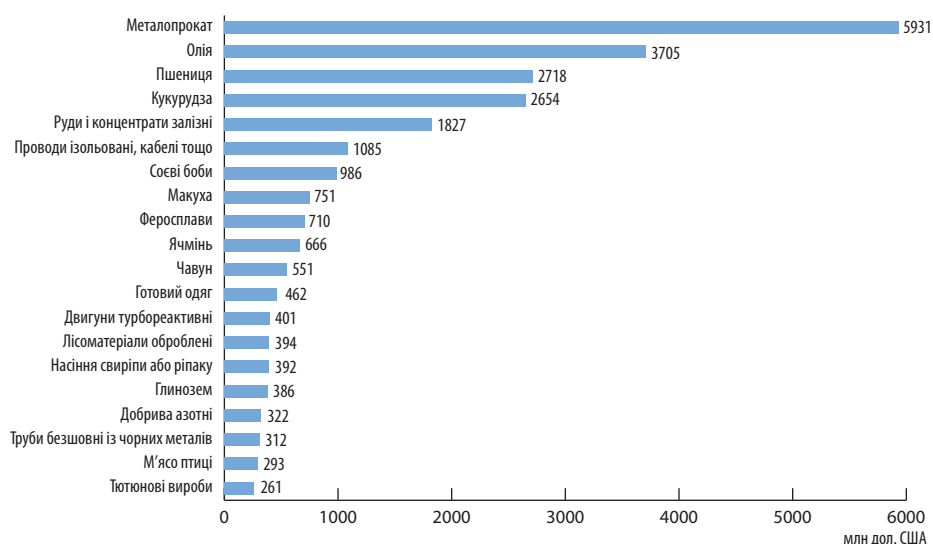
i За допомогою статистичної інформації Державної служби статистики України проаналізуйте дані щодо сучасного стану зовнішньої торгівлі України, зробіть відповідні висновки (електронний режим доступу: ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/zed.htm).

2 ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ. Зовнішньоекономічна політика — це цілеспрямована діяльність держави у сфері зовнішньоторговельних відносин з іншими країнами щодо змін структури зовнішньої торгівлі, збільшення експорту та зменшення імпорту, забезпечення країни дешевою сировиною, енергією, готовими товарами. Зовнішньоторговельна політика має два напрямки: вільна торгівля і протекціонізм. Протекціо-

Мал. 2. Географія українського експорту у 2016 р. порівняно з 2013 р.

Мал. 3. Обсяги експорту окремих товарних груп у 2016 р.

СЛОВНИК

Зовнішньоекономічна політика — сукупність цілеспрямованих державних заходів щодо реалізації економічного потенціалу країни на зовнішньому ринку та задоволення власних потреб за рахунок товарів і послуг іноземного виробника.

нізм є діями держави, спрямованими на захист вітчизняної економіки від іноземної конкуренції.

У I кварталі 2017 р. обсяг українського експорту товарів і послуг зріс на 28 % порівняно з 2016 р. Основними торговельними партнерами України є ЄС (38,4 %), Росія, Туреччина, Іран, Єгипет, США, Ізраїль. За останні два роки відбулася докорінна зовнішньоторговельна переорієнтація України з Росії на країни ЄС (мал. 1, 2).

Україні у світі та Європі належать декілька рекордів, які вказують на потенційно великі можливості нашої держави щодо перетворення на одного з європейських, а за деякими групами товарів і на світового лідера. Так, Україна сьогодні є одним із провідних експортерів соняшникової олії (60 % світового експорту в 109 країн світу), меду (перше місце в Європі та п'яте у світі), волоських горіхів, борошна. Вона входить у групу світових лідерів за експортом яєць, фундука, електроенергії, виплавою чорних металів, видобутком залізних і марганцевих

руд, вирощуванням зернових культур тощо (мал. 3).

В Україні було створено найбільший у світі транспортний літак, аналогічного якому за десятки років не спромоглася виготовити жодна держава. У країні працює третя за потужністю у світі та найпотужніша в Європі атомна станція в Енергодарі (Запорізька АЕС).

За допомогою мал. 1—3 знайдіть і покажіть на політичній карті світу країни, із якими Україна підтримує найтісніші торговельно-економічні зв'язки.

Доберіть додаткову інформацію про місце продукції промисловості та сільського господарства України у світі. Підготуйте повідомлення за цим питанням.

Країна має значні можливості для розвитку туристичної галузі. Так, на Правобережжі планується відбудова старовинних замків і фортець. Крім того, Україна володіє значними запасами лікувальних мінеральних вод («Нафтуся», «Миргородська», «Куяльник», «Бермінводи» тощо) та лікувальних грязей. Перелік рекреаційно-туристичних ресурсів європейського та світового значення в Україні є досить великим.

3 ПОЛІТИЧНІ ТА ІНШІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ. У нашій країні політичні та інші відносини визначаються вищими органами державної

влади. Двосторонні зв'язки з Китаєм, Литвою, Польщею, Канадою та іншими країнами мають характер довгострокового стратегічного партнерства.

Українські науковці, діячі у сфері культури, туризму, що відрізняються високим рівнем професіоналізму, представляють нашу країну у світі. Не варто забувати і про спорт-

сменів, які завдяки власним здобуткам на змаганнях різного рівня також визначають місце України у світі.

За допомогою офіційного сайту Національного олімпійського комітету України (електронний режим доступу: noc-ukr.org) підготуйте повідомлення про останні здобутки українських спортсменів.

ВИСНОВКИ

- Розвиток міжнародного географічного поділу праці, глобалізація соціально-економічного життя, удосконалення транспорту, особливості географічного положення сприяють розвитку міжнародних зв'язків України.
- Міжнародні економічні зв'язки України охоплюють торгівлю товарами, інвестиції, міграції робочої сили, науково-технічне співробітництво, міжнародний туризм тощо.
- За останні два роки відбулася докорінна зовнішньоторговельна переорієнтація України з Росії на країни ЄС.
- Україна має значний потенціал для розвитку й співробітництва з країнами ЄС та інших регіонів світу.
- Роль і місце України у світі визначають не лише економічні, а й політичні, культурні зв'язки, спортивні здобутки, розвиток туризму.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні форми політичних, економічних, культурних та інших зв'язків України з державами світу.
2. За допомогою додаткових джерел поясніть місце України у світі за основними показниками соціально-економічного розвитку.
3. Охарактеризуйте сучасні тенденції розвитку відносин між Україною та окремими країнами Європи, Америки, Азії, Африки, Австралією.
4. За допомогою мал. 1—3 (с. 208—209) проаналізуйте показники та зміни географії зовнішньої торгівлі України. Зробіть відповідні висновки.

§69

Міжнародне співробітництво з країнами-сусідами та країнами-членами ЄС

Поясніть причини прагнення країн вступити до складу ЄС.

1 ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО. Економічне співробітництво з іншими державами України намагається будувати на основі рівноправності та взаємної вигоди. Проте це не завжди вдається. Як ви знаєте, через ускладнення відносин нашої країни з Росією остання з головного торговельного партнера України перетворюється на другорядного.

Одночасно зростає торговельний оборот із країнами ЄС. На сьогоднішній день до ЄС і НАТО входять усі західні сусіди України — Польща, Словаччина, Угорщина і Румунія. Головним торговельним партнером України серед її європейських сусідів є *Польща*. Увійшовши до ЄС і НАТО, країна розвивається швидкими темпами. Навіть у кризовому для світу 2008 р.

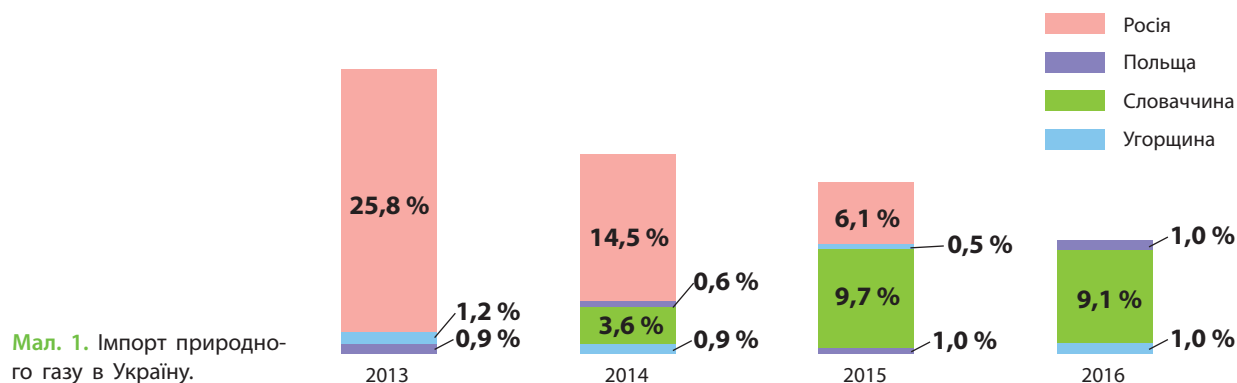
приріст ВВП Польщі склав 18%. Україна поставляє Польщі метали, продукцію сільського господарства, отримує хімічні вироби та продукцію машинобудування. Польща для України є стабільним партнером і найбільшим ринком серед колишніх соціалістичних країн із високою купівельною спроможністю населення.

Як ви розумієте поняття «купівельна спроможність»? Від чого вона залежить?

В останні два роки торгівля зі *Словаччиною* базувалася на реверсивних (зворотних) поставках із цієї держави до України природного газу.

Важливим торговельним партнером України є *Угорщина*, що, як і Польща та Словач-

чина, стабільно розвивається. Ринок країни, незважаючи на невелику кількість населення, є доволі містким, що пов'язано з більшою заможністю її громадян. Україна поставляє до Угорщини електричні машини, руди, деревину й вироби з неї, чорні метали, одяг тощо, натомість отримує продукти нафтопереробки, машини й обладнання, пластмаси, фармацевтичні продукти, каучук, гуму тощо.

Торгівля з Румунією для України є вигідною, оскільки протягом останніх років наша країна продає цій державі товарів більше, ніж купує. Румунія імпортує машини й обладнання, руди металів, продукцію харчової промисловості. Основним румунським товаром, який купує Україна, є нафта і продукти її переробки. Із Румунії до України надходить також різноманітний садовий і городній посадковий матеріал. Таким чином, сальдо торгівлі є додатним.

Дуже вигідним, хоча й незначним торговельним партнером для України є Молдова. Наша держава поставляє до Молдови в декілька разів більше товарів, ніж отримує від неї. З України до Молдови надходять продукти харчової промисловості, метали й вироби з них, продукція хімічної промисловості, у першу чергу добрива, машини, прилади та електроустаткування. Із Молдови нам постачають продукцію рослинництва, текстильні матеріали та вироби з них, машини й обладнання. Молдова для України не є значним ринком збуту продукції, оскільки це невелика держава з невисоким рівнем життя населення та подібним асортиментом продукції сільського господарства й харчової промисловості.

Від'ємним для України є зовнішньоторгівельне сальдо з Білоруссю. Загальний обсяг

торговельного обороту між країнами становить 3—5 млрд дол. США. Білорусь до України поставляє бітум, ліс, машини й обладнання, зокрема сільськогосподарську техніку й транспортні засоби. З України ця держава отримує продукцію агропромислового комплексу, метали та вироби з них, продукцію машинобудування, зокрема двигуни і транспортні засоби, вироби хімічної промисловості.

За допомогою карт атласу та мал. 1, 2 складіть у зошиті картосхему експортних та імпорتنних потоків України і країн-сусідів. Зробіть відповідні висновки.

Україна має значні можливості для подальшого розвитку торговельного співробітництва із сусідніми й віддаленими державами. Це пов'язано з наявністю в нашій країні мінерально-сировинних ресурсів, рекреаційно-туристичної бази, сприятливих умов для розвитку сільського господарства тощо. Для реалізації цього потенціалу необхідні проведення ринкових реформ із використанням успішного їх досвіду в сусідніх країнах (Польщі, Словаччині, Угорщині) та реальна боротьба з корупцією.

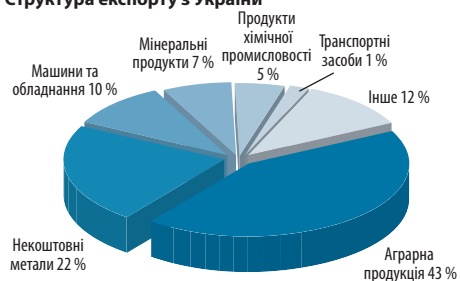

Доберіть додаткову інформацію про підготовку молодих українських спеціалістів у навчальних закладах країн ЄС та найближчих країнах-сусідах України.

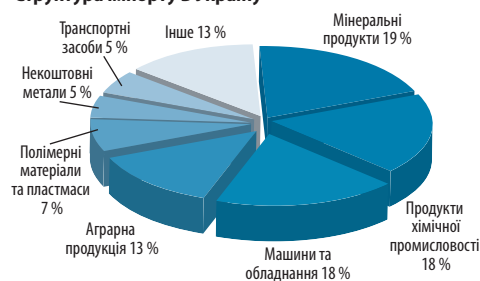

9 грудня є Всесвітнім днем боротьби з корупцією (із 2004 р.). За допомогою інтернет-джерел знайдіть додаткову інформацію про різні підходи до розв'язання цієї проблеми, що існують у різних країнах. Який світовий досвід боротьби з корупцією може бути корисним для України? Поділіться цією інформацією з однокласниками на уроці географії.

Структура експорту з України

Структура імпорту в Україну

Мал. 2. Структура експорту та імпорту України за січень—березень 2016 р.

Мал. 3. Вартість туристичних послуг у 2015 р. порівняно з 2014 р.

2 МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ІНШИХ ГАЛУЗЯХ. Україна підтримує та налагоджує з країнами-сусідами та країнами-членами ЄС різні види економічних і культурних зв'язків. Проте розвитку окремих із них перешкоджає політична та економічна ситуація, що склалася на сході країни. Так, наприклад, несприятливим є інвестиційний клімат, тому інвестори з різних країн не поспішають вкладати кошти в міжнародні економічні та освітні проекти за участю України. Також скоротився приплив іноземних туристів до нашої країни (мал. 3).

За допомогою офіційного сайта Міністерства освіти і науки України (mon.gov.ua/activity/mizhnarodni-zvyazki/) дізнайтеся про міжнародне співробітництво України в галузі науки та освіти.

Іноземні туристи забезпечують надходження валюти до бюджету країни, що їх приймає. У зв'язку із цим проблема збільшення активного міжнародного туризму виступає важливим напрямком підвищення економічного зростання як окремого регіону, так і країни в цілому.

Багато країн світу намагаються вирішити проблеми платіжного балансу за допомогою

міжнародного туризму, залучаючи до себе якомога більше туристів з інших країн (Чорногорія, Болгарія, Таїланд, В'єтнам, Єгипет тощо).

Позитивний імідж привабливого туристичного напрямку для України формують міжнародні спортивні змагання, наприклад успішне проведення чемпіонату Європи з футболу у 2012 р. Тоді, за підсумками 2012—2013 рр., Україна вперше потрапила до міжнародних туристичних рейтингів і путівників (Globe Spots, TripAdvisor, The National Geographic Traveler, The Lonely Planet тощо). У зв'язку із цим очікувалося поступове зростання туристичного потоку. Однак політична ситуація та економічне становище в країні поставили туристичну галузь практично на межу занепаду. Порівняно з 2012 р. кількість організованих туристів скоротилася майже на 90 %, а в цілому в'їзний потік знизився наполовину. Згідно з даними Всесвітньої ради з туризму та подорожей, якщо у 2013 р. кількість туристів в Україні складала 24,6 млн осіб, валютних надходжень від них — 5,825 млрд дол., то у 2014 р. — 13,2 млн туристів і 2,732 млрд дол.

ВИСНОВКИ

- Україна намагається будувати економічні відносини з іншими державами на основі рівноправності та взаємної вигоди.
- Події останніх років в Україні змінили пріоритети відносин нашої країни з країнами-сусідами: зріс торговельний оборот із країнами ЄС — Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією та зменшився — із колишнім основним партнером — Росією.
- Україна поставляє до сусідніх країн метали, електричні машини, руди, деревину та вироби з неї, продукцію сільського господарства, а отримує хімічні вироби, природний газ, продукти нафтопереробки, машини й обладнання, пластмаси, фармацевтичні продукти, каучук, гуму і продукцію машинобудування.
- Україна має значні можливості для подальшого розвитку торговельного, освітнього, наукового, туристичного співробітництва із сусідніми й віддаленими державами.
- На розвиток міжнародного співробітництва України з країнами ЄС і країнами-сусідами впливають політична ситуація та економічне становище в нашій державі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні форми політичних, економічних, культурних та інших зв'язків України з державами світу.
2. Складіть перелік товарів іноземного походження, які придбала ваша родина в Україні, у своєму населеному пункті.
3. Оцініть можливі напрямки співробітництва України з країнами світу та перспективи входження України у світовий економічний простір. Для виконання цього завдання скористайтеся додатковими джерелами (офіційним сайтом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України тощо).
4. Поясніть причини змін географії зовнішньої торгівлі України.
5. За допомогою мал. 3 (с. 212) проаналізуйте зміни, які відбулися в туристичній галузі. Поясніть причини цих змін.

§70

Світова природна і культурна спадщина в Україні. Культурні зв'язки України з країнами світу

Що ви знаєте про проведення Дня Європи в Україні?

1 Світова природна і культурна спадщина в Україні. Україна підтримує активні культурні зв'язки з різними країнами світу. Головним глобальним їх координатором виступає спеціалізована установа ООН із питань освіти, науки і культури — ЮНЕСКО, членом якої є Україна.

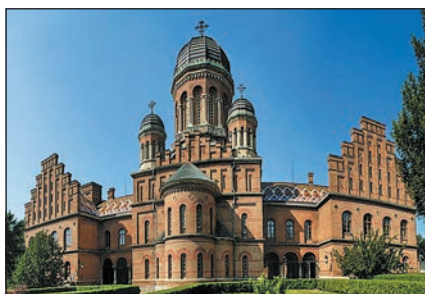
Дізнайтеся більше про діяльність ЮНЕСКО на офіційному сайті організації: ru.unesco.org.

Одним із головних видів культурних зв'язків України з іншими державами світу є пізнавальний (екскурсійний) туризм. Останнім часом він усе більше кооперується з усіма іншими видами. Наприклад, лікувальний туризм неодмінно доповнюється пізнавальним, як і діловий (бізнес, конгрес-туризм, виставковий тощо). Те саме можна сказати і про паломництво, сільський та етнічний туризм тощо.

На сьогодні в Україні розташовані сім об'єктів ЮНЕСКО, які вважаються культурно-історичним і природним надбанням усього людства. До них належать: Софійський собор та Києво-Печерська лавра в Києві (від 1990 р.); ансамбль історичного центру Львова (1998 р.); Геодезична дуга Струве (2005 р.); реліктові букові праліси Карпат (2007, 2011 рр.); резиденція митрополитів православної церкви Буковини й Далмації (2011 р.) (мал. 1); стародавнє місто Херсонес Таврійський (2013 р.);

СЛОВНИК

Культура — сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набуті всередині суспільства правила, які є основою для його збереження та розвитку.

Мал. 1. Резиденція митрополитів православної церкви Буковини й Далмації.

Мал. 2. Дерев'яні церкви України: 1) у Жовкві; 2) у Дрогобичі.

дерев'яні церкви Карпатського регіону України (мал. 2) та Польщі (2013 р.).

До списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО внесено також петриківський розпис. Це перший український об'єкт, що поповнив світовий перелік нематеріальної скарбниці людства.

Пригадайте або знайдіть інформацію про те, де виник петриківський розпис. Підготуйте ілюстровану презентацію власної доповіді.

Крім того, наша держава має об'єкти, які є кандидатами на отримання офіційного статусу об'єктів ЮНЕСКО.

Зараз під охорону держави в Україні взято понад 70 тис. пам'яток історії та культури. У країні налічується 259 міст, вік яких перевищує 300 років. Виявлено велику кількість пам'яток трипільської, скіфської, сарматської, антської, римської, візантійської культур, культури доби Русі-України й Козацької держави.

Окремі області нашої країни, наприклад Львівська, мають величезну кількість архітектурних ансамблів міст, замків, палацово-паркових комплексів, старовинних монастирів, готичних соборів і дерев'яних церков.

До деяких релігійних святинь здійснюють паломництво з різних куточків України та навіть інших держав. Так, наймасштабнішим є паломництво хасидів з Ізраїлю та інших країн світу до Умані (мал. 3).

Знайдіть додаткову інформацію про причини паломництва хасидів до України.

Дуже перспективним для розвитку й поглиблення культурного обміну з іншими державами може стати сільський зелений туризм в Україні. На жаль, нині він перебуває в по-

чатковому стані, хоча потенціал для його розвитку практично необмежений.

Чи є українські етнографічні музеї у вашій місцевості? Дізнайтеся, які саме, та здійсніть до них екскурсію. Результати екскурсії презентуйте у вигляді прес-конференції для учнів молодших класів свого навчального закладу.

2 КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ СВІТУ.

Соціально-економічний розвиток України супроводжується постійним зростанням виставково-ярмаркової діяльності. Вона не лише сприяє зміцненню міжнародного авторитету держави, розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі, просуванню вітчизняних товарів на ринки інших країн, а також є інструментом культурних зв'язків України з іншими державами.

Різноманітні культурні центри країни формують художні колективи, які представляють культуру України на міжнародній арені (мал. 4). Сьогодні в Україні працюють понад 1000 музичних шкіл, більше ніж 300 шкіл мистецтв,

Мал. 3. Іудейський Новий рік в Умані.

Мал. 4. Національний ансамбль танцю ім. П. Вірського.

130 художніх шкіл. Культурними центрами є театри, музеї (мал. 5), палаци культури, а в сільській місцевості — будинки культури і клуби. Наприклад, вихованці сільських клубів Хмельниччини й Тернопільщини — колективи «Забава», «Бабине літо», «Лісапетний батальйон» — уже представляли українську культуру за кордоном, як і тернопільський гурт «Лос колорадос».

Дізнайтеся більше про Національний хор ім. Г. Г. Верьовки — найбільший український професійний хоровий колектив, який з 11 вересня 1943 р. триумфально поширює світом українську народну пісню та українське музичне мистецтво (електронний режим доступу: veryovka.com/). Поділіться знайденою інформацією на уроці географії.

Мал. 5. Інтер'єр приватного етнографічного музею Хутір Савки на Київщині.

Організуйте в межах вивчення заключного курсу географії шкільний проект на тему «Я — носій української культури». Зберіть і поширте за допомогою мережі Інтернет інформацію про культуру, історію та традиції вашого історико-культурного регіону України.

ВИСНОВКИ

- Україна підтримує активні культурні зв'язки з різними країнами світу. Головним глобальним їх координатором визнана спеціалізована установа ООН із питань освіти, науки і культури — ЮНЕСКО, членом якої є Україна. На сьогодні в Україні розташовані сім об'єктів культурно-історичної та природної спадщини людства.
- Зростає кількість іноземних туристів, які відвідують Україну. Наймасштабнішим є паломництво хасидів з інших країн світу до Умані.
- Найбільш перспективними для розвитку в Україні є пізнавальний (екскурсійний), лікувальний, паломницький, сільський та етнічний види туризму.
- Різноманітні культурні центри країни формують художні колективи, які представляють культуру України на міжнародній арені.
- Перспективним для поглиблення культурного обміну з різними країнами світу є український сільський туризм.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що ви знаєте про об'єкти культурно-історичної та природної спадщини людства, розташовані на території України?
2. Оцініть ресурси та перспективи, які має Україна для розвитку міжнародних зв'язків з іншими країнами світу та туризму.
3. Назвіть та розкажіть про художні колективи, які поширюють світом українське мистецтво.
4. Послугами якої бібліотеки користуєтеся ви та ваша родина? Розкажіть про її фонди.
5. Підберіть аудіо- та відеоматеріали на тему «Українська культурна спадщина». Презентуйте їх учням молодших класів вашого навчального закладу.

Дослідження. Галузі економіки України, що сприяють її інтеграції у світове господарство

1. За додатковими джерелами підготуйте матеріал про підприємство «Нібулон».
2. На основі знайденої інформації проаналізуйте галузі економіки України, що сприяють її інтеграції у світове господарство.
3. Зробіть відповідні висновки.

Практична робота 17. Аналіз матеріалів, опублікованих у засобах масової інформації, що характеризують місце України в сучасному світі

1. Доберіть у засобах масової інформації матеріали, які характеризують місце України в сучасному світі.
2. Проведіть на одному з уроків географії «відкриті слухання» за темою «Україна в сучасному світі: роль і місце, сучасний стан та перспективи».

Проект. Туризм — перспективна форма міжнародного співробітництва України

1. Проаналізуйте діяльність провідних українських туроператорів, які пропонують екскурсії Україною.
2. Виберіть один із маршрутів «вихідного дня» й проаналізуйте його з точки зору доступності для пересічного українця та актуальності інформації, яку пропонує цей маршрут.
3. Назвіть країни світу, які мають найбільший попит серед українських туристів. Поясніть причини популярності саме цих країн.

Тема 3. Глобальні проблеми людства

§71 Поняття про глобальні проблеми людства

Як ви розумієте значення слова «глобальний»?

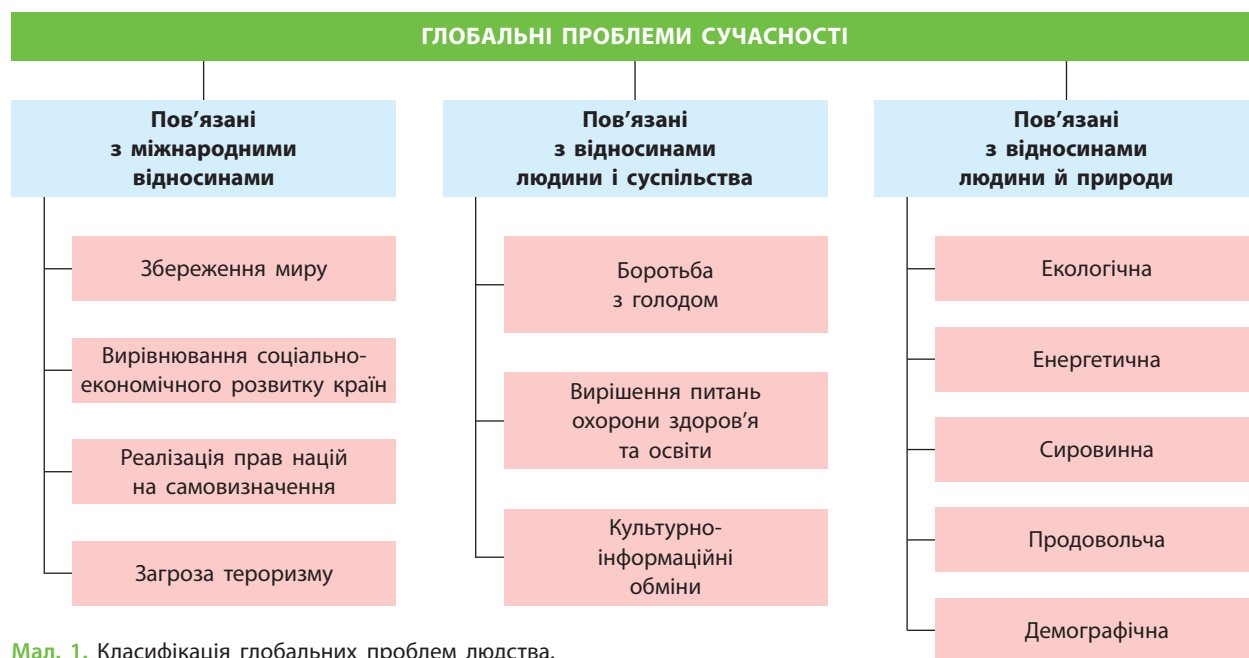
1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЛЮДСТВА.

Глобальні проблеми людства — це загальні, всесвітні проблеми, тобто ті, які тією чи іншою мірою стосуються майже кожної людини на планеті. Вони негативно впливають на все людство і, звичайно, не можуть бути вирішені однією людиною чи країною або

СЛОВНИК

Глобальні проблеми — політичні, економічні та соціальні проблеми, які стосуються інтересів усіх країн і народів, усього людства. Вони виникли на межі XIX і XX ст., коли в результаті колоніальних завоювань усі заселені території світу були поділені між провідними країнами та залучені у світове господарство.

Мал. 1. Класифікація глобальних проблем людства.

навіть групою країн окремо. Подолати глобальні проблеми можна лише об'єднаними зусиллями, спільними діями всіх народів і держав (мал. 1).

Очевидним є й те, що гострота прояву глобальних проблем у різних країнах неоднакова. Для одних країн вони не становлять безпосередньої загрози їхньому існуванню. Для інших деякі проблеми є гострими, а якісь не набули актуальності й нині.

? Розгляньте схему на мал. 1. Поясніть, чому всі глобальні проблеми об'єднано в три групи. Наведіть приклади тих проблем, які найбільш гостро відчуються в сучасній Україні та країнах-сусідах.

У минулому людство, яке було ще нечисленним і неорганізованим, не створювало жодної глобальної проблеми ані для себе, ані для планети. Об'єднані в державу люди почали господарське освоєння великих територій. Прокладалися канали, вирубувалися ліси, будувалися великі міста (мал. 2). Це призвело до утворення гострих регіональних проблем, перш за все екологічних.

Наприкінці XIX та особливо впродовж XX ст. науково-технічний прогрес і бурхливий розвиток науки забезпечили господарське освоєння людиною нашої планети у величезних масштабах. Людство набуло небачених

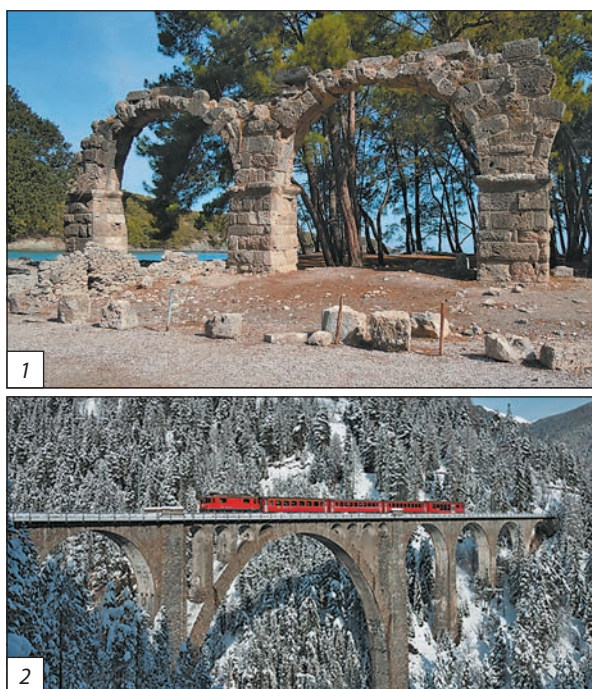
можливостей, які не завжди використовуються розумно й раціонально. Водночас на всій Землі постали глобальні проблеми, кількість яких постійно збільшується.

? Поясніть причини збільшення глобальних проблем людства. Наведіть приклади країн, де ці проблеми відчуються найбільш гостро.

Сьогодні до всеосяжних, тобто глобальних проблем людства відносять:

- 1) *демографічну проблему*, яку спричинило швидке зростання кількості населення в найбільш розвинених країнах світу;
- 2) *екологічну проблему*, пов'язану з інтенсивним руйнуванням довкілля, що поступово робить нашу планету непридатною для життя;
- 3) *проблему забезпечення розвитку людства ресурсами*, у тому числі продовольчими;
- 4) *геополітичні проблеми*, які породжують воєнні конфлікти та загрожують людству світовою війною;
- 5) *проблему поглиблення нерівності й нерівномірності розвитку* різних націй, країн, регіонів, що постійно створює регіональну і світову напруженість.

? Поясніть, як ви розумієте зміст кожної з указаних проблем. Наведіть приклади країн, де ці проблеми відчуються найбільш гостро.

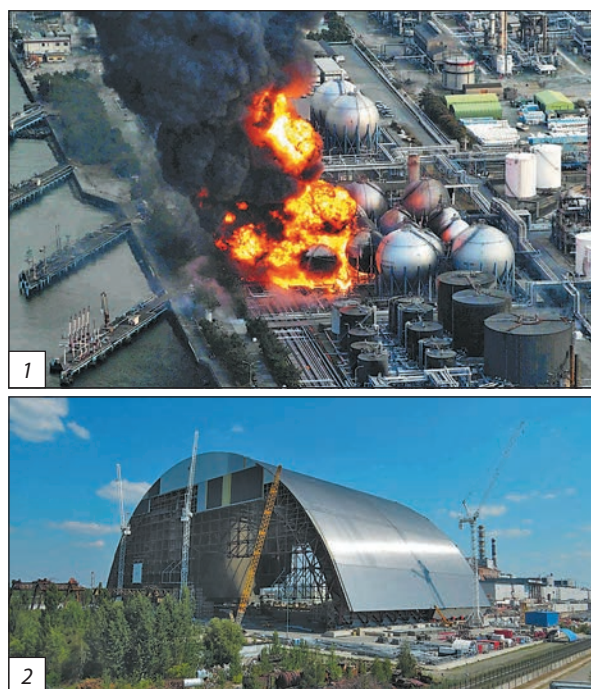
Мал. 2. 1) Акведук античного міста Фазеліс, якому близько 2 тис. років (Туреччина); 2) Віадук у Швейцарських Альпах.

СЛОВНИК

Гібридна війна — війна, що реалізується не в традиційний спосіб (ведення воєнних дій), а за допомогою створення внутрішніх суперечностей та конфліктів у державі, яку обрано для агресії, із подальшим використанням їхніх результатів для досягнення політичних цілей країни-агресора.

2 ЗАГОСТРЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЛЮДСТВА. Розвиток цивілізації на планеті породжує нові комплексні проблеми людства, якими є невиліковні на сьогодні хвороби, наприклад СНІД. Так, у деяких африканських країнах цією хворобою заражена значна частина населення. Поширюються наркоманія, злочинність, тероризм, гібридні війни, знецінюються та зникають традиційні духовні цінності. Краще технічно озброюючись, людина не стає кращою морально. У цьому, напевно, ховаються першопричини виникнення всіх глобальних проблем людства.

У наш час стало зрозумілим, що державні інститути не спроможні самотійно вирішити глобальні проблеми людства, навіть

Мал. 3. 1) Пожежа на АЕС Фукусіма в Японії; 2) будівництво нового саркофага на Чорнобильській АЕС.

об'єднавши власні зусилля. Таким чином, крім державного, потрібний ще й громадський контроль за розвитком ситуації на нашій планеті. Активне втручання громадськості, кожного з нас у подолання негативних явищ і процесів сьогодення, як показує досвід багатьох розвинених країн світу, є ефективним і дієвим.

Свій внесок у вирішення глобальних проблем людства робить і Україна. Так, у нашій державі після Чорнобильської катастрофи накопичився значний досвід боротьби з радіоактивним забрудненням території, який знадобився іншим країнам. Наприклад, японці після аварії на атомній станції Фукусіма використали напрацювання українських учених і господарників під час ліквідації наслідків радіоактивного зараження (мал. 3).

Знайдіть більше інформації про використання досвіду ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС в інших країнах. За допомогою мережі Інтернет «відвідайте» музей Чорнобиля (електронний режим доступу: chornobylmuseum.kiev.ua/ru — віртуальний тур). Поділіться своїми враженнями від цієї віртуальної екскурсії на одному з уроків географії.

ВИСНОВКИ

- Глобальними називають політичні, економічні та соціальні проблеми, які стосуються інтересів усіх країн і народів, усього людства і не можуть бути вирішені тільки однією людиною чи країною або навіть групою країн.
- Гострота прояву глобальних проблем у різних країнах неоднакова. До глобальних проблем людства відносять: демографічну, екологічну, продовольчу, проблему забезпечення розвитку людства всіма видами ресурсів, проблему воєн та тероризму, поглиблення нерівності й нерівномірності розвитку різних націй.
- Розвиток цивілізації на планеті породжує нові комплексні проблеми: невиліковні хвороби, наркоманія, злочинність, тероризм, гібридні війни тощо.
- Свій внесок у вирішення глобальних проблем мають робити всі країни та кожна окрема людина.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, що таке глобальні проблеми людства.
2. Назвіть глобальні проблеми людства. Поясніть, як і чому їх об'єднують в окремі групи.
3. Поясніть причини виникнення та особливості прояву сучасних глобальних проблем.
4. Укажіть причини виникнення нових глобальних проблем із подальшим розвитком цивілізації.

§72**Проблема війни і миру**

Інформацію про які «гарячі точки» планети повідомляють кожного дня засоби масової інформації? Де вони розташовані?

1 ПРОБЛЕМА ВІЙНИ І МИРУ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ. Проблема війни і миру

на нашій планеті сьогодні набуває актуальності, хоча зберігаються і традиційні проблеми, що існують століттями й десятиліттями. Геополітичні проблеми, або проблеми збереження миру на Землі, пов'язані з особливостями взаємодії країн на політичній карті світу. Ці проблеми спричиняють воєнні конфлікти, загрожують людству світовою війною. Військові арсенали країн світу представлені такою кількістю атомної, хімічної та біологічної зброї, що спроможна знищити саму планету. Щорічно людство створює нові види озброєння, засоби знищення людей і різноманітних будівель.

Систематично у світі виникають десятки зон нестабільності, де відбуваються збройні протистояння різних груп населення, народів або держав. Такі місця мають тенденцію до розростання й перетворення на цілі райони. Конфлікти в них тривають роками, а іноді й десятиліттями, залучаючи все більшу кількість країн і народів.

На сьогоднішній день до гострих, десятиліттями не вирішених геополітичних проблем

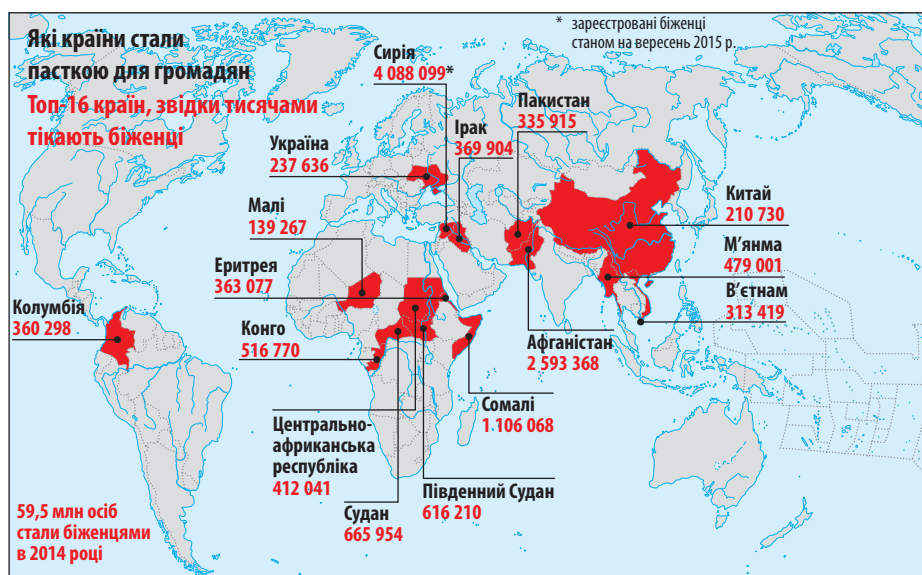
належать протистояння євреїв і арабів на землях Палестини на Близькому Сході, воєнні дії в Сирії, Іраку, Афганістані, де громадянська війна з короткими перервами триває з 1978 р., Сомалі, Південному Судані, Ефіопії, конфлікт між мусульманами та індуїстами в індійському штаті Кашмір і, як наслідок, постійна військова напруга між двома ядерними державами Індією і Пакистаном, релігійний конфлікт між мусульманами та християнами на території Нігерії, військові операції Росії на Північному Кавказі, воєнні дії на Донбасі та окупація Росією українського Криму.

Лідером за кількістю, тривалістю та запеклістю військових протистоянь є Африка. За підрахунками фахівців за останні півстоліття на континенті під час збройних конфліктів загинуло понад 10 млн осіб і майже вдвічі більше стали біженцями. В окремих країнах через нестачу дорослого чоловічого населення в конфлікт втягують дітей віком від 12 років.

Проаналізуйте дані мал. 1 та визначте групу країн, яка є найбільшим джерелом біженців. Поясніть, чому вони не залишаються на батьківщині. До яких країн прагнуть потрапити ці люди?

Мал. 1. Країни — початальники біженців.

2 СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ. УЧАСТЬ КРАЇНИ В РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМИ. Ситуація, що склалася в Україні з 2014 р., узагалі є новим напрямком збройного протистояння у світі. Росія як ядерна держава, що за відповідними угодами і ядерним роззброєнням України виступила державою-гарантом територіальної цілісності нашої країни, здійснила окупацію частини території України, порушивши таким чином власні зобов'язання та всі міжнародні правила і норми.

Україна бере активну участь у вирішенні міжнародних конфліктів. Наприклад, вона виступала посередником у врегулюванні конфлікту між Республікою Молдовою і самопроголошеною Придністровською Молдавською Республікою.

Українські миротворці у складі міжнародних миротворчих сил ООН працювали на Балканах, Близькому Сході, в Іраку. На сьогодні вони беруть участь у миротворчих операціях у деяких країнах Західної Африки.

Ідеали життя без війн, де в міжнародних відносинах дотримуються загальноприйнятих норм справедливості та співіснування, сягають корінням у глибоку давнину. Ці думки супроводжували людину на всіх етапах розвитку цивілізації. Слова відомого письменника Габріеля Гарсія Маркеса «Набагато легше розпочати війну, ніж її закінчити» мають пам'ятати всі жителі планети Земля.

ВИСНОВКИ

- Проблеми збереження миру на Землі пов'язані з особливостями взаємодії країн на політичній карті світу. Військові арсенали країн світу мають таку кількість атомної, хімічної та біологічної зброї, що спроможна знищити Землю. Створення нових видів озброєння триває.
- Збройні протистояння на конфліктонебезпечних територіях поширюються, тривають роками і залучають усе більшу кількість країн і народів. На жаль, зараз одним з осередків нестабільності стали й окремі території нашої держави.
- Україна брала участь у вирішенні міжнародних конфліктів на Балканах, Близькому Сході, в Іраку, Західній Африці тощо.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте географію глобальної проблеми війни і миру.
2. Проаналізуйте сутність, причини виникнення, особливості прояву проблеми війни і миру.
3. Укажіть на карті світу регіони та країни найбільшого прояву проблеми війни і миру.
4. Як ви вважаєте, чи має проблема війни і миру етичний характер?

§73

Демографічна та продовольча проблеми

Які демографічні проблеми існують в Україні? Із чим вони пов'язані?

1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ГЕОГРАФІЯ.

Вивчаючи населення України та світу, ви вже ознайомилися з особливостями його відтворення й розміщення. Ці особливості спричинили демографічну проблему, яка дедалі загострюється. У цілому **демографічна проблема** полягає у стрімкому зростанні кількості населення в країнах, що розвиваються, і в загрозі депопуляції, тобто перевищенні кількості померлих над кількістю народжених, в економічно розвинених країнах. Обидва процеси є негативними для людства. Крім того, до демографічної проблеми можна віднести й швидкі темпи розростання міст і міських агломерацій та збільшення неконтрольованої міграції.

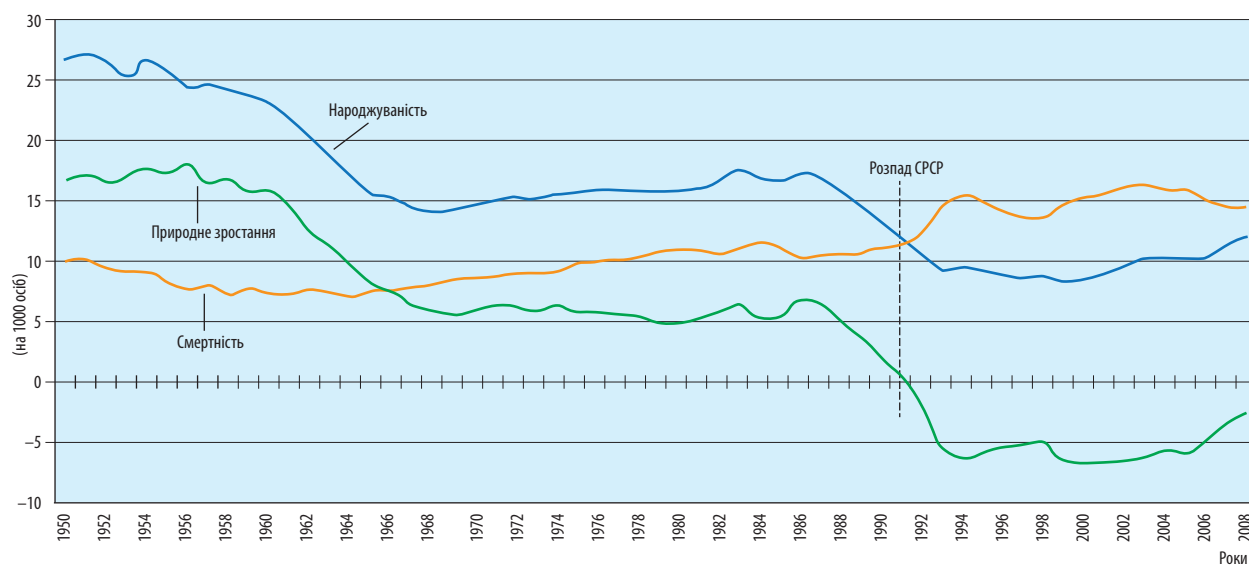
Розгляньте мал. 1. Чи можна назвати процес природного приросту населення Росії депопуляційним? Чим це загрожує країні?

На сьогоднішній день найгостріша демографічна ситуація склалася в країнах, що розвиваються. В окремих країнах Африки, Південної і Центральної Америки кількість

населення подвоюється кожні 20—30 років. Це переважно економічно слаборозвинені, бідні країни. Стрімке зростання кількості населення в них спричиняє існування великого числа безробітних і бездомних, збільшення неконтрольованих потоків мігрантів до розвинених країн Європи (мал. 2).

Зараз точно невідомо, яку максимальну кількість населення зможе прогодувати наша планета. За різними джерелами, ця цифра коливається від 10 до 20 млрд осіб. Ніхто не знає, що станеться, коли цієї межі буде досягнуто. Щоб запобігти можливим демографічним катастрофам, уряди більше ніж 100 країн почали реалізовувати програму планування сім'ї. Кількість населення планети припинить зростання лише за умови, якщо кожна родина матиме не більше трьох дітей.

2 ПРОДОВОЛЬЧА ПРОБЛЕМА. Із демографічною тісно пов'язана й **продовольча проблема**, яка визначається спроможністю Землі прогодувати нинішнє та майбутнє населення планети. Співвідношення кількості населення та обсягу продуктів харчування визнано однією

Мал. 1. Природний приріст населення Росії.

Мал. 2. Емігранти з Африки прямують до Італії.

з найважливіших глобальних проблем людства. Кількість голодуючих людей у світі постійно зростає. За різними підрахунками, щоденно на нашій планеті недоїдають від 1 до 1,5 млрд осіб. Найбільше голодуючих у країнах, що розвиваються. У розвинених країнах добове споживання їжі досягає в середньому 3300 калорій, а в країнах, що розвиваються, — не більше ніж 2200. Мінімальна норма, визначена ООН, складає 2400 калорій (мал. 3).

? Проаналізуйте мал. 3 та зробіть відповідні висновки.

Уперше на актуальність проблеми співвідношення зростання кількості населення

і наявності продовольства ще на початку XIX ст. вказав англійський економіст і публіцист Томас Мальтус (мал. 4). Він обґрунтував неминучість негативних наслідків збільшення кількості населення та звернувся до проблеми її оптимізації. Ідеї Т. Мальтуса лягли в основу мальтузіанства як сукупності концепцій, де необмежене зростання кількості населення розглядається як головна причина соціальних лих, політичних потрясінь та екологічних катастроф.

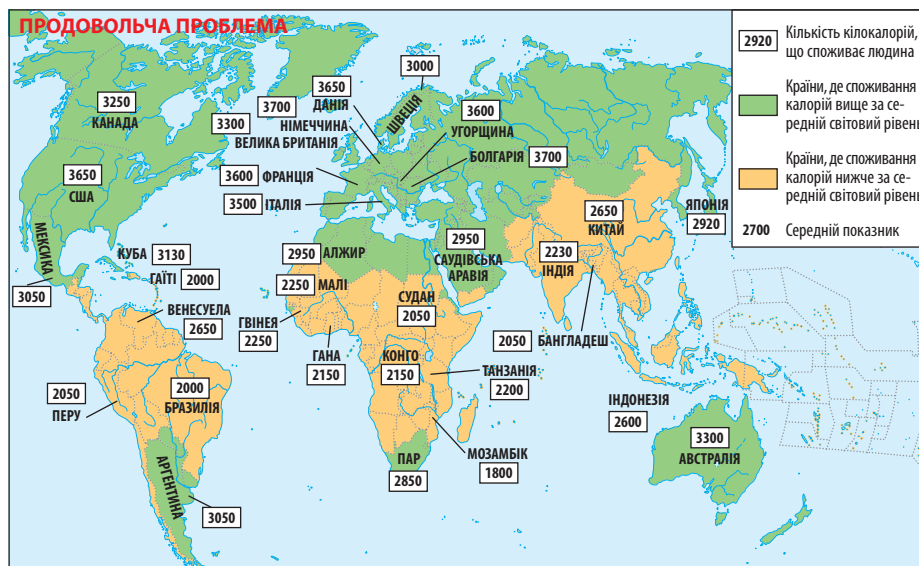

За допомогою додаткових джерел знайдіть інформацію про соціально-економічні моделі Дж. Форрестера, М. Месаровича, Е. Пестеля в ідеях вчених «Римського клубу». Розкажіть, як концепція сталого розвитку описує способи вирішення демографічної проблеми.

Способи вирішення продовольчої проблеми донині не зовсім зрозумілі. Вочевидь, вони не обмежені сферою власне сільського господарства. Є підстави вважати, що важливим напрямком вирішення проблеми голоду є перехід від «зеленої» революції до революції генетичної. Запровадження досягнень біотехнології стане істотним внеском у вирішення продовольчої проблеми.

За додатковими джерелами знайдіть інформацію про причини наукових розробок та створення генетично модифікованих продуктів. Із яких причин і хто працював над цими розробками?

Мал. 3. Середня калорійність харчування в країнах світу.

Мал. 4. Томас Мальтус.

ВИСНОВКИ

- Демографічна проблема в країнах, що розвиваються, полягає у стрімкому зростанні кількості населення. Економічно розвиненим країнам загрожує депопуляція. Обидва процеси негативні для розвитку людства.
- Найгостріша демографічна ситуація склалася в країнах, що розвиваються. Стрімке зростання кількості населення в них спричиняє збільшення числа безробітних і бездомних, а також неконтрольованих потоків мігрантів.
- Із демографічною тісно пов'язана продовольча проблема. За різними підрахунками, щоденно на нашій планеті недоїдають від 1 до 1,5 млрд осіб. Найбільше голодуючих у країнах, що розвиваються.
- Способи вирішення продовольчої проблеми не обмежені сферою сільського господарства. Важливим напрямком розв'язання проблеми голоду є перехід від «зеленої» до генетичної революції та запровадження досягнень біотехнології.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте демографічну проблему та поясніть причини її виникнення.
2. Поясніть, чому та як демографічна проблема пов'язана з продовольчою.
3. Покажіть на карті регіони і країни, де найбільше проявляється проблема голоду та нестачі продовольства.
4. Охарактеризуйте наслідки демографічної та продовольчої проблем.
5. Скористайтеся інформацією § 23 (с. 68) та назвіть країни, для яких продовольча проблема не є актуальною.

§74

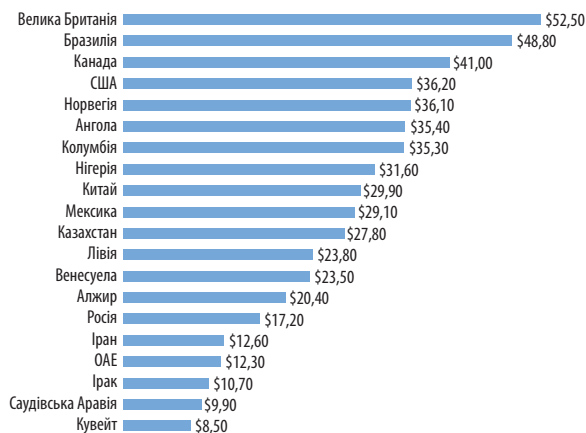
Енергетична і сировинна проблеми

Як країни світу забезпечують власні господарства енергоносіями? Чи існують альтернативні способи вирішення цієї проблеми?

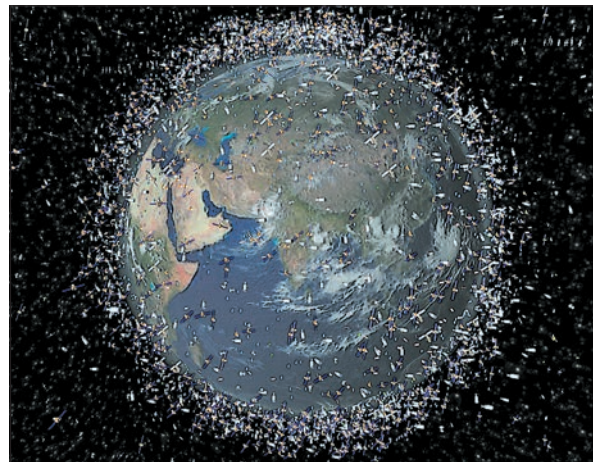
1 ПРОБЛЕМА ЕНЕРГОСПОЖИВАННЯ. Збільшення енергоспоживання на початку ХХІ ст. пов'язане з розвитком технічної цивілізації на Землі. У свою чергу, бурхливі темпи розвитку енергетики спричинили появу низки проблем.

Сьогодні на перший план виходить проблема забезпечення ресурсами енергетичного господарства. З одного боку, сумарні запаси

паливних ресурсів Землі доволі великі. Щороку відкриваються нові родовища. Запроваджуються нові технології видобутку нафти і природного газу, наприклад зі сланцевих пластів гірських порід. З іншого боку, спостерігається відносна ресурсна обмеженість, особливо в регіональному відношенні. Найбільш доступні поклади енергоносіїв вичерпуються, що призводить до збільшення глибини

Мал. 1. Собівартість видобутку нафти в країнах світу в дол. США (за даними на 2015 р.).

Мал. 2. Космічне сміття на навколоземній орбіті.

видобутку і, відповідно, зниження його рентабельності. Дехто з учених вважає, що недовдві енергетичні затрати на розвідання й видобування головного виду палива — нафти — за межами Близького Сходу перевищуватимуть кількість енергії, яка може бути отримана з неї (мал. 1).

 За даними на мал. 1 порівняйте собівартість видобутку нафти в різних країнах світу та зробіть відповідні висновки.

Проте особливо загострюються проблеми, пов'язані з негативним впливом енергетики на довкілля. Масове використання викопного палива — нафти, вугілля, природного газу — завдає збитків природі й здоров'ю людини через викиди, що містять важкі метали, двоокис сірки, окис азоту та інші шкідливі речовини. Рослини та Світовий океан уже не встигають поглинати всю кількість вуглекислоти, яка утворюється внаслідок спалювання органічного палива. Це призводить до поступового посилення «парникового ефекту» й викликає небажане потепління клімату.

Унаслідок інтенсивного видобутку починають вичерпуватися й запаси руд металів. Особливо відчутною стає нестача найдоступніших за глибиною залягання та районами видобутку родовищ залізної, марганцевої, мідної, нікелевої руд. Помітно збідніли ресурси алюмінієвої сировини, насамперед багатих родовищ бокситів. Це створює загрозу поглиблення кризи в галузях господарства, які виробляють дуже потрібні для людства конструкційні матеріали. Починає даватися взнаки й нестача прісної води. Ця проблема все більше загострюється.

За допомогою карт атласу назвіть країни, які вже сьогодні мають дефіцит прісної води.

Дуже виснажені й біологічні ресурси Світового океану (риба, кальмари, криль, морські водорості тощо). Крім біологічних ресурсів, Світовий океан має й колосальні мінеральні багатства — корисні копалини. Із дна океанів і морів уже сьогодні видобувають 33 % нафти і 25 % природного газу. Уже реальним є освоєння технологій видобутку всіх мінералів із морської води. Потенційним ресурсом Світового океану є дейтерій — паливо для термоядерних пристроїв. Його запаси в морській воді практично невичерпні. До того ж сам Океан — це велетенське джерело енергії.

2 ПРОБЛЕМА ОСВОЄННЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ. Із кожним роком усе більша кількість країн запускає на земну орбіту космічні кораблі, супутники, орбітальні керовані й автоматичні станції. Тому дуже гостро постала проблема космічного сміття, що накопичується навколо нашої планети та падає на Землю (мал. 2).

Крім того, у місцях запуску ракет і космічних кораблів залишаються їхні відпрацьовані паливні баки, які містять дуже токсичні речовини. Потрапляючи у ґрунт або воду, ці токсини дуже забруднюють їх. Найбільше від таких проблем страждає Казахстан, де розташований відомий космодром Байконур. Остаточно не вирішена і проблема можливого розміщення в космосі ядерної зброї, що стала особливо актуальною в останні роки.

За допомогою додаткових джерел знань дізнайтеся більше про космічне сміття та його шкоду.

ВИСНОВКИ

- Нагальною у світі є проблема забезпечення ресурсами енергетичного господарства через вичерпання найбільш доступних покладів енергоносіїв. Загострюються проблеми, пов'язані з негативним впливом енергетики на довкілля, що призводить до поступового посилення «парникового ефекту» і викликає потепління клімату.
- Унаслідок інтенсивного видобутку вичерпуються запаси руд металів. Усе більше загострюється проблема нестачі прісної води.
- Важливою є проблема космічного сміття на земній орбіті. Не вирішена до кінця і проблема можливого розміщення в космосі ядерної зброї.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте енергетичну і сировинну проблеми.
2. Поясніть, як можна частково подолати ці проблеми за рахунок утилізації відходів та переходу на невичерпні джерела енергії.
3. Чому енергетична та сировинна проблеми пов'язані з проблемою освоєння космічного простору?
4. Які проблеми має населення Землі, яке живе в безпосередній близькості до місць запуску космічних ракет?

§75

Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються

Поясніть, чому розвинені країни надають допомогу бідним країнам.

1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ ВІДСТАЛОСТІ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ. Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються, є найбільшою загальносвітовою проблемою. Ви вже знаєте, що велика нерівність і нерівномірність у розвитку окремих країн та їх груп є причиною загострення міжнародної напруженості. Наслідком цього можуть стати збройні конфлікти, тероризм, поява мільйонів біженців.

Щоб уникнути таких небажаних наслідків, людство має навчитися не допускати великої нерівності в розвитку країн і регіонів світу. На жаль, поки що контрасти між країнами не тільки не зникають, а й посилюються. Рівень доходів на одну особу таких країн, як Швейцарія і Норвегія, перевищує відповідний показник Ефіопії та Сомалі у 120 разів (мал. 1). Якщо порівняти випуск деяких видів продукції на одну особу в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, то тут різниця ще відчутніша — тисячі разів.

Поясніть, чому розвинені країни витрачають кошти з державних бюджетів, а світові фінансові установи та приватні особи вкладають гроші у вирішення проблем країн, що відстають у власному розвитку. Як ви вважаєте, чому ця допомога часто не дає бажаних результатів і не розв'язує проблеми?

Мал. 1. Бідні квартали в Африці.

Зростання кількості бідних, голодних, неписьменних людей, які змушені щоденно боротися за виживання, дестабілізує ситуацію у світі. Виникають локальні конфлікти, які можуть перерости в глобальні.

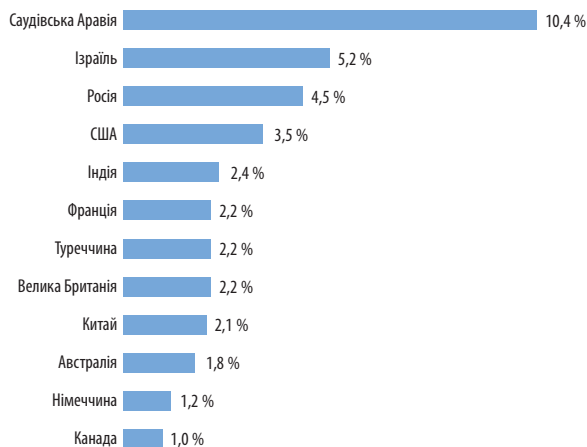
2 «ГОНКА ОЗБРОЄНЬ» ЯК ЧИННИК ЗАГОСТРЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ.

Звичайно, у світі виникають, поглиблюються або поступово вирішуються й інші глобальні проблеми. Наприклад, величезними є економічні втрати людства від «гонки озброєнь». Після Другої світової війни всі країни світу витратили вже понад 10 трлн дол. на озброєння й утримання армії. Цю величезну суму можна було б використати набагато продуктивніше, наприклад на ліквідацію глобальних проблем людства, бідності, хвороб тощо. Найбідніші, кризові країни, незважаючи на голод і злидні, продовжують вкладати величезні кошти у виробництво зброї. Так, Північна Корея, де панує голод, постійно фінансує виготовлення ядерної зброї та ракетне озброєння (мал. 2).

Проаналізуйте дані мал. 2 та зробіть відповідні висновки.

Разом із тим і ця проблема не є однозначною. Так, багато хто вважає, що винай-

Мал. 2. Витрати країн світу на воєнну промисловість (у% від ВВП).

дення атомної зброї відвернуло третю світову війну, оскільки якщо в цьому конфлікті не буде переможців, то втрачається і сам сенс війни. Армія, воєнна промисловість дали роботу багатьом мільйонам людей, які могли бути безробітними. Технічні досягнення у воєнній промисловості стали надбанням мирних галузей господарства.

І все ж загалом військово-політична конфронтація і «гонка озброєнь» є дуже небезпечними для людства. За підрахунками істориків упродовж останніх 6 тис. років мирними, тобто без воєн, були лише 292 роки. Сучасна проблема збереження миру на Землі включає

в себе й таке поняття, як тероризм, що поступово набуває глобального характеру. Тероризм передбачає застосування найжорстокіших методів залякування та насилля, у тому числі фізичне знищення людей, для досягнення певних цілей. Зростання кількості терористичних актів у світі та непередбачуваність їхніх наслідків активізує зусилля світової громадськості в боротьбі з тероризмом.

Усі проблеми людства тісно пов'язані між собою. І як наслідок, загострення однієї проблеми викликає поглиблення інших. Проте хоча б часткове вирішення однієї глобальної проблеми так само пом'якшує вплив інших.

ВИСНОВКИ

- Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються, вважається найбільшою загальносвітовою проблемою, оскільки вона є причиною загострення міжнародної напруженості та може призвести до збройних конфліктів, тероризму, появи мільйонів біженців.
- Зростання кількості бідних, голодних, неписьменних людей, які змушені щоденно боротися за виживання, дестабілізує ситуацію у світі. Відбуваються локальні конфлікти, які можуть перерости в глобальні.
- У світі виникають, поглиблюються або поступово вирішуються й інші глобальні проблеми. Одним із чинників їх загострення є «гонка озброєнь».
- Усі проблеми людства тісно пов'язані між собою, і загострення однієї з них викликає поглиблення інших.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте сутність проблеми подолання відсталості країн, що розвиваються.
2. Охарактеризуйте географію глобальних проблем: голоду, війни і миру та ін. Зробіть відповідні висновки.
3. Оцініть місце і роль географічної науки в сучасному світі, у різних сферах життя суспільства на прикладі пошуку можливих шляхів вирішення глобальних проблем людства.

Практична робота 18. Аналіз карти «Глобальні проблеми людства»: визначення регіонів і країн із найбільшою концентрацією глобальних проблем; визначення за картами «гарячих точок» планети, обговорення

1. Розгляньте карту атласу «Глобальні проблеми людства».
2. Проаналізуйте зміст карти та визначте:
  - 1) два регіони з найбільшою концентрацією глобальних проблем;
  - 2) п'ять країн із найбільшою концентрацією глобальних проблем;
  - 3) географію «гарячих точок» планети.
3. Проведіть обговорення за отриманими даними.

Проект. Взаємозв'язок і взаємозалежність глобальних проблем людства

1. За додатковими джерелами знайдіть інформацію про взаємозв'язок і взаємозалежність глобальних проблем людства.
2. Підготуйте повідомлення на основі цієї інформації.
3. Зробіть відповідні висновки.

Джерела Інтернету

- <http://www.un.org/un70/ru/content/70ways> — 70 напрямків діяльності Організації Об'єднаних Націй
- <http://ru.unesco.org/themes/uchimsya-zhivvmeste> — ЮНЕСКО: навчаємося жити разом

Словник понять і термінів

Агрохолдинг — холдингова компанія, група юридичних осіб, що здійснює сільськогосподарську діяльність (займається виробництвом продуктів харчування, тобто забезпеченням населення продовольством) і діяльність із реалізації сільськогосподарської продукції.

Анклав (у перекладі — закривати на ключ) — територія або частина держави, що оточена з усіх боків територією іншої держави. Наприклад: італійське місто Кальпоне розташоване у Швейцарії, Республіка Сан-Марино — у межах Італії.

Антропосфера — частина біосфери, яку утворює сукупність усіх людей нашої планети.

Банк — фінансова установа, яка акумулює (збирає) грошові кошти, нагромаджує їх, надає кредити, здійснює грошові розрахунки, операції із золотом, випускає в обіг гроші та цінні папери тощо.

Барель (від англ. *barrel* — бочка) — одиниця вимірювання об'єму в системі англійських мір. Значення залежить від того, що вимірюється: сухий барель — 115,628 дм³, нафтовий — 158,98 дм³ (л), англійський (для сухих речовин) — 163,65 дм³.

Безробіття — соціально-економічне явище, за якого частина економічно активного населення країни не може реалізувати своє бажання працювати.

Буддизм («вчення Просвітленого») — релігійно-філософське вчення про духовне пробудження (виникло близько VI ст. до н. е. в Стародавній Індії). Засновником вважається Сіддхартха Гаутама (отримав ім'я Будда Шак'ямуні).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — сукупна вартість усіх товарів і послуг, вироблених (наданих) у певній країні за рік під-

приємствами та організаціями, що цій країні або її фірмам належать.

Валовий національний продукт (ВНП) — сукупна вартість усього обсягу товарів і послуг, вироблених (наданих) країною за рік, ураховуючи вартість продукту, створеного підприємствами й фірмами, що належать цій країні, але працюють за кордоном.

Вантажообіг (змінний, добовий, тижневий, місячний, річний) — основний показник роботи транспорту. Обчислюється як добуток кількості (у вагових або об'ємних одиницях) основних та допоміжних вантажів, що переміщуються, на відстань перевезення; або як кількість вантажу, перевезеного на певну відстань за певний час. Вимірюється в тонно-кілометрах.

Відтворення населення — процес зміни поколінь у результаті природного руху (приросту чи зменшення) населення.

Вікова структура населення — розподіл населення за віковими групами.

Географічна стратегія (геостратегія) — політична наука, що визначає засоби й методи для досягнення геополітичної мети окремої держави або союзу держав (збереження та збільшення могутності, мінімізація збитків і відновлення докризового стану в несприятливих умовах кризи тощо).

Географічне середовище — сукупність живої і неживої природи, залученої на певному етапі розвитку суспільства до процесу суспільного життя; є необхідною умовою існування та розвитку суспільства.

Геополітика — наука, що вивчає вплив географічних чинників переважно на зовнішню, а також внутрішню політику держав.

Геополітика (у дослівному перекладі — мистецтво управління державою) — політоло-

гічна концепція, що вбачає визначальною (у політиці) роль географічних чинників: просторове розташування країни, розмір території, наявність, відсутність або обмеженість природних ресурсів, клімат, кількість населення тощо.

Гібридна війна — війна, що реалізується не в традиційний спосіб (ведення військових дій), а за допомогою створення внутрішніх суперечностей та конфліктів у державі, яку обрано для агресії, із подальшим використанням їх результатів для досягнення політичних цілей країни-агресора.

Глобалізація — процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. У ширшому розумінні — перетворення певного явища на планетарне, таке, що стосується всієї Землі.

Глобалізація (від франц. *global* — загальний, такий, що охоплює всю земну кулю) — складний багатогранний процес, який поширюється на всі сфери суспільного життя: економічну, соціальну, політичну, духовну.

Глобальні проблеми — політичні, економічні та соціальні проблеми, які стосуються інтересів усіх країн і народів, усього людства. Вони виникли на межі XIX і XX ст., коли в результаті колоніальних завоювань усі заселені території світу були поділені між провідними країнами та залучені у світове господарство.

Густота населення — рівень заселеності певної території, кількість населення, що проживає на одиниці площі (як правило, у розрахунку на 1 км²); при цьому враховуються незаселені території та внутрішні водні простори.

Економічно активне населення — частина населення обох статей, яка пропонує свою працю для виробництва товарів і надання різноманітних послуг.

Експансія — розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі. Прагнення держави захопити нові території, колонії, ринки збуту в інших країнах. Здійснюється силовими методами: шляхом збройної агресії, політико-дипломатичним тиском, економічним насиллям. Розрізняють територіальну, економічну, полі-

тичну, воєнну, інформаційну, культурну, мовну, міграційну експансії.

Експорт — продаж товарів вітчизняними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон країни.

Еміграція (від латин. *emigratio* — виселення) — вимушена або добровільна зміна місця проживання людей, переселення з країни їхнього народження в інші країни з економічних, політичних або релігійних причин.

Зайнятість — діяльність людини, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їй засоби до існування (заробіток, прибуток, дохід).

Зовнішня торгівля — торгівля однієї країни з іншими країнами, яка складається з вивезення (експорту) та ввезення (імпорту) товарів і послуг. У сукупності зовнішня торгівля різних держав утворює міжнародну торгівлю.

Зовнішньоекономічна політика — сукупність цілеспрямованих державних заходів щодо реалізації економічного потенціалу країни на зовнішньому ринку та задоволення власних потреб за рахунок товарів і послуг іноземного виробника.

Імміграція (від латин. *immigro* — вселяюся) — в'їзд громадян інших держав у країну на довгострокове перебування або постійне проживання, зумовлений економічними, політичними, релігійними або особистими причинами.

Імпорт — ввезення до країни товарів, технологій, капіталів, отримання послуг виробничого або споживчого призначення.

Індекс людського розвитку (ІЛР) — інтегрований показник, який розраховується кожного року з метою порівняння рівня життя, освіченості, грамотності й довголіття населення різних країн світу.

Індуїзм («вічна релігія», «вічний шлях») — стародавня національна релігія, корені якої сягають ведичної цивілізації — культури Індії, що асоціюється з найстарішими священними текстами аріїв та їхніх нащадків-

індоаріїв — Ведами. Виникла між 2 тис. до н. е. — VI—V ст. до н. е.

Інфраструктура — сукупність галузей господарства, що обслуговують виробничу й невиробничу сфери та безпосередньо людину.

Іслам («сумирність», «покірність») — релігія, що сформувалася в VII ст. в Аравії. Через ідейні розбіжності у VIII ст. утворилося п'ять основних релігійно-політичних об'єднань, найбільшими з яких є сунізм (близько 85 % прихильників) і шиїзм (15 %). Засновником вважається пророк Магомет (570—632 рр.), що як посланець Всевишнього передав людям текст священної книги Корану (від араб. — читання).

Іудаїзм («єврейська релігія») — одна зі стародавніх етнічних релігій давніх іудеїв та сучасних віруючих євреїв, заснована відповідно до Танаху (Старого Заповіту) на заповідях Бога — праотця Авраама близько 1750 р. до н. е. і доповнена заповідями Мойсея близько 1300 р. до н. е.

«**Комірці**» — різні категорії осіб найманої праці. «Сині комірці» — робітники, зайняті переважно на великих підприємствах фізичною працею; «білі комірці» — працівники розумової праці (службовці, чиновники, працівники апарату управління, менеджери, інженерно-технічний персонал); «сірі комірці» — працівники галузей соціальної інфраструктури, сфери обслуговування; «золоті комірці» — висококваліфіковані науковці та фахівці, що мають підприємницькі здібності.

Конверсія в промисловості — скорочення випуску продукції військового призначення оборонною промисловістю та її переорієнтація на виробництво цивільної продукції.

Конфуціанство — китайська етично-філософська школа, заснована філософом Кунфуцзи (Конфуцій, 551—479 рр. до н. е.). Спираючись на давні традиції, він розробив концепцію способу життя ідеальної справедливої, гуманної, скромної, стриманої людини та принципи організації суспільства китайців: влада правителя священна, мета державного управління — інтереси народу, основа соціального устрою — моральне самовдосконалення людини, що дотримується норм етикету.

Культура — сукупність створених людством протягом його історії матеріальних і духовних цінностей, історично набуті всередині соціуму правила й норми, які дають зразки необхідної поведінки людини і є основою для його збереження та гармонізації.

Машинобудування (машинобудівна промисловість) — найважливіша комплексна галузь обробної промисловості, яка включає проектування, виробництво й експлуатацію машин та обладнання.

Мегалополіс (від грец. — велике місто) — стихійно складена, високоурбанізована форма міського розселення, обумовлена значною концентрацією населення.

Методи дослідження науки — система прийомів і способів пізнання загальних закономірностей і вивчення конкретних об'єктів.

Міжнародна організація — об'єднання держав відповідно до міжнародного права та на основі міжнародного договору для здійснення співробітництва в різних сферах: політиці, економіці, культурі, науці і техніці, праві та інших, що має необхідну для цього систему органів, права й обов'язки тощо.

Міжнародна торгівля — історично перша форма міжнародних економічних відносин, що являє собою обмін товарами й послугами між державами на основі спеціалізації їхнього національного господарства, для якого участь у міжнародній торгівлі набуває форми зовнішньої торгівлі.

Міжнародний поділ праці — інтернаціональна форма суспільного поділу праці, що базується на спеціалізації та кооперації країн у виробництві товарів і послуг, якими вони обмінюються через міжнародну торгівлю.

Міжнародні корпорації — великі об'єднання промислових, торговельних, транспортних або банківських фірм і компаній, діяльність яких виходить далеко за межі країн базування й забезпечує їм сприятливі позиції у виробництві, збуті, закупівлі товарів і наданні послуг.

Міська агломерація (від латин. *agglomeratio* — приєднання) — територіальне скупчення населених пунктів (великих і малих міст),

які об'єктивно об'єднані в єдине ціле економічними, соціальними, культурно-побутовими, екологічними, рекреаційними та іншими зв'язками.

Монархія — форма державного правління, за якої найвища державна влада частково (обмежена, конституційна монархія) або повністю (необмежена, абсолютна монархія) належить одній особі — спадкоємному монарху.

Монокультура (від латин. *monopos* — єдиний і *cultura* — обробіток) — спосіб рослинництва, коли на одній ділянці постійно вирощується одна й та сама культура (наприклад арахіс у Сенегалі, бавовник у Судані тощо) без дотримання сівозміни; це створює навантаження на ґрунти та призводить до їх виснаження.

Науково-технічний прогрес (НТП) — поступальний еволюційний рух та розвиток усіх елементів продуктивних сил суспільного виробництва під впливом науки і техніки; об'єктивна, постійно діюча закономірність розвитку матеріального виробництва, результатом якої є послідовне вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення їхньої ефективності.

Нація (від латин. *natio* — плем'я) — історична спільність людей, які мають спільне походження, звичаї, історію, мову, економічні зв'язки, а головне — відчують власну належність саме до цієї групи людей, стійке їх поєднання на певній території.

Ноосфера — новий стан біосфери, за якого розумова діяльність людини стає визначальним чинником її розвитку.

Перехідна економіка — особливий стан національного господарства (економічної системи) на етапі його становлення (еволюції до зрілого врівноваженого стану) і реформування (еволюції до нової економічної системи, до нового врівноваженого стану). Тривалість переходу від однієї економічної системи до іншої може тривати від кількох років до кількох століть.

Плантації — великі господарства, що спеціалізуються на вирощуванні якогось одного тропічного продукту, наприклад бананів, ананасів, кави, какао тощо.

Політична карта світу — географічна карта, що відображає розміщення країн (держав) на нашій планеті. Політичні карти бувають загальними (оглядовими) та спеціальними. Загальні карти передають особливості розміщення країн, найважливіших політичних і стратегічних центрів, міжнародних і внутрішньодержавних комунікацій. Спеціальні карти показують окремі політичні проблеми, явища або події.

Послуга — надання споживачеві певного визначеного договором матеріального або нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб.

Природний рух населення — співвідношення між кількістю народжених і кількістю померлих у країні, регіоні, світі.

Природні ресурси — компоненти природного середовища, сукупність об'єктів і систем живої та неживої природи, які оточують людину й використовуються в процесі виробництва благ для задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства. Їх класифікують за різними критеріями.

Природні умови — елементи природи, які не використовуються безпосередньо в процесі виробництва, але мають вплив на життєдіяльність людей. Найбільше від природних умов залежать сільське господарство, добувна промисловість, рекреаційне господарство тощо.

Природно-ресурсний потенціал — сума потенціалів окремих видів ресурсів, сукупність природних умов і ресурсів, що використовуються або можуть використовуватися в господарстві.

Природокористування — використання властивостей навколишнього природного середовища для задоволення економічних, екологічних, оздоровчих, лікувальних, культурних, естетичних та інших потреб людини.

Промисловість — найбільш технічно досконала галузь матеріального виробництва, яка є основою індустріалізації економіки та має вирішальний вплив на розвиток продуктивних сил; сукупність підприємств із вироб-

ництва електроенергії, знарядь праці для галузей економіки, видобутку сировини, палива, заготівлі лісу, переробки продукції, випущеної промисловістю або виробленої сільським господарством, видобутку й переробки сировини, виробництва товарів і послуг.

Реекспорт — продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення за межі країни товарів, що були раніше імпортовані на територію цієї країни.

Рекреація — система заходів, пов'язана з використанням вільного часу людей для їхньої оздоровчої, культурно-ознайомчої та спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, розташованих поза містами їхнього постійного проживання. Рекреація охоплює всі види відпочинку.

Релігія (від латин. *religio* — зв'язок) — особлива система світогляду, сприйняття світу конкретною людиною або групою людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, філософія, що обумовлює поведінку людини; віра людини в надприродне.

Республіка — форма державного правління, за якої вищі органи влади обираються на певний термін і мають визначені законом повноваження; існує поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову.

Ресурсозабезпеченість — співвідношення між запасами природних ресурсів та їх видобутком. Вона виражається кількістю років, на яку має вистачити певної сировини, або запасами в розрахунку на одну особу.

Ринок праці — система економічних відносин, механізм, економічний простір, у якому взаємодіють покупці й продавці праці, що узгоджують ціни й умови праці між роботодавцями та найманими працівниками.

Рівень безробіття — відношення кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до кількості населення працездатного віку.

Світове, або альфа-місто — місто, що вважається важливим елементом світової економічної системи та зазвичай суттєво впливає на політичне, економічне й культурне життя провідних регіонів Землі.

Синтоїзм («шлях божеств») — політеїстична язичницька релігія японців, що, на відміну від світових релігій, не має засновника та єдиного Святого Письма. Оформилася в релігійну систему під впливом буддизму, даосизму й конфуціанства.

Субурбанізація (від латин. *sub* — під, *urban* — місто) — процес розвитку приміської зони великих міст через виїзд економічно активного, більш заможного населення в невеликі міста.

Технопарк — наймасштабніший інноваційно-технологічний центр, у якому забезпечуються умови, максимально сприятливі для науково-технічних та інноваційних проєктів, що виконуються спільними зусиллями наукових центрів і промисловості.

Технополіс — просторово обмежений господарський комплекс, що складається з науково-дослідних установ та університетів, а також підприємств, компаній, фірм, які на основі своїх розробок випускають інноваційну продукцію або розробляють нові наукоємні технології.

Трудові ресурси — наявне працездатне населення (чоловіки та жінки віком від 16 до 60 (62, 65) років), а також працюючі підлітки та пенсіонери.

Урбанізація (від латин. *urbanus* — міський) — соціально-економічний процес зростання міст, збільшення кількості міського населення, поширення міського способу життя.

Фінансово-кредитні інститути — державні й приватні комерційні організації, що здійснюють фінансові операції з кредитування, депонування вкладів, ведення розрахункових документів, купівлі й продажу цінних паперів і валюти, надання фінансових послуг тощо.

Християнство («помазаник», «месія») — напрям єдинобожжя, що відрізняється від інших вірою в Ісуса Христа як втілення Бога заради спасіння людства. Зародилося в Ізраїлі (Палестина) в I ст. на сході Римської імперії. Розкол на православ'я та католицизм (західну й східну гілки) відбувся в 1054 р., а в 1517 р. виник протестантизм.

РЕЙТИНГ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СВІТУ

Навчальний заклад	Країна	Рейтинг у світі	Рейтинг у країні
Гарвардський університет	США	1	1
Стенфордський університет	США	2	2
Массачусетський технологічний інститут	США	3	3
Каліфорнійський університет у Берклі	США	4	4
Кембриджський університет	Велика Британія	5	1
Принстонський університет	США	6	5
Каліфорнійський технологічний інститут	США	7	6
Колумбійський університет	США	8	7
Чиказький університет	США	9	8
Оксфордський університет	Велика Британія	10	2
Швейцарська вища технічна школа Цюриха	Швейцарія	20	1
Токійський університет	Японія	21	1
Торонтський університет	Канада	25	1
Копенгагенський університет	Данія	35	1
Університет імені П'єра й Марії Кюрі (Париж VI)	Франція	36	1
Мельбурнський університет	Австралія	44	1
Гейдельберзький університет	Німеччина	46	1
Каролінський медичний інститут	Швеція	48	1
Утрехтський університет	Нідерланди	56	1
Університет Осло	Норвегія	58	1

ОБСЯГИ ЕКСПОРТУ-ІМПОРТУ ЗА КРАЇНАМИ СВІТУ (2015 р.)*

Країни	Експорт		Імпорт		Сальдо торгового балансу
	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%	
Австрія	361 323,9	104,1	465 091,3	125,8	-103 767,4
Азербайджан	247 979,6	77,8	39 736,9	131,2	208 242,6
Алжир	236 798,7	115,2	6810,8	39,9	229 987,9
Бангладеш	327 497,4	158,2	57 987,4	107,5	269 510,0
Бельгія	251 541,9	84,7	450 193,7	122,7	-198 651,9
Білорусь	903 197,5	103,7	2 777 793,6	113,4	-1 874 596,1
Болгарія	418 193,3	99,7	172 873,8	68,3	245 319,4
Велика Британія	317 792,1	86,4	709 262,8	124,4	-391 470,6
Грузія	390 820,4	97,0	65 795,5	106,5	325 024,9
Данія	155 453,9	107,5	184 203,0	124,8	-28 749,1
Єгипет	2 266 493,2	109,0	48 716,6	87,6	2 217 776,7
Ізраїль	488 560,8	81,8	184 806,5	108,7	303 754,3
Індія	1 903 066,6	131,8	486 132,3	109,6	1 416 934,3
Індонезія	366 379,6	197,0	226 706,5	134,3	139 673,1
Ірак	374 409,2	79,2	—	—	374 409,2
Іран	705 165,5	132,2	39 952,2	130,9	665 213,3
Іспанія	1 004 547,4	96,3	500 939,5	113,7	503 607,9
Італія	1 929 575,6	97,5	1 358 227,8	139,1	571 347,8
Казахстан	400 107,6	56,1	434 290,0	115,0	-34 182,4
Китай	1 832 518,9	76,4	4 687 697,2	124,3	-2 855 178,2
Південна Корея	413 703,8	104,6	255 279,3	99,6	158 424,5
Литва	258 222,5	109,3	492 528,0	89,1	-234 305,6
Ліван	338 523,6	112,8	1077,6	82,2	337 446,0
Лівія	247 838,1	135,7	—	—	247 838,1
Марокко	247 323,6	116,4	33 437,0	117,4	213 886,6
Молдова	481 145,4	91,8	476 23,2	115,5	433 522,2
Нідерланди	995 322,6	109,9	546 847,8	120,8	448 474,8
Німеччина	1 423 735,2	107,2	4 318 445,9	108,6	-2 894 710,7
Об'єднані Арабські Емірати	277 604,1	92,0	63 287,5	109,9	214 316,6
Польща	2 200 010,1	111,3	2 693 326,6	115,9	-493 316,5
Росія	3 592 917,9	74,4	5 149 313,5	68,7	-1 556 395,6
Румунія	716 981,4	125,8	380 744,6	119,7	336 236,8
Саудівська Аравія	592 885,6	77,9	139 417,3	96,2	453 468,3
Словаччина	471 362,6	100,6	434 865,6	125,6	364 96,9
США	426 555,0	88,5	1 687 886,6	114,0	-1 261 331,6
Таїланд	413 500,7	123,5	172 525,6	143,0	240 975,2
Туреччина	2 049 064,9	73,9	1 098 551,6	129,0	950 513,4
Угорщина	1 053 084,2	115,8	801 992,9	49,9	251 091,3
Франція	453 674,3	91,1	1 530 515,3	171,4	-1 076 841,0
Чехія	560 756,1	103,7	654 830,9	136,5	-94 074,8
Японія	185 239,2	78,6	551 848,4	144,4	-366 609,2
Усього	36 361 711,2	95,4	39 249 797,2	104,6	-2 888 086,0

* Джерело: www.ukrstat.gov.ua

ДОЛАРОВІ МІЛЬЯРДЕРИ СВІТУ (2016—2017 рр.)

Місце (2017 р.)	Місце (2016 р.)	Ім'я	Вік	Статки, млрд дол.	Приріст статків за рік, млрд дол.	Країна	Компанія/група
1	1	Білл Гейтс	61	86,0	+11,0	США	Microsoft
2	3	Воррен Баффетт	86	75,6	+14,8	США	Berkshire Hathaway
3	5	Джефф Безос	53	72,8	+27,6	США	Amazon.com
4	2	Амансіо Ортега	80	71,3	+4,3	Іспанія	Inditex
5	6	Марк Цукерберг	31	56,0	+11,2	США	Facebook
6	4	Карлос Слім	77	54,5	+4,5	Мексика	Telmex, Grupo Carso
7	7	Ларрі Еллісон	72	52,2	+8,6	США	Oracle Corporation
8	9	Чарльз Кох	81	48,3	+8,7	США	Koch Industries
9	10	Девід Кох	76	48,3	+8,7	США	Koch Industries
10	8	Майкл Блумберг	75	47,5	+7,5	США	Bloomberg LP
11	14	Бернар Арно	68	41,5	+7,5	Франція	Louis Vuitton Moet Hennessy
12	12	Ларрі Пейдж	43	40,7	+5,5	США	Google
13	13	Сергій Брін	43	39,8	+5,4	США	Google
14	11	Ліліан Бетанкур	94	39,5	+3,4	Франція	L'Oreal
15	17	Робсон Волтон	73	34,1	+2,2	США	Wal-Mart
16	15	Джим Волтон	69	34,0	+0,4	США	Wal-Mart
17	16	Еліс Волтон	67	33,8	+1,5	США	Wal-Mart
18	18	Ван Цзяньлін	61	31,3	+2,6	Китай	Dailian Wanda Group
19	20	Лі Кашин	88	31,2	+4,1	Китай	Hutchison Whampoa
20	22	Шелдон Адельсон	83	30,4	+5,2	США	Las Vegas Sands

НАЙДОРОЖЧІ ВАЛЮТИ СВІТУ
(станом на 06.09.2016 р.)

Місце	Код валюти	Назва валюти	Вартість щодо до- лара США
1	KWD	Кувейтський динар	3,32
2	BHD	Бахрейнський динар	2,65
3	OMR	Оманський ріал	2,60
4	JOD	Йорданський динар	1,41
5	GBP	Британський фунт	1,33
6	KYD	Долар Кайманових островів	1,21
7	EUR	Європейський євро	1,12
8	CHF	Швейцарський франк	1,02
9	USD	Американський долар	1,00
10	LYD	Лівійський динар	0,72

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА КІЛЬКІСТЮ ОБ'ЄКТІВ, ЗАРАХОВА-
НИХ ДО СВІТОВОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО (2016 р.)

Місце	Країна	Кількість об'єктів ЮНЕСКО
1	Італія	51
2	Китай	50
3	Іспанія	45
4	Франція	42
5	Німеччина	41
6	Індія	35
7	Мексика	34
8	Велика Британія	30
9	Росія	26 (27)
10	США	23

КРАЇНИ СВІТУ З НАЙБІЛЬШИМИ ВИКИДАМИ ВУГЛЕКИСЛОГО ГАЗУ В АТМОСФЕРУ (2015 р.)

Країна	Обсяг викидів, т	Частка викидів, %	Обсяг викидів у розрахунку на одну особу в країні, т
Китай	10 641 789	29,51	7,7
США	5 172 338	14,34	16,1
Країни ЄС	3 469 671	9,62	6,9
Індія	2 454 968	6,81	1,9
Росія	1 760 895	4,88	12,3
Японія	1 252 890	3,47	9,9
Німеччина	777 905	2,16	9,6
Іран	633 750	1,76	8,0
Південна Корея	617 285	1,71	12,3
Канада	555 401	1,54	15,5
Саудівська Аравія	505 565	1,40	16,0
Індонезія	502 961	1,39	2,0
Бразилія	486 229	1,35	2,3
Мексика	472 018	1,31	3,7
Австралія	446 348	1,24	18,6

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ЯДЕРНИМ ОЗБРОЄННЯМ

Країна	Кількість боєголовок на бойовій службі, розміщених на ракетах або інших носіях	Загальна кількість боєголовок
Росія	1790	7290
США	1930	7000
Франція	280	300
Китай	—	260
Велика Британія	120	215
Пакистан	—	130
Індія	—	120
Ізраїль	—	80
Північна Корея	—	10

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ОБСЯГАМИ ЕНЕРГІЇ, ЩО ВИРОБЛЯЄТЬСЯ НА АЕС, ТА КІЛЬКІСТЮ АТОМНИХ РЕАКТОРІВ

Місце за обсягом енергії, виробленої на АЕС	Країна	Кількість атомних реакторів	Найбільша АЕС
1	США	99	Пало-Верде
2	Франція	58	Гравелін
3	Японія	43	Касівадзакі-Каріва
4	Китай	25	Ліньао
5	Росія	35	Булаковська
6	Південна Корея	25	Йонван
7	Індія	22	Куданкулам
8	Канада	19	Брюс
9	Україна	15	Запорізька
10	Велика Британія	15	Хейшам

КРАЇНИ СВІТУ, ЩО МАЮТЬ НАЙБІЛЬШИЙ ФЛОТ (станом на 01.01.2016 р.)

Місце	Кількість суден			
	Країна	Національний прапор	Іноземний прапор	Загалом
1	Греція	728	3408	4136
2	Японія	835	3134	3969
3	Китай	3045	1915	4960
4	Німеччина	240	3121	3361
5	Сингапур	1499	1054	2553
6	Гонконг (Китай)	854	594	1448
7	Південна Корея	795	839	1634
8	США	782	1213	1995
9	Велика Британія	332	997	1329
10	Бермудські Острови	14	404	418

КРАЇНИ СВІТУ ЗА ПОШИРЕННЯМ КОРУПЦІЇ

Місце	Країна	Індекс сприйняття корупції*		
		2014 р.	2015 р.	2016 р.
1	Данія	92	91	90
2	Нова Зеландія	91	88	90
3	Фінляндія	89	90	89
4	Швеція	87	89	88
5	Швейцарія	86	86	86
6	Норвегія	86	87	85
7	Сингапур	84	85	84
8	Нідерланди	83	87	83
9	Канада	81	83	82
10	Німеччина	79	81	81
10	Люксембург	82	81	81
10	Велика Британія	78	81	81
131	Непал	29	27	29
131	Росія	27	29	29
131	Україна	26	27	29
136	Гватемала	32	28	28
175	Сомалі	8	8	10

* Індекс розподіляє країни за шкалою від 0 (найвищий рівень корупції) до 100 (найнижчий рівень корупції).

Зміст

Передмова	3
Вступ	5
§ 1 Об'єкти вивчення економічної і соціальної географії світу. Простір як об'єкт вивчення географії. Методи географічних досліджень.....	5
§ 2 Тенденції розвитку сучасного світу. Роль географії в територіальній організації суспільства	8
Дослідження. Джерела географічної інформації.....	10
Розділ I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО СВІТУ (частина перша)...	11
Тема 1. Природа і людина в сучасному світі	12
§ 3 Географічне середовище. Взаємодія суспільства й природи в географічному середовищі в минулому та сьогодні.....	12
§ 4 Поняття про природно-ресурсний потенціал, його оцінка у світі та в окремих регіонах. Світові природні ресурси, їх класифікація.....	14
§ 5 Світові природні ресурси. Карти світових природних ресурсів.....	17
§ 6 Природокористування на сучасному етапі, його наслідки. Шляхи збереження навколишнього середовища.....	19
Практична робота 1. Оцінка ресурсозабезпеченості окремих країн світу.....	23
Практична робота 2. Позначення на контурній карті найбільших у світі басейнів видобутку нафти, природного газу, кам'яного вугілля, залізних руд, руд кольорових металів	23
Тема 2. Населення світу	24
§ 7 Динаміка кількості населення світу, його відтворення. Механічний рух населення.....	24
§ 8 Вікова і статевая структура населення ...	27
§ 9 Мовний та етнічний склад населення ...	29
§ 10 Релігія як явище культури. Світові та національні релігії.....	31
§ 11 Розміщення населення. Найбільш заселені регіони та країни світу	34
§ 12 Міське населення світу	36
§ 13 Сільське населення світу.....	38
§ 14 Зайнятість населення в країнах різних типів.....	40
§ 15 Проблеми зайнятості, безробіття. Рівень і якість життя населення	42
Практична робота 3. Аналіз типу відтворення населення та статеві-вікових пірамід окремих країн світу	45
Практична робота 4. Порівняння показників середньої тривалості життя в регіонах і країнах світу	46
Практична робота 5. Нанесення на контурну карту найбільших міст та мегаполісів світу.....	46
Проект. Палестина — батьківщина християнства та іудаїзму	46
Розділ I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО СВІТУ (частина друга)...	47
Тема 3. Сучасне світове господарство ..	48
§ 16 Світове господарство. Особливості та тенденції розвитку світового господарства в умовах глобалізації суспільства	148
§ 17 Міжнародний поділ праці та господарська спеціалізація. Економічна інтеграція.....	50
§ 18 Структура світового господарства. Світове господарство в період науково-технічного прогресу	53

§19	Значення промисловості в сучасному світовому господарстві	56	Практична робота 8. Вивчення географії основних зернових та технічних культур світу	83		
§20	Паливно-енергетичний комплекс світу...	58	§28	Роль галузей сфери послуг у соціально-економічному розвитку суспільства	84	
§21	Географія машинобудування світу	62	§29	Географія основних видів транспорту світу	86	
§22	Географія металургії, хімічної та лісо-хімічної галузей світу	65	§30	Географія зовнішньої торгівлі.....	90	
§23	Географія легкої і харчової промисловості світу	68	§31	Географія фінансово-кредитної сфери. Основні фінансові центри світу	92	
§24	Основні промислові регіони та центри світу	71	§32	Географія міжнародного туризму. Головні туристичні райони світу	95	
Практична робота 6. Виявлення за статистичними даними країн-лідерів із виробництва окремих видів промислової продукції (за вибором)			74	§33	Поняття про постіндустріальне суспільство	99
Практична робота 7. Побудова картодіаграми «Географія електроенергетики світу»			74	Практична робота 9. Ознайомлення з об'єктами ЮНЕСКО «Світова спадщина»		101
§25	Соціально-економічне значення сільського господарства	74	Практична робота 10. Складання картосхеми основних районів міжнародного туризму....			101
§26	Структура світового сільського господарства, обсяги виробництва, тенденції розвитку.....	77	Дослідження. Міжнародний туризм як чинник інтеграції.....			102
§27	Найголовніші райони землеробства і тваринництва світу	80	§34	Інтеграційні галузеві та регіональні економічні організації	102	
Дослідження. Сучасне сільськогосподарське виробництво та його роль у забезпеченні населення продуктами харчування			83	§35	Економічна інтеграція та Україна.....	105
			Дослідження. Міжнародні економічні організації та Україна			106
			Практична робота 11. Участь України в роботі міжнародних економічних організацій..			106

Розділ II. ТИПІЗАЦІЯ КРАЇН СВІТУ .....

Тема 1. Політичне облаштування світу		108	Тема 3. Розвинені країни світу		122
§ 36	Політична карта світу у XX та XXI ст. Класифікація країн за державним устроєм і формою правління	108	§ 41	Загальна характеристика країн із розвинутою економікою	122
§ 37	Геополітичне становище країн і регіонів	111	§ 42	Розвинені країни Європи. Загальна характеристика	125
§ 38	Міжнародні політичні організації	114	§ 43	Німеччина	128
Тема 2. Економічна типізація країн світу		116	§ 44	Франція	131
§ 39	Класифікація країн за типом господарської системи та рівнем соціально-економічного розвитку	116	§ 45	Велика Британія	134
§ 40	Показники рівня розвитку країн. Основні відмінності між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються	118	§ 46	Італія	138
Практична робота 12. Складання схеми «Типізація країн світу»		121	§ 47	Японія — розвинена країна Азії	141
			§ 48	Північна Америка. Загальні та внутрішньо-регіональні відмінності. Тенденції, проблеми та перспективи розвитку ..	144
			§ 49	Сполучені Штати Америки	147
			§ 50	Канада	151
			§ 51	Австралія — країна переселенського капіталізму	154

Практична робота 13. Розробка туристичного маршруту до однієї з розвинених країн світу (за вибором) 157

Практична робота 14. Порівняльна економіко-географічна характеристика двох розвинених країн світу (за вибором) на основі різних джерел інформації..... 157

Тема 4. Країни, що розвиваються.... 158

§52 Диференціація країн, що розвиваються...158

§53 Нафтодобувні країни 160

§54 Малі острівні країни. Найменш розвинені країни 163

§55 Гіганти «третього світу». Китай..... 165

§56 Індія..... 169

§57 Бразилія..... 173

§58 Нові індустріальні країни 176

Дослідження. З'ясування особливостей і відмінностей подачі країнознавчого матеріалу на основі аналізу різних країнознавчих джерел інформації (енциклопедія, туристичний путівник, довідник «Країни світу», інтернет-сайт www.ihngravy.ru). Написання короткої аналітичної довідки..... 178

Практична робота 15. Визначення тенденцій змін галузевої структури господарства країн, що розвиваються, у різних регіонах світу... 178

Тема 5. Країни з перехідною економікою 179

§59 Загальна характеристика країн із перехідною економікою..... 179

§60 Росія..... 181

§61 Білорусь 185

§62 Молдова 188

§63 Польща..... 190

§64 Країни-сусіди України із Центральної Європи: Словаччина, Румунія, Угорщина..... 193

§65 Сусіди та партнери України: Грузія, Туреччина 196

Дослідження. Можливі моделі розвитку господарства країни з перехідною економікою (за вибором) 200

Практична робота 16. Порівняння спеціалізації господарств країн-сусідів України. Оформлення результатів роботи в табличній формі (або у вигляді комп'ютерної презентації) 200

Розділ III. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ 201

Тема 1. Форми міжнародних відносин 202

§66 Особливості відносин між країнами в умовах глобалізації..... 202

§67 Геополітика. Глобальні, регіональні та субрегіональні міжнародні відносини .. 205

Тема 2. Україна у світі 207

§68 Місце України у світі 207

§69 Міжнародне співробітництво з країнами-сусідами та країнами-членами ЄС .. 210

§70 Світова природна і культурна спадщина в Україні. Культурні зв'язки України з країнами світу..... 213

Дослідження. Галузі економіки України, що сприяють її інтеграції у світове господарство..... 216

Практична робота 17. Аналіз матеріалів, опублікованих у засобах масової інформації, що характеризують місце України в сучасному світі 216

Проект. Туризм — перспективна форма міжнародного співробітництва України 216

Тема 3. Глобальні проблеми людства 216

§71 Поняття про глобальні проблеми людства..... 216

§72 Проблема війни і миру 219

§73 Демографічна та продовольча проблеми... 221

§74 Енергетична і сировинна проблеми ... 223

§75 Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються..... 225

Практична робота 18. Аналіз карти «Глобальні проблеми людства»: визначення регіонів і країн із найбільшою концентрацією глобальних проблем; визначення за картами «гарячих точок» планети, обговорення 226

Проект. Взаємозв'язок і взаємозалежність глобальних проблем людства 226

Словник понять і термінів 227

Додатки..... 232

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

МАСЛЯК Петро Олексійович
КАПИРУЛІНА Світлана Леонідівна

**«ГЕОГРАФІЯ ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ГЕОГРАФІЇ»**
підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Провідні редактори *Л. А. Шведова, Н. П. Гур'єва*
Редактор *С. С. Павлюченко*
Технічний редактор *А. В. Плisko*
Художнє оформлення *В. І. Труфен*
Коректор *Н. В. Красна*

В оформленні підручника використані зображення,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 21.07.2017. Формат 84×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 25,20. Обл.-вид. арк. 27,22.
Тираж 1495 прим. Зам. №2911.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5215 від 22.09.2016.
Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
E-mail: office@ranok.com.ua
Тел. (057) 701-11-22, тел./факс (057) 719-58-67.

Надруковано у друкарні ТОВ «Місар +»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3461 від 14.04.2009 р.
Тел. +38(057)764-83-04. E-mail: kt@mitsar.com.ua